

- DISSERTATIONES
- ETHNOGRAPHICÆ
- TRANSYLVANICÆ

Vajda András

Változó létformák vidéken

Egy Maros menti falu gazdasági-
kulturális szerkezetének átalakulása

Vajda András

Változó létformák vidéken.

Egy Maros menti falu gazdasági-kulturális szerkezetének átalakulása

DISSERTATIONES ETHNOGRAPHICÆ TRANSYLVANICÆ

Sorozatszerkesztők

Ilyés Sándor
Jakab Albert Zsolt
Pozsony Ferenc
Vajda András

VAJDA ANDRÁS

VÁLTOZÓ LÉTFORMÁK VIDÉKEN

Egy Maros menti falu
gazdasági-kulturális szerkezetének
átalakulása

L'Harmattan

L'Harmattan – Kriza János Néprajzi Társaság

Budapest–Kolozsvár

2019

Lektorálta:

dr. Balogh Balázs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet – az MTA Kiválósági Intézete, Budapest, intézetigazgató

dr. Pozsony Ferenc akadémikus, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, egyetemi tanár

Támogatta:

MTA Erdély Öröksége Alapítvány

A kötet a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (lét)formái négy erdélyi kistérségben* című (K 120712) NKFIH-kutatás keretében valósult meg.

© Vajda András

© L'Harmattan

© Kriza János Néprajzi Társaság

Szerkesztette: Jakab Albert Zsolt

Borítóterv: Szentés Zágón

Számítógépes tördelés: Sütő Ferenc

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötés: F&F International

Kiadók:

L'Harmattan France
7 rue de l'École Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
www.harmattan.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti, 15
01124 Torino–Italia
T./F.: 011.817.1388

L'Harmattan
Múzeum utca 7.
1088 Budapest
T.: +36 (1) 411-0175
www.harmattan.hu

Kriza János Néprajzi Társaság
str. Croitorilor nr. 15/2.
400162 Cluj-Napoca
T./F.: +40-264-432-593
www.kjnt.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

VAJDA, ANDRÁS

Változó létformák vidéken : Egy Maros menti falu gazdasági-kulturális szerkezetének átalakulása / Vajda András. - Budapest : L'Harmattan ; Cluj-Napoca : "Kriza János" Néprajzi Társaság, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-963-414-614-8

ISBN 978-606-9015-14-8

Apám emlékének

Tartalom

Bevezetés	11
A téma megjelölése, indoklása	11
A téma kutatásának előzményei	12
A kutatás tárgya	13
Források és módszerek	14
Várható eredmények	17
Elméleti keret	19
A falu átalakulásának néprajzi és antropológiai megközelítése(i)	19
Kiindulópontok: az „elsüllyedt paraszti kontinens”	19
Felbomló horizontok	20
Paraszti polgárosodás	21
Hagyomány és modernizáció	21
A szocialista modernizáció	23
Paraszttalanítás és utóparasztosodás	24
Dekollektívizáció és visszaparasztosodás	24
Változó ruralitások	25
Kulturális mintázatok	27
Szinkronitás és különidejűség	27
Akkulturáció és/vagy adaptáció	27
Gazdálkodói stratégiák	29
Hosszú és rövid folyamatok	30
A település bemutatása	32
Földrajzi kontextus	32
Közigazgatási és táji hovatartozás. Kulturális kontextus	33
A gazdasági szerkezet alakulása	35
A település gazdasági szerkezetének alakulását befolyásoló társadalmi tényezők és erőforrások	35
A földtulajdon és az agrártevékenységek szerkezetének alakulása	35
Állatállomány és munkaeszközök	43
Mezőgazdasági és kereskedelmi egységek	48
Mezőgazdasági egyesületek, szövetkezetek és érdekvédelmi csoportosulások	48
Mezőgazdasági nagyüzemek és agráripari létesítmények	52
Kereskedelmi és szolgáltató egységek	59

A település (köz)intézményi ellátottsága	61
Állami, vagy önkormányzati fenntartású intézmények	61
Szolgáltatási egységek	66
Oktatási és művelődési intézmények	67
Egyházi létesítmények	74
Sportegyesületek és sportlétesítmények	75
Civil (nemkormányzati) szervezetek	75
Indusztrializáció	76
Az infrastruktúra kiépülése	80
Motorizáció és mobilizáció	84
Traktorok	85
Teherszállító autók	88
Buszjáratok	88
Személygépkocsik	89
A személyszállítás és a közlekedés egyéb motorizált formái	93
Összefoglalás	94
Társadalmi változások	100
A népességszám alakulása	100
A település önálló birtokká válásától a Teleki-birtok felszámolásáig	100
A kommunizmus időszaka	111
Az 1989-es rendszerváltás utáni időszak	115
Összegzés	122
A társadalom- és a foglalkozásszerkezet átalakulása	123
A jobbágyoktól és zsellérektől a kisbirtokosokig és napszámosokig	123
A parasztoktól az ingázó munkásokig	132
Az 1989-es rendszerváltás utáni folyamatok	134
Összefoglalás	142
Időszakos kilépések, migrációs folyamatok és mobilitás	145
Alfabetizáció és kulturális élet	148
Az iskolai oktatás intézményesülése	148
Alfabetizáció és iskolai végzettség	153
Kulturális intézmények és kulturális élet	159
Az írás szerepe a személyes és nyilvános terekben	162
A nyilvános terek íráshasználata	162
Sáromberke információs központjai	163
A profán terek íráshasználata	167
A szakrális terek íráshasználata	177
Összefoglalás	189
Írásfunkció és íráshasználat a privát terekben	190

Az épületállomány és a telekbeosztás átalakulása	199
A településszerkezet alakulása	200
A „peremterületek modernizációja”	202
A lakóépületek számának alakulása	203
Előzmények (1784–1910)	203
Mózes András 1940-es felmérésének tanulságai	209
A kommunizmus időszaka	213
A rendszerváltást követő időszak	214
Összefoglalás	217
A házak és a lakásviszonyok minőségének változása	220
A lakóházak szerkezetének átalakulása	225
A lakóházak ellátottsága	227
A lakások belső tereinek használata	229
A gazdasági és melléképületek számának és funkcióinak (át)alakulása	230
Az istálló	232
A disznóól	240
A gabonás	242
Ereszfélék	242
A tyúkól	243
A nyúlketrec	244
A sütőkemence	244
A nyári konyha	245
Garázs	247
Kutak	247
A telek szerkezetének alakulása	248
A lakókörnyezet átalakulása: szagok és hangok	253
Összegzés:	
a gazdálkodó gyári munkásoktól az urbanizálódó parasztokig	257
Adatközlők jegyzéke	265
Szakirodalom és források	266
Szakirodalom	266
Források	278
Mellékletek	281
Térképek	281
Képek	286
Dokumentumok	323
Rezumát	326
Abstract	327

Bevezetés

A téma megjelölése, indoklása

A kézirat a Magyar Tudományos Akadémia *Bolyai János Kutatási Ösztöndíj* keretében, 2013–2016 között végzett kutatás keretében készült el.¹ A tanulmány a Székelyföld déli peremén, az erdélyi Mezőség és Marosszék határán, Marosvásárhelytől 14, Szászrégentől 18 kilométerre fekvő, több szempontból sajátosan – azaz hol lassabban, hol dinamikusabban – fejlődő, de az elmúlt egy-másfél évtizedben nagyon sok tekintetben gyorsan átalakuló, másrészt viszont számos tekintetben a tradíciókhoz, és a hagyományos faluközösségekre jellemző rutinokhoz erősen kötődő település, Sáromberke gazdasági szerkezetének és társadalmának hosszú időkeretben lezajlott átalakulást vizsgálja egy specifikus kérdés – a gazdasági épületek alakulása – apropóján. Az elmúlt nagyjából egy évszázad alatt ugyanis ezek az épületek méretüket, számukat és rendeltetésüket (funkciójukat) tekintve sajátos pályát írtak le. A vizsgálat érdekessége emellett abból adódik, hogy a nagyvároshoz közel fekvő, a vasúti és műúti közlekedés szempontjából könnyen elérhető, kisebb regionális csomópont mind életvezetésében, mint földrajzi fekvése szempontjából jellegzetesnek tekinthető. Az elemzés egyszerre néprajzi és társadalomtörténeti szempontokat követ. Ezek határmezsgyéjén mozog.

Meggyőződésem ugyanis, hogy a mai vidék és a vidéki környezetben ható folyamatok megismerése és megértése nem lehet teljes, ha csupán recens (a 20. század második felétől napjainkig terjedő időszakban végbement) gazdasági, társadalmi és kulturális szerkezet változását és az változás folyamatának közvetlen okait vizsgáljuk. Ezért jelen kötet a vidéki élet alakulásának hosszú időtartamra kiterjedő, a történeti perspektívát alkalmazó vizsgálatát és elemzését kínálja.

A kutatás kiindulópontját egy Maros menti település portáinak állapotára vonatkozó múltbeli és a kutatás során készített felmérési adatainak elemzése képezi, de erre támaszkodva valójában a 20. századi erdélyi, ezen belül az úgynevezett Lapos Maros menti magyar közösségekben zajló, a közösségek életében sorsfordító erővel ható, a gazdasági-kulturális struktúrájában végbement változásának az (1) azonosítását, (2) dokumentálását, és (3) értelmezését tűzi ki célul maga elé.

Munkám során azokhoz a gazdaságnéprajzi kutatásokhoz kívánok kapcsolódni, melyek a paraszti gazdálkodási gyakorlatokat és stratégiákat a maguk történeti dimenziójában vizsgálják, a falusi környezetben élő közösségek mindennapi kultúrájában végbement változások hosszú folyamataira figyelnek.

---

¹ A tanulmány véglegesítésére a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (lét)formái négy erdélyi kistrégióban* című (K 120712) NKFIH-kutatás keretében került sor.

A téma kutatásának előzményei

2002-től végzek kutatásokat a Maros megyei Sáromberkén. Kutatásaim elsősorban a település népi/populáris íráshasználatának, a népi írásbeliségnek a településen előforduló szövegtípusainak, az (auto)biografikus narratívumok és biografikus stratégiák elemzésére, a lokális történelem megszerkesztésének technikáira és szövegtípusainak elemzésére, illetve a családi fényképek összegyűjtésére és feldolgozására koncentráltak.

A paraszti írásbeliség különböző szövegtípusainak azonosítása és számbavétele során számos olyan forrást azonosítottam és dolgoztam fel, mely a történeti gazdaságnéprajz és a társadalomnéprajz számára is értékes adatokat szolgálhatnak.

Több önálló tanulmányt szenteltem az írásnak a település életterében és a gazdasági élet szervezésében betöltött szerepének, a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó személyek – tanító, gazdálkodó paraszt, helyi tisztviselő, az 1990-es marosvásárhelyi márciusi események miatt emigrált roma munkás – életútjának és életvezetési stratégiáinak elemzésének. Emellett 2002-ben kiterjedt gyűjtést végeztem a település tárgyi kultúrájának feltárása és múzeumi keretek között történő bemutatása érdekében.

Ezeket a kutatásokat a helyszín mellett a megközelítés sajátos perspektívája köti össze: gyűjtéseim és elemzéseim központjában az ember és az ember által termelt/használt kultúra, mint tág kontextus állt.

Bár ezen kutatásaim során is igyekeztem szem előtt tartani a tág gazdasági-kulturális kontextusnak a bemutatását, azt alapos vizsgálatnak és elemzésnek nem vettem alá. Azt is mondhatnám, hogy szűkre zárva (csak az íráshasználat és a narratív stratégiák felől) vizsgáltam azokat a társadalmi és gazdasági struktúrákat és folyamatokat, melyekre e jelen kötet fókuszál: az íráshasználat megértéséhez, illetve az (auto)biografikus szövegek megszerkesztésének motivációit magyarázó kontextusként kezeltem.

A lokális történelem megkonstruálását célul kitűző szövegek felkutatása során lettem rá a református egyházközség levéltárában Mózes András, sáromberki származású teológiai tanár kéziratban maradt falutörténetének négy kötetére, melynek első része egy 1940-ben készült, 50 oldalnyi terjedelmű gazdaságfelmérést is tartalmazott. Ez a leltár nagyjából a település összes gazdaságának (portájának) részletes leírását tartalmazza, kitérve a család felekezeti hovatartozására, a családban élő személyek számára, az épületállomány építőanyaguk szerint történő bemutatására, a melléképületek típusaira és az állatállomány számára és összetételére. Végző soron ez a felmérés irányította rá a figyelmem a gazdasági épületek száma és rendeltetésüknek alakulása valamint az életmódváltás közötti szoros összefüggésre, és késztetett arra, hogy nagyobb figyelmet szenteljek a telek és a rajta található épületek és funkcióik időbeli változásának. Ez a felmérés szolgáltatta az alapötletet ahhoz, hogy a település gazdasági, társadalmi és kulturális átalakulását az egyes gazdaságok épületállományának időbeli változása felől közelítve elemezzem, mert ezáltal a kultúra és gazdaság között található újabb összefüggések válnak láthatóvá.

E felismerés nyomán döntöttem úgy 2013-ban, hogy ezen az általam jól ismert terepen, megvizsgálom azt a folyamatot, mely során lezajlott a helyi paraszttársadalom felbomlása, és a falusi tér átalakulása, illetve azt, hogy ez milyen hatással volt a helyi kultúrára. És fordítva: az akkulturáció és a globalizálódás során/következtében átalakuló kulturális minták hogyan hatnak vissza a gazdaság és a társadalom struktúrájának átalakulására. A kutatás tehát „ismerős terepen” (vö. Gagyi szerk. 1999) zajlott, de a kérdésselvetés, a téma, a tárgy és a célok a korábbi kutatásaitól mesze esik, azoktól jelentősen eltér.

Jelen munka tehát a fentebb említett felismerésre és kérdésekre adott válaszok terméke. Felhasználja ugyan a korábbi kutatásaim eredményeit, de témáját és kérdésselvetését tekintve egy merőben más utat választ, a lokális társadalom megértésének és leírásának egy másik dimenzióját, a gazdasági és társadalmi szerkezet vizsgálatát adja. Azt követi nyomon, hogy a nagyvárosi agglomerációs övezet közvetlen szomszédságában lévő falusi környezet hogyan alakul át és erre az átalakulásra milyen külső tényezők és belső motivációk hatnak, illetve ezek hogyan köszönnek vissza a foglalkozás- és társadalomszerkezet, a gazdaság struktúrájának és a gazdaságban alkalmazott stratégiák megválasztásában, a telek és a rajta lévő épületek számának és típusainak, illetve az állatállomány számának és összetételének alakulásában.

Ehhez mintául azok a kutatások álltak a rendelkezésemre, melyeket az elmúlt közel egy évtizedben – különböző projektek keretében, részben pedig munkahelyi feladatként – végeztem. Ezek során bejártam a a Nyárad mente és a vele szomszédos Lapos Maros mente településeinek nagyobb részét. Ezek a kutatások leginkább a hagyományos népi épített örökség felleltározására és jelenkori hasznosíthatóságuk formáinak vizsgálatára irányultak.

A kutatás tárgya

A kutatás során azt a folyamatot követném nyomon, amely során a földművelő-állattartó marosszéki falvak mezőgazdasági funkciója háttérbe szorult és egyre inkább a lakófunkciónak adta át a helyét. A változásokat két síkon: a telek elrendezése és épületállományának alakulását követem nyomon, másrészt a térhasználat megváltozásával együtt járó kulturális (mentalitásbeli és magatartásbeli) változásokat elemzem. Azt, hogy ennek milyen hatásai vannak az épített örökségnek és a telek szerkezetének, az épületek típusainak és elrendezésének, illetve a családok életmódjára, időhasználatának és értékrendjének átalakulására.

A kutatás kulcsszavai ezért a következők: a ruralitás, az akkulturáció, a paraszti polgárosodás, modernizáció, kollektivizáció, dekollektivizáció, globalizáció és városiasodás.

Kérdéseim:

- hogyan hatott a birtokviszonyok az állatállomány, a munkaeszközök és az infrastrukturális valamint az intézményi ellátottság alakulása, az in-

dusztrializáció, a motorizáció és a globalizáció egyszóval a gazdasági struktúrák alakulás a közösség életmódbeli és kulturális mintázatainak átalakulására?

- ez hogyan hatott vissza a település arculatára, a telekviszonyokra, a telken található épületek anyagára, típusaira, elrendezésére és használatukra?
- hogyan alakult az alfabetizáció, az oktatási intézmények és kulturális egyesületek tevékenysége, és ez milyen kapcsolatban állt a gazdasági stratégiákkal, az épp aktuális életforma-modellekkel?
- végső soron: milyen folyamatok vezettek a mai vidéki lét mintázatainak kialakulásához, és melyek ezek?
- és ami a legfontosabb: mivel magyarázható az, hogy a sokszor egymással ellentétes irányú szinkron változások ellenére a településen belül nem jelentek meg számottevő és mély konfliktusok a különböző életformák képviselői között?

Eppen ezért a kötet szerkezete az elméleti keret vázolását és a település bemutatását követően a gazdasági és társadalmi (hosszú) folyamatokat veszi számba. Külön fejezetekben kerül bemutatásra a földek használata és a tulajdonviszonyok, az állatállomány terén végbement változások, a mezőgazdasági és ipari létesítmények valamint a kereskedelmi-szolgáltató egységek, a településen jelen levő (köz)intézmények, a település infrastruktúrájának valamint a motorizáció alakulásának története.

A következő nagyobb fejezet a társadalmi változásokat (népességszám alakulása, etnikai és felekezeti összetétele, korszerkezet, a foglalkozásszerkezet átalakulása, a térbeli illetve társadalmi mobilitást valamint az alfabetizáció és a kulturális élet alakulását veszem számba, elsősorban a statisztikai adatokra támaszkodva.

Ezt követi a sáromberki háztáj és háztartás szerkezetének hosszú időperspektívában történő vizsgálata. Ebben a fejezetben bemutatásra kerül a település szerkezetének és az utcahálózatnak az alakulása, a lakóépületek számának, méretének, minőségének változása, a gazdasági épületek számbeli alakulása és a telekbeosztás alakulásának elemzése. Ezeket a folyamatokat korabeli térképek és statisztikai adatokra alapozó, elsősorban kvantitatív módszerekre támaszkodva végzem el.

Az utolsó előtti fejezet néhány tipikusnak nem, inkább sajátosnak mondható gazdaság szerkezetét és gazdálkodói stratégiáját elemez. Az utolsó fejezet a következtetéseket tartalmazza, a kötetet a kutatás és forrásfeltárás során született képek és korabeli dokumentumokból készült válogatás zárja.

Források és módszerek

Az adatgyűjtés során kemény és lágy adatokat tartalmazó forrásokat egyaránt használtam, az adatgyűjtéshez a mintát Pozsony Ferenc orbaiszéki kutatásaiból merítettem (Pozsony 2011b, 2011c). A kemény adatok elsősorban az elmúlt másfél évszázad népszámlálásainak eredményeit közlő kiadványokból és a különböző levéltárakban őrzött felmérésekből, az egyes népszámlálások alkalmával készült telepü-

lési ívekből származnak, de a kutatás során magam is végeztem néhány ilyen jelle-
gű felmérést.

1. Első lépésben a Sáromberki Egyházi Levéltárban végeztem feltáró munkát. Itt található Mózes András kéziratban maradt, négy kötetes településtörténete, melynek első kötetében a szerző a teljes település 1940-re vonatkozó gazdasági összeírását tette közzé. Ebből az összeírásból képet alkothatunk nemcsak az egyes telkek épületállományáról, de sok esetben még az épületekhez használt anyagokról is. A kéziratot salutörténet átírása során döböntem rá, hogy az azóta eltelt lassan száz év alatt a település épületállománya, és az egyes épülettípusok aránya gyökeresen megváltozott a településen. Ez főleg a pajták/istállók számának alakulása esetében volt szembeötlő. Ezért úgy gondoltam, hogy ezek számbavételét érdemes volna megismételni, és a változások irányát, mozgatórugóját elemzés alá vetni. Ezért 2014–2015 között újra számba vettem ezeket a gazdasági épületeket. A recens felmérés elsősorban a településen található gazdasági épületek egy csoportja, az istállók jelen állapotát és funkcióit érintette.

2. Az említett településmonográfia adatainak táblázatba szerkesztését és feldolgozását követően a különböző korszakokban keletkezett, a településre vonatkozó statisztikák adatait² gyűjtöttem össze és tekintettem át. A Népszámlálási digitális adattárban,³ illetve a Hungaricana közgyűjteményi adattárban⁴ fellelhető 1784–1941 között (1784–1787, 1850, 1957, 1869, 1881, 1891, 1900, 1910 és 1941) végzett magyarországi népszámlálások és mikrocenzusok valamint a *Statisztikai évkönyvek* és a *Magyar Korona Országainak Helynévtárában* található Sáromberkére vonatkozó adatait gyűjtöttem össze és dolgoztam fel. Az 1869-es felmérés települési íveit a Marosvásárhelyi Állami Levéltárban találtam meg, így ebből a népszámlálás eredményeit közlő kötetnél részletesebb információkat is kinyerhettem.

Az Erdély elcsatolását követő időszakra vonatkozó adatokat pedig a Román Statisztikai Hivatal által 1966-ban, 1977-ben, 1992-ben, 2002-ben és 2011-ben végzett felméréseiből vettem. A kommunizmus idejére vonatkozó adatokat a Maros Megyei Statisztikai Hivatal adattárában található népszámlálási kötetekből írtam ki, a rendszerváltás után készült felmérések településszintű adatsorait pedig a digitális adatbázisból kértem le.

3. Ugyanakkor számos hosszú beszélgetést folytattam édesapámmal, a település egykori állategészségügyi dolgozójával, aki 1965–1999 között a falu állategészségügyi technikusa volt. Az ő segítségével sikerült rekonstruálnom az 1950-es, 1980-as, 1990-es és a 2015-ös évekre vonatkozóan a szarvasmarha és a lófélék számának alakulását. A gazdasági épületek közül pedig az istállók és pajták számbeli és funkcióbeli alakulását vettem számba helyszíni szemlére és beszélgetésekre alapozva.

4. A lágy adatokat kiadásban megjelent vagy kéziratot személyes visszaemlékezésekből és az általam korábban vizsgált paraszttirattárak ide vonatkozó (ebben a kon-

2 Sajnos az egyes felmérések eltérő részletességgel adatolták a település éppen aktuális gazdasági és demográfiai állapotát.

3 Forrás: <http://konyvtar.ksh.hu/neda>.

4 Forrás: <http://hungaricana.hu/hu>.

textusban releváns) irataiból merítettem. Újra átnéztem néhány, korábbi kutatásom során feltárt, parasztirattár anyagát, melyek esetében elsősorban a narratív természetű forrásokra (Vajda András Libáncs, Köblös Domokos, Puci Béla, Berekméri István Andrásé élettörténetei, II. világháború alatt írt levelek stb.) koncentráltam, és azt néztem meg, hogy ezek milyen összefüggésben és mi mondanak el a házak és gazdasági épületek, illetve a gazdálkodás korszakonkénti alakulásának történetéről. A korábban bedigitalizált régi családi fényképeket is újra átnéztem, hogy a telekkebeosztásra, gazdasági felszerelésekre, gazdálkodói magatartásokra utaló adatokat keressek bennük.

5. A kulturális és gazdasági élet összefonódásának vizsgálatához a településre vagy a tágabb térségre vonatkozó propaganda célokat szolgáló szociográfiai leírásokat és szépirodalmi reprezentációkat is felhasználtam.

6. Emellett a kutatás során számos – a vizsgált kérdésekre irányuló – spontán, illetve kikényszerített beszélgetésben vettem részt, illetve „benszülött” státusomból adódó megfigyeléseimet, tapasztalataimat is hasznosítottam. Mivel a saját közvetlen környezetemben lévő közösségről van szó, az általános tájékozódás, a mindennapi gazdálkodási és életvezetési habitusok és rutinok, a megváltozott helyzetek által kiváltott gesztusok gyakori megfigyelése és feljegyzése folyamatosan zajlott. Az általános tájékozódás részeként elkészült egy felmérés is, mely egy-egy relevánsnak ítélt mutató/elem segítségével (lakóház, istálló, egyéb tartós anyagokból készült épületek, kerítés, virágos kert, hátsó/gazdasági udvar stb.) az épített környezet és a gazdasági állapot mai és közelmúltbeli általános helyzetét tárta fel. Ezenkívül néhány „tipikus” esetet választottam ki, ahol kérdőív és adatlap segítségével a településen működő főbb gazdálkodási, életvezetési stratégiákat és ezek motivációit vizsgáltam. Ezek alapján készítettem el azt a sajátos gazdálkodói stratégiák leírását.

A feltárás során a következő fő szempontokat érvényesítettem:

- A porta és épületei esetén méretük, formájuk, térbeli elrendezésük, funkciójuk, és a funkciók megváltozásának iránya, valamint ennek vizuális jelei stb. érdekelt.
- A településen található (paraszt)porták és épületeik, valamint a gazdálkodási formák tipológiájának feltérképezésére törekedtem. Az egyes épületek esetében az építés idejére, az elsődleges funkcióban való használat időszakára, a funkcióváltás (vagy bontás) idejére valamint a beavatkozásokot végző generációra vonatkozó adatokat is rögzítettem.
- A lakóház és a porta egyéb épületeinek aktuális funkcióit és a bennük való élés szinkron folyamatait vizsgáltam.
- A társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatokat valamint a hozzájuk kapcsolódó mentalitások hosszú-, közép- és rövidtávú időben jönnek létre, bontakoznak ki. Az elemzés ezért szem előtt tartja a történetiség elvét. A 20. század elejére vagy korábbra vonatkozó levéltári adatok mellett a helyi „specialista” bevonásával elkészítettem a kollektivizálást követő időszak portáinak rekonstruálását is.
- A folyamatvizsgálat mellett a korszakhatárok azonosítását és kiváltó okaik elemzését is fontosnak tartottam.

Az adatgyűjtés során tehát kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt használtam. A statisztikai adatok feldolgozása, a kérdőívezés, az irányított interjú és a korabeli térképek vizsgálata mellett a kutatás meghatározó módszere a *részvevő megfigyelés*⁵ volt. A kutatás megtervezése, az adatgyűjtés és az elemzés során azonban számos alkalommal éltem a retrospekció, az *emlékező megfigyelés*⁶ nyújtotta lehetőséggel is.

Az értelmezés, az adatokból kiolvasható társadalmi gazdasági változások „történeteinek”, valamint a mindennapi élet rutinjainak és a porta valamint az épületek funkcióinak, magyarán a gazdasági-kulturális szerkezetek átalakulásának értelmezése során a néprajztudományban és antropológiában bejáratott módszereket és elemző eljárásokra (a *tartalomelemzés*; a *tipológiai módszer*; a *kvantitatív elemzés* módszere; *kontextuselemzés* és *élettörténeti módszer*) támaszkodtam. Ugyanakkor kiemelten fontos szerepet szántam a történeti perspektíva és az összehasonlítás (komparatiztika) elvének érvényesítésének.

Az adatgyűjtést a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj lezárását jelentő pályamű elkészítése alkalmával lezártam. Mivel az azóta eltelt időszak eseményeinek és jelenségeinek rendszeres áttekintésére a kézirat véglegesítése során nem lett volna lehetőségem, jelen tanulmány véglegesítése során a 2016-nál későbbi gazdasági-társadalmi folyamatokat már nem vettem figyelembe és nem tértem ki elemzésükre.

Várható eredmények

A tanulmány – reményeim szerint – a 20. századi romániai falusi környezetben élő magyar lakosság társadalomtörténetéhez és mentalitástörténetéhez szolgáltat hasznos adatokat. Ugyanakkor árnyalja az erdélyi magyar falusi társadalom 20. századi életmódjára vonatkozó ismereteinket. Kutatásomban végső soron azt vizsgálom, hogy miként, milyen hosszútávú előzmények mentén zajlott le a polgárosodás és a társadalmi modernizáció a hosszú 20. század során és ebben a folyamatban milyen fordulópontok és korszakhatárok azonosíthatók. A helyi valóságokból megismert folyamatok és összefüggések tudományos értékelésén keresztül az elemzés arra is választ keres, hogy a változó társadalmi-politikai kontextusban az emberek milyen életvezetési stratégiákat alkalmaztak, ezek mennyire voltak egyéni döntések és mennyiben hatott külső normák és kényszerek.

*

A jelen kötet anyagának összegyűjtésében, valamint a tanulmány megszületésében sokan voltak segítségemre, akiknek ezúton mondok köszönetet. Mindenekelőtt szakirányítóimnak, dr. Balogh Balázsnak, a Bölcsészettudományi Kutatóköz-

5 A módszerről lásd Spradley 1980, Jorgensen 1989, DeWalt K. M.–DeWalt B. R. 2002, Kaschuba 2004: 176–177, Magyarai 2005: 274–287, Mihăilescu 2007: 67–72.

6 Olyan megfigyelési helyzet, amikor a kutató a saját korábbi emlékeit, élményeit egy idő után szakmai szempontok szerint elemzi és értelmezi (Magyarai 2005: 274).

pont Néprajztudományi Intézete igazgatójának és dr. Pozsony Ferencnek, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete professzorának tartozom köszönettel, akiknek hathatós támogatása nélkül jelen munka nem készülhetett volna el. Ők voltak, akik figyelmemet a téma iránt felkeltették és a jelen kutatás elvégzésére nemcsak bátorítottak, de az elvégzéshez szükséges intézményi kereteket is biztosították. Kutatásomat folyamatosan figyelemmel kísérték, és tanácsokkal láttak el a szakirodalomban való tájékozódás, valamint az értelmezés szempontrendszerének megválasztásával kapcsolatban. Köszönettel tartozom továbbá Gagy Józsefnek, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem professzorának, Mohay Tamásnak, az ELTE Néprajzi Intézetének igazgatójának, illetve Jakab Albert Zsoltnak, a Kriza János Néprajzi Társaság elnökének, kiknek észrevételei és javaslatai ösztönzőleg hatottak kutatómunkám végzése, valamint a tanulmány véglegesítése során. Ugyanakkor külön köszönettel tartozom az Erdély Öröksége Alapítványnak, amiért biztosította a kézirat kiadási költségeit, illetve a Kriza János Néprajzi Társaságnak, amiért felvállalta a jelen kézirat gondozását és kiadását.

A tanulmány nem jöhetett volna létre az édesapámmal folytatott hosszú beszélgetések nélkül. A falu történetének – intézményeinek, lakóinak és az egyes gazdaságoknak – a 20. század második felére vonatkozó alakulásának alapos ismerete tette lehetővé, hogy a korszak gazdasági folyamatait, az infrastruktúra és az intézményesülés alakulásának történetét rekonstruálhassam. A kézirat véglegesítésére sajnos túl későn került sor ahhoz, hogy a kettőnk beszélgetéseinek eredményét ő maga láthatta volna. Így nekem is a köszönetnyilvánítás helyett csupán az emlékezés maradt.

Elméleti keret⁷

A falu átalakulásának néprajzi és antropológiai megközelítése(i)

Ennek a kérdésnek a megválaszolása több kérdés mentén történhet: (1) a falu és a parasztság viszonya felől, mely azt a kérdést implicálja, hogy a parasztság eltűnése maga után vonja-e a falu eltűnését is? (2) milyen fogalmi apparátus mentén lehet megragadni és értelmezni ezt az átalakulást? Kezdjük mindjárt a másodikkal.

Kiindulópontok: az „elsüllyedt paraszti kontinens”

Egyed Ákos az erdélyi faluról, mint „életkeretről” írva a következő megállapítást teszi: „a falu az első világháború előtti korszakban *lakóinak munkahelyi, települései, művelődési és közigazgatási közössége volt*, szemben a mai faluval, amely legtöbb esetben csak lakóközösség” [kiemelés az eredetiben –V.A.] (Egyed 1981: 250). Enyedi György szerint a 20. század végi falu két típusa azonosítható: ezek a *dinamikus* (ami a gazdasági növekedést és az életminőségek javulását jelenti) és a *hanyagló* falu (Enyedi 1980: 152). A szerző a falu jövőjéről írt könyvében azt írja, hogy a falusi településforma és a falu–város különbség továbbra is fennmarad, bár ez nem fog feltétlenül eltérő fejlettségi szintet jelenteni. De különbség lesz a népességméret, a beépítettség módja és az életmódban (elsősorban ami a szomszédsági kapcsolatok fontosságát illeti). Mindez azt is jelenti, hogy a társadalom egy része számára a falusi életmód felértékelődik, vonzóvá válik (Enyedi 1980: 151).

Gagyai József egy helyen a 20. századi falusi társadalmat az „elsüllyedt paraszti kontinens” metaforájával írja le. Ez időben és térben igen kiterjedt világ, mely „még mindig megvan, ha nem is ugyanazzal a természeti és társadalmi környezettel, ha nem is ugyanazokkal az emberekkel, mint évszázadokkal ezelőtt, ha építészeti szempontból a »modernizációs hullámok« nyomait (el)viselve is, a helyszín: a falu” (Gagyai szerk. 1999: 29). A falu mint kontextus, mint élettér átvészelte a 20. század faluromboló törekvéseit is, de ennek az volt az ára, hogy miközben „a falu épült, civilizálódott [...] visszafordíthatatlanul át is alakult” (Gagyai 2007: 5). A kérdés csupán az, hogy mi maradt (meg) az átalakulás során a faluból? Milyen társadalmi struktúra, milyen életmodellek és milyen új mikrokulturális feltételek teremődnek (Gagyai 2009a: 145). Ha az imént említett „elsüllyedt kontinens” metaforánál mara-

⁷ A fejezet először a *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái* című kötetben került először közlésre (lásd Vajda 2019a).

dunk, akkor azt mondhatjuk, hogy kisebb-nagyobb szigeteket (zárványokat),⁸ egy- szóval egy olyan struktúrát, melyben a változás bizonyos szinteket/területeket gyökeresen átalakított, míg mások továbbéltek. A kérdés csupán az, hogy a falusi társadalom esetében ez az átalakulás csupán a felszínen zajlott, a külső világot érintette, vagy a mélyrétegekre is hatott, ott is okozott változásokat?

Felbomló horizontok

A horizont elmozdulása/felbomlása azzal a következménnyel járt, hogy a hagyomány, amire eddig úgy tekintettek, mint ami a világot szervezi, elveszíti általános érvényességét (Bausinger 1995: 81–83). A hagyományos paraszti környezet átalakulása, a hagyomány feloldódása a falu – mint önálló identitással rendelkező társadalmi szervezet – eltűnését eredményezte.

A paraszti környezet mint természetes életvilág átalakulását Herman Bausinger a tér, az idő és a társadalom meghódításaként írja le (Bausinger 1995). A tér meghódítása eredményezte a szűkös *horizont felbomlását*, amely mögül nem lehetett kilátni és hozta magával a javak hozzáférhetőségének átalakulását (Bausinger 1995: 61–72), valamint az emberi viszonyok átalakulását. „A mai társadalomban a hierarchikus, patriarchális viszonyok – írja a szerző – mindenütt leváltak a kooperatívaktól.” A vertikális kapcsolatok és folyamatok helyére horizontális és individuális (azaz autonóm) kapcsolatok lépnek (Bausinger 1995: 89). Ezzel szemben az idő meghódítása az akceleráció fogalmával írható le, ami azt jelenti, hogy a népi kultúra javainak felhalmozódására már nem „a hosszú időt felölelő hagyományozódás a jellemző, hanem a széles területeket átfogó kicserélődés és átvétel (Bausinger 1995: 89). Ugyanakkor ez a felgyorsulás kihat a viselkedésminták alakulására is (Bausinger 1995: 90). A társadalom meghódítása pedig az „egységes kultúra felé mutató tendenciák”, „a tudás és a műveltség korlátlan, a népesség minden csoportjára egyformán kiterjedő kínálatával” függ össze (Bausinger 1995: 126).

A horizontok által határolt hagyományos értékrend és norma kereteinek, illetve a hagyományos gazdasági stratégiák és társadalmi szerkezetek felbomlásának erdélyi/székelyföldi folyamatainak néprajzi szempontú vizsgálatát Pozsony Ferenc végezte el. Tanulmányaiban elsősorban az orbaiszéki hagyományos társadalom átalakulásának hosszú folyamatait elemezte (lásd Pozsony 2010, 2011a, 2011b, 2011c, 2012). A szerző úgy látja, hogy a paraszttársadalom átalakulását a magyar nyelvterületen, és ezen belül Székelyföldön az 1848-as jobbágyfelszabadítást kísérő társadalmi folyamatok idéztek elő, melyek egyben jelentős demográfiai gyarapodást is eredményeztek. Ez „csakhamar összekapcsolódott a 19. század végén kibontakozó

---

8 Ezeknek a szigeteknek egy része nagyon is valóságos: a modernizálódott/urbanizálódott falu testében még ott láthatók a családi kisüzemek, a gazdálkodó falu és paraszti társadalom maradványai. Másik részüket viszont csak a körültekintőbb vizsgálat tud azonosítani: olyan, az előző korszakokból visszamaradt mikrokulturális meghatározottságok (Gagyi 2009a: 141), beidegződések, mint a földtulajdon eladására vonatkozó közösségi „tilalmak”, melyet Gagyi József „földhöz kötött mentalitásnak” nevez (lásd Gagyi 2007: 6).

ígéretes vasútépítéssel és iparosodással is. Ugyanakkor a polgárosodással járó individualizmus, család- és életminták a 20. század elejétől kezdődően jelentős mértékben átrendezték az itt élő magyar családok szerkezetét, majd a második világháborút követő kommunista berendezkedés és az 1989 után kibontakozó globalizáció már gyökeresebb változásokat is eredményezett a térség belső és külső kapcsolatrendszerében, valamint demográfiai struktúráiban és viselkedésében” (Pozsony 2010: 535).

Paraszti polgárosodás

Kósa László definíciója szerint „a paraszti polgárosulás társadalmi és kulturális folyamat, melynek során a parasztság megszabadul feudális jogi és életmódbeli kötöttségeitől és jellemzőitől; a tőkés társadalomnak önálló, munkaerejével és termelőeszközeivel rendelkező, vállalkozóképes és vállalkozó szellemű tagja lesz. A hangsúly az időben és térben szélesben kiterjedt, igen bonyolult történeti alakzatokból álló *folyamaton* van. A paraszti polgárosulás mint történés kizárja az állandóságot, tehát szüntelen mozgást, változást feltételez” (lásd Kósa 1990: 57–58, 2003). A szerző szerint a polgárosulás ez a folyamata egyszerre több szinten: politikai, jogi, gazdasági és kulturális (civilizációs) megy végbe (Kósa 1994: 226). Ebben az elméleti keretben a polgári a gazdasági folyamatok átalakulását, a piac felé orientálódást, míg a paraszti előtag azt jelzi, hogy a gazdasági változásokhoz képest az életmódbeli és értékrendbeli változások fáziskésésben voltak/maradtak. A paraszttársadalomnak ezt az előre lépni képtelen gondolkodását Hofer Tamás a paraszttélet csődjének nevezi (lásd Molnár 2005: 194–195).

Kovács Imre pedig polgárosodóknak csak azokat az egyéneket tekinti, akiknek a mezőgazdasági kistermelése vállalkozás jellegűvé alakult át. Szerinte a magyar társadalomban a polgárosulás folyamata nem zajlott le (és ez már nem is fog) hiánytalanul, aminek az a következménye, hogy egy *parasztpolgári* állapot stabilizálódik. Ennek okát abban kell látni, „hogy az individualizáció felett győznek az erős közösségi kontroll normái, és a középrétegesedő csoportok megmerevednek. Újratermelődik a háztartás és a család funkciója, s mindezek megnehezítik, hogy a kistermelő gazdaság vállalkozássá alakuljon át” (Molnár 2005: 198).

Hagyomány és modernizáció

A falusi tér és a paraszti társadalom átalakulásának folyamata(i) legáltalánosabban a modernizáció fogalmával írható le, ragadhatók meg (lásd Csepeli 2007, Fejős 1998, Hofer 2009, Hoppál 2007, Lajos 2013, Niedermüller–Horváth–Oblath–Zombory szerk. 2008, Ratkó 1998, Szijártó 2007). Ezért is furcsa, hogy a *Magyar Néprajzi Lexikon* a modernizáció fogalmát nem tartja számon (Fejős 1998: 7). Ez annak a társadalomtudományos munkamegosztásnak tudható be, mely „a hagyomány és a modernizáció empirikus vizsgálatát két, nagyjából eltérő mederbe terelte”, ahol a néprajzi vizsgálatok elsősorban a hagyományhoz kötődtek (Fejős 1998: 7).

Lajos Veronika mutat rá arra, hogy a modernizáció fogalmának értelmezése a modernizációs folyamatokkal összefüggésben bontakozik ki az 1940–50-es években. Ekkor a modernizáció mint folyamat és intellektuális probléma állt az antropológiai kutatások középpontjában, amit elsősorban a hagyományokat leromboló és szétdőlvő változásnak tekintettek (lásd Lajos 2013: 44).⁹ A hagyomány és a modernizáció tehát a néprajzi kutatásokban egy bináris, oppozíciós rendszerként tételveződik, melyben a modernizáció „a hagyományos paraszti kultúra létét veszélyeztető jelenségfolyamatként értelmezett”, ahol „a paraszti életforma átalakulása felszámolja a hagyományos gyakorlatokat és a felhalmozott »paraszti tudást«” (lásd Lajos 2013: 44).

A szerző szerint a modernizációnak egy merőben eltérő olvasatát adja az a szemlélet, mely a „modernizálódó paraszttársadalmat” az „alkalmazkodásra képes paraszttársadalom”-ként írja le. „Ez – írja a szerző – nem vitatja el a klasszikus parasztságtól a modernizációs készséget és a rugalmas viszonyulás lehetőségét a makrosztintú változásokhoz, hanem épp ellenkezőleg, a kulturális alkalmazkodás típusait tárgyalja. Az adaptáció mikéntjének vizsgálatakor szembeűnik, hogy a klasszikus paraszttársadalom tagjai először általában nem akarnak, de igenis képesek alkalmazkodni a modern paradigmatis kihívásaihoz. Ezen kívül rendelkeznek olyan szociokulturális eszköztárral, amellyel képesek enyhíteni, illetve feloldani a gyökeres kulturális másságot, a modernizációs konfliktusokat.” (Lajos 2013: 45.) A modernizáció tehát nem csupán az infrastruktúra átalakulását és új használati eszközöket jelent, hanem új használati és termelői habitusok kialakulását is.

Az 1970-es évektől pedig a kutatás figyelme „a késő-modern társadalomban működő intézmények, gyakorlatok és viszonyok megfigyelésére és értelmezésére irányult, például a fogyasztásra. A modernitás tehát az etnográfia tárgyává vált – egyaránt képezve a tudományos munka keretét és témáját.” (Lajos 2013: 45.)

A modernizáció tehát legáltalánosabban a társadalmi változások egy formája. Ennek során a különböző agrártársadalmak ipari társadalmakká alakultak át, majd a 20. század végén a posztindusztriálisá váltak (lásd Fejős 1998: 9). Fejős Zoltán Wilbert E. Moore-t idézi, aki úgy véli, hogy a modernizáció kiváltotta változásokat legjobban a racionalizációban határozhatjuk meg (Fejős 1998: 9). Ehhez hasonló véleményen van Csepeli György is, aki szerint „a modernizáció az a folyamat, melynek során a »Gemeinschaft« szerkezeteket kiszorítják a »Gesellschaft« szerkezetek. Ez a folyamat, amely kiszabadít, felszabadít, átalakít bennünket. Max Weber írta le ezt a folyamatot s azt mondta, hogy ez a *varázstalanodás*. Három összetevője van. *Racionalizáció, szekularizáció, individualizáció*. Mindhárom lebont valami fixnek és véglegesnek hitt elgondolást, melyet felbont és az analitikus ítélet kritikája alá helyez ennek minden előnyével és hátrányával.” [Kiemelés az eredetiben –V.A.] (Csepeli 2007: 60.)

---

9 Ennek szemléltetésére a szerző Hoppál Mihályt idézi: „A modernizációban mint társadalmi folyamatban nem az a baj, hogy valamit létre akar hozni, hanem legtöbbször az új megteremtését a régi lerombolásával akarja elősegíteni. Sok esetben a modernség, a reformok kiindulópontja éppen valaminek a lerombolását jelenti.” (Hoppál 2007: 4.)

Anthony Giddens szerint a modernizációt akkor érthetjük meg, ha az iparosított világgal azonosítjuk. Szerint a premodern világgal összehasonlítva szembeötlő különbség a javak felhalmozása, a gépesítés, az árutermelés, a munkaerő áruvá válása, az intézményi hatalom és kontroll megerősödése. Mindezt a társadalmi viszonyok és a társadalomszervezeti formák változása követi. A szerző a modern társadalom dinamizmusát három momentumban véli megragadni: a tér és az idő szétválása (mely során a társadalmi kapcsolatok lokális kötöttségektől függetlenül szerveződnek), a kötöttségektől/beágyazottságtól való megszabadulás és az intézményi reflexivitás (mely a társadalmi élet helyzetait övező tudás szabályozott és ellenőrzött használatát jelöli (lásd Fejős 1998: 10).

A szocialista modernizáció

A modernizáció egy sajátosan Kelet-európai (erdélyi) változata a *szocialista modernizáció*, melyet leginkább pseudomodernizációnak nevezhetnénk abban az értelemben, hogy az iparosítás és urbanizáció mennyiségi eredményeit beárnyékolja az ezen eredmények elérését kísérő romboló, pusztító tevékenység (lásd Róth 2002: 7). A szocialista modernizáció másik ismérve pedig, hogy a társadalom nem volt kezdeményező. „A tervgazdaság alapját a racionalizált, kiszámítható, szabványosított munka, ár–fizetés, termelés–fogyasztás, képzés–életút képezte.” (Lásd Gagyí 2006.) Sőt a társadalmi élet mindennapi folyamatait is a hatalom tervezte, szervezte.¹⁰ Ezt a modernizációt vidéken az „elmaradottság” és a „megkésett-ség” jellemezte, mely „annak a gyakorlatnak és elvnek a továbbtartó érvényességét jelenti, amely igen röviden így fogalmazható meg: a társadalom nagyobb része számára a legfontosabb tulajdon a föld volt és maradt” még akkor is, ha ezt nem birtokolta, csak művelte, mint az egykori jobbágyok (Gagyí 2005a: 80).¹¹

Alexander V. Chayanov a *Paraszti gazdálkodás elmélete* című könyvében (1966) a parasztság eltűnését Kelet-Európában szintén a modernizációval magyarázza, de a nyugati szemlélettől merőben eltérő érvek mentén. Megközelítésében a harmadik világ elmaradottságát nem a modernizáció lassúságával, hanem a modernizáció folyamata során létrejött függőségi viszonyokkal magyarázták. Ennek eredménye a paraszti gazdálkodás fennmaradása. A szerző szerint a paraszti gazdálkodást az különbözteti meg a kapitalista gazdálkodástól, hogy annak vezérelve: a megélhetés egy adott szintjének a hosszú távú fenntartása. A modernizáció pedig szétverte a paraszti gazdálkodás eme kereteit (vö: paraszttalanítás). Vagy, ahogy Terry Marsden írja, az önellátásra berendezkedett faluból fogyasztásra berendezkedett vidék lett (Marsden 1999).

10 A romániai (erdélyi) szocialista modernizációról lásd még: Gagyí 2004a, 2005b, 2006, 2009a. Az állam és a társadalom viszonyáról pedig Oláh 2008.

11 A kollektivizálás folyamatának, a termelőszervezetek, az erőforrások (újra)elosztásának és a túlélésért folytatott harc elemzéséhez lásd még: Oláh 2001, Bodó 2004.

Paraszttalanítás és utóparasztosodás

A szerzők egy része a magyar paraszti társadalom eltűnésének/átalakulásának folyamatát ezzel szemben az angolszász irodalom hatására (lásd Vaddiraju 2013: 9–12) a *paraszttalanítás* fogalmával ragadja meg, mely nem a paraszti vonások elhalványodására utal, hanem a parasztságnak, mint társadalmi kategóriának az eltűnésére, melyet felülről és kívülről ható erők okozták (lásd Molnár 2005: 192).¹² Kovách Imre, a fogalom meghonosítója szerint a paraszttalanítás a szocialista korszakban zajlott le. A folyamat három szintet – társadalmi, strukturális és kulturális szintet – érintett, melynek során megszűntek a paraszti lét történelmi keretei. Ekkor következik be az a váltás, melynek következtében a falusi lakosság már nem a gazdaság bővítésére, hanem fogyasztásra termelt: házeit modernizálta és használati cikkeket kezdett felhalmozni, ami a paraszti értékrend és hagyományok megszűnését is maga után vonta. A szerző úgy érvel, hogy ezeknek a folyamatoknak a szövődményeként a történelmi parasztság eltűnt ugyan, de a falusi társadalom jelentősége megmaradt (Kovách 2003a).

A szerző a vidéki társadalom átalakulásának 20. századi legfontosabb folyamatát összefoglaló munkájában azt írja: vidéknek nevezzük azt, ahol nincsenek parasztok, csak a parasztság emlékezete, különböző formákban, intézményekben (Kovách 2012).

Ugyanakkor falu szocialista átalakításának van egy másik olvasata is, mely szerint a földtulajdon felszámolása (kollektivizálás) és az industrializáció által érintett, de helyben maradt paraszti társadalom (ingázó munkás) egy sajátos életmódot és a földhasználat egy sajátos formáját igyekezett kialakítani oly módon, hogy a mezőgazdasági és ipari munka közötti ide-oda ingadozás tartóssá válása figyelhető meg. Ezt a tendenciát leginkább az *utóparasztosodás*nak (Márkus 1996: 117–118)¹³ nevezhetnénk. Balogh Balázs viszont az utóparasztosodás kérdését vizsgálva azt hangsúlyozza, hogy a szűkebben „gazdaságiként” felfogható jelenségekben, struktúrákban és gazdasági magatartásban olyan mögöttes szándékok mutatkoznak meg, mint az értékorientáció, társadalmi rang és presztízs kifejezésének lehetőségei és stratégiái (Balogh 2002; kapcsolódóan: Schwarz szerk. 2014).

Dekollektivizáció és visszaparasztosodás

A romániai dekollektivizáció folyamatát az amerikai antropológus, Katherine Verdery elemezte. Elemzésében arra mutatott rá, hogy a restitúciós törvény következtében a föld valósággal életre kelt: területe hol megnőtt, hol pedig összezsugorodott, ide-oda költözött, s birtoklásáért a különböző intézmények és csoportok emlékezete versenyre kelt. Ezért nevezi a szerző a föld rugalmasságának, illetve elmosódott tulajdonnak (lásd Verdery 1994, 1996, 1998, 1999). Maria Fulea román szociológus pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a szövethetési tulajdon megszűnése, a földtör-

12 A fogalom születéséről és értelmezéséről lásd még: Harcsa 2003; Kovách 2003a, 2003b.

13 A szerző a rendszerváltást követő tanyasi gazdálkodásban már csupán a munkanélküliség elkerülése érdekében végzett, védekezési stratégiát pedig „másodlagos utóparaszti létformaként”, majd nem-paraszti létformába való visszalépésként definiálja (lásd Lovas Kiss 2006: 11).

vény valamint a gazdaság liberalizálása a falusi népesség foglalkozás-szerkezetének megváltozását eredményezte. E változás legfőbb eredménye, hogy a szerző a szövetkezeti parasztság magángazdálkodóvá vált (lásd Kiss D. 2004: 110).

A dekollektivizáció székegyföldi folyamatait pedig Gagyi József (2007) elemezte. A szerző arra mutat rá, hogy a dekollektivizáció nyomán a „földéhség” mindenütt felbukkanó jelenséggé vált, melynek nyomán „megváltozott a tájhoz, a térbeliséghez való viszonyuk is, hiszen a kollektív gazdaság érzelmileg semleges földjének felosztása nyomán parcellák sorát tudták újból magukénak” (Gagyi 2007 5) Mindez a falusi társadalom újbóli átrétegződésével, a „földhöz kötött mentalitás” feléledésével járt (Gagyi 2007: 6). Ugyanakkor romániai viszonylatban tömegmértű paraszttársadalmat alakított ki. Ezért nevezi a dekollektivizációt a szakirodalom *visszapasztosodásnak*¹⁴. Mindez a paraszttalanítás folyamatát részben megállította, részben késleltette (lásd Gagyi 2007 16–19), s számos tekintetben demodernizációs folyamatokat indított el. Mindennek Vintilă Mihăilescu szerint az az oka, hogy az agrárreformot célzó törvény *agrártörvény* helyett csak *földtörvény* lett, s nem nyújtott gazdálkodási modellt, a felelősséget és a kezdeményezést áthárítva az intézményekről az egyénekre. Előidézte a termelőeszközök és a föld fragmentálódását de nem nyújt segítséget ezek újjászerveződésében (lásd Kiss D. 2004: 102).

Ebben a helyzetben az alapvető kérdés az, hogy képes-e kiépülni a magántulajdonra alapozó hatékony termelői, gazdasági, társadalmi szerkezet? A szerző válasza pedig: az önellátásra berendezkedő társadalom fölé kiépült egy a hasznot valójában élvezők nagyon vékony rétege (Gagyi 2007 14). Ám az átmeneti időszaknak a földhasználatát leginkább a válságtünet és a kényszer fogalmával lehet megragadni (Peti–Szabó 2006: 7). Ezt hangsúlyozza Kotics József is, amikor arra mutat rá, hogy az 1990-es évektől a rurális települések társadalmi drámai gyorsasággal alakult át, s ennek az átalakulásnak egyik legszembeötlőbb sajátossága „a rurális szegénység tömeges, új formáinak megjelenése volt”. Szerinte a rendszerváltás után megjelent családi üzemek nagyrésze *kényszervállalkozás* (Kotics 2011: 169).

Változó ruralitások

Románia 2007-es Európai Unió csatlakozása a falus átalakulása terén is újabb folyamatokat indított el a vendégmunkások célország-választásaitól (migráció) kezdve az itthonmaradottak gazdálkodási (pl. földhasználat) és életvezetési szokásaiig. Még a hagyományos kulturális elemek használatának új formái (örökségalkotás, örökséghasználat) is az Unió szabályozások és minták hatása/nyomása alatt alakult.¹⁵ A mozgási tér és a nagyobb mértékű forrásokhoz (pl. EU-projektek) jutás megnöve-

¹⁴ Veres Enikő nyomán Kiss Dénes ezt *új-parasztosodásnak* nevezi (Kiss D. 2004: 112).

¹⁵ A hagyománytalanítás és az örökségesítés a kortárs vidéki közösségek egyik leginkább megragadható ambivalenciája. (Az első terminus a közösségi autoritás és a hagyomány egyfajta megkérdőjelezését fedi, a második ennek ellenkezőjét, a hagyomány közösségbeli újraértelmezését, megszilárdulását és továbbélését jelenti – vö: Morris 1996, Heelas–Lash–Morris eds. 1996.) A kérdéshez lásd még: Jakab–Vajda 2018.

kedésével új tárgyvilág épült fel, új kapcsolatok jöttek létre, új interpretációk születtek. Nemcsak az Erdély, de az erdélyi falu is egyszerre „sokszínű és tarka”, a „mozaikosság” jellemzi (Gagy 2009b: 33).

Kérdésként merül fel, hogy a lokalitások gyors infrastrukturális átalakulása, a gazdálkodás és a jövedelemszerkezet változása és a társadalmi rétegződés, a megváltozott gépi környezet (a gazdálkodás gépei, a személyi gépjármű, vagy az intim, családi környezetben a számítógép és a mobiltelefon), azok használata, funkciói milyen hatással vannak a vidéki életmódra, a gazdasági stratégiákra és a tájhasználatra, a közösségek kommunikatív és kulturális emlékezetére, biografikus narratíváira, narratív viselkedésére, egyszóval a tágra értelmezett hagyományokra. Mit jelent mindez a globális gazdasági szerkezet, az identitás és a mindennapi élet szervezése felől nézve? Ezek néprajzi vizsgálatára Erdély vonatkozásában ugyanis máig nem került sor. Az erdélyi néprajzkutatás ugyan jelezte és rögzítette a hagyományos paraszti társadalom és a gazdálkodó falu átalakulásának/megszűnésének tényét, de vizsgálaton kívül rekedt annak megválaszolása, hogy mivé alakult az új, európai uniós csatlakozást követő, modernizációs hullám nyomán kialakult vidék? Menyiben maradtak érvényben a hagyományos paraszti kultúra esetében tapasztalható, a táji tagoltságból adódó különbségek? Vagy az egyes régiókra jellemző mentalitások történeti beágyazottsága annyira erős, hogy képes ellenállni a fogyasztásra berendezkedett globális folyamatok uniformizálásra törekvő hatásainak (lásd Gagyi 2009b).

Kovács Imre szerint a magyarországi – és általában kelet-közép-európai – vidéket, és a vidéki társadalmat az ezredforduló környékén, és az azt követő években olyan alapvető és átfogó változások érték, melyek a vidék teljes átrendeződését eredményezték, és merőben új folyamatokat indítottak el. Ennek eredményeként egy „új vidék” születik, ahol az új – mondja Kovács – „nem normatív fogalom [...], csupán annak jelölésére szolgál, hogy a vidéki struktúrák minden lényeges dimenziójában jelentősek a változások. Az újratermelési, gazdasági és hatalmi rendszerek sokfélesége, a szereplők és érdekeik, hálózataik különbözősége, értékeik és cselekvéseik irányai szétterjedt társadalmi szerkezetet hoztak létre. A szétterjedt, fragmentált szerkezeten az egymáshoz nem feltétlenül kötődő jelenségek egymás mellettiségét értem.” (Kovács 2012: 203.) A szerző szerint ennek az új vidéknek egyik legfőbb jellemvonása „a társadalom és a gazdaság hibrid jellege”, ahol „a hibriditás strukturális állapot, és nem az átmenetiség szinonimája” (Kovács 2012: 203). Gagyi József pedig – Kovács Imre kutatásainak eredményeire támaszkodva – ezt az új vidéket „sajátos, elsősorban nem gazdasági vagy társadalmi, hanem kulturális adottságok és történelmileg kialakult, kulturális jellemzők konstrukciójaként” értelmezi.¹⁶

A változó és változatos ruralitások terében/keretei között ugyanakkor egyszerre több eltérő, ha úgy tetszik, párhuzamos és ugyanakkor különidejű mentalitások és törekvések érvényesülnek, melyek hol kiegészítik, hol pedig kioltják egymást. Hol békésen megférnek, hol pedig tartós konfliktusban állnak egymással.

16 Erre a kutatásom szempontjából kulcsfontosságú problémára Gagyi József az elmúlt három év alatt folytatott beszélgetések során hívta fel ismételtelen a figyelmemet, melyért ezúton mondok köszönetet.

Kulturális mintázatok

Szinkronitás és különidejűség

Hermann Bausinger a párhuzamos különidejűség fogalmával vezette be az eltérő, különböző történeti erőtenyezők által meghatározott elemek egyidejűségét. A párhuzamos különidejűség tehát valójában egyidejűséget takar (Bausinger 1989). Ez nemcsak azt jelenti, hogy a jelenkori falusi társadalomban egyszerre vannak jelen hagyományos (azaz a múltból származó) és hagyományossal szakító (azaz a jelenből táplálkozó) életvezetési stratégiák, erkölcsöket és értékrendet működtető világképek. A különböző korszakok eltérő gazdasági-társadalmi örökségből táplálkozó mikrokulturális mintázatok és viszonyulási módokkal kapcsolatban a szinkronitás és a különidejűség egyaránt megfigyelhető. Sőt, egy település mikrovilágán belül is az egyes gazdaságok, társadalmi csoportok a modernizáció és a társadalmi-gazdasági átalakulás különböző fázisában vannak, s ezekből a fáziseltolódásokból adódóan a kulturális tarkaság, mozaikosság jellemző. Egyes csoportokra a gyors átalakulás, míg másokra a mozdulatlanosság jellemző. Ez utóbbiak a különböző rendszerváltásokat, nagy ideológiai, gazdasági és társadalmi változásokat, a motorizáció és a modernizáció vívmányait eltűrik, tudomásul veszik, de kizárják mindennapi életükből. Világképükbe nem építik be, gazdasági stratégiáik kialakítása során nem élnek ezekkel/ezek szerint.

Mindennek ugyanakkor van egy generációs olvasata is. Szabó Árpád Töhötöm írja, hogy „terepmunkáim idején tapasztaltam, hogy az idős emberek egész más-ként élik meg a körülöttük zajló, gyors változásokat, és mivel nem tudnak semmilyen értelemben felzárkózni a gyorsan technicizálódó világhoz, a családszerkezet, a tulajdonformák, a munkakultúra változásai következtében pedig a falusi, hagyományos munkaterekből és reprezentációs helyszínekből is kiszorulnak, frusztrációkat a múlt emlékezetben történő építésével ellensúlyozzák. [...] A régi világ esetükben egyetlen élhető mintaként létezik.” (Szabó 2009: 50.)

Akkulturáció és/vagy adaptáció

A vidéki tér, a gazdaság és a társadalom szerkezetének átalakulását, és az ezt követő életmódváltást és a kulturális mintázatok kicserélődését a néprajzi szakirodalom elsősorban *akkulturációs* folyamatként azonosította. A fogalmat Bodrogi Tibor a *Magyar Néprajzi Lexikon* első kötetében a következőképpen értelmezi: „a kultúra változásának az a formája, amikor a fejlődés alacsonyabb szintjén álló társadalom egy magasabb szintű társadalomhoz kulturálisan hasonul” (Bodrogi 1977: 55). Voigt Vilmos meghatározása szerint pedig „olyan kultúraváltás (*cultural change*), amely kívülről jött és az *egész* hagyományos kultúra kicserélődését jelenti” (lásd Voigt 1978: 604). Az akkulturáció tehát egy kiegyenlítetlen kulturális érintkezést/találkozást jelent, ahol az aszimmetrikus kapcsolatfelvétel gyakran kulturális asszimilációt eredményez. Az asszimilációs folyamaton kívül rekedt személyek/csoportokkal szemben

pedig a kirekesztés technikái, szegregációs folyamatok lépnek fel. Az akkulturáció tehát sok esetben szélsőséges érzelmektől telített kultúraátvételt jelent, melynek következtében a régivel történő szakítás végleges és vehemens indulatok mentén zajlik.

Az általános (zsurnalisztikai toposzokból táplálkozó) vélemény, a felületes megfigyelésekre alapozó nézetek szerint az akkulturációt elsősorban a szocialista modernizáció eredményeként/szövődményeként kell értelmeznünk, melynek során nemcsak a falu foglalkozásszerkezete, hanem a kulturális élete is átalakult. Ekkor kezdték el ugyanis a szocialista állami propagandát és kultúráját vidéken meghonosítani és intézményrendszerét (kulturházak) kiépíteni (lásd Gagyí 2009a: 111), ezen keresztül szervezte és szabályozta a hatalom a kultúraváltást (Gagyí 2009a: 115). Gagyí József a romániai vidék kulturális átalakulásának a második világháborút követő időszakban a következő dimenzióit azonosította: (1) az analfabetizmus felszámolása, (2) a szocialista közművelődési fesztiválok rendszerének kiépítése, (3) a „média mint tájékoztató és hatalmi szerkezet kiépítése, (4) a népi írásbeliség és a folklorizmus megjelenése (Gagyí 2009a: 106–115).

Voigt Vilmos pedig tanulmányában azt az álláspontot fejt ki, hogy a magyar parasztság akkulturációja voltaképpen az 1867-es kiegyezéssel kezdődött, s történeti-politikai keretek változása a folyamatnak csupán az egyik dimenzióját képezik (Voigt 1978: 604). Legalább ennyire fontosak a demográfiai dimenziói, az urbanizálódás, valamint a társadalmi-kulturális dimenziója is: az iskoláztatás elterjedése és az alfabetizáció, a tömegkommunikációs eszközök (könyv, könyvtár, napilap, rádió tévé stb.) elterjedése, a szabadidő megjelenése és a szórakozás struktúrájának és helyszíneinek/intézményeinek átalakulása is (lásd Voigt 1978: 604–631).

Gagyí József azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy már korábban is „folyamatosan létezett a falvak, a vidék társadalmában az új felé fordulás, a városihoz, a paraszti világon kívülihez való viszonyulásban a «szép» és «modern» átvételével az újításhoz való igazodás” (Gagyí 2010: 129). Ezt az „újításhoz való igazodást” pedig leginkább *adaptáció*ként értelmezhetjük, azaz olyan „kulturális folyamat[ként], amelyben valamely közösség a megismert, idegen kulturális javakat válogatva, megszűrve fogadja be. Az *átadás-átvétel* korábban uralkodó mechanisztikus felfogásával szemben a kulturális adaptáció fogalom alkalmazása azt a nézetet fejezi ki, hogy a kulturális javak befogadása komplex jelenség; a befogadás bekövetkezését nem csupán az határozza meg, hogy az adott kulturális kincs önmagában véve értékes-e vagy sem, megtalálható-e az érintett közösség kultúrájában vagy sem, hanem az is, hogy az illető közösség milyen magatartást tanúsít az új jelenséggel szemben.” (Sárkány 1980: 347.) Az adaptáció során módosulás áll be ugyan az átvevő életmódját és életvezetési stratégiáit illetően, de ez nem jelent invazív beavatkozást, hanem sokkal inkább produktív módosulás. Az új elem úgy épül be, hogy alkalmazkodik/odasimul azokhoz a kulturális mintázatokhoz, melyek a közösséget jellemzik. Vagyis a közösségben működő habitusok és rutinok szabályai mentén kerülnek használatba.

A kérdésre tehát, hogy „miként igazodnak az egyes gazdaságok a külső világhoz és a változó viszonyokhoz” (Szabó 2009: 9) a következő válasz adható: asszimilálódnak vagy adaptálódnak hozzá.

Gazdálkodói stratégiák

A vidéki/paraszti gazdálkodás néprajzi leírását már sokan elvégezték.¹⁷ Ezek egyik egybehangzó megállapítása, hogy „a paraszti gazdaságnak és háztartásnak természetéhez szorosan hozzátartozik az önellátásra való törekvés” (lásd Paládi-Kovács 2001: 202), a piac által nem érintett gazdálkodási magatartásforma jellemző (Lovas Kiss 2006: 69). Ez a magatartásforma a 20. század végéig észlelhető volt a falusi környezetben, ami elsősorban a gazdaság hiányos felszereltségével és a hagyományos mentalitásokhoz való görcsös ragaszkodással magyarázható. Ezeket a gazdálkodói mintákat, termelési- és eszköztechnikához fűződő tudáskészleteket a szakirodalom az *agrárörökség* fogalmával foglalja össze (lásd Peti–Szabó 2006: 8).

Ugyanakkor nemcsak a társadalmi kapcsolatokra, hanem a munkavégzésre is a reciprocitás és a különböző *kooperációs formák* alkalmazása jellemző. Ezért nevezhetjük a falusi társadalmat *kooperáló közösségnek* (lásd Szabó 2009).

A magyar néprajzi kutatások a hagyományos parasztüzemek öt típusát különböztetik meg, ezek a következők: (1) saját tulajdonban levő mezőgazdasági üzem, amelyben rendszeresen idegen munkaerőt foglalkoztatnak. Ebbe a kategóriába tartozott a gazdaságok körülbelül 6%-a; (2) saját tulajdonban levő gazdaság, amelyben gyakran vesznek igénybe idegen, külső munkaerőt; (3) családi munkaerővel működő gazdaság. Ebbe a csoportba tartozott a gazdaságok mintegy 20%-a; (4) saját tulajdonban levő törpebirtokra alapozott gazdaság, melyben egy vagy több családtag alkalmi külső munkavállalásra és jövedelemszerzésre kényszerült és (5) rendszeresen külső munkát vállalók gazdasága (Paládi-Kovács 2001: 204).

A romániai 1990 utáni korszakban kialakult gazdasági stratégiákat Vintilă Mihăilescu két domináns típusba sorolta: a *diffúz/vegyes* és az *egyéni* gazdaság típusát. Az előbbi reprodukzív, az utóbbi pedig produktív jellegű, az előbbi a termelési folyamatba a nagycsaládot, a városra költözött rokonokat is bevonja, az utóbbi pedig a nukleáris család erejére támaszkodik (lásd Kiss D. 2004: 106–107).

Gagyai József az 1989-es változásokat követő időszakban az erdélyi falusi életvilágok: alakulásának folyamata a gazdasági szerkezetet felforgató/ átalakító auktorok, a *földosztók*, a helyi vállalkozók (*gyarapodók*) és az *önellátók* hármas szerkezete mentén írja le (lásd Gagyi 2007). Sebastian Lăzăroiu pedig a falusi elitet vizsgáló tanulmányában a vállalkozók négy típusáról beszél: *régi-új vállalkozó* (aki már 1989 előtt is vállalkozó volt), *hálózati vállalkozó* (aki 1989 előtt valamilyen vezető pozíciót töltött be s erre a múltjára alapozva indított vállalkozást), kereskedő (kisléptékű vállalkozás, mely az áru felvásárlásából és annak lokális szintű eladásából áll) és *mezőgazdasági vállalkozó* (lásd Kiss D. 2004: 113).

Szabó Árpád Töhötöm a Kis-Küküllő menti posztszocialista gazdálkodási stratégiák kulturális mintázatainak három szintjét különíti el. Ezek az *önellátás* szintje

17 A teljesség igénye nélkül: Paládi-Kovács 1982, 2001, 2009; Fél–Hofer 1997, Balogh 2002; Kovács T. 2010; Viga 2013; erdélyi vonatkozásban pedig: Biró–Gagyai–Oláh 1994; Bodó–Oláh szerk. 1997; Peti–Szabó szerk. 2006; Szabó 2009, 2013.

(családi integráció), a *részleges piaci integráció* szintje és a *domináns piaci integráció* szintje (lásd Szabó 2013). Ehhez hasonló a Lovas Kiss Antal által használt tipológia. Ő a piac által nem érintett, piacérintett és piacorientált illetve piacra szerveződő gazdasági magatartásokról beszél (lásd Lovas Kiss 2006).

Paál Zsuzsánna az urbanizálódó olasz falusi élet kulturális mintázatainak elemzése alapján a családok gazdálkodói stratégiákat öt csoportba sorolta, ezek a következők: (1) felhalmozás, (2) továbbélés, fennmaradás, (3) megélhetés, (4) a ház lakhelyként való megőrzése, (5) jövedelemszerzés (lásd Paál 2003).

Kotics József pedig amellet érvel, hogy a „magyar társadalom és gazdaság szerkezetének sokkal több a hosszú időtartamú kontinuus eleme, mint azt a társadalom elemzői évtizedeken keresztül feltételezték. [...] A felhasznált erőforrások sokszínűsége, a mezőgazdasági családi üzemek gyakran nagyon vegyes termékszerkezete, a falusi háztartások pluriaktív jövedelemszerzése a hagyományos rurális tevékenységstruktúra újrakedésére és folytonosságára utalnak.” (Kotics 2011: 170.)

A szerző a mai viszonyokat a következő kulcsszavak mentén tartja leírhatónak: „(1) Gyengült a falvak gazdasági funkciója. (2) A falusi társadalom sokkal nagyobb mértékben függ az állami forrásoktól, mint a városi. (3) A paraszti polgárosodás helyett a bérmunkás mentalitás terjed. (4) A régi, a falut öntevékenyen fejlesztő mentalitás eltűnt. (5) A nem paraszti mentalitás erősödött. (6) A falusi közösséghez való tartozás vonzereje csökkent. (7) A hagyományos faluközösség felbomlott. (8) A régi paraszti életforma, a családi munka közösség-szervező ereje, a hagyományos tekintélyek megszűntek. (9) Az átalakulás felszámolta a régi viszonyokat, de nem alakult ki egy elfogadott új élet- és közösségi forma. Nem szilárdult meg új presztízsrendszer.” (Kotics 2011: 170.)

E rövid áttekintésből is jól érzékelhető, hogy a poszt-szocialista, majd az Európai Unió strukturákhöz való csatlakozás után/következtében a rurális térségekben lezajlott folyamatok nagyon vegyes/bizonytalan szerkezeteket eredményeztek, s ez a bizonytalanság a az egyes társadalomtudományokon belül végzett vizsgálatok és értelmezések megállapításaira is hatással volt. Bár konszenzus van abban, hogy a mai folyamatok leginkább *átmeneti*ként írhatók le, ennek okát hol a régi szerkezetekhez való görcsös ragaszkodásban, hol pedig az idegen minták kontrollálatlan (s ezért kevésbé sikeres) átvételében láttatják.

Talán az a legcélravezetőbb, ha a változó ruralitásokat e két folyamat együttes és egyszerre ható eredményeként értékeljük.

Hosszú és rövid folyamatok

Ahhoz, hogy a mai folyamatok *átmeneti* jellegét megértsük, az tűnik a legcélravezetőbbnek, ha az elemzés során a Braudel-féle időtartam-felosztást (lásd Braudel 1972) tartjuk szem előtt. A szerző a *rövid időtartamot* mintegy a *hosszú időtartam* ellentétpárjaként alkotta meg, és a szerző ez utóbbit tartja a történetírói munka szempontjából fontosabbnak. Értelmezésében a hosszú időtartam nem az idő-

szak hosszúságának, hanem a fejlődés ütemének a mértékét jelenti, és a nyugodtság jellemzi. A minket körülvevő táj/természeti környezet és az ember kapcsolatát tárja fel, mely az évszázadok alatt csak igen lassan változott. Ezzel szemben a rövid időtartam a „kavargó felszín,” az események ideje, melyet gyorsaság, változékonyság és liktetés jellemez. A rövid időtartam az egyénnel, az egyének által átélt élményekkel foglalkozik, nemcsak rövid (idő)léptéket jelent, hanem az idő (történelem/hagyomány) szétforgácsolódását, ahol nagy szerepe van a pillanat hevében hozott döntéseknek, a véletleneknek is. Értelmezésünkben ebből adódik az, hogy a kortárs/szinkron folyamatokat *átmenetiként*, esetlegesként érzékeljük. Ugyanakkor, mivel mindez a felszínhez közeli rétegben játszódik le, a legtöbb esetben el is rejti szemünk elől mindazt, ami a múltból észrevétlenül és változatlanul átöröklődik, ami a kultúrát leginkább jellemzi, egyszerűen mindazt, ami a mélyrétegben (struktúra) játszódik le.

A település bemutatása

Földrajzi kontextus

Sáromberke (románul Dumbrăvioara) a Maros középső szakaszának dombok által övezett széles völgyében, a Maros bal partján, az egykori Torda vármegye és Marosszék határában terül el, Marosvásárhelytől 14, Szászrégentől pedig 18 kilométer távolságra. Keleten Erdőszengyel, délen Nagyernye, nyugaton Marossárpatak, és északon Gernyeszeg települések határolják, melyek – Erdőszengyelt kivéve – mind községközpontok, népesség és terület szempontjából egyaránt nagyobb és gazdagabb települések.

Határának felszíne keletről nyugat felé haladva fokozatosan lejt, hármas teraszt képezve. A település a három terasz közül a másodikon épült ki, míg a hozzá tartozó határ jobbára a tőle keletre, illetve nyugatra eső teraszokon található. A keleti terasz a településtől mintegy másfél km-re, a *Capul Dealului*¹⁸ nevű domb lábánál kezdődik és közvetlenül a település felett ér véget, a nyugati terasz a település keleti oldalán fekvő telkek kerthelyiségeitől egészen a Marosig nyúlik. Ennek megfelelően a mezőgazdasági szempontból kedvezőbb földterületek a település nyugati oldalán találhatóak, míg a keleti részen lévők gyengébb minőséggel rendelkeznek. Erdeje kevés, és az is jobbára a falu határán kívül eső dombokon található.

A településtől másfél km-re, a nyugati határán található Maros mellett a falu északi határához közel csordogál a *Szengyeli patak*, mely kis vízhozama ellenére az esős évszakokban keskeny medre miatt gyakran keserítette és keseríti meg a *felszegei* lakók életét. Ez a patak a lokális emlékezet szerint valamikor a településen haladt keresztül, de a Telekiek idején, a kastélykert kialakításakor vizét elvezették, ezzel magyarázhatóak a folyásirányában látható éles törésvonalak. Emellett említést érdemel a Marosból mesterségesen leválasztott, mintegy 2 km hosszúságú mellékág, a *Malomárok* is, mely a 20. század '40-es éveiiig malmot és fűrésztelepet működtetett, de halászatra is alkalmas hely volt. Mára azonban medrét a legtöbb helyen feltöltötték és felszántották.

A település műúton és vasúton egyaránt jól megközelíthető, sok szempontból közlekedési csomópontnak tekinthető. A Marosvásárhelyt Szászrégennek összekötő, Észak–Dél irányban haladó 15-ös országút két kilométer hosszúságban szeli át. Ebből a falu északi felében, a Felszeg elején nyugati irányba ágazik le a 153B megyei út, mely az előbbi a Mezőséget átszelő Szászrégent Kolozsvárral összekötő 16-os országúttal kapcsolja össze, a Teleki-kastélyt elhagyva pedig jobbra az Erdőszengyel felé vezető 18-as községi út tér le. Az 1886-ban megépült, Dédát Székelykocsárdal összekötő 405-ös vasútvonal szintén érinti a települést, és ez a közelben

¹⁸ magyarul Dombtető, vagy 'a domb feje.'

lévő városokkal és a külvilággal történő kapcsolattartást lényegesen megkönnyíti, a kapcsolat(ok) minőségét befolyásolja.

Státuszát tekintve a település a romániai településrendszeren belül a legalsó szinten található falvak sorába tartozik, melyek nem rendelkeznek önálló jogi személyiséggel. Területi-adminisztratív szempontból – további hat településsel együtt – Nagyernye községhez tartozik. Népeség szempontjából a közepes méretű falvak közé sorolható, fizionómiai szempontból (forma, a belterület szerkezete, textúra) pedig elágazó, alaprajzát tekintve lineáris, utcára szervezett, szalagtelkes településnek mondható: a gazdaságok szorosan egymás mellett sorakoznak a települést észak–dél irányban átszelő országút két oldalán.

A lakosság foglalkozási szerkezetét alapul vevő funkcionális osztályozás¹⁹ alapján vegyes (vagy komplex) funkciójú településnek nevezhető: az 1960-as évektől az ingázó szakmunkások, valamint a szolgáltatóiparban dolgozók száma fokozatosan emelkedett az agrárszektorban dolgozókéval szemben. Nemzetiségi összetételét tekintve a települést magyarok lakták, és ezt a hangsúlyosan magyar jellegét mind a mai napig megőrizte.

Közigazgatási és táji hovatartozás. Kulturális kontextus

A település a Maros völgyében, Torda vármegye és Marosszék határában épült ki. A település a 19. század második feléig Torda megye részét képezte. Az 1876-os megyerendezés során az egykori Torda megyét két részre osztották, északkeleti része Marosszékkel egyesülve a Maros-Torda nevet kapta. Ez az adminisztratív szerkezet őrződött meg 1918-ig. A megye adminisztratív szempontból öt járásra oszlott: 1. Marosi alsó járás, 2. Marosi felső járás, 3. Nyárádszeredai járás, 4. Régeni alsó járás és 5. Régeni felső járás. Sáromberke a Marosi felső járás részét képezte.

A második világháború után, az egymást sűrűn váltogató különböző területi-adminisztratív felosztások következtében előbb a Maros Régió (1950–1952), aztán a Magyar Autonóm Tartomány (1952–1960), majd az újabb adminisztratív átszervezést követően a Maros Magyar Autonóm Tartomány (1960–1968), az 1968-ban végrehajtott megyésítés óta pedig az akkor létrehozott Maros megyéhez tartozik.

A település a 18. század végéig egy nagyobb birtok részét képezte, s csak utolsó urai, a Telekiek szaporodásával vált a 18. században (1759) önálló birtokközponttá (Szabó 1994: 7). A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk hatályba lépésétől kezdve egészen 1968-ig községközpont volt, ekkor azonban a hozzá tartozó Erdőszengyellel együtt a szomszédos Nagyernye községbe olvasztották.

Kulturális (néprajzi) sajátosságait tekintve a Mezőség és a Székelyföld közötti határzónában, kontaktzónában található, kulturális szempontból a kettő közötti átmenetet képezi, s talán ez az oka annak, hogy nem rendelkezik olyan szembe-

¹⁹ A funkcionális osztályozás szerint a településen domináns gazdasági tevékenység (azaz a foglalkoztatottak több mint fele) határozza meg a funkciót (lásd Berekméri M. 2006: 59).

ötölő etnokulturális sajátosságokkal, mely a kutatók figyelmét felkeltette volna. Éppen ezért néprajzi felfedezésére és leírására könnyű megközelíthetősége ellenére sem került sor.

Enyhén a-zó nyelvjárása alapján a mezőszégi nyelvjárás régióhoz sorolható, földrajzi szempontból azonban a Mezőség határán kívül esik. Egy 1941-ben a vizsacsatolt területekről készült monografikus munka Maros-Torda vármegyét is a Székelyföld részeként írja le, s mint ilyen Sáromberke lakóit székelyekként emlegeti. A Székelyföld tájait bemutató részben pedig a települést a *Felső-Maros menté*hez sorolja.²⁰ Ehhez hasonlóan az 1940-ben bevonuló magyar csapatokat kísérő hivatalos fényképész fényképeinek leírásai is a *székely* etnonimet használják.²¹ Bíró Dónát egyik nemrég készült tanulmányában a Torda vármegye Marosszékkal egyesített településeit a *Szászrégén és vidéke* néven vette számba (Bíró 2007), Barabás László szokásmonográfiájának bevezető fejezetében pedig a *Maros mente*, ezen belül a tulajdonképpeni, azaz *Lapos Maros mente* kistrégióhoz sorolja Sáromberkét (Barabás 2009: 72–73, ill. 673). Ez a névhasználat azért is indokolt, mert a település lakóira marosszéki közvetlen szomszédjaik (pl. Székelykál, Ikland, Nagyernye), és ők maguk is egyaránt ezt a tájmegjelölést használták.²² A település kéziratban maradt monográfiájának írója, Mózes András teológiai tanár a néphagyományoknak szentelt fejezetben a helyi viseletet szintén Maros mentiként írja le (Mózes é. n. II.: 34).²³

20 Szó szerint a „*Maros mentén felfele*” körülírás szerepel (Bányai 1941: 150).

21 Történeti szempontból ez azzal magyarázható, hogy az 1877 előtti területi adminisztratív felosztás emlékei a 20. század közepére elmosódtak, s a kutatók hajlamosak voltak Maros-Torda vármegyét az egykori Marosszékkal azonosítani.

22 Barabás ugyanakkor arra is rámutat, hogy a térben távolabb eső Sóvidék vagy Felső-Nyárád mente ezeknek a falvaknak a lakóit szintén székelynek (marosszékieknek) tartotta (Barabás 2009: 54–55).

23 Némileg ide tartozó az 1848-ban a Székely Nemzetgyűléshez írt levél is, melyben a falu előljárói a következőket kérik:

„Nagy méltóságú Elnök Úr!

Tisztelt Székely nemzeti gyűlés!

Midőn a körülöttünk lévő helységek sorra Naszódra mennek pártfogóért, mi, sáromberki polgárok oda semmi parancsolatunk nem lévén helyt maradtunk, de minthogy az egész ország vagy erre, vagy arra gyűlésezik, kívánunk inkább a nemes székely nemzet pártolásához folyamodni, és gyűlésébe követeket küldeni.

Kérjük azért alázatosan a nagy méltóságú Elnök Urat és a tisztelt gyűlést, méltóztassanak követünket elfogadni s minket pártolásukba venni. Mély tisztelettel vagyunk

A Nagyméltóságú Elnök Úrnak és a Tisztelt nemzeti Gyűlésnek alázatos szolgálói,

Iffabb Garda Márton, falu jegyzője

Vajda György falubíró

az egész falu nevében és képében.”

A gazdasági szerkezet alakulása

A település gazdasági szerkezetének alakulását befolyásoló társadalmi tényezők és erőforrások

A földtulajdon és az agrártevékenységek szerkezetének alakulása

Átállás az önálló gazdálkodásra • A település gazdasági életének alakulása szempontjából a jobbágyfelszabadítás és az azt követő birtokrendezés (tagosítás) számít fordulópontnak, melynek következtében a település lakói a korábban használatukban lévő földterületeknek teljes jogú tulajdonosai lettek (lásd Szabó 1994a: 15). Ezt követően indult meg a gazdasági szerkezet és a termelési viszonyok átalakulása, valamint a paraszti kisüzemek épületállományának és gazdasági felszerelésének lassú és hosszú ideig tartó modernizációja.²⁴ A jobbágyfelszabadítás azonban közvetlenül nem eredményezett minden területen azonnali és lényeges (látható) változásokat.

Szabó Miklós helytörténész levéltári kutatásaiból tudjuk, hogy a jobbágyfelszabadítás alkalmával a sáromberki parasztok a helység határának mintegy 36,5%-át vették birtokukba (Szabó 1994a: 15). Mivel a településhez tartozó határ nem volt túlságosan kiterjedt az egy családra jutó földterület nagysága alig néhány család esetében haladta meg az öt holdat,²⁵ ami azt jelentette, hogy a föld tulajdonjogának megszerzése csak kevesek esetében tette lehetővé az önfenntartást és a teljes önállósulást. A családok jelentős része továbbra is kénytelen volt a Teleki-uradalom részművelésre kiadott földjein is dolgozni (lásd Szabó 1994a: 14–15). Ez pedig azt jelentette, hogy – ha csak részben is – továbbra is fennmaradt, újratermelődött a település földbirtokosa (a Teleki család) és a parasztok közötti alá- fölérendeltségi viszony, sőt újabb függőségi helyzetek is kialakultak. Az öt hold alatti gazdaságok esetében ugyanis gyakori volt az igavonó állatok teljes, vagy részleges hiánya,²⁶ ami arra kényszerítette a gazdákat, hogy a szántás-vetés elvégzésének idejére társuljanak. Berekméri István Andrásé élettörténetében erre így emlékezik: „*Aztán abban az időben az öt holdon aluli kiscgazdáknak nemigen volt kettőjármos marhája,*

24 A paraszti kisüzemek üzemgazdasági sajátosságait vizsgáló néprajzi elemzések azt mutatják, hogy Magyarországon a gazdasági felszerelések modernizálásának a 19. század derekán induló, hosszan tartó folyamatában a paraszti kisüzemek kezdettől fogva részt vettek, Erdélyben viszont a törpebirtokos és kisbirtokos parasztság kevésbé tudta megfizetni az új, korszerű gyári termékek, gépezetek árát. A néprajzi esettanulmányok tanúsága szerint, „a paraszti kisüzemek az 1920–1930-as években is csak nagy erőfeszítés árán tudták az áhított gépi eszközöket beszerezni.” (Lásd Paládi-Kovács 2001: 206–207.)

25 Egy parasztagazdaságra átlagosan 3,8 hold szántó és kaszáló jutott (Szabó 1994a: 16).

26 A szántáshoz két igás állatra volt szükség, azonban a gazdaságok nagyobb része csupán egyel rendelkezett.

csak egy, és úgymondva cimboraságba szántottak-vetettek. Hol a testvér a testvérrel, vagy pedig a szomszédal. Így aztán nem is lehetett a föld jó karban tartható, mikor nem akkor szántott-vetett, mikor akart, csak mikor lehetett. Amikor a cimboraság reá tért.” (Berekméri I. A. 2008: 24.)

A település egykori lakói a Teleki-uradalomtól való részleges függőséget nem gazdasági életük alakulását korlátozó tényezőként élték meg, sokkal inkább a falunak biztonságot nyújtó, a nehéz helyzetek és inséges időszakok átvészelését könnyítő, a szegényebb családoknak segítséget nyújtó intézményként tekintettek rá.²⁷ Berekméri István Andrásé önéletírásában az 1904. évi szárazság kapcsán erről így emlékezik:

„Tehát az 1904. évi szárazság hasonló volt az 1946. évi szárazsághoz, azzal a különbséggel, hogy akkor nem volt háborús időszak, kinek, amije termett, vagy amije volt, azzal szabadon rendelkezett, nem rekvirálták el a nincsteléneknek. Mindenki el tudta intézni az ő maga sorsát, a gazda úgy, mint a munkásnak nevezett napszámos. Igen, ez érthető is maga magától. Az akkori földesúrnak, gróf Teleki Sámuelnek 16 fogata volt, mind négyes ökörrrel ellátva. Emellett volt 16 béres, 1 béres bíró évszámra megfogadva, mint komenciós cselédek. Volt kettő lófogat teherhordásra, e kettő lófogat mellett négy férfi kocsis komenciós. Volt 2 fogatos lószekér úgy könnyű mozgásra, ezek mellett is egy-egy férfi komenciós cseléd. Volt kettő négylovas parádés kocsis, ezek mellett még egy-egy roszvájter lovász. Volt kettő fajmén, emellett egy komenciós lovász. Voltak a háti lovak, ezek mellett komenciós lovaszok. Voltak a tehenészek, akik mind komenciós cselédek voltak, volt a telivér fajtájú 300 éves ménes, ezek mellett lópásztorok, mind komenciós cselédek, voltak a szarvasmarha, juh és disznó pásztorok, ezek is mind komenciós cselédek. Azon kívül a belső cselédség, akik többen férfi- és nőcselédekből állottak, akiknek szintén részben komenciós fizetés, részben bentlakó kosztosok voltak. Hát akkor csak el lehet képzelni, hogy az 1904. évi nagy szárazság miatt volt könnyebben viselhető az 1946. évi nagy szárazsághoz képest. Azért, mert az a nagy tömör birtok látjuk, hogy hány rászoruló, szegény embernek adott kenyeret, de finom kenyeret, tűzifát meg ruházatot. Szóval az egész családjukat egy életem keresztül, akik hűséges cselédek voltak, eltartotta az uradalom. Nem hozom fel azok számát és nevüket, akik ezen szolgálataikból birtokot is szereztek, és gazdák lettek Sáromberkén, de nem csak Sáromberkén, hanem minden uradalomnál, akik hűséges és szorgalmas cselédek voltak, nem lebzselők, nem ingyenélők, hanem voltak igazi munkás dolgozók. Most pedig az uradalom tömör birtoka a birtok nélkülieknek lett osztva, 1, 2, 3, még talán 4 holdas parcellák szerint is, de ezek nem tudnak abból a felosztott tömör birtokból bár annyit produkálni, hogy ők maguk ne éhezzenek, ne rongyoskodjanak, hát azt, hogy tudnák produkálni, hogy a közfogyasztásra is tudjanak termelni. Itt a baj, mert a tömör birtok feloszlott, nincs a szegénység hová forduljon. Azok a kisebb-nagyobb földműves gazdák, akik akkor is meg

27 Ezzel együtt a helység lakói gyakran kerültek nyílt konfliktusba a Teleki-birtok egyik vagy másik tulajdonosával (lásd később).

most is ügyes, okos termelők voltak, nem bírják az ország ellátatlanjait ellátni, és maguk adóját, ruházatát és szükséges kiadásait is fedezni terményeikből, különösen akkor nem, mikor ily csapásos esztendő sújt le, mint az 1946. év is milyen volt.” (Berekméri I. A. 2008: 25–27.)

Mindezek az együttthatók egyszerre korlátozták és serkentették azt a fajta kezdeményező készséget, melyre szükség lett volna a termelési módszerek és eszközök fejlesztése szempontjából.

A tulajdonviszonyok alakulása szempontjából a 20. század első felében, Erdély 1918. évi Romániához csatolását követően további változások történtek, melynek során a Teleki-uradalom mind jobban összezsugorodott, a parasztok földterületei azonban alig nőttek valamelyest.²⁸ Először az 1921-es földreform nyomán jutottak a sáromberki parasztok újabb földterületekhez, de még ezt követően is a településen egy gazdaságra átlagosan alig valamivel több, mint három hold földterület (szántó és kaszáló együtt) jutott (Szabó 1994a: 16). A folyamatot az 1944–1947 között lezajlott földreform zárta le, melynek következtében a Teleki család földjeit (mintegy 362 hold 274 négyszögöl mezőgazdasági területet) a Gernyeszeg központtal kialakított állami gazdaság és a település lakói, elsősorban a szegényparasztok, között osztották szét (Szabó, 1994a: 16).

A 20. század elején állami kezdeményezésre és felügyelettel lezajlott földreformok nem tudták hathatósan orvosolni Sáromberkén a helyi lakosság körében kialakult földhiányt/földigényét. A legtöbb törpebirtokkal rendelkező család földjei az öröklődés során mind jobban felaprózódtak, amit ezeknek a családoknak az elszegényedése kísért. Ezt a tendenciát a román adminisztráció által végrehajtott két földosztás csak lassítani tudta, de megszüntetni nem. A feudális típusú részművelés nyomai a földreformokat követően is fennmaradtak.

Ennek ellenére az 1947-ben befejeződött földreform a tulajdonviszonyok tekintetében gyökeres változást eredményezett. A Teleki család birtokainak kiosztásával ugyanis Sáromberkén véglegesen megszűnt a nagybirtok, annak minden, a helyi társadalomra gyakorolt hatásával (védőmechanizmusával) együtt. A megváltozott birtokviszonyok új táji környezetet, gazdálkodási stratégiákat és gazdasági elitet termeltek ki. Valójában ekkortól számítva lehet beszélni önálló gazdálkodásról abban az értelemben, hogy ekkor szűnnek meg a helyi lakosság egészének gazdálkodási gyakorlatát kívülről és direkt módon befolyásoló helyi hatalmi tényezők, a Teleki-birtok és annak ipari létesítményei.

Az új tulajdonviszonyok és az ezek nyomán kialakuló új földhasználati gyakorlatok intézményesülése lassú és nehézkes folyamat volt, s a földreformok és gyakorlatba ültetésük által teremtett új helyzetben új szereplők, az állami apparátusban dolgozó, és ezáltal helyzeti előnnyel rendelkező személyek, jelentek meg. Ezek vezényletével az állam tulajdonába került földterületek használata kapcsán számos

28 A földreformot megvalósító román állam ugyanis elsősorban a román érdekeltségeket (a román állam, a maroshévízi Szent Illés Próféta ortodox kolostor, a román államvasutak és a román megyei hatóság) látta el jelentősebb földterületekkel (Szabó 1994a: 16).

visszaélésre, egyes területek rövidebb vagy hosszabb ideig tartó jogtalan használatára került sor.

A kollektivizálásig az 1940-es évek végére kialakult birtokviszonyok alig változtak számottevően. A parasztgazdaságok élete és biztonsága szempontjából azonban nem jelentett egy csendes és stabil időszakot, hiszen már 1949-ben elkezdődött a mezőgazdaság kollektivizálásának folyamata, melynek deklarált célja a mezőgazdaság modernizálása volt, valójában a parasztság, a magántulajdon és a helyi társadalom tagjai közti szolidaritás felszámolását tűzte ki célul.²⁹

Tagosítás és a földtulajdon kisajátítása • Sáromberkén 1949-ben került sor először magántulajdonban lévő földterületek államosítására, melyeket a geryezsegi központtal rendelkező állami gazdaság kapott meg használatra. A településen 1953-ban alakult meg az állami gazdaság elődje (ekkor még a marosvásárhelyi korbáz betegeknek ellátásához termelt zöldséget és egyéb alapanyagokat) az üzemeknél, vállalatoknál és egyéb állami munkahelyeken (például tanügyben) dolgozó személyeknek a földterületein, akik a 308-as Minisztertanácsi Határozat értelmében birtokaikat „felajánlhatták” az államnak.³⁰ A falu határában elszórtan található földterületeket 1957-ben tagosították és ekkor hozták létre a település északkeleti szélén húzódó, erdővel borított domboldal alatt elterülő szántók és legelők közvetlen közelébe telepített állami gazdaságot.³¹

1952-ben alakult meg a Marosvásárhelyről érkezett Sós József volt polgármester és egy aktivista irányítása alatt az első társas gazdaság Petőfi néven, melybe első körben azok léptek be, akik 1945-ben kaptak földterületet. A társulás elnöke Nagy András lett. 1957-ben újabb mezőgazdasági társulás alakult Bolyai Farkas néven, melynek Berekméri Ferenc lett az elnöke. A két társulás egy évig működött egymás mellett, majd 1958 szeptemberében összevonták Bolyai Farkas Társas Gazdaság néven. A társulás elnöke Nagy András, titkára pedig Köblös Domokos lett. 1958-ra lezajlott a teljes sáromberki határ tagosítására is, ám a társas gazdaságok tagjai továbbra is a saját földjüket dolgozták.³²

A helyi kollektív (mezőgazdasági termelő szövetkezet) alakuló ülésére 1961 őszen került sor, a földek kollektivizálása pedig 1962-ben fejeződött be. Ezzel a földtulajdon kisajátításának folyamata lezárult. Az egykori földtulajdonosok a kollektív gazdaságokban már nem saját földterületüket dolgozták meg, hanem a kollektív gazdaságok vezetősége által meghatározott parcellákban kimért, úgynevezett *kerthelyiségeket* művelhették a 19. század végi részművelésre emlékeztető feltételek mellett.

---

29 Lásd Raportul Tismăneanu [jelentés] 2006: 428–431.

30 Az említett határozatot az állami szervek az állam hatáskörébe kerülő földterületek növelésére használták: a kisiparosoknak nem adtak működési engedélyt, az állami alkalmazottakat pedig elbocsátással fenyegették és ezzel kényszerítették a földterületeikről való önként lemondásra (lásd Oláh 2005).

31 A01 (1944) szóbeli közlése.

32 Köblös Domokos kéziratban fennmaradt önéletrajzából származó adat. Magántulajdon.

A földtulajdon kollektivizálása szintén új mezőgazdasági tájtípust, új gazdasági szereplőket és sajátos földhasználati stratégiákat termelt ki. A megváltozott keretek között a kollektív gazdaságok *brigádosai* és *csoporthelyesei* kerültek helyzetileg előnybe, ugyanis az ő hatáskörükbe került a kerthelységek kiosztása. A kollektív gazdaság brigádosa állandó klientúrát alakított ki, kenőpénz ellenében olyan személyeknek is biztosított kerthelységet, akik nem voltak kollektív tagok, s mint ilyen nem voltak jogosultak kerthelységre.³³ A kerthelységekkel valamint a normapontokkal való kereskedés a kollektivisták gazdálkodás teljes időszakában általánosan elfogadott tevékenységnek számított.

Dekollektivizáció • Az 1989-es eseményeket követően nagyon korán, már 1990 elején felmerült a földtulajdon visszaszerzésének gondolata, melyhez az 18/1991 törvény nyújtott először jogi keretet. Ez még 10 hektárban maximalizálta az egy családnak visszaszolgáltatható földtulajdon és egy hektárban a visszamérhető erdők nagyságát. A kommunizmus ideje alatt kisajátított erdő és a földtulajdon teljes egészében történő visszaszolgáltatást a 2000/1-es törvény tette lehetővé.

Sáromberkén 1991-ben kezdődött meg a földek visszamérésének folyamata, azonban ez első körben nem jelentette a földterületek azonnali használatba vételét. Az első évben ugyanis a földek a termelő szövetkezet használatában maradtak és a tulajdonosok földterületük nagyságának megfelelően osztalékot kaptak a termésből. Az újdonsült tulajdonosok egy igen jelentős része ezt a rendszert alkalmazva *társas gazdaságot* hozott létre, azonban a Mezőgazdasági géppark növekvő munkadíjai mellett a társulás működtetése ellehetlenedett és alig néhány év után felbomlott.³⁴

A földosztás folyamata több évig elhúzódó folyamat volt, ami korántsem ment zökkenőmentesen. A földmérés folyamatának kétségkívül voltak nyertesei és vesztesei. A visszaszolgáltatás során több olyan döntés született, mely egyes családok között, de sokszor egy-egy családon belül is, konfliktusokat eredményezett vagy már meglévőket állandósított. A konfliktusok egyik forrása a bizalom hiányából fakadt: sokak szerint a földosztó bizottságba olyan emberek is bekerültek, akik az előző rendszer kiszolgálói voltak, vagy olyanok, akik alig rendelkeztek egy-két hold földterülettel (vagyis a hagyományos értékrend szerint alacsonyabb presztízzsel és a legtöbb dűlő esetében csekély helyismerettel rendelkeztek). A konfliktusok másik forrása a földek visszamérését kísérő visszaélések képezték. Ezt igen jól példázza egy korábbi kutatás során készült interjúrészlet is:

„[A] Szülőnek vót tizenkét hod földje – na hát erre fe ők az ernyei kollektívbe dógazva –, ők hamarabb beadták a kérvényt a polgármesteri hivatalhoz, hogy hát mennyi a terület. A területbe nem ismerték el, kevesebbet, mer mit tudam én – úgy mondják –, hogy vót a kótarendszer, nem vót az egész földterület bejelentve, s így akko most kevesebb a földterület. Ezen zsörtölődés, vesződés vót, mi. De hát nagy

33 A02 (1946) szóbeli közlése.

34 A03 (1953) szóbeli közlése alapján.

vesződés nagyon nem vót, mer hát én ki vagyok esve. Ők a három testvér intézte, rendezték, visszavették a földet, a negyedikre nem vót szükség. Ők hárman elosztották, erendezték. A sáramberki határan vót a szülőnek tíz vékás földje, amiből hat vékás gyenge, négy vékás az első osztályú föld. De a másik hat szegény, gyenge föld. Tehát azt a hetven ári földet nekem adták, a többibő nem vagyok jogos semmire. Habár a háborúval megmentődtek a németektől a tehenek, vevődett négy és fél hod. Az úgy vót, hogy akko az enyém lett. Akko nem lehetett az enyém, mer hát fiatal vagyok, nem lehet az én nevemre írni területet. Habár én azt mondtam, bá e kell osztani a földet a fiúk nevire, hogy ne legyen akkora a kótarendszer. Ebbő nem egyezett a szülő. Na, aztán beleegyezett abba, hogy kaptam hatvan ári földet papíran. Tehát a tanácsnál, vagy a menetrendbe levevődett hatvan ári föld az én nevemre, de csak papíran, természetben még ma se láttam azt a hatvan ári földet. Bátyám s hugam kikapták, ők művelik, én még ma se művelem azt a hatvan ári földet. Továbbra hogy mi lesz ebből, nem lehet tudni, me még mindig megy a hazugság, vagy milyen dolog ez. Hogy hát adja vissza a földet mindenkinek, mindenkinek visszaadja – mai napig nem adja vissza. Erdő sincs visszaadva, föld sincs visszaadva, ahogy kell. Ha menyünk a városba a perfektúrára, az küld vissza a néptanácshoz, a néptanács küld a perfektúrára. Hogy ebbő így miko lesz tiszta kép, nem lehet tudni. Evvel ez lezárult. Hogy meddig megy még, nem lehet tudni, de egyelőre ennyi.” (Vajda 2005: 777–778.)

Ugyanakkor a gazdák egy része (például a földmérést lebonyolító bizottság tagjai és a tágabb rokonság) igyekezett saját földterületeit a közösség által jobb (termékenyebb) dűlőkbe átcsempészni, ami azzal járt, hogy több módosabb gazda földjét nem az eredeti helyen mérték vissza. A mérőeszközök és a mérési technikák körül is több vita alakult ki, a gazdák egy része ugyanis azt állította, hogy a bizottság tagjai szándékosan kisebb területeket mérnek vissza, mint amit papíron feltüntetnek és az így keletkező fölös területeket a maguk számára sajátítják ki.³⁵

A földtulajdon visszaszolgáltatása nem járt együtt a földek megműveléséhez szükséges gépparkok kialakításával, az új mezőgazdasági gépek magas ára ugyanis ezt nem tette lehetővé. Az mezőgazdasági gépállomás (SMA) pedig egyre magasabb árakkal dolgozott.³⁶ Ez azzal járt, hogy az 1990-es években a földek művelése leginkább a kollektívizálást megelőző időszakra jellemző, az 1940-es évekből örökölt technikákkal és eszközökkel zajlott. A hatékony munkaeszközök hiánya miatt a földek megművelése jelentős számú emberi munkát vett igénybe, a település szinte teljes lakossága részt vett a mezőgazdasági munkákban. A túlhaladott eszközök és technikák használatából eredő nehézségek miatt a kezdeti lelkesedés a biztos és jobban fizető állami/gyári munkával rendelkező közép és fiatal generáció körében csakhamar alábbhagyott, s csak az idős generáció és a bizonytalan anyagi egzisztenciával rendelkező középgeneráció tartott ki a földek megművelése mellett. A föl-

35 A01 (1944) és A02 (1946) szóbeli közlése alapján.

36 A01 (1944) és A03 (1953) szóbeli közlése alapján.

dek értéke így jelentősen csökkent és az 1990-es évek elejére-közepére jellemző magas presztízsértékét fokozatosan elveszítette.

Ugyanakkor a településen néhány vállalkozó szellemű személy (6-10 személy) már igen korán használt mezőgazdasági gépeket vásárolt és saját gépparkot alakított ki, illetve a saját földjei mellé másoktól is vett bérbe földeket. A legnagyobb vállalkozás mintegy 70 hektárt, a legkisebbek 20 hektár földet dolgoz meg.

A földtulajdon használata és megítélése szempontjából új helyzetet eredményezett a 2010-es években egy jelentős anyagi erőforrásokkal és modern gépparkkal rendelkező mezőgazdasági vállalkozó megjelenése, aki rövid idő alatt a település és a környező falvak termőföldjeinek jelentős részét (a sáromberki földek mintegy 80%-át) bérbe vette vagy felvásárolta. A megnövekedett keresletnek köszönhetően a földterületek értéke az utóbbi években ismét növekvő tendenciát mutat.

A legelők használatának és a rétgazdálkodás alakulása • A jobbágyfelszabadítást megelőzően a közlegelők és rétek hiányában a parasztok a nyomásban hagyott határon legeltették állataikat. A település gazdáinak csak a 19. század folyamán, a tagosítás és arányosítások következtében lett saját rétje a *Kerekrét* nevű dűlőben, melyet legeltetésre is használtak (lásd Szabó 1994a: 32–34). A kevés kaszáló miatt a településen a kétszeri kaszálás szokása alakult ki, de a lóherét és lucernát akár három-négy alkalommal is lekaszálták. Ugyanakkor a legelő használata íratlan, de szigorú szabályok (legeltetési rend) szerint zajlott. A falu előjárói két pásztort fogadtak külön az igavonó és külön a többi állat őrzésére (az előbbieket ugyanis este legeltették, mert nappal dolgoztak velük), illetve külön a disznók és a juhek mellé is. A legeltetés májusban kezdődött és októberben ért véget, a legeltetés megkezdése előtt a legelőt kitakarították, a vakondtúrásokat elegyengették, a legelőt kisáncolták (lásd Szabó 1994a: 34).

A 20. század elején a település nyugati határában alakítottak ki községi legelőt, melyen a kollektivizálásig a közösség gazdái használták, a legeltetés rendje és a kötelezettségek pedig a korábbi korszakhoz hasonlóan alakultak, azzal a különbséggel, hogy a tehenek közé csapták be a disznókat és a bárányokat is legelni. Az új legelő észak-nyugati részében az egykori Cseres erdő megmaradt fái alatt volt az állatok delelője, az itatásukat pedig a közeli Maros vizéből oldották meg.³⁷

Az kollektivizálás utáni ennek a legelőnek a nagyobb részét (mintegy 50-60 hektár területet) kisajátították a kollektív gazdaság számára, s a településnek mindössze egy megközelítőleg 10 hektáros rész maradt meg legeltetés céljára. Ezért a falu legelőjét csak a tehenek használták, a juhos gazdák állataikat a szomszédos Erdőszengyelbe vitték legeltetni.³⁸ A legelő lecsökkenése, illetve a kaszálók használati rendjének átalakulása (a gazdák a kollektív gazdaságtól vehettek ki részes művelése kaszálót, de ezt levonták a kerthelység területéből) miatt ebben az időszakban a magángazdaságokban maradt tehénállomány takarmányozásának biztosítása ér-

37 A01 (1944) szóbeli közlése alapján.

38 A01 (1944) szóbeli közlése alapján.

dekében a közösség szarvasmarha tartó gazdái arra kényszerültek, minden kaszálható területet maximálisan kihasználjanak. Az utak szélén futó sáncok, a vasúti töltés befűvesedett két oldala, a helyi sportpálya, a régi és az új temető, a házak és a középületek előtt (mögött) és a kertek végében található füves részek mind olyan területek voltak, melyekért komoly versengés, ha úgy tetszik, harc zajlott az érintettek gazdák között. A sportpálya fűvét elárverezték, a temető füve a harangozó és a kántor fizetése volt, a mezei utak mentén található sáncokat a kollektív gazdaság vezetősége osztotta szét, a Marossárpatak felé vezető út két oldalán található füzes részt az útügy árverezte el. A vasúti töltést pedig a vasúttársaság alkalmazottai kaszálták le, és az itt nyert szénát értékesítették. Ez azt jelentette, hogy azoktól, akik nem tartottak szarvasmarhát a szénát a helyi gazdák vásárolták fel. Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy az útszéli sáncokat, a patakok partját, vagy a vasúti töltést a helyi közösség tagjai gondozták és tisztították is.

Az állattartó gazdák szomszédiaktól tej – ritkábban egyéb termény vagy pénz – fejébe bérelték ki a kertek végében található füves részeket. Előfordult, hogy egy-egy tehenes gazda négy-öt, vagy akár több kert végét is használta, s mivel ezek jelentős része elégé vizenyős terület, melyet szekérrel nem, vagy nehezen lehetett megközelíteni, a széna és sarjútermést villahegyen, pokrócban, vagy karón szállította haza.

Az 1990-es földvisszaszolgáltatást követő években ez a rendszer továbbra is fennmaradt, bár ezt már nem a fentebb említett intézmények, hanem a *megszokás* szabályozta. Magyarán: aki az előző időszakban egyik vagy másik sáncot, vasúti töltés szakaszát használta, az dolgozta a továbbiakban is. Ez a gyakorlat elsősorban azért maradt fenn, mert annak ellenére, hogy a gazdák visszakapták kaszáloikat, a szarvasmarha-állomány gyarapodása miatt a takarmányozási gondok továbbra sem szűntek meg.

A legelőt a faluközösség szintén visszakapta, s többrendbeli – konfliktusoktól sem mentes – falugyűlés, vita eredményeképpen három részre osztották: a legelő felét használták a szarvasmarhák legeltetésére, valamivel több mint harmadát juhlegelővé alakították és a fennmaradt részt pedig a lovak legeltetésére kerítették el. Ez a felosztás évtizedes konfliktusok forrásává vált, ugyanis az idegenből hozott román juhásztorok rendre megszegték a legeltetés szabályait: korábban kezdték a legeltetést, illetve rendszeresen áthajtották az állatokat a szarvasmarhák legelőjére is.

A rétgazdálkodásban változás az állatállomány drasztikus megcsappanása után következett be. Ezzel ugyanis megszűnt az addig jellemző kaszáló- és a legelőhiány, és már nem volt sem anyagilag, sem pedig a ráfordított idő szempontjából kifizető-dő a sáncokat kaszálni, ügyelni arra, hogy senki ne töltse meg őket szeméttel.

Ma elvadult sáncok szegélyezik azokat az utakat, amelyeket a helyi tanács, vagy a megyei útügy nem tud hatékonyan karban tartani, takarítani. A temetődombon a fű nyár közepére méter magasra is megnő. A kertek végében található füves részek is egyre inkább elvadulnak, főleg a falu nyugati oldalán, ahol a telkek vége vizenyösebb. Itt a nád egyre nagyobb területet foglal el a kertek végében található kaszálókból.

A legelő használatában változást a 2000-es évek közepének eseményei hozta. Községi tulajdon lévén a legelő területét különböző magánszemélyeknek mérték vissza, legnagyobb részét (közel 50 hektárt) a Teleki család örököseinek, akik ezt bérbe adták a tehén- és juhtartó gazdáknak, azzal a feltétellel, hogy a gazdák a legelőt gondozzák. A karbantartás felügyeletével pedig egy öt tagból álló bizottságot bíztak meg.

Összefoglalás • A tulajdonviszonyok és a földek használatával kapcsolatos attitűdök változása kihatott a táj arculatának alakulására is. A 19. század végén, a jobbágyfelszabadítás hatására kerül sor a kötött gazdálkodásra jellemző nyomásrendszer felszámolására, és az általa kialakított táj arculatának átalakulására. A nyomásos rendszerben ugyanis külön határt tartottak fenn az őszi és a nyári gabonának, illetve a kukoricának és a legeltetésre is. Ezáltal a nagy, összefüggő parcellák helyét a parasztok nadrágszíj parcelláinak a határt tarkára festő képe váltotta fel. Újabb változást az 1950-es évek végén a tagosítás és az 1960-as évek elején a kollektivizálás hozott, melynek következtében ismét az nagyobb összefüggő mezőgazdasági területek képe vált dominánssá. A dekollektivizálás következtében ismét egy visszarendeződési folyamat indult el, melynek az lett a végeredménye, hogy visszaállt a nadrágszíj parcellák mozaikos képe. A földtulajdon visszaszolgáltatása és az állami, illetve a kollektív gazdaság felbomlása következtében visszatért a tagosítás előtti földművelésre jellemző kultúrtáj. Ez a tájkép az elmúlt években kezdett ismét megváltozni, a településen ugyanis 2012-ben megjelent egy agrárvállalkozó, aki szinte a teljes határt kibérelte a tulajdonosoktól (lásd fentebb). A kibérelt földeket tagosította és az így létrejött összefüggő parcellákon kevés számú kultúrnövényt (búza, kukorica, repce) kezdett termeszteni. Ez egy olyan nagyüzemi agrártáj megjelenését vonta maga után, ami korábban nem volt jellemző a településre.

Állatállomány és munkaeszközök

A település gazdasági szerkezetnek átalakulására a földhasználat és a tulajdonviszonyok változása mellett az állatállomány számbeli alakulása is hatással volt, legalábbis abban az értelemben igen, hogy a modernizáció és a dekollektivizációval együtt járó demodernizáció, majd a 2000-es évek elején elinduló, és a település életét is megváltoztató információs technológiák elterjedése által meghatározott korszakok váltakozása az állatállomány számának és a használatban lévő munkaeszközök fajtáinak alakulásában is visszaköszönt.

Szabó Miklós a településről írt monográfiájában a 17. századtól (1685) az 1940-es évekig követte nyomon az állatállomány alakulását. Kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy „a földművelő ember legfontosabb segítőtársa, illetve munkaeszköze az ígás állat, valamint az eke és a szekér volt [...] örökségként vagy hozományként fiainak mindenekelőtt ígásállatot, ekét, jármot és szekeret biztosított” (Szabó 1994a: 20).

A jobbágyfelszabadítás előtt a parasztgazdaságokon uralkodó körülmények csak kisszámú állat tartását tették lehetővé. 1685-ben például 28 családra 132 igásállat jutott, 1693-ban pedig 27-re 139, s a 18. századi háborús viszonyok csak sorvasztották: 1713-ban 16 családnak 40, 1750-ben 53 családnak 65 igás állata volt (Szabó 1994a: 20). Egy 1799-ben a jobbágyok által Telekinek Sámuelhez írt panaszlevelében – melynek másolata a sáromberki református egyház levéltárában is fennmaradt – az áll, hogy a településen mindössze hat gazda rendelkezik négy ökörrrel. Az 1895-ben pedig a hivatalos statisztikai kimutatások arról tanúskodnak, hogy Telekiek gazdaságában 184 szarvasmarha, 112 ló, 436 sertés volt, míg a település 151 családja mindössze 158 igavonó állattal rendelkezett (Szabó 1994a: 20).

A 20. század elején ezen a téren enyhe javulás volt érzékelhető, hiszen 1911-ben a 151 családnak már 288 igásállata volt, de még mindig élt a településen 35 olyan család élt, aki semmiféle állattal nem rendelkezett (Szabó 1994a: 20–21).

Az állatállomány növekedéséhez ugyanakkor az is hozzájárult, hogy a jobbágyfelszabadítást követően a sáromberki parasztok átálltak a belterjes (istálló) állattartásra (Szabó 1994a: 34).³⁹

Az állatállomány alakulása az említett időszakban a következő képet mutatta:⁴⁰

Állatfajta	1685	1693	1713	1750	1850	1869	1895	1911
Ökör	132	139	40	65			98	89
Ló	37	20	–	–	60	86 ⁴¹	134 ⁴²	110
Bika	–	–	–	1	–	4	–	6
Tehén és bivaly	83	101	30	50	87	110 ⁴³	185 ⁴⁴	197
Növendék	34	66	2	26	–	–	333	323
Disznó	147	164	60	14	–	48	684	60
Juh	42	24	20	90	–	92 ⁴⁵	152	349
Méhcsalád	18	15	12	2	–	64	46	–
Baromfi	–	–	–	–	–	–	2694	–

1. táblázat. Az állatállomány alakulása 1685 és 1911 között

39 A szarvasmarhatartás történetének összefoglalását lásd Paládi-Kovács 1993, 2010: 45–48.

40 Az 1685., 1693., 1713., 1750., 1895. és 1911. évi adatok Szabó Miklós tanulmányából származnak (lásd Szabó 1994a: 34–35) az 1850-es adatok *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás* című kiadványból (Dávid összeáll. 1994), az 1869-es adatok pedig a Maros Megyei Állami Levéltárban őrzött községi ívekből származnak.

41 Ezek közül 6 csődör, 39 kanca, 10 herélt ló, 31 csikó. Az összeírásban továbbá szerepel 1 szamar is.

42 Ebből 25 igavonó.

43 Ebből 66 tehén, 28 borjú és 16 bivaly.

44 Ebből 88 igavonó.

45 Ebből 1 kecske.

Az ökrök magas száma annak tudható be, hogy a jobbágyok robotkötelezettségüket csak ökörfogattal teljesíthették, mikor a jobbágyfelszabadítás következtében ez a megszorítás megszűnt, az állatállomány szerkezetében is változás állt be: az ökrök száma fokozatosan visszaeset és megnőtt a tehenek és lovak száma (lásd Szabó 1994a: 22). A 20. század elején már gyakorlatilag csak néhány nagyobb gazdának és a Teleki-uradalomnak voltak ökrei. Berekméri István Andrásé önéletrajzában például azt írja, hogy 1904-ben a Teleki-uradalomban 64 ökör volt (lásd Berekméri I. A. 2008: 25–27). A Mózes András 1940-es összeírása szerint pedig csupán 6 gazdának volt kettős ökörfogata, egy másik gazdának pedig egy ökre. A bivalyartás pedig teljesen megszűnt (Mózes é. n.).

Ugyanakkor a fenti táblázat adataiból az is kivehető, hogy a teheneket nemcsak igavonó állatként tartották, hanem kereskedtek is velük. Mózes András is azt írja falutörténete előszavában, hogy a település lakói elsősorban borjúkereskedéssel foglalkoztak (Mózes é. n. I.: 3). Vagyis a település lakói – jelentősebb földterületek hiányában – igyekeztek igazodni a piaci igényekhez, amiben sokat segített az 1908-ban a községben megalakult az állattenyésztők szövetkezete. Ennek hatására bontakozott ki az a mozgalom, melynek során a hagyományos magyar-erdélyi szarvasmarha fajtát jobban tejelő és hízó fajtákra cserélték (lásd Szabó 1994a: 35). Egyébként a tenyészbikák tartása és eladása, illetve a növendék állatokkal való kereskedés a településen az 1990-es évekig számos gazdaságban gyakorlatban maradt. Emellett a Tejszövetkezet megalakulását követően (lásd a kötet 51. oldalán) tejfeleslegyet is értékesíthették, ami szintén kedvezően hatott a szarvasmarha tartásra.

Az állattartás terén lezajlott változások hatására az 1940-es évek elején már – a Mózes András által készített felmérés adatai szerint – a település gazdaságaiban összesen 240 tehén, 39 tinó, 142 borjú, 13 ökör, 20 bika, 6 tulok, 110 juh, 238 disznó, 73 malac, 27 ló és 4 csikó volt.

Az állatállomány alakulását a 20. század második felében és a 21. században a falu egykori állategészségügyi technikusával folytatott beszélgetések alapján próbáltam rekonstruálni. Ez azonban csupán a szarvasmarha populációt és a lóféléket érintő becsléseket tartalmaznak. Ezek alapján azt láthatjuk, hogy az 1950-es években a településen 164 gazdaságban 535 szarvasmarha volt, amiből 269 volt fejőstehén. Az 1980-as években, 75 gazdaságban összesen 189 szarvasmarhából 87 volt fejős tehén, az 1990-es évek elején pedig 108 gazdaságban összesen 360 szarvasmarha volt, melyből 181 volt fejős. Végül 2015-ben 33 gazdaságban összesen 112 szarvasmarha közül 52 volt fejőstehén.

Ami pedig a lóféléket illeti, a következő folyamatokkal számolhatunk: míg az 1950-es években 59 gazdaságban 75 lovat tartottak, addig az 1970–80-as években 18 gazdaságban 24 ló, az 1990-es években 55 gazdaságban 67 ló, 2015-ben pedig 22 gazdaságban 29 ló volt.

	1940-es évek	1950-es évek	1980-as évek	1990-es évek	2015
Szarvasmarha (össz.)	421	535	189	360	112
Fejőstehén	240	269	87	181	52
Lófélék	31	75	24	67	29

2. táblázat. A szarvasmarha-állomány és a lófélék számának alakulása a 1940 és 2015 között

Amint a fenti táblázatból is kivehető, az állatállomány alakulására a társadalmi változások jelentős hatást gyakoroltak. Az állatállomány a 20. század első felében folyamatosan növekedett, majd a kollektivizálást követően – a fenntartásukhoz szükséges földek kisajátítása miatt – jelentős visszaesés következett, a dekollektivizáció (a földtulajdon visszaszolgáltatása, illetve a községi legelő visszaállítása) következtében pedig számunk ismét ugrásszerűen megnövekedett. A 2000-es évektől kezdődően ismét regresszió állt be, mely elsősorban az életmódváltásnak, a helyi társadalom szerkezetében végbement változásoknak és a közösség értékrendjének átalakulásának az eredményeként értelmezhető.

Mindent összevetve az mondható el, hogy a gazdasági fejlődés és stabilitás idején az állatállomány száma a településen mindig visszaesett, a gazdasági instabilitás, a munkahelyek számának csökkenése pedig számuk megnövekedésével járt együtt, s mint ilyen a 20. század folyamán az állattartást krízishelyzetben alkalmazott túlélési technikának, egyfajta kényszermegoldásnak kell tekintenünk.

A gazdálkodáshoz szükséges munkaeszközöket (eke, járom, szekér stb.) a jobbagyfelszabadítás előtt a parasztok maguk készítették, a hozzávaló szerszámfát pedig ingyen kapták az uradalom erdejéből (lásd Szabó 1994a: 22), de a kézi készítésű eszközök egészen a 20. század elejéig–közepéig fennmaradtak. Az egyik család irattárából előkerült fényképek például azt mutatják, hogy az 1940-es évek végéig gyakorlatban volt a tehénnel és favázas ekével való szántás. Az eszközhasználat terén változást a hitelszövetkezet megalakulása (lásd a kötet 49. oldalán) hozott, melynek segítségével több gazda vásárolt vasekét, törökbúza- és búzavető gépet, lókapát és egyéb felszereléseket (lásd Szabó 1994a: 23).

Ettől függetlenül, a lóval történő szántás (legalábbis a kertekben) az 1990-es évek végéig folyamatosan gyakorlatba, maradt, sőt az 1990-es években a tehénnel történő szántás is visszaköszönt. Azokon a telkeken, ahol a szűk bejárás miatt a traktor nem tud bemenni, ma is lóval szántják, meg a kertet. A mezőn azonban már a kollektivizálás második évétől kezdődően a traktorral történő szántás-vetés vált uralkodóvá.

A kézi (tarisznyából történő) vetés egészen az 1950-es évekig gyakorlatban volt, sőt, az 1990-es évek elején, a géphiány, illetve a magas munkadíjak miatt ismét visszatértek a kézi vetésre. Ekkor többen V. F. (férfi, 1942) kérték meg ennek a munkálatnak az elvégzésére.

Az aratást szintén kézzel (sarlós aratás) végezték, elsősorban Székelyföldről fogadott asszonyok, de néha a település szegényebb családjai is vállaltak részes aratást. A cséplést pedig egészen a 20. század elejéig szintén kézi erővel (cséphadaróval) végezték, bár a Teleki-birtokon már a 19. század elején megjelent a cséplőgép. A falu gazdáinál azonban csak az 1920–30-as években jelent meg a traktor és a cséplőgép, ekkor is csupán egy gazdának volt ilyen a tulajdonában.

A kollektivizálás alkalmával az ekéket, lókapákat, boronákat, vetőgépeket be kellett szolgáltatni a kollektív gazdaságnak, s az első években ezeket használta is a gazdaság, de a mezőgazdasági géppark traktorainak hatékonyságával a ló vontatta mezőgazdasági eszközök nem vehették fel a versenyt, ezért nagyon gyorsan kikoptak a használatból. Ennek köszönhetően ezek az eszközök lassan visszaszivárogtak a közösség gazdaságaiba. Mivel ez nem hivatalosan, hanem rokoni és ismeretségi kapcsolatok mentén zajlott ezek az eszközök nem az eredeti tulajdonosokhoz kerültek vissza, így 1990-ben, a visszaszolgáltatások idején már nem volt mit az egykori gazdáknak visszaadni. Ebből aztán több konfliktus is adódott. Az 1990-es években a korábbi tulajdonosok gyakran felismerni vélték egyik-másik ilyen eszközön egykor a kovács által az eke, vetőgép vagy lóka szarvára ütött tulajdonjegyüket⁴⁶

A társas gazdaság megalakulását és a földek állami kisajátítását követően, a mezőgazdasági munkák erőteljes motorizációjára került sor, ami az állati erőt részben feleslegessé tette, s ez is hozzájárult az ígás állatok számának visszaeséséhez (főleg az állami és kollektív gazdaságokban). A motorizáció (lásd a *Motorizáció és mobilizáció* alfejezetet) ugyanakkor a mezőgazdasági tájra is hatást gyakorolt. Az önjáró, nagyobb erőt kifejtő gépek mélyebb szántást végeztek, közlekedésükhöz pedig szélesebb és komolyabb alapozású mezei utakra volt szükség. Emellett több addig művelésen kívül rekedt területet (pl. nádas, mocsaras, illetve fűzfával benőtt határrészeket) is megművelhető területté alakítottak (vízelvezető sáncokat ástak, a fákat gyökerestől kihúzták stb.) és használatba vettek.⁴⁷

Az 1990-es években egy demodernizációs periódus következett, amikor a lakosság egy része megpróbált visszatérni az 1940–50-es évek gazdálkodási technikáihoz, gyakorlataihoz, de a közel fél évszázados gépesített gazdálkodás következtében beindult folyamatokat már nem lehetett visszafordítani. A hagyományos technikák sem hatékonyak sem pedig kifizetődőnek (fenntarthatónak) nem bizonyultak.

Ezzel egyidőben elindult a gazdaság motorizációjának egy második, posztkommunista hulláma is, mely a 2000-es évek végére végleg kiszorította a mezőgazdasági munkákból a kézi erőt. Ha az 1990-es években még gyakorlatban volt a kézi kapálás, kaszálás, szénaforgatás ez mára gyökeresen megváltozott. Ugyanígy megszűnt a széna hagyományos boglyába (helyi szóhasználatban fiók) történő összeszedése és lovas fogattal történő hazaszállítása. A kapálást a vegyszerezés és a kétszeri kapagépeles, a szénacsinalást pedig kaszagéppel, forgatógéppel és bálázó géppel végzik. A kézi kaszálás és forgatás csupán a kertek végében, a kisebb területek esetén maradt fenn.

46 A02 (1946) szóbeli közlése

47 A01 (1944) visszaemlékezése alapján.

Mezőgazdasági és kereskedelmi egységek

Mezőgazdasági egyesületek, szövetkezetek és érdekvédelmi csoportosulások

A sáromberki szövetkezeti és gazdasági mozgalmak történetét Szabó Miklós történész (lásd Szabó 1994b) és Mózes András teológiai tanár (Mózes é. n. II.: 12–13) dolgozta fel. Jelen fejezet ezért elsősorban az ő kutatási eredményeikre támaszkodva mutatja be azokat a szervezeti formákat és az általuk elindított, befolyásolt folyamatokat, melyek Sáromberkén meghatározták az elmúlt több mint egy évszázad gazdasági életének alakulását.

A 19. század 80-as éveiben bontakoztak ki a szövetkezeti és gazdaköri mozgalmak Székelyföldön és Erdélyben, melyek gróf Károlyi Sándor (a magyar szövetkezeti mozgalom apostola) és mások lelkes munkájának köszönhetően igen hamar nagy népszerűsége tettek szert. Károlyi 1891-ben tett erdélyi körútja nyomán Maros-Torda vármegyében 10 szövetkezet alakult meg. Ekkor ismerkedett meg a szászrégeni Gidófalvi Istvánnal, aki a mozgalom lelkes követőjévé vált: sorra járta a falvakat, hirdetve a szövetkezetek szükségességét. Szász Domokos erdélyi püspökkel közösen írt felhívása, a *Görgényi levél* rövidesen a szövetkezeti mozgalom bibliájává vált (Vincze 2001: 221–222, Szabó 1994b: 65). A meggyőző munka hatására a környéken először Gernyeszegen (1892) majd Sáromberkén (1894) is megalakult a szövetkezet (Szabó 1994b: 65). A már megalakult szövetkezetek tevékenységének irányítására 1898-ban Budapesten megalakult az Országos Központi Hitelszövetkezet és a Hangya Fogyasztási Szövetkezeti Központ, melyek működését az 1898. évi XXIII. törvénycikk szabályozta (lásd Vincze 2001: 222).

Sáromberkén a szervezés körüli munkálatokat a helyi gazdasági és szellemi elit (a Teleki család tagjai, Zoltáni Imre lelkipásztor, Nagy Károly iskolaigazgató, valamint a falu módosabb kisbirtokosai) vezette, melynek következtében sorra alakultak meg a különböző érdekvédelmi társulások.

A szövetkezeti szervezetek a két világháború közötti időszakban, valamint a II. világháborút követő néhány évben – az egyház mellett – a háborúk által szétzilált gazdasági-társadalmi élet újraszervezésében jelentős szerepet játszottak. A vesztes háborúk okozta frusztrációt és félelemérzetet a gazdatanfolyamok, a gazdanapi ünnepek és kiállítások ellensúlyozták, ezek az alkalmak teremtettek keretet arra, hogy a közösség önmagát a nyilvános térben reprezentálja, gazdasági-társadalmi erejét kinyilvánítsa. Ezért, tagja lenni ezeknek az egyesületeknek és szervezeteknek, vagy azok vezető testületében helyet foglalni presztízs kérdés volt, a gazdasági-társadalmi státus és a magyarságtudat (jó magyar gazda) kifejezésének egyik szimbóluma lett. A közösségben máig nagy gonddal őrzik a gazdatanfolyamok, ünnepek alkalmával készült fényképeket és a részvételt igazoló okleveleket, valamint a szövetkezeti tagságot igazoló iratokat.

Ezek az egyesületek, szervezetek számos tanfolyam, kulturális rendezvény megszervezésében vállaltak irányító, lebonyolító szerepet. A településen több alkalommal rendeztek meg tenyészállat kiállítást, gazdatanfolyamot, főzőtanfolyamot.

A társulások egy része, részben megváltozott alapelvek szerint, de a kommunizmus időszakában is tovább működtek, míg mások 1989 után szerveződtek újjá.

Hitelszövetkezet • Az 1894. november 15-én tartott alakuló közgyűlés mondta ki a Sáromberke Községi Hitelszövetkezet megalakulását. Igazgatósági tagnak választották Berekméri Miklós, Szabó András, id. Vajda András, Vajda István Mártoné kispapokat és Zoltáni Pál lelképásztort, a felügyelő bizottságnak pedig ifj. Köbölös Ferenc, id. Kristóf Ferenc és Vajda István Ferencé lett a tagja. A hitelszövetkezet 1899. május 14-én újjászerveződött és csatlakozott az *Országos Központi Hitelszövetkezet*hez. A szövetkezet átvészelte az első és a második világháborút, és tovább működött a román adminisztráció berendezkedése idején is. Az intézmény 1948. július 15-én szűnt meg, amikor beolvadt a felsőbb rendeltetűre létrehozott *Testvériség* szövetkezetbe. A szövetkezet könyvelője 1899-től megszűnéséig Berekméri István Andrásé volt (Szabó 1994a: 46, 1994b: 65–66, Berekméri I. A. 2008).

Állattenyésztők Egyesülete • A 20. század folyamán, a szövetkezeti mozgalom kiszélesedésével a településen is további érdekvédelmi csoportosulások és egyesületek jöttek létre. 1908. január 18-án megalakult a Sáromberke Állattenyésztőinek Szövetkezete, mely célul tűzte ki az állatállomány védelmét, a közös legelő fenntartását, tenyészállatok beszerzését és apaállatok fenntartását. A társulat, a vele párhuzamosan működő és hasonló célzatú Gazdakör hatására 1925-ben beszüntette tevékenységét. A társulásnak jelentős szerepe volt abban, hogy a településen elterjedt a jobb tejhozamot biztosító és gyorsabb súlygyarapodást elérő pirostarka, kiszorítva a kevésbé igényes, de gyengébb tejhozamú és kisebb súlyt elérő hagyományos erdélyi fajtát (Szabó 1994a: 46; 1994b: 66).

Az állattenyésztők szövetsége – mint a szarvasmarhatartó gazdasági érdekvédelmi szervezete – a kommunizmus időszakában is működött, tagja minden született borjú után 500 lej egyszeri kifizetésű állami támogatásban részesültek. Az egyesület az 1989-es rendszerváltás után is megváltozott elvek alapján, de az tovább működött. Az állattartás, valamint a legelők fenntartására szánt támogatások rendszerének átalakulását követően – mintegy az állami adminisztráció külső kényszerítő erejének hatására – az egyesületet 2001-ben Sáromberki Szarvasmarha Tenyésztők Egyesülete⁴⁸ néven újraalapították, elnökévé pedig a település nyugalmazott állategészségügyi technikusat választották. Ekkor került megalapításra a juhtartók és a sertéstartók egyesületeire is. Ezeknek a szervezeteknek a létrejöttét egy kormányrendelet tette szükségessé, melynek értelmében a haszonállatok utáni támogatásokra csak a nagyobb farmok és társulások lettek jogosultak. Az egyesületek fő tevékenysége ennek értelmében a különböző kérvények és dokumentációk előállítás, illetve a támogatások igénylésével és szétosztásával járó ügyintézés volt. Mivel időközben teljesen átalakult ezek az egyesületek a 2000-es évek végén beszüntették tevékenységüket.

48 Hivatalos nevén Asociația Crescătorilor de Bovine din Dumbrăvioara.

Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet • 1910. február 11-én, Nagy Károly igazgató-tanító és néhány kispaszta kezdeményező tevékenysége révén alakult meg a Sáromberke és Vidéke Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet azzal a céllal, hogy tagjait háztartási cikkekkel és a gazdaságuk hatékony működtetése szempontjából szükséges gépekkel (vetőgép, lókapa, vaseke stb.) és egyéb termékekkel (pl. fajták) lássa el. A társulás ugyanakkor azt is felvállalta, hogy hozzásegítse a termelőket termékeik (pl. tej és vaj) értékesítéséhez. A társulás fennállásának első évtizedében mintegy 60–70000 korona évi forgalmat bonyolított le (Szabó 1994a: 46, 1994b: 66–67). A fogyasztási szövetkezet alakulásáról és tevékenységéről Berekméri István Andrásé, a hitelszövetkezet egykori könyvelője önéletrajzában a következőket jegyezte fel: „Az 1909. év és 1910. évben a mi vidékünkön is megindult a »Hangya« Fogyasztási Szövetkezet-i mozgalom.⁴⁹ Sáromberkén is 1909. évbe megpróbáltatott megalakítani, de eredménytelenül, mert a mi községünkben három zsidó magánkereskedő üzletelt, úgy szatócsilag, mind korcsmailag. Ezeknek voltak jól fogott falusi magyar bácsik, akik mindig bebeszéltek és elgáncsolták a fogyasztási szövetkezet megalakíthatását. Aztán 1910. év február hó 6-án újra egy szervezkedő közgyűlést hívtunk, amely közgyűlésen én is a mai napig meglévő felolvasással felfigyelést keltettem, amikor a hiteluzsorával és az áru-uzsorával tartottam a felolvasást, és különösen kihangsúlyoztam a valóságot, hogy mi mentette meg nem a hiteluzsorát, sem nem a hitelszövetkezetek, és mi mentheti meg az áru-uzsorát, nem-e a Hangya fogyasztási szövetkezetek? Ott, ahol hitelszövetkezet volt, oda nem illik-e egy Hangya fogyasztási szövetkezet is? És így tovább. Mely alkalommal 47 taggal meg is alakult a Hangya fogyasztási szövetkezet, 10 aranykorona részvényekkel, melyből az akkori földesúr, gróf Teleki Sámuel 10 darab részvényt fizetett le, 100 aranykoronával. Engem az ott nyomban megválasztott igazgatóság, engem ott is könyvelőnek választott, és így vagyunk a mai napig 1947. év február hó 4-én, mikor ezen sorokat írom, tehát annak már 37 éve.” (Berekméri I. A. 2008: 28.)

A szövetkezet sikeresen átvészelte az első világháborút követő hatalomváltás is. 1920-ban újjászerveződött és Hangya Sáromberke Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet néven jegyezték be, 1931-ben pedig már 52000 lej alaptőkével rendelkezett. Bár hivatalosan 1936-ban a Hangya szövetkezetet megszüntették, valójában tovább működött a második világháború után is Kaláka Szövetkezet néven, majd 1948-ban a hitel- és a tejszövetkezettel (lásd lentebb) egyesülve beolvadt a „Testvériség” állami érdekeltségű szövetkezetbe (Szabó 1994b: 67–68).

49 Az 1875. évi XXXVII. törvény által szabályozott szövetkezetek gróf Károlyi Sándor, a magyarországi szövetkezeti mozgalmak kezdeményezőjének javaslatára, az 1870-es évektől kezdődően fogyasztási- és hitelszövetkezetekké alakultak át. Ezek között a legnagyobb a Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete, a Hangya volt, amely 1898-ban alakult, taglétszáma 1914-ben megközelítőleg 200000 volt. A II. Világháború előtti időszakban Magyarország valamennyi településén jelen voltak a Hangya szövetkezetei székházzal, kereskedelmi átvevő-hellyel, hitelszövetkezeti partnerséggel. Az 1940-ben több mint 2000 tagszövetkezettel, 700000 taggal, 30 konzervgyárral, 20 ipari üzemmel, és 400-nál több bolttal rendelkezett. A jól kiépült kereskedelmi hálózatnak a II. világháború vetett véget.

Bár nem tartozik szorosan ide, de itt kel megemlítenünk, hogy a szövetkezet az 1980-as években egy élelmiszerbolttal, egy kocsmával (román megnevezése Bodega), egy vegyes bolttal,⁵⁰ cukrászdával, rádió és tévészerelő műhellyel, pékséggel, egy előre gyártott betonelemeket (járdaalapok, sírkövek, kerítéselemek, betonoszlopok) készítő műhellyel⁵¹ és egy fröccsöntő műhellyel rendelkezett. Az állami/központi felügyelet az 1990-es évek elején az termelő egységeket magánosította, a Nagyernye községi fogyasztási szövetkezetet Sáromberke székhellyel 1992-ben alapították újra Consumcoop Ernei néven. Alakulásakor mintegy 20 taggal rendelkezett. A szövetkezet kezdetben több sáromberki és a község többi településén található ingatlannal rendelkezett, de az évek során ezek jelentős részét eladták, a személyzetet lecsökkentették. A szövetkezet 2016-ban mindössze egy sáromberki ingatlannal és 2 alkalmazottal rendelkezett.

Tejszövetkezet • A 20. század első harmadában, 1934-ben⁵² alakult meg a „Transsylvania” Tejszövetkezet, mely a helyi gazdák tejfölöslegének begyűjtésével, feldolgozásával és értékesítésével foglalkozott. A tejszövetkezet megalakulásáról Köblös Domokos a következőket írja önéletírásában:

*„1934 évben a rossz gazdasági krízis vezette oda a lakosságot, hogy a hitel-és fogy[asztási] szövetkezet mellett Zoltáni Pál tiszteletes úr javaslatára megalakul a tejszövetkezet is. Engem is beválasztottak az igazgatóságba, az elnök a tiszteletes úr volt, ő egy személyben központi igazgató is volt. 1936 évben lemondott a szöv[etkezeti]-elnökségről és Vajda András frici lett az elnök. Nagy András A. volt a tejkezelő, vajmester [...]”*⁵³

A tejszövetkezet az 1948-as beolvasztása alkalmával készült leltár szerint a szervezetnek egy Alfa szeparátor, centrifuga, tejhűtő, jégszekrény, tejmelegítő, úszómérleg, butirométer, tizedesmérleg, vajköpülő, vajforma, vajgyúró asztal, sajtforma, egy búzavetőgépet és több tejeskanna volt a birtokában (Szabó 1994b: 68).

A tejszövetkezet egy ideig az 1924-ben betiltott felekezeti iskola épületében kapott helyet (Mózes é. n. II.: 13), majd az 1950-es években a Vajda Márton tanító telkének egyik különálló épületében működött. Az 1970-es évek második felében pedig az egykori községi bikaistálló épületébe költöztették át. Az 1990-es években a szövetkezetből kiválva működött tovább, az állatállomány valamint a tejtermelés drasztikus csökkenésének következtében 2016-ban az egységet felszámolták.⁵⁴

50 Itt háztartási cikkek, bútorokat, ruhaféléket, méterárut, elektronikai cikkek és könyveket is árusítottak.

51 Az egység területén utóbb kocsmá, majd bútorgyár is működött. A 2000-es években egy vállalkozó megvásárolta a mintegy fél hektáros területtel rendelkező egységét, amelyet rövid ideig a gáztermeléshez használt fűtőberendezések raktározására használta. A cég a 2010-es évekre csődbe ment, a telek azóta üresen áll.

52 A működésével kapcsolatos első feljegyzések azonban csak 1935-ből állnak a rendelkezésünkre (lásd Szabó 1994b: 68).

53 Köblös Domokos (1900) önéletírása (készült: 1988). Magántulajdon.

54 A01 (1944) szóbeli közlése.

Magyar Gazdák Egyesülete • A szövetkezeti mozgalommal párhuzamosan, a törpebirtokosok szakmai ismereteinek bővítésére és a gazdálkodás modernizálása érdekében alakult meg 1907-ben a Sáromberki Gazdák Szövetsége. A szervezet Zoltáni Pál református lelkész elnöke alatt évi rendszerességgel szervezte meg a téli tanfolyamokat, melyeken átlag 30-40 gazda vett részt. A tanfolyamok alkalmával elismert szakemberek (pl. Anghi Balázs, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület alnöke, illetve a településről származó Vajda Domokos mezőgazdasági mérnök) tartottak előadásokat növénytermesztésről, gyümölcsstermesztésről, állattenyésztésről (Szabó 1994b: 68). Gál Márton tanító, a gazdakör tagjai számára szakfolyóiratot és napilapokat is rendelt (Mózes é. n. II.: 123). Az egyesület elősegítette a korszerű gépek és kiváló tenyészállatok beszerzését is (Szabó 1994b: 68).

1989 után újra megalakult az Erdélyi Magyar Gazdák Egyesületének sáromberki fiókszervezete. Az egyesület kezdetben önálló székhellyel, raktárhelyiséggel és egy gabonaszelektorral is rendelkezett, mely korábban a helyi kollektív gazdaság tulajdonát képezte. Az egyesület jutányos áron biztosított vetőmagot és vegyszereket tagjainak, valamint különböző tanfolyamokat és képzéseket is szervezett. Egy ideig az egyesület kezelte a községi legelők után járó állami támogatást, ebből fedezte a legelő takarítását és műtrágyázásának költségeit. Az egyesület alapító tagja volt a 2012-ben megalakult Marosmenti LEADER Egyesületnek. Jelenleg 32 taggal működik, önálló székhellyel azonban nem rendelkezik.

Mezőgazdasági nagyüzemek és agráripari létesítmények

A kommunista hatalom diktatórikus hatalomgyakorlása a szövetkezetek államosítása mellett a mezőgazdálkodás államosítását és a mezőgazdasági termelés nagyüzemi átalakítását is célul tűzte ki. A földtulajdon kisajátítása a településen több hullámban zajlott le, s az egyes fázisokban különböző mezőgazdasági termelő egységek alapítására került sor, melyek bizonyos átszervezések mellett az 1989-es rendszerváltásig, sőt némelyek még ezt követően is, fennmaradtak.

A Teleki-uradalom • A 20. század első felében a Teleki család gazdasága volt az egyetlen mezőgazdasági nagyüzem, mely számos állandó alkalmazottat és szezonmunkást foglalkoztatott. Az uradalomban intenzív lótenyésztés folyt, szakképzett lovászmesterrel, ménespásztorral, valamint számos lovászegénnyel és cséza kocssal. A lovak számára külön legelőt tartottak fenn, a Maros partján található *Csikós kertet*, a kastéllyal szemben pedig építészeti szempontból is páratlan megoldásokkal felépített lovarda állt. A tenyészlovak tartásához két nagy, jól felszerelt istálló állt a birtok rendelkezésére, az igás lovak pedig külön istállóban voltak. Emellett külön volt tehén és bivalyistálló, valamint külön istállójuk volt a béres ökröknek is. Az uradalomhoz disznóolák, szekér- és kocsiszínek, emeletes csűr, hatalmas kukoricakas és magtárak tartoztak. A kastélyhoz emellett a közvetlen szomszédságában álló, a személyzetet is ellátó konyhák és kamarák tartoztak. Az udvarnak a gazdasízt, a kertész, a csűrbíró és a lovászmester, a malommester valamint az alkalma-

zottak (pl. béresek) számára épített lakásai is voltak. Emellett az udvar két malmot – a nyolcköví régi malom mellett egy újabb építésű hengermalmot – is működtetett. A Maros partjára épült, *Ágnes malom* néven ismert vízi meghajtású hengermalom mellett malommesteri lakás is épült, ahol a malommester lakott. A molnárok és családjuk számára pedig egy nagyobb épület szolgált lakásul. A malom mellett ezenkívül állt még egy magtárépület, és két szín is, ami az őrölni ide járók igazvonó állatainak oltalmára szolgált (lásd Mózes é. n. I.: 73–74, II.: 15–19). A birtokhoz 1940-től nyúltenyészde is tartozott (Szabó 1994a: 19).

A Teleki-birtok 1945-ös kisajátítását követően a kastélyhoz tartozó gazdaságot felszámolták, a kastélyban gabonaraktárt, a kastélytól északra eső gazdasági épületek egy részében disznóhizlaldát telepítettek, az egykori gabonaraktárban pedig az állam szítás malmot működtetett. A gabonaraktárt később átadták a kollektív gazdaságnak, amely a raktár mellé épített félfedelű épületben az 1980-as évek végéig szintén malmot működtetett.⁵⁵

Gabonaraktár • A településen 1887-től közadakozásból a református egyház közmagtárát létesített, mely kezesség mellett kamatra gabonát kölcsönzött a híveknek (Szabó 1994a: 45). A Teleki-kastély kisajátítását követően, 1945-ben a településen állami tulajdonú gabonaraktár létesült az épületben, mely csak 1957-ben költözött ki az épületből, ekkor ugyanis a vasútállomás mellett felépült az irodából, laboratóriumból és korszerű raktárakból álló új épületegyüttes (a köznapi szóhasználatban *Baza*), mely vasúti kitérővel is rendelkezett. A gabonaközpont egészen az 1990-es évek közepéig működött, amikor gabonakészletét felszámolták, a raktárhelységeket pedig különböző cégek vették bérbe, majd később vásárolták fel.

Állami gazdaság (IAS)⁵⁶ • A második világháború után, a kommunista hatalom átvétel után államosított földterületeken alakult meg 1953-ban az állami gazdaság elődje, mely az egykori Teleki-birtokhoz tartozó melléképületek egy részét vette használatba. Az állami gazdaság (helyi szóhasználatban *Gostat*) az állami földterületek tagosítása után, 1958-ban átszervezték, fő telephelyét a település északkeleti szélén, az Erdőszengyel felé vezető út bal oldalán építették fel. Az átszervezett állami gazdaság növénytermesztésre, szarvasmarha-tenyésztésre és tejtermelésre szakosodott, emellett rövid ideig mintegy 500 hízó sertést számláló disznóhizlaldát is működtetett.⁵⁷

Az állami gazdaság jól kiépített, és a korszakban modernnek számító infrastruktúrával rendelkezett. Négy nagy istállóval, tejbegyűjtő egységgel, liszt- és takarmányraktárral, nagy szénaraktárral, silóval, irodahellyel és jól felszerelt gazdasági gépparkkal⁵⁸ rendelkezett. A szarvasmarha-állománya pedig mintegy 500 álla-

55 A01 (1944) szóbeli közlése.

56 *Intreprinderea Agricolă de Stat*

57 A04 (1942) szóbeli közlése.

58 1 kombajn, 5 traktor, ehhez eke, tárcsa, borona, vetőgép, remorka

tot számlált.⁵⁹ Az állami gazdaság az Erdőszengyelbe vezető út jobb oldalán, a Régi temető közvetlen szomszédságában egy második, kisebb telephellyel is rendelkezett, mely szolgálati lakást, irodahelységet, két istállót és raktárépületet foglalt magában, amely 1980-as évek végén a marosvásárhelyi Semtest⁶⁰ mintegy 30 tenyészbikájának és növendékikájának adott otthont. Az épületegyüttest és a körülötte elterülő földterületeket az 1990-es években, a földek visszamérése során, a maroshévízi Szent Illés Próféta ortodox kolostor kapta meg. Az ortodox egyház 1993-ban az istállók helyén 5 szerzetessel működő kolostort alapított.⁶¹

Az állami gazdaságot a 2000-es évek elején magánosították. Az állami gazdaság helyén alapított magángazdaság azonban néhány évi működés után beszüntetett tevékenységét. Ma az épületegyüttest egy juftenyésztésre szakosodott arab vállalkozó bérlő, aki az arab államokba exportálja az itt nevelt állatokat.

Kollektív gazdaság • Az 1961–1962-ben alapított kollektív gazdaság a település északi végén, a DN 15-ös országút mellett, az egykor a Teleki-kastély gazdasági udvarához tartozó területen kapott helyet. Alakulásakor egyetlen istállóval rendelkezett, melyben 20, a kollektív megalakulását követően megszüntetett Társas Gazdaságtól átvett üszőborjút tartottak. Ezt az épületet a református egyház istállójának anyagából építették fel.⁶² A megalakulást követő néhány évben az épületállomány két újabb istállóval bővült.⁶³ A kollektív gazdaság infrastruktúrája ezt követően folyamatosan épült ki, modernizálódott. Az 1980-as évek végre 1 lóistállóval, 1 disznóistállóval, 4 tehénistállóval,⁶⁴ 2 silóval, szénaraktárral, kalapácsmalommal,⁶⁵ még a Teleki család által építtetett gabonaraktárral (benne gabonaszelektorral és a vetőmag csávázására használatos géppel), vegyszerraktárral, 2 mérlegházzal, kukoricatartóval, kovácműhellyel, tímárműhellyel, valamint modern, az 1980-as évek közepére elkészült, két szintes, központi fűtéssel felszerelt irodaépülettel rendelkezett. Az irodaépületben a személyzeti irodák mellett konyha, műhelyek, bőrvarroda, állategészségügyi kabinet és az állatok levágására és feldolgozására alkalmas terem is helyet kapott. A kollektív gazdaság önálló mezőgazdasági gépállományal nem, mindössze 2 tehergépkocsival rendelkezett, de a termények betakarításának jelentős részét még az 1980-as években is lovas szekerekkel végezték. A gazdaság törzsállományában mintegy 500 szarvasmarha volt, de növendék állatokkal

59 A01 (1944) szóbeli közlése.

60 A Mesterséges Megtermékenyítés Marosvásárhelyi Központja 1963-ban alakult, majd 1987-ben Marosszentgyörgyre, egy új és korszerű épületegyüttesbe költözött át (lásd: <https://www.semtest-bvn.ro/istoric>).

61 Lásd: <https://www.crestinortodox.ro/manastiri/schitul-dumbravioara-117823.html> (letöltve: 2019. nov. 7.).

62 Ez lett később a lóistálló, ahol kezdetben 10 pár, majd később már csak 5 pár lovat tartottak.

63 Az egyik istálló épülete a tejszarnokot és az állategészségügyi technikus irodáját, a másik pedig az irodákat is magába foglalta.

64 Az utolsó, az 1980-as évekre megépült modern istállóban fejőgéprendszer tejszarnok és tejszeparáló is működött. Az istálló modern fejőberendezéssel is fel volt szerelve, de ez soha nem került használatba.

65 Az 1980-as évek közepéig a gazdaságnak volt egy szítás malma is.

és a borjakkal együtt az állatállomány száma 900 és 1000 között mozgott. Emellett a kollektív gazdaságban mintegy 70–100 hízó sertést is tartottak.

Az 1989-es rendszerváltás után a kollektív gazdaság még néhány évig, 1994-ig társas gazdaság formájában működött, de az állatállományt már 1990-ben felszámolták és az eladásból befolyt összeget kiosztották a kollektív tagok között. A társas gazdaság felbomlását követően az épületek is eladásra kerültek, és az ebből befolyt összegeket szintén szétosztották. Ma az épületek közül mindössze a két siló és három istálló és az iroda áll, ez utóbbi teljesen romos állapotban.⁶⁶

Maros megyei Rét- és legelővállalat⁶⁷ • Helyi kirendeltsége a köztulajdonba került legelők karbantartása érdekében jött létre az 1970-es évek első felében. Székhelye, mely egy fedél alatt szolgálati lakásból, raktárból és lóistállóból állt a Marosárpaták felé vezető út bal oldalán, a település utolsó házának tőszomszédságában létesült. A legelővállalat két traktorral és egy kettős lovas fogattal rendelkezett. A vállalat helyi kirendeltségénél egy mezőgazdasági mérnök és két traktorista tevékenykedett, az ő feladatuk volt a település és szomszédos községek legelőinek karbantartása: a földtúrások legyalulása, a legelők műtrágyázása, a vízelvezető árkok és a legelő utak tisztítása és fenntartása. 1989-után a vállalat helyi kirendeltségét felszámolták, az ingatlant pedig elárverezték. A területet és a hozzá tartozó épületet, illetve mezőgazdasági felszereléseket az egységet vezető agrármérnök vásárolta meg, aki a meglévő traktorok mellé egy kisebb kapacitású kombájnt is vásárolt és a helyi gazdák számára nyújtott agrárszolgáltatásra (szántás, vetés, aratás, terményszállítás) épülő vállalkozást indított. Az egyre romló piaci feltételek miatt tevékenységet az 1990-es évek végén beszüntette, a gépeket és az ingatlant pedig eladta.⁶⁸

Mezőgazdasági Gépállomás (SMA)⁶⁹ • 1959-ben létesült azzal a céllal, hogy biztosítsa a mezőgazdasági földterületek korszerű megmunkálásához a feltételeket. A gépállomás a Teleki-kastély angolparkjának nyugati, illetve északnyugati részébe létesült.⁷⁰ A mezőgazdasági gépek javításához szükséges műhelyek mellett irodahelyiséggel, raktárral és a mezőgazdasági gépeket az idő viszontagságaitól védő fedett beállókkaal rendelkezett. Elsősorban az állami mezőgazdaság és társas gazdaság, majd a kollektív gazdaság földterületeinek megművelést végezte, de a gépállomás traktorai dolgoztak a falu lakóinak kertjeiben is. Az 1990-es évek elején a gépállomás többszáz hektár földet vett bérbe a sáromberki és a környező falvak gazdáitól és azon kezdett el elsősorban kalászos növényeket, de kukoricát és cukorrépát is termesztetni. Az 1990-es évekre jellemző bizonytalan gazdasági viszonyok miatt az 1990-es évek második felére a géppark tevékenysége egyre kevésbé volt nyeresék-

66 A01 (1944), A03 (1953) és A05 (1948) szóbeli közlése alapján.

67 Román neve: Întreprinderea de îmbunătățire și exploatare a pajiștilor Mureș

68 A06 (1941) szóbeli közlése.

69 Stația de Mașini Agricole

70 A sáromberki központhoz több, Sáromberkén és a környező településeken működő részleg (secție) is tartozott.

ges és fenntartható, ezért a veszteségeket a gépállomás tulajdonában lévő ingatlanok és a különböző részlegeken található mezőgazdasági gépek eladásából próbálták fedezni. Az 1990-es évek végén a gépállomást privatizálták és Agromec SA néven szervezték újjá, majd 2004-ben a sáromberki irodát és a hozzá tartozó termelő egységet (részleget) is elárverezték. A gépállomás sáromberki részlegének épületét és a megmaradt gépeket az 2004-ben év az intézmény egyik gépészmérnöke vette meg, aki több mint 100 hektár területet bérelt ki a helyiektől és azon kezdett el gazdálkodni. Ma viszont már alig félszáz hektár területen dolgozik.

A gépállomás sáromberki részlege az 1980-as években 10 UTB 600-as illetve 650-es és 1 Fiat traktorral, 3 kombájnnal, 1 lánctalpas buldózerrel, 1 rakodógéppel (ifron), 1 kaszagéppel (Vindrover),⁷¹ 1 szippantóval (vidranjor), 1 szecs-kázó géppel (CSU), 1 az erdőkitermelésnél használt traktorral (TAF)⁷² 1 műtrágyaszóróval, 1 vegyszerező géppel, 1 mézsziszóró géppel és 1 mozgóműhellyel rendelkezett. A traktorokhoz 4 pótkocsi, 8 hármas eke, 2 szalmás gabonavető gép, 2 kukoricavető gép, 1 borsószedő gép (MRM), 1 repavetőgép, 1 sima- és 3 gyűrűshenger, 2 szalabála prés, 2 kapagép, 4 tárcsa, 16 borona és 8 csillagborona is tartozott.

A gépállomás felszereléseinek fejlesztésére és karbantartására az 1989-es rendszerváltást követően egyre kevesebbet fordítottak, a meglévő gépeket pedig az 1990-es évek közepétől kezdődően rendre eladták. A géppark darabjainak nagyobb részét a volt alkalmazottak vásárolták meg.⁷³

Cukorrépa begyűjtő központ • A marosvásárhelyi cukorgyárat még 1883-ban alapították, azonban Sáromberkén csupán 1908-után kezdtek cukorrépát termeszteni (Szabó 1994a: 24), s csak később, a 20. század '30-as éveiben lendült fel a cukorrépa-termelés (Mózes é. n. I.: 109) annyira, hogy a vasútállomás mellé, a vasúti rakodó közvetlen szomszédságába irodával és mérleggel felszerelt cukorrépa átadó-átvevő központ létesült. Ide szállították a cukorrépát nemcsak a településről és a szomszédos falvakból, de a Mezőség távolabb eső településeiről is. A termelés növekedésével az 1970-es évek elején (1972-ben) a marossárpataki út mellett egy második mérlegház és – a cukorrépa átmeneti tárolására szolgáló betonplacc épült. Az átvevő központ az 1990-es évek közepéig teljes kapacitással működött, a marosvásárhelyi cukorgyár felszámolását követően azonban forgalma fokozatosan visszaesett, majd – miután a 2000-es évek elején a Marosludason működő cukorgyár nem volt hajlandó tovább felvállalni a környéken megtermelt cukorrépa elszállításának költségeit – mindkét átvevő pontot felszámolták. Ezzel egyidőben a településen megszűnt a cukorrépa-termelés is. A Marossárpatakra vezető út bal oldalán, a Marostól nem messze található átvevő pontot (a mérlegházat és a hozzá tartozó területet egy kőfejtő vállalat vásárolta meg, a területet ma kavics- és homoktermékek tárolására és forgalmazására használják).

71 Ezt megelőzően egy kisebb kapacitású kaszagéppel rendelkezett.

72 A betűszó a *Tractor Articulat Forestier* (csuklós erdészeti traktor) rövidítése

73 A01 (1944) és A03 (1953) szóbeli közlése.

Dohányraktár • A településen, a Teleki-birtokon már a 19. század végén termesztettek dohányt (Szabó 1994a: 24), de a két világháború között kezdték a parasztok is termelni. A II. világháború után, a kvótarendszer bevezetését követően a gazdáknak kötelező volt több más ipari növény (pl. kender) mellett dohányt is termesztetni. A 20. század közepén a szárított dohány átvételére még a falu központjában, a házak előtt található szélesebb területen került sor.⁷⁴ A dohányraktárt az 1970-es években létesült a vasútállomás közvetlen szomszédságában, attól délre. A dohányátvevő központ egészen az 1990-es évek végéig működött, de a termelők számának és a leszerződött dohány mennyiség rohamos lecsökkenésének következtében a 2000-es évek elején az átvevő központot megszüntették, a pléhlemezből készült raktárépületet pedig elbontották. Ezt követően a településen megszűnt a dohánytermesztés.

Mezőgazdasági kisüzemek • Az 1989-es rendszerváltást és a földek visszaszolgáltatását követően többen is próbálkoztak kisüzemi mezőgazdálkodással a helyi gazdáktól bérbbe vett földterületeken. Ezek közül a leghosszabb ideje a mezőgazdasági gépállomás volt mérnöke által létrehozott mezőgazdasági termelőegység működik. A vállalkozás kezdetben 120 hektár körüli földterületen 5 traktorral és 1 kombájnnal dolgozott, székhelye pedig az egykori mezőgazdasági gépállomás telephelyén volt, melyhez a cég raktárhelységnek megvette a kollektív gazdaság két istállóját is. A vállalkozás az elmúlt két és fél évtized során folyamatosan zsugorodott, ma mindössze 44 hektár bérelt földterülettel rendelkezik és csupán 1 traktor maradt a tulajdonában, sőt a tulajdonos 2015-ben az egykori gépállomás épületeit és a hozzá tartozó területet is eladta. A vállalkozás korábban 4-5 személyt foglalkoztatott, ma viszont mindössze 2-3 alkalmi munkással működik.

Ugyanakkor 20–50 hektáros területen 5-6 család is gazdálkodik. Ők a dekollektivizációnak azok a szereplői, akiket – Gagyi József szóhasználatával élve – gyarapodóknak (lásd Gagyi 2007) nevezhetünk, akik már az 1990-es évek elején traktort és hozzá tartozó különböző mezőgazdasági felszereléseket vásároltak. Ezek a szereplők gépparkjuk hiányosságait úgy próbálják meg áthidalni, hogy egyfajta társulási rendszerben kölcsönösen használják egymásnak gépeit.

Tyúkfarm • Az 1990-es évek második felében egy állatorvosi diplomával rendelkező helyi vállalkozó a településen kisebb tyúkfarmot létesített, ahol elsősorban tojókat, valamint eladásra szánt csirkéket tenyésztett. A tojásokat a cég a marosvásárhelyi piacon értékesítette, a hete, hónapos csirkéket pedig a település és a környező falvak háztáji gazdaságai vásárolják fel. A tyúkfarm mellett a tulajdonos állatpatikát is működtet, mely gyógyszerek mellett tápszereket is forgalmaz. Ezenkívül jelentős juhállománnyal és mezőgazdasági gépekkel (traktorral és a hozzá tartozó ekével, tárcsával, boronával, bálázó géppel, vetőgéppel és utánfutóval, illetve kukoricaszedő géppel) is rendelkezik, a helyi gazdáktól pedig több hektár szántóföldet bérel.

74 A (1928) visszaemlékezése szerint.

A farm megjelenése gyökeresen átalakította a településen a baromfitartás hagyományos gyakorlatát. Míg korábban az egyes gazdaságokban jellemzően 4-5 kotló ültetése révén maguk biztosították a baromfiállományt, addig a farm kínálatának megjelenését követően a település gazdasszonyai rendre felhagytak a kotlóültetéssel. Ugyanakkor a hagyományos (kisebb méretű, tarka és kendermagos majorság) helyét átvették a fehér húscsirkék, illetve a sárga-barna tojófajták. A helyi baromfitartásban abban a tekintetben is változás állt be, hogy nagyon sok család, a korábbi gyakorlattal ellentétben nem egész évben, csupán egy rövid (2-3 hónapig) a tavaszi időszakban tart, elsősorban húscsirkéket, melyeket aztán egyszerre levágnak és mélyhűtött formában tárolnak.

Nagyüzemi mezőgazdálkodás • A település mezőgazdasági életének alakulása szempontjából a legszámottevőbb változást az hozott, amikor 2012-ben egy mezőgazdasági haszonnövények termelésére és forgalmazására szakosodott cég megvette az egykori gabonabegyűjtő központ egyik raktárát és munkapontot hozott létre Sáromberkén. A cég mintegy 8 nagy teljesítményű, Nyugat-Európában gyártott traktorral, 4 kombájnnal, 2 kamionnal, 3 kisteherautóval és 4 platós terepjáróval rendelkezik. A cég Sáromberkén és a környező falvakban több mint ezer hektár szántót bérel, melyen a kalászosfélék mellett repcét és kukoricát, illetve vetőmagkukoricát termel, és mintegy 10-15 alkalmazottal rendelkezik.

Virágkertészetek és fóliaházak • 2007-ben, a falu déli kijáratánál létesült az első virágkertészet, mely facsemeték, dísnövények, fűmagok, kerti bútorok forgalmazása mellett kertépítéssel is foglalkozik. Bár korábban a piacra (eladásra) történő zöldség- és virágtermesztés nem volt jellemző a településre, a 2000-es évek végétől kezdődően több család is fóliaházat épített és nagyobb részben virág-, kisebb részben zöldségtermesztés céljából. A fóliaházakban megtermelt terményeket a háztól, valamint a közeli városok (Szászrégen és Marosvásárhely) piacain értéke-sítik. A kertészzel foglalkozó családok átlagban 2 fóliaházzal rendelkeznek. A virágtermesztést egy kertészmérnököt végzett fiatal vállalkozó tette népszerűvé a településen.

Méhészet • A településen a 20. század közepétől foglalkozott két-három család méhészettel. Ezek a méhészek azonban csupán néhány méhcsaláddal rendelkeztek, elsősorban saját fogyasztásra termeltek mézet. A főlösteget a helyi közösség tagjai (rokonok, szomszédok és ismerősök) vásárolták meg, de piacra nem termeltek. A vidék községeinek (Nagyernye, Gernyeszeg, Marossárpatak és Vajdaszentivány községek) területén 2012-ben megalakult LEADER egyesület, melynek támogatásával 2015-ben egy méhész 180 méhcsaládot magába foglaló állóméhészeti munkapont kialakítására irányuló pályázott nyert meg. A méhészetet a település északnyugati peremére telepítette.⁷⁵

---

75 Forrás: <http://www.leadmuresean.ro/video/simma-zsombor-sandor-e-v/> (letöltve: 2016. júl. 22.).

Kereskedelmi és szolgáltató egységek

Mészárszék • A 20. század első felében, az 1940-es évekig a településen előbb két, majd három mészárszék működött. Az egyik a falu központjában, a másik az *Alszezen*. A harmadik az 1920-as évektől a *Felszezen* működött. Ezek a mészárszék, ha nem is hetente, de elég gyakran vágtak le állatokat. Emellett meg kell jegyezni, hogy a faluban szokás volt, hogy – ha valakinek a jószága megbetegedett – valamilyen helyi mészáros levágta, a húst pedig kiárusították. Ilyen esetben szokás volt, hogy mindenki megvásárolt legalább egy kevés húst a kárvallottól (Mózes é. n. II.: 11). Ez a szokás a mai napig fennmaradt a településen. A kiárusítás céljából történő disznó- illetve borjúvágás napjainkig élő gyakorlat a településen.

Kocsma és fogadó • A településen a 19. század végén, a 20. század elején két italméréssel is foglalkozó egység működött. Az egyik a *Felszezen*, a Telekiek telkén, az Erdőszenygel felé vezető kitérőnél, a másik az *Alszezen*, a Libáncs fele vezető kitérő mellett. Ez utóbbit egy izraelita kereskedő működtette. A településen ezen kívül két család és egy izraelita kereskedő is rendelkezett italméresi engedéllyel (lásd Mózes é. n. II.: 10).

A fogyasztási és értékesítési szövetkezet, megalakulását követően, szintén működtetett italmérő egységet, ahol, 1948-után, *falatozó* is működött (Mózes é. n. II.: 13), igaz, csak rövid ideig. Ez, a helyi szóhasználatban *Bodega* vagy *Büfé* néven ismert italozó, és jogutódját egészen a 2000-es évek elejéig működtette a helyi szövetkezet. Ekkor az épületet eladták, az új tulajdonos szintén kocsmát működtet benne. Ugyanakkor itt kell megemlítenünk azt is, hogy az 1989-es rendszerváltás előtt a településen több háznál is foglalkoztak illegálisan italméréssel. Ezeknek az italkészítő, és italmérő helyeket sajátos névvel (például *Fehér ló*, *Bakancs*, *Bányász*) látták el a közösségben (és bár időközben megszűntek), emléküket ma is elevenen él a közösségben, nevüket most is könnyen felidézük.

Az 1989-es rendszerváltást követően szintén több (összesen 12) hosszabb-rövidebb ideig működő italmérő egység is működött a településen.⁷⁶ Ma a településen négy kocsmá működik. A 2000-es évek elején pedig a falu északi kijáratánál egy gyorsétterem is létesült, azonban néhány év után bezárt. Ezek az egységek átlagosan 3-4 személyt foglalkoztatnak, alkalmazottaik a település lakói közül kerülnek ki.

Vegyeskereskedés • A faluban a 20. század első felében két vegyeskereskedés is működött. Az egyik a falu központjában, a másik pedig az *Alszezen*, mindkettőt egy-egy izraelita kereskedő működtette (Mózes é. n. II.: 10).

⁷⁶ Közvetlenül a rendszerváltás után az első magántulajdonban lévő kocsmá egy garázsban működött, majd rövid időn belül két újabb italmérő egység (helyi szóhasználatban *bár*) is létesült. Ezekben, a korszak gyakorlatának megfelelően, az italmérés mellett videókazettáról filmeket is vetítettek. Egyazon időben egyszerre a legtöbb (összesen 7) italmérő egység a 2000-es évek elején működött a faluban.

A fogyasztási és értékesítési szövetkezet megalakulását követően 2 szobából álló bolti helyiséget kezdett el működtetni, majd 1942-ben egy, a község tulajdonát képező épületben, a volt községi fogadóban kezdett el működni (Mózes é. n. II.: 11).⁷⁷

A fogyasztási szövetkezet államosítását követően a vegyeskereskedés mellett élelmiszerüzlet, és cukrászda is működött (lásd Mózes é. n. II.: 13). Ezek az egységek azonban az 1990-es évek első felében a sorra megjelenő új piaci szereplők (a magántulajdonban lévő boltok és bárók) megjelenése miatt elvesztették versenyelőnyüket és rendre beszüntették tevékenységüket.

A településen már az 1990-es évek elején megjelentek az élelmiszerek, háztartási és ruházati cikkek árusítására szakosodott kisvállalkozások. Az 1990-es évek első felében három, majd a későbbiekben nyolc – elsősorban élelmiszeripari cikkek árusítására szakosodott vegyesbolt működött a településen. 2016-ban ezek közül 6 egység működött, átlag 2-3 alkalmazottal.

Emellett az 1990-es évek első felében rövid ideig az *Alszezen*, egy magánház egyik szobájában ruházati cikkeket árusítottak, majd a 2000-es években, a szövetkezet egyik épületében szintén nyílt egy hasonló profillal működő üzlet. Rövid ideig a település központjában egy használtruha kereskedés (*turkáló*), az *Alszezen* pedig néhány évig egy ajándékbolt is működött.

Építőanyag- és barkácsüzletek • A 2000-es évektől kezdődően a településen egy barkácsüzlet és két építkezési anyagokat forgalmazó lerakat is létesült. Az egyik az egykori Mezőgazdasági Gépállomás udvarán,⁷⁸ a másik pedig a Gabonaraktár egyik épületében.

Fodrászat • A 20. század közepén egy idősebb férfi foglalkozott a településen hajvágással és szakállnyírással. Tevékenységére unokája egy írásában a következőképpen emlékszik vissza: „[Nagyapám] mellékállásban borotvált és haját vágott, de nem szerette, ha fodrásznak nevezik. Ő borbély volt, aki sosem látott villanyárammal működő nyírógépet, hajbalzsamot. Kora tavasztól késő őszig az udvar közepén „tollásztá” a kuncsaftokat, télen házhoz ment, ha hívták. Három lejért kopaszra nyírt, öt lej volt a gyerekek körében népszerű „csikófrizura”, bajuszigazításért sosem vett el pénzt, borotválni meg nem szeretett. A kiegyesítő jövedelemből kollektívnyugdíját pótolta [...].

*Elsősorban idős emberek jártak nagyapámhoz haját vágatni, mert olcsóbban megúszták a nyírást, mint a városi fodrászatban. Előfordult, hogy a közelben működő mezőgazdasági szakiskola nevelői tucattjával hozták a fikáknak nevezett szabálysértő tanulókat, hogy az öreg megszabadítsa őket fejdíszüktől.*⁷⁹

⁷⁷ A fogyasztási szövetkezet működéséhez lásd még Köblös Domokos élettörténetét In: Vajda 2013, DVD melléklet.

⁷⁸ Ez korábban a település központjában, az egykori felekezeti iskola épületében működött.

⁷⁹ Lásd: Berekméri Edmond: A háromlábú szék és hét pár fehér gatyá. *Népújság*. 2016. aug. 5. (Elérhetőség: <https://www.e-nepujasag.ro/articles/haromlabu-szek-es-het-par-feher-gatya>; letöltve: 2019. okt. 21.)

Fodrászat viszont csupán az 1980-as évek végén létesült a református templom déli oldalán található felekezeti iskola épületében, ahol az 1980-as évek közepéig a szövetségi cukrászda működött,⁸⁰ azonban csak igen rövid ideig. Az 1990-es években egy másik fodrászüzlet létesült az egykori szövetségi iroda épületében, az élelmiszerboltnak és a *Büfé*nek helyet adó épületben, de néhány évi működés után ezt is bezárták. Az adatgyűjtés lezárása idején a településen nem működött fodrászat, viszont néhány személy szolgáltatásként foglalkozik hajvágással, műköröm, és alkalmi frizura készítésével.

Egyéb kereskedelmi és szolgáltató egységek • 2004-ben a Teleki-kastély angolparkjához tartozó halastavat egy helyi vállalkozó vásárolta meg. A tavat kibővítette és mélyítette, a tóhoz tartozó terület északi felébe egy második halastavat is létesített. A tó körül hintákat, padokat, asztalokat és egyéb, szabadidős és rekreációs tevékenységekhez szükséges kerti bútorokat és kiegészítőket helyezett el, sporthorgászati létesítménnyé alakítva át a területet. A létesítmény keretében kisebb vadaspark is működik. 2008-ban pedig, a település egyik mellékutcájában kulcsos házat létesítettek, melynek udvarán szintén található egy kisebb tó. A vendégházat elsősorban rendezvények szervezésére adják bérbe.

A településen az 1990-es évek elején három-négy autójavító műhely is működött hosszabb-rövidebb ideig. Napjainkban a településen egyetlen autójavító és bádogos műhely folytat gazdasági tevékenységet. A 2000-es évek elején két autóalkatrészeset, olajokat és adalékanyagokat forgalmazó üzlet is létesült a településen.

A település (köz)intézményi ellátottsága

Állami, vagy önkormányzati fenntartású intézmények

Az alábbiakban a település társadalmi és gazdasági tevékenységének zavartalan működését biztosító infrastrukturális és intézményi ellátottságának 20. századi alakulását (a főbb folyamatokat) és recens sajátosságait veszem számba és elemzem. Erre azért van szükség, mert az infrastruktúra állapota és az intézményi ellátottság foka, a kommunális szolgáltatások jelzik a település fejlettségének fokát és alapvetően meghatározzák a település lakóinak nemcsak a lakás- és életkörülményeit, hanem világgképét is.

Néptanács • A 20. század előtti időszak helyi közintézményeinek működéséről, hatékonyságáról, a nyilvános térben való megjelenésükről, a reprezentáció formáiról viszonylag keveset tudunk. A település, jobbágyfalu lévén, lakói a múltban „a mindenkori földbirtokos által korlátozott jogkörrel bíró faluközösségben éltek – úgy tűnik – íratlan szokásjogi szabályok szerint” (Szabó 1994a: 39). A faluközös-

80 A fogyasztási és termelői szövetségi cukrászdája ekkor egy másik ingatlanba költözött.

ség által választott falubíró intézménye bizonyíthatóan létezett, de ez elsősorban a „földesúri és az állami hatalom érdekerületén mozgott”, azt szolgálta ki (Szabó 1994a: 39). A település életére vonatkozó 17–18. századi dokumentumokból is az derül ki, hogy azokban az ügyekben, amelyekben a szabad településeken a falutörvények normatív szabályozásai, Sáromberkén – a többi jobbágyfaluhoz hasonlóan – a szokásjog, vagy még inkább a földesúr akarata érvényesült. Ezeknek a parasztok között felmerülő ügyeknek a megoldására a „bíró székin”, vagy ha valamelyik fél elégedetlenkedett, az udvarban, az „úr székin” került sor. Egyáltalán, ezeken a fórumokon zajlott az egész törvénykezés és igazságszolgáltatás (Szabó 1994a: 40).

A jobbágyfelszabadítást követő évtizedekben, a kiegyezés után épül ki Erdélyszerte a széles körű polgári közigazgatás, melynek során a falusbíró intézménye fokozatosan megerősödött és az állami közigazgatás legalsó szintjévé alakult át (Szabó 1994a: 41). Feladatkörüket pedig az 1871. évi XVIII. törvénycikk szabályozta. Eszerint a közösség által választott bíró, a jegyző, a pénztárnok, valamint a közyám a települések közvetlen és első fokú végrehajtó szerveivé váltak az önkormányzati és az állami közigazgatásnak egyaránt. Felügyeletüket a vármegyei törvényhatóság látta el (Kampis 1909, Egyed 1981: 260).

A két világháború zavaros időszakában számos ponton megnyirbálódott a falubíró intézményének és az éppen csak megerősödött önkormányzati rendszer jogköre. Az első világháború végén (1919), a román csapatok bevonulásuk után sajtó-cenzúrát, kijárási tilalmat vezettek be, illetve betiltották a politikai és társadalmi szervezetek működését (Bárdi 2008: 32). A román hatalom a helyi vezetőket ugyan rendre leváltotta, magát a helyi intézményrendszert, struktúráját megőrizte. Sáromberkén 1918 után a falu élére Szócs Pétert nevezték ki, aki ekkor már magát román nemzetiségűnek vallotta és nevét Suciú Petrura változtatta. Ő volt 1940-ig a falu bírója. A helyi jegyző azonban továbbra is magyar nemzetiségű személy maradt. A bécsi döntést követően a visszacsatolt területeken hosszabb-rövidebb ideig katonai közigazgatás működött (Filep 2008: 156). Hogy ez Sáromberke esetében sem alakult másként, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az 1940-es években készült fényképeken a civil elöljáróságok mellett katonaruhás alakok is folyamatosan szerepelnek. A II. világháborút követően, a front elvonulása után érkező orosz, majd az azt követő román vezetés hatályon kívül helyezte a már meglévő közigazgatási rendszert. Vezetőit leváltotta, helyükre újakat nevezett ki. Ezeknek az intézkedéseknek a mechanizmusát jól szemlélteti az alábbi önéletrajz részlete is: „*okt[óber] 3-án az oroszok megbíztak a község vezetésével, tiltakoztam, de azt mondta az orosz őrnagy, ő volt a helyőrségi parancsnok, hogy a község magyar és te leszel a bíró, egy piros karszalagot kaptam, arra ráírták oroszul és magyarul, hogy bíró. Igaz, hogy csak négy hétig voltam, de az nekem elég volt, mert majdnem elhurcoltak volna az antonescanusok, ha a csendőr parancsnok nem ismert volna. Úgy történt, hogy egy inspektornak adta ki magát, jött Gernyeszegről és kereste a bírót, egy bácsi, Tirnován M. oda hozta a bolthoz, mert már oda mentünk lakni. A feleségem volt otthon, én takarítottam el a hullákat, beleket, éppen a mi kertünkbe[ra]. Követelte a feleségemtől, hogy kerítsen neki fogatot, hogy vigyék M[aros]-vásár-*

helyre. A feleségem Szabó Miklós bácsihoz küldte, hogy neki van lova, de a ló meg volt sebesülve, az öreg megtagadta és kikergette az udvarról egy nagy kétkezű kalapáccsal. A nagy lármára kiszaladok, már kin voltak az utcán (egy orosz szádós látta a jelenetet), azt mondja nekem, hogy te vagy a bíró, hogy lehet Romániában magyar bíró, én azt mondtam, hogy én nem akartam, de az orosz parancsnok reám parancsolt, hogy én kell hogy legyek, mert a község lakossága magyar. A feleséged összejárt az ezzel a vén tolvajjal és ide küldött, hogy üssön agyon, ezzel vádolta a feleségemet, rólam pedig, hogy nem ismerem el Romániát csak Rusziát, és átkísértetett Sárpatakra, a csendőrségre mind a hármunkat.⁸¹

1945. március 8. után, amikor az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatást megszüntették, e területekre is visszaköltözött a román közigazgatás. Ez sáromberki vonatkozásban nem hozott különösebb változásokat, hiszen az adminisztratív vezetés jelenős része a helyiek közül került ki, és ez így is maradt egészen az 1968-ig.

Miután a kommunisták magukhoz ragadták a hatalmat, néptanácsrendszert vezettek be (1949), ezzel a helyi közigazgatást is ellenőrzésük alá vonva. „Az országos és helyi vezető elit tagjai – írja a korszakról Gagyí József – ezután kettős minőségben tevékenykednek: párttagokként és az országos vagy helyi, gazdasági vagy más jellegű állami javak adminisztrátoraiaként” (Gagyí 2009a: 85). Az így kialakított egypártrendszeres (pártállami), erősen centralizált államigazgatás ebben az időszakban a helyi közigazgatási és oktatási intézményekre – és ezen keresztül a közösségre – egyre nagyobb nyomást gyakorolt. A hatalom a helyi adminisztráció, valamint az iskolák alkalmazottaira kényszerítette rá a társas gazdaságok és a mezőgazdasági termelő szövetkezetek létrehozásának lebonyolítását. Minden más feladatot ennek a célnak kellett alárendelni. Ugyanakkor a RMP emberei nemcsak az előljárók és az iskolaigazgatók cseréjénél valamint az agitációs gyűléseken asszisztáltak, hanem szinte minden közösségi (közérdekű) eseményen, így biztosítva a teljes pártellenőrzést (Berekméri D. I. 1994: 149).

Sáromberke a 20. század első felében tehát önálló község volt, önálló polgári közigazgatással, melyet 1949-től a román adminisztráció a néptanács intézményével váltott fel. A megyésítés néven közismert, 1968-ban végrehajtott széleskörű területi-közigazgatási átalakítás következtében azonban Sáromberkét a hozzá tartozó Erdőszengyellel együtt a szomszédos Ernye községbe sorolták be. Az így létrejött új község központja a településtől mintegy két kilométerre fekvő Nagyernye lett. Itt működik ma is a néptanács és a polgármesteri hivatal. Az 1989-es változásokat követően ugyan voltak próbálkozások az önálló község státuszának visszaszerzése érdekében, de ezek sorra kudarcba fulladtak. Az néptanács egykori épületébe később a postahivatal és a telefonközpont költözött. Ezek ma is itt működnek.

Jegyzőség • Annak ellenére, hogy a település hosszú ideig községközpont volt a településen körjegyzőség soha nem működött. Ez a szomszédos településen, Maros-

81 Köblös Domokos (1900) önéletírása (1988). Magántulajdon.

sárpatakon székel (lásd Mózes é. n. II.: 3). Ma a jegyző intézménye a polgármesteri hivatal keretén belül működik, a szomszédos Nagyernyében található.

Mezőgazdasági felügyelet • A mezőgazdasági és agráripari termelésben részt vevő egységek (kollektív és állami gazdaságok, mezőgazdasági gépparkos stb.) munkájának regionális szintű, azaz több község településeire kiterjedő ellenőrzésének és összehangolásának érdekében 1979-ben Romániában egy új intézményi struktúrát – ismert nevén CUASC⁸² – hoztak létre, melynek feladatkörét a hivatalos közlöny 1983 március 18. számában közölt statútum szabályozta. A Sáromberken és a környező településeken található mezőgazdasági és agráripari egységek ellenőrzését szolgáló iroda 1990-ig a Marossárpatak irányába haladó 153B megyei úton mentén, a Teleki-kastély nyugati oldalán, az egykori angolpark területén felépített irodában működött.

Postahivatal • A 19. század végén, 1871. december 15-én alakult postahivatal a településen (lásd Kisfaludi 1995: 139), mely a 20. század elején még 27 települést szolgált ki. A vasúton érkezett szállítmányokat lovas postakocsin szállították tovább három irányba: Nagyernye–Ikland–Székelykál–Székes, Sárpatak–Póka és Erdőszengyel–Erdőcsinád irányába. Ebben az időszakban a postahivatal öt alkalmazottal működött. A postahivatal mellett *távíró*⁸³ és *takarékpénztár* (C.E.C.⁸⁴) is működött (lásd Mózes é. n. I.: 7).

A postahivatal saját épülettel nem rendelkezett, ezért a 20. század során gyakran váltotta székhelyét. 1968 után viszont véglegesen az egykori községháza épületébe költöztették. A rendszerváltás után az épületet visszakerült a helyi önkormányzat tulajdonába.

A kommunizmus idején a sáromberki postahivatal szolgált ki Nagyernye, Marossárpatak és Gernyeszeg községek településeit, és igen jelentős levél-, csomag- újság- és pénzforgalommal rendelkezett. A szállítmányok vonattal és busszal érkeztek a településre, majd innen lovas fogattal osztották szét azokat a településeknek. A forgalom nagyságának megfelelően az intézménynek négy alkalmazottja volt Sáromberken és minden hozzá tartozó településen rendelkezett egy-egy levél- és csomagkihordóval. Az 1989-es rendszerváltást követően a posta forgalma fokozatosan visszaesett. A 2000-es évek közepére az újság-előfizetések száma valamint a csomag- és a levélforgalom drasztikusan lecsökkent, a postahivatal fő tevékenységét elsősorban a nyugdíjak és a különböző szociális juttatások kifizetésének bonyolítása jelentette. Ennek megfelelően a személyzet létszáma is lecsökkent. Az utóbbi években a csomagszállítást elsősorban a különböző futárszolgálatok vették át, és az is egyre gyakoribb, hogy a nyugdíjak és egyéb juttatásoknak a folyósítása ban-

---

82 Consiliul Unic Agroindustrial de Stat și Cooperatist, magyarul Állami és Társas Agráripari Egységes Tanács.

83 A távírdahivatal megnyitására 1901-ben került sor (lásd Kisfaludi 1996: 192).

84 Casa de Economii și Consemnațiuni (Megtakarítások és Letétek Háza)

ki átutalással, bankkártyára történik. Ilyen feltételek mellett a postahivatal csupán egyetlen alkalmazottal működik.

Telefonközpont • Az 1930-as évektől a postahivatalnak otthont adó épületben telefonközpont is működött (Mózes é. n. II.: 7) és ma is a postával egy épületben található. A kézi kapcsolású központ egészen az 1990-es évek végéig működött, ekkor került sor a rendszer automatizálására, digitális központ kiépítésére. A román telefontársaság a 2000-es évek elején a településen áthaladó gerinchálózatát optikai kábelre cserélte, és elkezdte a településen az internethálózat kiépítését. Először 15 felhasználóval, majd ez a szám az évek során ugrásszerűen növekedett. Ma szinte minden háztartás rendelkezik valamilyen internet csatlakozással.

A kézi kapcsolású telefonközpont 1989 előtt hat alkalmazottal működött és éjszakai szolgálatot is biztosított. Az 1990-es években az éjszakai szolgálatot megszüntették és az alkalmazottak egy részét elbocsátották, majd a telefonközpont automatizálását követően a kiszolgáló személyzetet teljesen felszámolták.

Az 1990-es évek végéig a településen a telefonközpont épületét leszámítva nem volt nyilvános telefonfülke, csak a 2000-es években állítottak fel két köztéri (kártyás) telefonfülkét, de – részben a mobilhálózatok elterjedése, részben a folyamatos rongálások miatt – ezeket mára üzemben kívül helyezték, s ezzel a köztelefon mint köztéri bútorzat végleg eltűnt a falu utcaképből.

Vasútállomás • A vasútvonal megépülését követően, 1886-ban a településen vasútállomás létesült három kitérővel és állomásépülettel, mely állomásfőnöki lakásból, forgalmi irodából és váróteremből áll. Itt volt a 20. század első éveiben rövid ideig állomásfőnök Szabédi László édesapja, majd az 1940-es évek második felében Vári Attila édesapja is. Az állomástól mintegy 200 m távolságra északi irányban egy, déli irányban pedig két bakterház épült. Az első az Erdőszengyel felé vezető út mellett, a második a vasút és a temető felé vezető út kereszteződésénél, a harmadik pedig a vasút és a DN 15-ös országút kereszteződésénél. Az első és a harmadik helyen sorompó is működött, de az utóbbit az 1990-es években, a vasúti felüljáró megépítését és átadását követően felszámolták.

Az első kitérő mellett rakpart és raktárhelyiség is létesült. 1944 után megépült a negyedik kitérő szárny is, mely az ekkor létesült mezőgazdasági gabonagyűjtő központhoz vezet (lásd Mózes é. n. II.: 5–6, Szabó 1994a: 19). A vasúti társaságnak az előbb említett épületek mellett még két szolgálati lakásokat tartalmazó épülete is volt, egyik az északi bakterház tőszomszédságában, a másik pedig a vasútállomástól délre, ettől mintegy 150 méterre. Ezekben az épületekben két-két szolgálati lakás volt. A vasút emellett további gazdasági létesítményeket is maga köré vonzott: a vasútállomás közvetlen szomszédságában telepedett meg a cukorrépa gyár begyűjtő pontja, a dohányraktár, a gázkitermelő vállalat raktára és a szövetkezet által működtetett építkezési anyagokat előállító munkatelep is. A vasút a 20. század során igen számottevő áruforgalmat bonyolított, az 1989-es rendszerváltást követően ez a forgalom azonban fokozatosan lecsökkent, mára jelentéktelennek mondható.

A személyforgalom 1989 utáni alakulása szintén csökkenő tendenciát mutat. A településtől mintegy 14 km-re fekvő Marosvásárhelyen található ipari létesítmények jelentős részét az átmeneti időszakban felszámolták vagy átszervezték, ami a vidékről ingázók számának drasztikus csökkenéséhez vezetett.

A sáromberki vasútállomáson, a kommunizmus időszakában 1 helyben lakó állomásfőnök, 3 forgalmista és 9 váltókezelő dolgozott. Ezek nagyobb része szintén a településen lakott.

Szolgáltatási egységek

Orvosi és fogorvosi rendelő • Az 1910–1920-as években csak a szomszédos Gernyeszegen volt körorvos és gyógyszerész, és szintén ezen a településen működött a szülőtthon is. Az 1940-es években pedig Marossárpatakon lakott körorvos, akihez a sáromberki betegeket is vitték.

Sáromberkén orvosi és fogorvosi rendelő csak a második világháború után létesült, mindkettő a Teleki-kastély déli szárnyában kapott helyet és itt is működött egészen 2014-ig, amikor az intézmény átköltözött abba az új épületbe, melyet a helyi önkormányzat 2011–2012 között erre a célra építtetett meg. A rendelőt fenntartó családorvos és a mellette dolgozó ápoló nem lakik a településen, mindketten a község területéről ingáznak.

Miután a fogorvosi rendelőt kiköltözött a Teleki-kastély épületéből a kabinetet működtető fogorvos felszámolta sáromberki praxisát. Új fogorvosi rendelőt szintén 2014-ben nyitottak a református egyház tulajdonában lévő felekezeti iskola két szobában álló helyiségében. A kabinetben egy fogorvos és egy fogtechnikus dolgozik.

Gyógyszertár • A településen csak az 1990-es évek közepétől működik gyógyszerész. Ez először egy magánház utcára nyíló két szobájában, majd rövid megszakítás után a Teleki-kastély északi szárnyának két szobájába kapott helyet. Jelenleg a gyógyszerész a református egyház tulajdonában lévő felekezeti iskola épületében működik, ahol az 1980-as években cukrászda majd fodrászat, a rendszerváltás után pedig vegyesbolt majd építkezési anyagokat árusító üzlet működött.

Állatorvosi rendelő • Állatorvosi rendelő (a helyi szóhasználatban diszpenzár⁸⁵) és körzeti állatorvos a településen szintén az 1940-es évektől működik. A rendelő a Teleki-kastélyhoz tartozó egykori almáskert egyik raktárépületében kapott helyet, és ma is ott működik. Az állatorvosi rendelő egy orvost és két kisegítő személyzetet (technikust) foglalkoztat. Az 1990-es évek elejéig az állatorvosnak kétkerekű lovas-kocsi és lovasz állt a rendelkezésére. A lóistálló az épület középső részébe volt kialakítva, a kocsiszín pedig a telek hátsó, keleti végében volt elhelyezve. A rendszerváltás után a lovasz állását megszüntették, a lovat és a kocsit eladták. Az épület keleti (hátsó) részében pedig három helyiséget az Állatok Szaporodásbiológiai és Ki-

---

85 A román dispensar (beteggondozó, gyengélkedő) magyarítása.

választási Hivatalának (O.R.S.A.)⁸⁶ a helységben 1956-tól működő irodája használt. Az iroda mindvégig egyetlen technikussal működött. A megyei hivatal az 1990-es évek elején lemondott az iroda fenntartásáról, 1998-ban pedig magánosította az irodának dolgozó technikusokat. A sáromberki iroda állategészségügyi technikusának 1999-ben történt nyugdíjba vonulását követően ezt a tevékenységet a közeli Körtvélyfáján élő állatorvos vette át.

Az állatorvosi rendelők magánosítását követően az épületet a településen dolgozó állatorvos megvásárolta és felújította. A felújítás során az épületben található istállórészt és a keleti részben található irodákat felszámolása és a tetőterét beépítette révén a rendelő mellett két lakrészt is kialakított. Nyugdíjba vonulása után a rendelőt és az egyik lakrészt egy fiatal állatorvosnak adta ki bérbe praxisával együtt. Jelenleg az állatorvosi rendelő az épület első két helyiségében működik, az állatorvos lakása pedig az épület déli fekvésű részébe található.

Az állatállomány szaporodását és mesterséges kiválasztását biztosító intézmény (érdekvédelmi egyesület) már a 20. század első évtizedében a településen létesült. A század '40-es éveiben pedig a község fogyasztási szövetkezete mögött megépült a „községi apaállatok istállója”,⁸⁷ melyben tenyészbikák⁸⁸ mellett egy mént, kanokat és berbéceket is tartottak. Az egységhez szolgálati lakás és raktárhelység is tartozott, az állatok takarmányozást pedig a községi rét biztosította.⁸⁹ Ezt a területet ma is a Bikák rétje⁹⁰ néven emlegetik a helyi közösség idősebb tagjai.

Az egységet 1956-ban számolták fel, amikor Sáromberkén is átálltak az állatok mesterséges megtermékenyítésre. Az üresen maradt istállóba később a helyi önkéntes tűzoltók felszereléseinek raktára költözött, a gondozói lakást pedig a helyi általános iskola egyik tanárának adták át szolgálati lakásként.

Oktatási és művelődési intézmények

Iskola • Sáromberkén a népoktatás a Teleki család és a helyi református egyházközség felügyeletével és anyagi támogatásával bontakozott ki még a 18-ik század utolsó éveiben (Szabó 1994a: 47). Első, felekezeti iskolája is a Teleki család támogatásával épült meg a református templom tőszomszédságában, annak déli oldalán 1824-ben (Vajda 2013a: 41). Ezt az épületet használta a helyi iskola egészen a 20. század első feléig, amikor az egyház az iskola államosítását kezdeményezte, ugyanis a növekvő tanulólétszám miatt az iskola bővítésre szorult és újabb tanerő alkalmazása vált szükségessé (Szabó 1994a: 45).

86 Oficiul de Reproducție și Selecția Animalelor

87 Helyi szóhasználat szerint.

88 Az 1940-es években 4 bikát tartottak (Mózes é. n. I.: 95).

89 A01 (1944) szóbeli közlése.

90 Mózes Andrásnak a település helyneveiről készített összeírásában ez olvasható: „Bika ríttye (k[í]szálló.) a Libáncs felé vezető út és a kert megett, az agyaglyuk felé vezető út szögelésénél kezdődik. A községi bikák eltartására szolgál.” (Mózes é. n. I.: 20.)

Végül az iskolát 1911-ben államosították, és a következő tanévtől az immár három tanerővel működő állami tanintézményt az 1912. szeptember 1-re elkészült új épületbe költöztették, mely a kor neves építésze Toroczkaí Wigand Ede tervei alapján készült el. Az épület három nagy tanterem, iroda, faraktár, két szobából, konyhából, előszobából és kamrából álló szolgálati lakást foglalt magába. Emellett az iskolához kert és gazdasági épületek is tartoztak (Szabó 1994a: 49). Az épületben 1919-ben a református egyház „a magyar nemzeti kultúra ápolása érdekében” felekezeti iskolát indított be, de a román állam az 1920-21-es tanévtől kezdődően az iskola épületét elvette és román állami iskolát alapított benne. Ilyen feltételek mellett a református egyház által működtetett felekezeti iskola a Teleki-uradalom egyik a lógazdaság udvarán álló gazdasági épületében, illetve a régi lovászmesteri lakban költözött. Az egyház 1922-ben új, egy tanteremből és két szoba valamint konyhából álló kántortanítói lakást is tartalmazó felekezeti iskolát épített, illetve új iskolai bútorokat vásárolt. Az új felekezeti iskolát azonban 1924-ben betiltották, a felekezeti oktatást felszámolták (Szabó 1994a: 49–50; Mózes é. n. II.: 98, IV.: 76–78, 120).⁹¹

1946-ban a Teleki-kastély egy részét iskolai célokra sajátították ki, itt kezdte meg működését az „egységes gimnázium”, melyhez internátus is tartozott. Az intézményben tanuló diákokat Sáromberkéről és a környező falvakból toborozták. Az intézmény az 1948-as tanügyi reformig működött a Teleki-kastélyba. A reformot követően az I. (alsó) tagozat a régi – 1912-ben épült – iskola épületében maradt, a II. (felső) tagozatot és a bentlakást pedig a Teleki-kastélyba telepítették (Berekméri D. I. 1994: 146). Az általános iskolában 1962-től román nyelvű felső tagozat is indult (Berekméri D. I. 1994: 153).

A sáromberki általános (I–VIII. osztály) iskolának Gurza László igazgatósága alatt új, két szintes épülete épült, melynek alsó szintjét 1971-ben, emeleti részét pedig 1973-ban adták át az oktatás céljára. Az új iskola 12 tanteremmel, 1 laboratóriummal és 2 irodával rendelkezett (Berekméri D. I. 1994: 153). Az épületen az építés óta eltelt több mint 40 év alatt jelentősebb javítási és fejlesztési munkálatokat nem végeztek az oktatási intézmény épületén. A helyi önkormányzat 2014-ben fogott neki az épület modernizálásához, melyek keretében mosdókkal szerelik fel és manzárdosítják az épület tetőterét, így növelve a tantermek számát.

Mezőgazdasági iskola • A településen 1958-ban, az akkori iskolaigazgató, Mihály Béla közbenjárásának köszönhetően 3 éves mezőgazdasági szakiskola létesült, mely a Teleki-kastély épületegyüttesében kezdte meg működését. A szakiskola 1962-ben Mezőgépezeti szakiskolává (Berekméri D. I. 1994: 152–153), az 1989-es rendszerváltás után az intézmény szaklíceummá alakult, ahol a mezőgépezeti képzés mellett autóvillamossági és élelmiszeripari szakképzés is indult. 2009-től Sáromberki Technológiai Líceum néven működik az általános iskolával közös admi-

⁹¹ Az üresen maradt felekezeti iskola épülete gyülekezeti teremé lett (lásd Mózes é. n. IV.: 127), valamint 1956-ig művelődési házként is használták, de itt működött a tejszarnok és egy ruhásüzlet is. Az épületet az egyház 1956-ban a helyi fogyasztási szövetkezetnek (románul Cooperativa de Consum) adta el.

nisztráció alatt. Az intézményben a szakképzés a 2000-es évek végéig csak román nyelven folyt, 2009 óta azonban folyamatosan magyar tannyelvű osztályokat is indítanak a líceumban.

A mezőgazdasági iskola mellett alapításától egészen az 1990-es évek közepéig bentlakás és konyha is tartozott. A gyakorlati órák végzéséhez pedig műhelyek, mezőgazdasági géppark és mintegy 10 hektáros szántóföld állt az oktatási intézmény rendelkezésére. A bentlakás élelmiszerszükségletének biztosítása végett sertéseket is tartottak. Az intézménynek ugyanakkor lova és szekere is volt.

A szakiskola, valamint az internátus létesítésével nem csupán az egykori Teleki-kastély épületének kérdése oldódott meg hosszú időre,⁹² hanem új munkahelyek is létesültek. Az internátus működéséhez ugyanis személyzetre (nevelők, szakácsok, őrök, takarítónők, állatgondozók stb.) volt szükség, mely nagyrészt a helyi lakosság köréből került ki (lásd Vajda 2011a: 271).

A Teleki-kastély épületét 2005-ben az örökösök visszakapták, aminek következtében 2010 óta az intézmény évente megújított bérleti szerződés alapján használja az ingatlant, ami bizonytalanná teszi az intézmény sorsának alakulását. A helyzetet az is bonyolítja, hogy ez a bizonytalanság az általános iskola működését is veszélyezteti, a megyei tanfelügyelőség és a helyi önkormányzat ugyanis eltérő véleményen van az intézmény sorsát illetően. Míg a tanfelügyelőség azt szorgalmazza, hogy a líceum osztályait költöztessék át az általános iskola épületébe, addig a helyi önkormányzat és a sáromberki szülők azt szeretnék, ha az általános iskola diákjai nem kerülnének egy épületbe a technológiai líceum diákjaival. Ennek érdekében akár azt is vállalnák, hogy az iskola elveszítse önálló jogi státusát és a nagyenyei általános iskola alegységeként működjön tovább.

Mindent összevetve elmondható, hogy a 20. század folyamán a településen több alkalommal is sor került iskolaalapításra és iskolabővítésre. A vizsgált időszakban hét különböző épületben (lásd Mózes é. n. IV.: 171) zajlott rövidebb-hosszabb ideig oktatás és állami, egyházi vagy közadakozásból három új iskolaépület is épült. Eből jelenleg kettőben zajlik intézményes keretek között iskolai oktatás.

Az oktatás intézményesülésében az elmúlt közel másfél évszázad alatt egy kétszázalékos növekedés volt megfigyelhető, az intézményalapítási és fejlesztési törekvésekre ugyanis egyszerre hatott egy centrifugális és egy centripetális erő. Míg az állami hatóságok folyamatosan igyekeztek az oktatást egységesíteni, központi irányítás alá vonni, addig a helyi elit tagjai azon igyekeztek, hogy saját elképzeléseik szerint működő – ha úgy tetszik független – oktatási rendszert működtessenek. Ugyanakkor az intézményesülés során az infrastruktúra modernizálását majd annak a használatból adódó leépülését előidéző tendenciák, valamint az igények változásából eredő elavulási folyamatok követték egymást viszonylag sűrűn. Mindez pedig kihatott az intézmény falai között végzett munka minőségére és színvonalára is.

92 Az 1950-es évek végéig a kastély egy része még a gabonaraktár tulajdona volt (Berekméri D. I. 1994: 153).

Óvoda • Az óvodai képzés kezdetei Sáromberkén a 20. század első feléig, 1927-ig nyúlnak vissza, amikor a Zoltáni Pál szorgalmazására, a református egyház egykori, 1824-ben épült felekezeti iskolájának épületében beindult az iskolás kort még el nem ért (3–7 év közötti) gyermekek oktatása. Az oktatás 28 gyermekkel indult be (mintegy 15 gyermek ismeretlen okok miatt kívül maradt az óvodai képzésen). A II. világháború után az óvoda átköltözött a mai postahivatal épületébe, ahol egészen az 1950-es évek közepéig hosszított program keretében zajlott a képzés. Ebben az épületben az osztályterem mellett hálószoza is állt a képzés rendelkezésre. Ugyanakkor a gyermekek számára az óvodában ebédet is biztosítottak. Az óvoda 1957-ben költözött be az 1912-ben épített elemi iskola épületébe, amikor az általános iskola osztályait a Teleki-kastélyba költöztették.⁹³

Az intézmény ma is az egykori Vigand-féle iskola épületben működik, de csak rövid, 4 órás programmal. Az épület 2012 és 2016 között jelentős felújításon ment át, melynek során lecserélték a nyílászárókat, kicserélték a padlózatot és a bútort, kívül-belül újravakolták és átfestették az épületet, valamint bevezették a vizet és mosdókat alakítottak ki. Az óvoda épülete mögött pedig játszóteret alakítottak ki.

Művelődési ház • A településen későn, csak 1952 és 1956 között épült önálló művelődési ház (lásd Mózes é. n. I.: 28)⁹⁴ az egykor a Teleki család birtokához tartozó, úgynevezett *Sárga ház* (a cselédek háza) elbontása során nyert téglából. De a történet teljességéhez az is hozzá tartozik, hogy a művelődési háznak „1941-ben a fundamentuma és egy kis rész[e] már meg volt építve” (Mózes é. n. I.: 86).⁹⁵ Ezt megelőzően közművelődési események és bálók szervezésére a református egyháznak az 1924-ben betiltott felekezeti iskolájának tantermét használták.

Az új művelődési ház, mely az Ady Endre nevet vette fel, kétszintes épülete a főút mentén, az 1912-ben épült elemi iskola déli oldalán, a főút a Temető fele vezető út és a Sulymos útjának találkozásánál épült fel. A művelődési ház méreteiből adódóan a három út kereszteződésénél kialakult köztér legfontosabb térszervező elemévé vált. A kulturális rendezvények mellett itt zajlottak a közösségi élet szervezést érintő falgülések (pl. juh- és csordapásztor választása), 1989-től kezdve pedig a politikai pártok gyűlései és a helyhatósági választások kampánygyűlései szintén itt zajlanak, ahogy a választások rítusai is. Emellett az épület adott otthont a helyi, közel 10000 kötetet számláló közkönyvtárnak is, melynek egy része 1989 után a közszéközpont könyvtárába került, kisebb részét a helyi általános iskola könyvtárába olvasztották. A kommunizmus időszakában a mozi szintén itt működött (Vajda 2013a: 55–56).

93 A Sáromberki Óvoda Levéltára, Jelentések/2010.

94 A szerző egy másik helyen 1955-öt említi az épület befejezésének éveként (Mózes é. n. I.: 86).

95 A helyi emlékezet úgy tudja, hogy ez valójában az 1930-as évek második felében a helység ortodox temploma számára készült, s csak a kis magyar világ alatt sajtóította ki a helyi közösség a művelődési ház épülete számára (A01, 1944 szóbeli közlése). Mózes András pedig kéziratban maradt településtörténetének második kötetében azt írja, hogy Tüzes István egykori iskolaigazgató érdeme, hogy 1934-ben „megvetette az EGYEMELETES KÖZMŰVELŐDÉSI HÁZ erős fundamentumát” (Mózes é. n. II.: 108).

Az épület alsó szintén két öltözővel ellátott színpad, tágas előadóterem, konyha és ebből nyíló két kisebb raktárhelyiség volt, a felső szinten kapott helyet a könyvtár és az olvasóterem valamint a mozifilmek vetítéséhez szükséges felszereléseket tartalmazó gépház. Az épületet az elmúlt több mint 60 év alatt több alkalommal is javították, de jelentősebb fejlesztésekre az épületben nem került sor. Az intézmény korszerűsítését a helyi önkormányzat 2015-ben a LEADER program keretében végezte el. A beruházás során az épületet újrafedték, falait újravakolták és újrafestették, padlózatát csempére cserélték, a színpadot átépítették, központi fűtést szereltek be, hideg és meleg vízzel, valamint elektromos sütőkkel ellátott korszerű konyhát szereltek fel, illetve női és férfi mosdókat alakítottak ki. Emellett a művelődési otthon számára új bútorokat (székeket és asztalokkal) is vásároltak.

A művelődési ház keretében a 20. század folyamán több amatőr színjátszó kör is működött, mutatott be a helyi közönség számára színdarabokat. Az 1980-as években a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház is több alkalommal tartott vendéglőadást a művelődési ház színpadán. Ezen kívül a helyi óvodások és kisiskolások ünnepi előadásait (tanévkezdés, évzáró, karácsonyi, farsangi előadások) is itt tartották, tartják.

A helyi közösségben a lakodalom megülésére egészen az 1990-es évek végéig szintén a művelődési házban került sor. Ugyanakkor a művelődési ház ad otthont a szüreti bálnak, és évente néhány alkalommal kosaras bált is szerveznek. A halotti tor megülésére szintén a művelődési házban kerül sor.

Könyvtár • Sáromberkén az elmúlt közel másfél évszázad alatt több olyan közkönyvtárat alapítottak melyek a falu lakóinak rendszeresen kölcsönzött könyveket. Ezek közül saját, külön erre a célra épített/fenntartott ingatlannal azonban egyik sem rendelkezett.

Az első ilyen könyvtárat a 19. század végén Zoltáni Imre lelkipásztor idején a református egyház alapította, mely a lelkészi irodában kapott helyet és a lelkész kezelése alatt állt. Az egyház által alapított ifjúsági és népkönyvtár katalógussal rendelkezett, s a kölcsönzéseket is egy erre a célra készült füzetbe jegyezték fel és tartották számon. A könyvtár állományát – mely sikeresen átvészelte az első és a második világháború viszontagságait – az egyház pénzéből valamint adományokból gyarapították, frissítették. A könyvtár tulajdonát képező könyvek Mózes András visszaemlékezése szerint „értékes, szépen bekötött, jó karban tartott és tiszták voltak” (Szabó 1994a: 45, Mózes é. n. II.: 101). A könyvtárban 1896-ban 220 kötetben 174 címet tartalmazott. Az ifjúsági és népkönyvtár mellett 1911-ig (a felekezeti iskola átalamosításáig) a tanítói könyvtár⁹⁶ is az egyház ellenőrzése alatt állott, működéséről és fejlesztéséről az egyház gondoskodott. 1906-ban a három könyvtár 440 kötetben

96 Ezt a könyvtárat Makkai Kálmán kántortanító alapította tanítószkodásának első éveiben. A könyvtár 188 kötetben mintegy 136 alkotást tartalmazott, de a tanító az általa rendezett népmulatságok jövedelméből valamint adományokból (az EMKE 25 és Teleki Sámuel 2 kötettel ajándékozta meg a könyvtárat) tovább gyarapította, állománya elérve a 286 kötetet, mely összesen 184 címet tartalmazott (Mózes é. n. II.: 108, VI.: 55–56).

összesen 337 művet tartalmazott, melyek között a magyar irodalom klasszikus művei mellett a kortárs irodalom alkotásai, meséskönyvek és gyermeklapok szerepeltek. A könyvtár állományát a helyi kántortanító kezelte, a könyvtárat a diákok mellett az írástudó parasztok, a földműveléssel is foglalkozó munkások, kisiparosok is szorgalmasan látogatták (Szabó 1994a: 54–55).

Egy másik könyvtár a Hangya Fogyasztási és Hitelszövetkezeté volt, melyet a hitelszövetkezet könyvelője, Berekméri István Andrásé kezelte. A könyvtár a szép-irodalom klasszikusai mellett számos gazdasági vonatkozású könyvet és folyóiratot tartalmazott (Mózes é. n. II.: 101).

Az állami iskola könyvtára Mózes András feljegyzései alapján „szép fehér vászonkötésű” kötetekkel büszkélkedhetett „a vallás és a közoktatásügyi minisztérium gondoskodásából”. Ezt a könyvtárat az igazgató, illetve egy megbízott tanító kezelte. Ebből is a település lakói közül bárki kölcsönözhetett olvasnivalót (Mózes é. n. II.: 101).

Az 1958-ban alapított mezőgazdasági iskola szintén jelentős könyvtárral rendelkezett, ennek magyar nyelvű könyveit az 1990-es évek elején az akkori – nacionalista és magyarelles megnyilvánulásoktól sem tartózkodó – román nemzetiségű iskolaigazgató kasszáltatta és a marosvásárhelyi hulladékpapír-gyűjtő központba szállíttatta.⁹⁷ Ez a könyvtár azonban soha nem volt nyitott a település lakói számára, csupán az intézmény diákjai használhatták. Az 1971–1973 között befejezett új állami iskola 1994-ben 1750 kötetes könyvtárral rendelkezett (Berekméri D. I. 1994: 125), ez a könyvtár szintén csak az iskola diákjai számára nyitott.

A korábbi népkönyvtár 1944 után átkerült az állami iskola és a községi adminisztráció felügyelete alá.⁹⁸ Az 1990-es években a könyvtár több mint tízezer kötetet számlált, használói szinte kizárólag az általános iskola diákjaiból kerültek ki. Az intézmény nyitva tartás esetlegessé vált (alkalmanként egy-egy tanerő adott ki könyveket a községi könyvtárból), az olvasók száma pedig drasztikusan lecsökkent. Az 1990-es évek második felében az önkormányzat felszámolta a sáromberki könyvtárosi állást, a könyvtár anyagát pedig a községközpont könyvtárába szállíttatta. Jelenleg a könyvtár állománya raktáron van, nem kölcsönözhető.

Az 1990-es évek második felében a református egyház felügyelete alatt működő Ifjúsági Keresztyén Egyesület tagjai alapítottak könyvtárat, mely közel 2000 kötet és folyóiratot tartalmazott. Állományát adományokból és kisebb részben vásárlás útján gyarapították. A könyvtár az 1998-ban a templom déli oldalán, az egykori felekezeti iskola udvarán felépült gyülekezeti és ifjúsági házban kapott helyet, olvasói az egyesület tagjai közül kerültek ki, a kölcsönzéseket egy erre a célra készült füzetben vezették.

Ha a településen működő könyvtárakat és azok állományának alakulást nézzük, azt láthatjuk tehát, hogy míg egyfelől a könyvtárak és állományuk száma szinte napjainkig folyamatosan gyarapodott, addig az olvasók száma ezzel ellentétes,

⁹⁷ A07 (1976) egykori diák szóbeli közlése.

⁹⁸ A népkönyvtár könyvtárosa az iskola tanárai közül került ki, de a helyi önkormányzat fizette.

csökkenő tendenciát mutat. Mára az általános iskola könyvtárát leszámítva a többi teljesen kívül rekedt a használaton.

Mozi • A mozi a kommunizmus idején, miután a művelődési házat vetítő géppel is felszerelték, a művelődési ház nagytermében működött s néhány évig még az 1989-es rendszerváltást követő időszakban is rendszeresen sor került filmek vetítésére. A vetítések hétfőveken, szombatoként este nyolc órától zajlottak, a bemutatott filmeket a román mozi vállalat biztosította. A filmeket hangosbemondóval, illetve a művelődési ház előtt található hirdető táblán elhelyezett plakáttal népszerűsítették. A kommunizmus időszakában szinte kivétel nélkül teltházassal kerültek sorra, a mozi a fiatalok kedvelt találkozási és szórakozási helye volt.

Az 1990-es évek közepén a mozit felszámolták, a vetítőgépet pedig elszállították. Az 1990-es évek elején ugyanakkor még néhány alkalommal egy magánvállalkozó is próbálkozott mozifilm vetítésével.

Tájház • A Sáromberki Néprajzi és Falutörténeti Múzeum a faluközpontban, a református templom mellett található egykori felekezeti iskola és tanítói lakás két termében kapott helyet, melyet 1824-ben, atyai meghagyásra Teleki Ferenc építtetett a közösség számára. A múzeum 2003. augusztus 30-án nyitotta meg kapuit, az épület felújítását, valamint a kiállítás létrehozását az Illyés Közalapítvány támogatta. A múzeum tárlata a sáromberki református egyház gyülekezeti termében 2001 októberében megrendezett helytörténeti kiállításához szervezett gyűjtés alkalmával előkerült tárgyakból jött létre. Ezt az anyagot 2003-ban, a múzeum létrehozásakor újabb tárgyakkal gazdagították. A múzeum anyaga az elmúlt években folyamatosan gyarapodott, elsősorban a település lakosainak adományai révén.

A múzeum Sáromberke hagyományos népi kultúrájának tárgyi emlékeit mutatja be. Az épület keleti oldalán található tornácban a gazdasági élethez kapcsolódó tárgyak sorakoznak. Az első, kisebbik teremben kaptak helyet az egyház és az iskola történetével, valamint a Teleki családdal kapcsolatos tárgyak, dokumentumok és korabeli fényképek. A második, nagyobbik teremben kerültek elhelyezésre a település hagyományos (népi) kultúrájának tárgyi emlékei. A kendermegmunkálás és a szövés-fonás eszközei mellett néhány, az egykori lakásbelsőket díszítő textil, olajlenyomat, korabeli cserépedény, a népi kultúra írásos emlékei és a két világháború tárgyi anyaga vannak kiállítva. A kiállítást számos korabeli fénykép egészíti ki.

A múzeumot a helyi és a környező iskolások diákjai mellett alkalmanként turisták is gyakran látogatják. A múzeumról a megyei lapok több alkalommal is készítettek riportot, beszámolót (Vajda 2013c: 256). 2016-ban a református egyház az épület felújításába kezdett, ezért a múzeum jelen pillanatban nem látogatható. A tárgyakat összecsomagolták és az egyház egyik gazdasági épületébe raktározták el.

Egyházi létesítmények

A településen három felekezetnek (református, római katolikus és ortodox) is van temploma, de csak a református egyház rendelkezik paplakkal és állandó papi szolgálatot biztosító lelkésszel. A sáromberki római katolikus templom és gyülekezet a nagygyersei katolikus plébániához tartozik, az ortodox templom pedig a maroshévízi Szent Illés Próféta ortodox kolostorhoz tartozik, a papi teendőket a kolostor apátja végzi benne. A templom mellett áll a szerzetesek szállása, a kolostor emellett gazdasági épületekkel is rendelkezik.

A református egyház a Teleki család által építtetett műemlék barokk templom mellett⁹⁹ tágas, a 20. század '10-es éveiben felépült paplakkal is büszkélkedhet, mely a templom északi oldalán található. Az egykori felekezeti iskola épülete, melyben tájház, gyógyszertár és fogorvosi rendelő működik templom déli oldalán található. A felekezeti iskola udvarán 1998-ban egy nagyjából 7x10 m-es alapterületű, boronafalu ifjúsági és gyülekezeti ház, melyet a 2000-es évek végén jelentősen kibővítettek. A gyülekezeti ház jelenleg egy kisebb és egy nagyobb előadóteremmel, raktárhelyiséggel és a tetőtérben vendégszobákkal és fürdőszobával rendelkezik. A gyülekezeti ház, a felekezeti iskola és a református templom által közrezárt területen parkot alakítottak ki, keleti részébe, a gyülekezeti házzal szembe, egy fából készült pavilont építettek. A parkban került elhelyezésre 2015-ben a templom építésének 230 évfordulója alkalmából egy székelykapu haranggal, 2016. augusztus 18-án az I. világháború helyi vonatkozású eseményének¹⁰⁰ emlékére állítottak kopjafa,¹⁰¹ illetve szeptember 25-én egy emberalakot ábrázoló harangláb, mely – az alkotás felállítását kezdeményező hagyományőrző huszár szerint – „egy olyan hely, ahol az utódok leróhatnák tiszteletüket hős elődeink előtt, ahol koszorút lehetne elhelyezni nemzeti ünnepeinken”.¹⁰² Az így emlékparkká alakított terület számos megemlékezési ünnepnek (március 15-i ünnepség, kortárstalálkozók stb.) ad otthont, de a park szolgál az esküvők, keresztelők és konfirmálások alkalmával készült csoportképek helyszínéül is.

99 A református templomról lásd Orbán 2004, 2012; Nagy 1994; illetve <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=419> (letöltve: 2016. júl. 22.).

100 1916 augusztusában Sáromberke határában került sor a Magyar Királyi Debreceni 2. Honvéd Huszárezred lovasainak ezredszemléjére, innen indultak az ütközetbe a Nyárad mente irányába az Erdélybe benyomuló román csapatok ellen.

101 Az eseményről készült beszámolót lásd: Berekméri Edmond: A 100 évvel ezelőtti ezredszemlére emlékeztek. *Népújság*. 2016. aug. 21. (elérhetőség: <https://www.e-nepujasag.ro/articles/100-evvel-ezelotti-ezredszemlere-emlekeztek>; letöltve: 2019. okt. 29.).

102 Berekméri Edmond: Imaházat és emlékparkot avattak Sáromberkén. *Népújság*. 2016. szept. 30. (Elérhetőség: <https://www.e-nepujasag.ro/articles/imahazat-es-emlekparkot-avattak-saromberken>; letöltve: 2019. okt. 29.).

Sportegyesületek és sportlétesítmények

Sportpálya • A településen igen korán, még az 1940-es években létezett futball-csapat, mely Haladás néven az 1970-es és 90-es években közel 30 évig szerepelt viszonylag jó eredményekkel a megyei labdarugó bajnokságban. A sportegyesület pályája kezdetben az egykori községi legelő területén működött, majd a későbbiekben a *Bikák rétje* mellett, a Sulymos útjának bal oldalán alakítottak ki raktárral, öltözővel és irodával felszerelt sportpályát, melyet jegenyefák öveztek.

Ezen kívül a Mezőgazdasági iskolának és az általános iskolának is volt egy-egy saját, kisebb méretű sportpályája, ez utóbbit délután a labdarugás helyi rajongói kortól függetlenül használhattak. Ugyanakkor a településen az 1990-es évek közepéig minden tavasszal rendszeresen megrendezésre került a település egyes részei között zajló labdarugó bajnokság, mely számára a falusi legelőn alakítottak ki pályát, vascsövekből készült, mozgatható kapukkal. Az 1990-es évek végén a sportegyesület, utánpótlás hiányában beszüntette tevékenységét, a település sportpályája pedig használaton kívül került.

A helyi sportegyesületnek az 1990-es évek elején elért sikerei hatással voltak a település lakóinak a sportról és annak hasznáról kialakult elképzeléseire. Az évtized végén több egykori játékos íratta be gyermekét a marosvásárhelyi sportiskolába, ezek közül pedig két fiatal ma a román labdarugó szövetség első osztályában, a középmezőnyben található csapatoknál futballozik.

Tornaterem • Az említett két iskola egy-egy kisebb tornateremmel is rendelkezett, ez azonban komolyabb sportrendezvények megszervezésére nem alkalmas. Az általános iskola tornatermében a 2010-es évek közepétől kezdődően esténként a fiatalabb generáció számára fitness órákat is tartanak.

Műfüves sportpálya • 2015-ben Nagyernye község önkormányzata a LEADER program keretében megpályázott és létesített egy éjszakai világítással, öltözőkkel és zuhanyzókkal ellátott műfüves sportpályát, melyet az általános iskola szomszédságában építettek fel. A sportpályát a helyi fiatalok használják, hetente mintegy 10-12 mérkőzést játszanak rajta.

Civil (nemkormányzati) szervezetek

A település néhány fiatalja 2007-ben Patronus pro Sarumberg néven ifjúsági egyesületet hozott létre, mely a település kulturális és gazdasági életének fellendítését tűzte ki céljául. Az egyesület a helyi művelődési házban, az egykori olvasóteremben kapott székhelyet, s már bejegyzésének évében bekapcsolódott a település közéletének alakulásába. Az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (UNDP¹⁰³), va-

lamint a GEF¹⁰⁴ program keretében egy 12 hónap kifizetési idővel rendelkező pályázatot nyert meg, melynek keretében sor került a községi legelő napelemes energiával működtetett villanypáztorral és vízpompával való felszerelésére, valamint egy delelő kialakítására. Ugyancsak a program keretében készült el a település kulturális örökségét bemutató füzet és 5 képeslaptípus, valamint kialakításra került a vidék fehérgólya populációjának monitorizálása és megvédése érdekében egy madármenhely, egy gólyaösvény, illetve sor került egy nyári fesztivál (gólyafesztivál) megszervezésére.

A későbbiekben az egyesület több mezőgazdasági képzést, ifjúsági tábort és asztalitenisz bajnokságot szervezett. Emellett az egyesület adja ki Nagyernye község *Községi hírlevél* nevű, negyedévente megjelenő lapját, illetve részt vesz a településen évente megrendezett falunapok szervezésében is.

Indusztrializáció

A Teleki-uradalom ipari létesítményei • A település iparosításának kezdetei a Teleki család nevéhez köthetőek. A kastély utolsó birtokosa, Teleki Károly az úgynevezett Ágnes malmot kibővítette és tovább fejlesztette: 1925-től fűrészüzemet, majd villamosművet,¹⁰⁵ 1940-től pedig olajprést helyezett üzembe. Ugyanakkor az 1940-es évek elején a Maros jobb partján téglagyár, a település keleti határában, a *Kati domb* aljában, a földgáz ipari feldolgozására szakosított üzem építésébe kezdett (Szabó 1994a: 19).

Gázipar • Sáromberke jelentős gázmezőkkel rendelkezik, melyek kitermelése még a 20. század '30-as éveiben elkezdődött. Sőt, 1931-ben Romániában itt alkalmazták először a Rotary típusú forgatva működő fűróberendezéseket. A földgáz kitermelése a környéken az 1950-es években lendült fel. Az első talajtani vizsgálatokat a 1954 és 1956 között végezték, majd 1956-ban fúrják az első gázkutat a településtől keletre, a *Capul deal* nevű domb alatt elterülő *Temető tábla* nevű határrészen, majd egy év múlva a másodikat a tőle nem messze lévő *Csontás* nevű dűlőben. Mivel a sáromberki határ gazdag lelőhelynek bizonyult, újabb gázkutak fúrása folyamatosan került sor egészen az 1990-es évek közepéig. A 20. század végére Maros megyében itt helyeztek üzembe a legtöbb gázkutat. A gázmezők nagyságát és jelentőségét az is jelzi, hogy a román gázkitermelő vállalatnak (ma *SNGN RomGaz*) már az 1950-es évek végén két *gázelosztó központja* is működött, összesen 12, a településről származó alkalmazottal. 1961-ben pedig regionális irodát nyitott a településen, melyhez műhely és szolgálati lakások is tartoztak. Az iroda tulajdonában két teherautó, traktor és személygépkocsi is volt. Az irodánál szintén több helybéli személy dolgozott. Később a gázkitermelő és elosztó vállalat a vasútállomással szemben, a gabo-

104 Global Environment Facility

105 Ez biztosította a kastély számára az áramellátást.

nabegyűjtő központ szomszédságába, saját vasúti kiterővel rendelkező regionális lerakatot létesítettek. A lerakat 12 személyt foglalkoztatott.¹⁰⁶

Az 1980-as évek végén a gázvállalat raktárához vezető községi utat modernizálták, azóta a létesítményhez két sávós betonút vezet. Ez a település egyetlen modernizált mellékútja.

A földgáz fűtési és háztartási célokra való használatához szükséges vezetékrendszer kiépítése Sáromberkén 1994-ben került sor. Ekkor létesítették a Sulymos utca közepe táján a Gáznyomás Szabályozó Állomást (SRM¹⁰⁷). A gázvezeték kiépülését követően a román gézszoolgáltató vállalat (akkor *DistriGaz*, majd magánosítását követően *E-on*) megvásárolt egy ingatlant a falu központjában, ahova regionális műszaki hibaelhárító irodát létesített. Az egységnek hat sáromberki személy kapott állást.

Építőipari egységek • Az 1980-as években a helyi fogyasztási és termelő szövetkezet előre gyártott betonelemeket készítő részleget létesített a vasútállomás közelében. Az egységben járdalapokat, kerítéselemeket, sírkereteket, sírköveket, betonoszlopokat, kútgyűrűket stb. készítettek. Az 1980-as években az *Állomás utca* járdásításához itt gyártották a járdalapokat. A helyi temető arculatát szintén jelentősen befolyásolta az itt elkészült sírkövek formavilága. Az egységben az 1980-as években mintegy 10 személy dolgozott. Az egységet a rendszerváltás után felszámolták, helyére fafeldolgozó üzemet létesítettek. Az üzem bezárása után a területet és a hozzá tartozó épületeket pedig egy gázkutak fúrására szakosodott cég vette meg.

Sírkőkészítéssel az 1980–1990-es években két kőművesek is foglalkozott, ők azonban nem rendelkeztek kisiparosi engedéllyel. A 2000-es években ezen a téren is változás következett be, két sírkőkészítő kisvállalkozás is létesült a településen.

A 2000-es évek közepén a településen több építkezési kisvállalkozás is létesült, melyek elsősorban lakóépületek felújítására és építésére szakosodtak. A helyi közműintézmények és egyházi ingatlanok épületeinek felújítását is elsősorban ezek a cégek végezték. A legnagyobb ilyen építkezéssel foglalkozó cég átlagban 15–20, míg a legkisebb mindössze 4–5 munkást foglalkoztat. A munkások szinte kivétel nélkül a település lakói közül kerülnek ki.

¹⁰⁶ A gázkitermelés nemcsak a szántók és kaszálók egyhangú képét meg-megbontó gázkutak, valamint az ezekhez vezető utak kiépítése révén gyakorolt hatást a helyi tájszerkezetre. A helyiek emlékezetében megőrződött egy gázrobbanás története is. 1964–65-ben ugyanis egy a falu nyugati határában lévő közlegelőn fűrt gázkútnál, 1700 méternél rosszul szigeteltek és egy éjszaka az összegyűlt gáz kitért a földből. A robbanás az egykori Cseres nevű erdő megmaradt fáit 30–40 méterre repítette, ekkor pusztultak el a delelőként használt cserfaerdő utolsó maradványai. A robbanásban senki nem sérült meg, ugyanis a juhász, aki az eseményeket megelőző este ott legeltetett, reggel a nyáját tovább hajtotta. A robbanás helyén keletkezett kráterbe az 1990-es évek végéig a fúrások során keletkezett szennyvizet tárolták, melyet a 2000-es évek elején felszámoltak és a robbanás során keletkezett gödört betöltték. A01 (1944) szóbeli közlése alapján.

¹⁰⁷ Stații de Reglare și Măsurare

2009-ben, egy – a szomszédos Erdőszengyelbe bejegyzett – cég a *Regionális Fejlesztési Program (POS)*¹⁰⁸ keretében támogatást nyert egy téglagyár¹⁰⁹ létrehozására, mely 2011-ben került átadása és indult meg benne a termelés. Az elsősorban kézi előállítású téglá és csempegyártásra szakosodott cég a település északkeleti határában, az egykori állami gazdaság szomszédságában található. A cég 2014-ben átlagosan mintegy 6 alkalmazottal rendelkezett.¹¹⁰

Faipari egységek • A kollektív gazdaság keretén belül egy kisebb műhely is működött, mely rendelkezett az alapvető fagegmunkáló gépekkel, és amely a gazdaság szükségleteinek kielégítésére szakosodott. A műhely még a kollektív gazdaság felszámolása előtt elkezdett a település lakói számára is különböző asztalosmunkákat (ajtók, ablakok, padok stb.) készíteni, a rendszerváltást követően pedig egykori alkalmazottja koporsókészítésre szakosodott céget alapított. Jelenleg a cég az egykori kollektív gazdaság egyik istállójában működik és erdőkitermeléssel és elsősorban rönk és tűzifa exportjával foglalkozik.

Az 1990-es évek végétől kezdődően rövid ideig, a sáromberki fogyasztási és termelő szövetkezet egyik termelőegységében (lásd fentebb), bútorgyár működött, mely mintegy 10–15 személyt foglalkoztatott, azonban néhány év után beszüntetett tevékenységét.

Fémipar • Az 1980-as évek első felében egy helyi magánvállalkozó saját telkén egy polimer és fémeszközöket gyártó fröccsöntő műhelyt (helyi szóhasználatban *öntödét*) működtetett, melyet az 1980-as évek közepén, a vállalkozó hirtelen halála miatt a helyi fogyasztási és termelő szövetkezet vett át, és átköltöztette a szövetkezet egyik ingatlanába a gépekkel és az alkalmazottakkal együtt. A műhelyben bútordíszeket (sarkokat, záratokat, fogantyúkat, kulcsokat, bútorvereteket, bútorvasalókat stb.) gyártottak. Az egységet még a rendszerváltás előtt felszámolták, működése alatt átlagban 8-10 embert foglalkoztatott. Az 1990-es évek utolsó éveiben, rövid ideig, a fogyasztási és termelő szövetkezet vegyes üzletének épületében pedig kovácsoltvas ágykeretek gyártása zajlott.

A 2000-es évek elején a Mezőgazdasági Gépparknak a Marossárpatak felé vezető út mellett található műhelyében egy fémből készült kapukat és kerítéselemeket gyártó műhely működött, 3-4 alkalmazottal.

2007-ben egy fiatal vállalkozó – hat évi magyarországi vendégmunka és tapasztalat után – egy PVC-nyílászárókat (ajtókat és ablakokat) gyártó és beszerelő céget létesített a nagyszülei telkén található egyik gazdasági épületben, mely rövid időn belül sikeres vállalkozássá nőtte ki magát, s Maros megye mellett Kolozs, Szeben megyéből és a Székelyföldről is kapnak megrendeléseket. Az alapanyagok legnagyobb részét Magyarországról, a vendégmunka idején szerzett kapcsolatok ré-

---

108 Programul Operațional Sectorial

109 Forrás: <http://specialeuroconstruct.ro/news.html> (letöltve: 2016. júl. 22.).

110 Forrás: <http://www.firme.info/special-euroconstruct-srl-cui6044707/> (letöltve: 2016. júl. 22.).

vén importálja, alkalmazottai között pedig az egykori kollegák közül többen is szerepelnek.¹¹¹

Sütő- és malomipar • Sáromberkén a 20. század folyamán több malom is működött. A II. világháború végéig a Teleki-birtokon, majd a II. világháború után, a Teleki-birtok kisajátítása után az uradalom gabonarártárában az állam működtetett egy rövid ideig szítás malmot. Ezt követően pedig a településen a kollektív gazdaságnak volt szítás, majd kalapácsolmalma, mely a gazdaság szükségleteinek kielégítése mellett pénzért a falusiak számára is őrölt gabonát. A rendszerváltást követően a kollektív gazdaság malmát felszámolták, a malmot és a malomépületet elárverezték. Ezt követően több gazda és két kisvállalkozó is próbálkozott hosszabb-rövidebb ideig kalapácsolmalom működtetésével, de ezek elsősorban az állatok takarmányozásához állítottak elő lisztet, kenyér- vagy puliszkaliszt előállítására nem voltak alkalmasak. A magántulajdonban lévő malmok egy része villanyárammal, másik részük gépi erővel (traktorról) működött. Ezek a malmok közül csupán kettő működött fizetett munkaerővel. A kenyér- és puliszkaliszt őrlését a település lakói már az 1980-as évektől kezdődően a közeli településeken (Marossárpatak, Nagyvernye) található malmokban oldották meg.

Az első pékséget még a kommunizmus idején létesítette az egykori fogyasztási és termelő szövetkezet. Itt három váltásban készült a szövetkezet üzletei számára eladásra, valamint a környező kollektív gazdaságok alkalmazottai számára – a jegyrendszerhez hasonló formában¹¹² – kenyér. A pékségben emellett a falu lakosai számára is sütött – sütésdíj ellenében – az otthon bedagasztott kenyértésztából kenyeret.

1991-ben egy vállalkozó bérelte ki a szövetkezeti pékség épületét és indított magánpékséget benne. A cég kezdetben a helyi lakosoknak és a környék élelmiszerüzleteiknek sütött kenyeret, alkalmazottai száma pedig nem haladta meg a 10 főt. A cég 1994-ben kezdte el egy saját, modern felszerelésekkel ellátott pékséget, raktárakat és irodahelyiségeket tartalmazó ingatlan építését a település északi szélén, a Gernyeszeg felé vezető országút bal oldalán. Az ingatlant 1996-ban került átadásra, mely már 15-20 alkalmazottal működött. Ezt követően látványosan megnőtt a termelés, és a cég saját üzlethelyiségeket is létesített a környező városokban (Marosvásárhely, Szászrégen).¹¹³ 2007 augusztusában pedig az új székhely északi szomszédságában üzembe helyezték a megye akkor egyik legmodernebb felszerelésével rendelkező kenyérgyárát, melyben a teljes gyártósort automatizálták.¹¹⁴ A cég alkalmazottainak legnagyobb része mindíg Sáromberkéről került ki. 1996-tól a kenyérgyár

111 A07 (1982) szóbeli közlése.

112 Azok a kollektív tagok, akik a kötelező normapontokat teljesítették ingyen jutottak kenyérhez. A kenyereket heti három alkalommal a kollektív gazdaság irodaépületében osztották ki. A03 (1953) szóbeli közlése.

113 Forrás: <http://www.bewami.ro/index.html> (letöltve: 2016. júl. 22.).

114 Forrás: <http://www.bewami.ro/noutati3.html> (letöltve: 2016. júl. 22.).

nemcsak 4-5 kenyérfajtát, de kalácsot, kiflit, különböző péksüteményeket és egyéb pékárukat is kezdett gyártani.¹¹⁵

Miután a fentebb említett cég lemondott a szövetkezet pékségének bérléséről az egységet egy, a szomszédos Marossárpatakról származó vállalkozó bérelte ki és működtette tovább. A pékség a helyi lakosoknak liszt és sütésdíj ellenében készített kenyeret, de emellett a környék üzleteibe is szállított pékárukat (kenyeret, kiflit és kalácsot). Ez a cég 2016-ban beszüntette tevékenységét, az épületben pedig kocsmát létesítettek.

Az infrastruktúra kiépülése

Az alábbiakban a technikai változások néhány további olyan elemeit szeretném röviden érinteni, melyek a helyi világ életritmusát és -minőségét befolyásolták, alakították. A helyi infrastruktúra azon elemeit, melyeknek szintén jelentős szerepe volt a helyi térszerkezet és a gazdasági szerkezet alakulásában. Elsősorban azokat a be rendezéseket és az általuk létrehozott hálózatokat veszem számba, amelyek a szállítás és az információáramlás szempontjából elengedhetetlenek.

Vasút és országút • Az 1886-an épült, Szászrégent Marosvásárhellyel összekötő vasút nemcsak áthalad a településen, de négy kitérővel rendelkező vasútállomással is rendelkezik, ami a 20. század végéig a személyszállítás mellett jelentős teherforgalmat is bonyolított (lásd Mózes é. n. II.: 5–6, Szabó 1994a: 19).

Az 1960-as évektől kezdődően, a közeli Marosvásárhely iparosításának idején a helyi fiatal lakossága a közeli ipari létesítményekben helyezkedett el. A vasútnak jelentős szerepe volt abban, hogy ezek a családok helyben maradtak, és az ingázó életformát választották. Ugyanakkor a várossal a vasút által biztosított közvetlen és gyors (a városba jutás vonattal mindössze 15-20 percet vett igénybe) összeköttetés azt is lehetővé tette, hogy egyre több diák kezdett a marosvásárhelyi középiskolákban és szakiskolákban tanulni.

Az elmúlt közel három évtized során a vasútállomás teherforgalma jelentősen mecsappan, a 2000-as évek végétől kezdődően a vonalon közlekedő személyvonatok száma visszaesett (lásd fentebb).

A településen a DN 15-ös országút is áthalad, melynek modernizálására, kiegészítésére és aszfaltozására 1956–1957 között került sor. Az 1990-es évek elejéig a vasút és az országút kereszteződésénél sorompó működött, ekkor kezdték el a vasúti felüljáró építését, mely 1994-ben került átadásra. Az országút újabb modernizálására 2012–2013 között került sor. Az Erdőszengyel felé vezető út egy részét a gázvállalat az 1980-as évek végén betonozta le, majd az önkormányzat 2009-ben leaszfaltoztatta. A kultúrotthonnál leágazó, és az általános iskola előtt elhaladó, mellékutcat az 1990-es évek első felében aszfaltozták le, amikor az országút és a vasút

---

¹¹⁵ Forrás: <http://www.bewami.ro/produse/patiserie.html> (letöltve: 2016. júl. 22.).

kereszteződésénél található sorompó megszüntetése érdekében felüljáró építésére kezdtek. A munkálatok idején ezen a mellékúton keresztül terelték el a forgalmat. A többi mellékutca továbbra sincs modernizálva.

Telefon és internet • Amint már fentebb is szó esett róla, a településen az 1930-as évek óta működik telefonközpont. A vezetékes telefonvonallal rendelkezők száma a 20. század során folyamatosan gyarapodott, az 1980-as évekre 150 fölé emelkedett, ami a háztartások közel harmadát jelentette. A 2000-es évek elején a telefonközpontot modernizálták, automatizálták, ami a telefonvonalak számának növekedését is maga után vonta. A 2000-es évek végére már mintegy 185 felhasználóval számolhatunk, ami már csak azért is magas számnak mondható, mert az interneten elérhető adatbázis szerint az egész Nagyernye községben összesen 485 vonalas telefonbérlet szerepel.¹¹⁶

A szolgáltató 2004 októberében elindította *Clicknet* néven a dial-up típusú internet-szolgáltatást, 2007-ben pedig helyi kezdeményezésre a szolgáltató szélessávú internet (ADSL) hozzáférést is biztosít a településen, ekkor 15 család kötött a telefонтársasággal internet szolgáltatási szerződést. A szélessávú internet fejlesztése és a hálózat kiépítése mind a szerződések számára, mind a lakosság számítógép ellátottságára jelentős hatást gyakorolt (lásd Vajda 2019b: 199). A 2010-es évektől kezdődően egy másik cég is megjelent a piacon, mely telefont, internetet és kábel tévét biztosít egyszerre, ami egyrészt átrendezte a helyi piacot,¹¹⁷ másrészt újabb háztartások is bevont a telefon és internethasználók körébe. Nehéz lenne pontos adatokkal szolgálni, de a mobiltelefon bérleti díjainak drasztikus csökkenése, valamint az okos telefonok elterjedése következtében jelentősen megnőtt a mobiltelefon és mobilinternet használóinak száma is. Ez viszont részben a vonalas telefonbérletek számának visszaesését is eredményezte. Mindent összevetve azt lehet mondani, hogy napjainkban alig van olyan háztartás, amely ne rendelkezne mobil vagy vonalas telefonbérlettel, valamint valamilyen típusú internet hozzáféréssel. Sőt, jelentős azon családok száma, akik vonalas és mobil telefontal valamint internet bérlettel egyaránt rendelkeznek. De jelentős azoknak a családoknak a száma is, ahol kettőnél több internet hozzáférést is biztosító mobilbérlettel rendelkeznek.

Villany • A településen a két világháború között csupán a Teleki-kastélyban volt villanyvilágítás, melyet az uradalomhoz tartozó kereskedelmi malom fejlesztett. A lakosság számára azonban csak az 1960-as években építették ki a villanyhálózatot, de még ezt követően is sokáig megmaradt a házakban a petróleumlámpa, melyet az 1980-as években a gyakori áramkimaradások miatt sokszor elő kellett venni. A marossárpataki út mentén található cigánysoron azonban még ma is több háztartásból hiányzik az áramszolgáltatás.

116 Forrás: <http://www.carte-telefoane.info/MURES/ERNEI> (letöltve: 2016. júl. 22.). Az adatbázis 2014 előtti adatokat tartalmaz, de szerepelnek benne mindhárom piaci szereplő (Romtelecom, RDS, UPC) adatai.

117 A lakosság egy része felbontotta a szerződést az előző céggel és átvándorolt az új szolgáltatóhoz.

A villany bevezetését a szocialista propaganda – a motorizáció mellett – a falu modernizálásának leg kézzelfoghatóbb jeleként értelmezte, s ez a szemlélet köszön vissza a település első monográfiájának lapjain is. A szerző ezzel kapcsolatosan ugyanis a következőket írja: „most már még az istállókban és gazdasági udvaron is ég a villany. Igazi áldás ez. Az utca is kivilágított. A rádió, villanyvasaló, s nemsokára a televízió, rezsó, mosógép és hűtőszekrények is egyre kényelmesebbekké teszik a falu életét” (Mózes é. n. II.: 20).

A közvilágítást szintén ekkor kezdték el kiépíteni,¹¹⁸ azonban ez az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején még igen hiányos volt (csak a főút mentén, valamint a mellékutcák esetében az útkereszteződéseknél voltak lámpatestek elhelyezve, de ezek is gyakran voltak üzemem kívül, részben anyagi források hiányában, részben mert a közvilágítás működéséért felelős személy elfelejtette felkapcsolni azokat. A rendszer modernizálása nehézkesen zajlott, még a 2000-es évek elején is csupán minden második villanypóznára (azaz 100 méterenként) volt lámpatest szerelve, amelyek fényerőssége is igen alacsony volt. A rendszert 2014–2015 között modernizálták. Ekkor minden villanyoszlopra modern, nagy fényerősséggel bíró és alacsony fogyasztású LED lámpatesteket szereltek.

Földgáz • Újabb infrastruktúrafejlesztésre az 1989-es fordulat után kerül sor a településen. 1994-ben, többszöri sikertelen próbálkozás¹¹⁹ után jóváhagyták, és megkezdődött a földgázvezeték lefektetése, a lakások földgázzal való ellátása. A földgázzal történő tüzelésre való átállás következtében kezdődött meg a lakások fűtési rendszereinek a modernizálása. Több háztartásban lebontották a csempekályhákat, helyüket a hatékonyabb gázkonvektorok váltották fel. Ugyanakkor megjelentek az első központi fűtési rendszerek, melyek a háztartás számára állandó meleg vizet is biztosítottak.¹²⁰

Kábeltévé • 1993-ban egy marosvásárhelyi vállalkozó helyi kábeltévé-hálózatot épített ki, melyet a 2000-es évek elején az RDS telefon- és kábelszolgáltató cég megvásárolt. Mivel a rendszer elavult, 2005-ben a kábelhálózatot felszámolták és parabolaantenna-típusú szolgáltatásra cserélték le. 2015-ben a cég új, optikai szálal hálózatot épített ki a településen és ismét elkezdte a kábeltévé – illetve emellett a telefon és internet – szolgáltatás működtetését.

Ivóvíz- és szennyvízcsatorna hálózat • Ez a hálózat a településen nem működik, bár a 7/2006-os kormányrendelet keretében állami finanszírozásba részesült a település szennyvízcsatorna hálózatának kiépítése. Ennek a programnak a keretében a főút mentén és a fontosabb mellékutcákban – mintegy 5 km hosszúságban –

118 A két világháború között a középületek előtt (legalábbis a korabeli fényképek tanúsága szerint) gázlámpa működött.

119 A földgázhálózatnak a településen történő kiépítése érdekében először 1990-ben kezdtek el a település lakói aláírás gyűjtésbe.

120 A korábbi időszakban a fürdőszobák melegvíz-ellátása fával fűtött kazánokkal történt.

lefektették a szennyvízcsatornát, azonban a rendszer még nem működőképes, nem helyezhető használatba. Az ivóvízhálózat kiépítése pedig csupán tervek szintjén létezik. Mivel a településen a kutak vize az elmúlt fél évszázad során jelentős mértékben romlott az ivóvíz- és szennyvízcsatorna hálózat hiánya a település lakói számára egyre komolyabb problémát jelent. Számos család a környék forrásainak vizét használja főzésre, az ivóvizet pedig az üzletből vásárolja. Ezzel jelentősen megnövekedett a helyi boltok ásványvíz és szódavíz forgalma.

Hulladékgazdálkodás • Nagyernye önkormányzata, 2008 óta tagja az ECOLECT nevű, az egész Maros megyére kiterjedő Közösségi Fejlesztési Társulás (ADI¹²¹), melynek célja a megye hulladékgazdálkodásának hatékony megszervezése és a szelektív hulladékgazdálkodás kiépítése.

A településen 2009 óta működik a háztartási hulladék háztól történő gyűjtése, melynek keretében heti rendszerességgel összegyűjtik és elszállítják a háztartásokból az összegyűlt szemetet. 2015-ben pedig a beindult a szelektív hulladékgyűjtés is. Ezzel párhuzamosan szelektív hulladékgyűjtő szigeteket is létesítettek a település több pontján, ahol az alábbi hulladékokat van lehetőség külön gyűjteni: (a) papír és karton hulladék, (b) üveg hulladék, (c) fém és műanyag hulladék. 2013-ban az önkormányzat komposztáló ládákkal látta el a közösség gazdaságait, mely elősegíti a szerves hulladékok gyors és hasznos otthoni feldolgozását.

Piac • A település a 15. században (1415) országos valamint – szerda napon – heti vásár tartására szerzett jogot, ezt a kiváltságát azonban elveszítette (Szabó 1994a: 10). A 20. század elején a falu központjában, a református templom környékén működött a piac, melynek nyomai – írja Mózes András – még ma is jól kivehetők, ugyanis a házak és az út között itt nagyobb távolság van, mint a település többi részén (Mózes é. n. I.: 31, II.: 9). A település helynevei között egy *Tyúkszer utca* is szerepel, ez pedig arra enged következtetni, hogy itt valamikor baromfivásárt tartottak (lásd Mózes é. n. II.: 9).

A kommunizmus idején a településen vásárt nem tartottak, ahogy a rendszerváltást követő első évtizedben sem. A 2000-es évek elején azonban újraindult a szerdai napon tartott heti piac, mely először a Sulymos utca elején került megtartásra, utóbb pedig átköltöztették a Temető fele vezető utcába. A piacon zöldségféléket, ruha- és lábbeliféléket, valamint különféle háztartási cikkeket lehet vásárolni.

Park és játszótér • A településnek a szó klasszikus értelemben vett parkja nincs, a statisztikai adatokban zöldövezetként megjelenő terület valójában a település sportpályáját jelenti. 2014-ben azonban az óvoda, az iskola és a művelődési ház által közrezárt területen kisebb parkot és játszótérrel létesítettek, ezt azonban elsősorban az óvodás gyermekek használják, és az itt létrehozott zöld felület mérete jelentéktelennek mondható. Emellett a református templom kertjében került sor egy ki-

121 Asociație de Dezvoltare Intercomunitară

sebb emlékpark kialakításra (lásd fentebb), amelyet leginkább a kisiskolás a gyermekek használják, elsősorban a vasárnapi iskola és az evangelizációs hét keretében. De itt kerül sor számos, a református egyház által szervezett ünnepi esemény (kortartalálkozók, konfirmálás, idősök vasárnapja stb.) megünneplésére is.

Ravatalozó ház • A település keleti oldalán található dombtetőn van a közösség két temetője, a régi és az új temető. Mindkettő a református egyház tulajdonát képezi, de a más felekezethez tartozó lakosok is a református temetőbe, annak egy külön szegletébe temetkeznek. Az új temetőt valamikor a 20. század közepén nyitották meg. A temetőkerítést drótkerítés szegélyezi, a sírok gondozásához szükséges víz biztosítása érdekében pedig a temető területén az 1980-as években kutat is ástak. 2013-ban a református egyház a helyi önkormányzat támogatásával, valamint a hívek adományaiból ravatalozó házat épített az új temető közepén található szabadon álló területre. Ezzel a településen jelentősen átalakult a halottkultusz szokásrendszere. Ugyanis korábban a településen a háznál történő virrasztás volt szokásban, a temetés napján pedig a halottat a templomban, vagy ritkábban a háztól „prédikálták el”.

Motorizáció és mobilizáció¹²²

A székelyföldi falvak modernizációjának és a motorizációjának folyamatáról, az „önjáró gép” és az „önjáró életmód” összefüggéseiről Gagy József készített átfogó elemzést (Gagy 2009c). Tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a mozgó szerkezetek nagy számban való megjelenése jelentősen megváltoztatja az életszervezési stratégiákat, átalakítja a társadalmilag és kulturálisan kialakult kapcsolatrendszereket, az egyéni és közösségi mobilitást, valamint a korábban gyakorlatban lévő idő- és térhasználatot. Megnövekednek az ember életterének távolságai, de ezt a növekedést egy kettősség jellemzi: egyrészt kiszélesedett a személyes élettér, másrészt lerövidült az ebben a térben közlekedésre szánt idő. A korábban félnapi járásra eső helyek mindössze tízpercnyi autózásra közelednek (Gagy 2009c: 21). Ezért is nevezi a mérnöki szemléletű kutatás az önjáró gépeket *térlegyőzési technikáknak* (Gagy 2009c: 22).

A motorizáció kibontakozása és a mindennapi élet szervezésének meghatározó elemévé válása a 20. századhoz köthető, nem csoda, hogy a század egyik elnevezésévé éppen a motorizáció kora vált (Gagy 2009c: 21). Ez a folyamat a nyugati világban viszonylag gyors lefolyású volt, Kelet-Európában viszont elsősorban az 1980-as években kezd a személygépkocsi a mindennapok részévé válni (Gagy 2009c: 35–36). A kelet-európai államokban – érvel Gagy József – az emberek először a mezőgazdasági gépekkel szembesül a falusi népesség (Gagy 2009c: 22, 26), a ke-

---

122 A fejezet szövege némileg módosított formában megjelent a Tánczos Vilmos 60. születésnapjára készült ünnepi kötetben (lásd Vajda 2019c.)

let-európai motorizáció tehát a kezdeti időszakban traktorizációt jelentett. Egyébként, a szerző szerint Romániában „falusi környezetben történetileg jól elkülöníthető a »traktorkorszak« és a személygépkocsi megjelenésének időszaka” (Gagyí 2009c: 26).

Traktorok

A 20. század első felében Erdélyben (illetve Romániában) alacsony volt a traktorok száma. Az 1938-as statisztikai adatok szerint Romániában 4039, Székelyföldön pedig 280 traktor volt nyilvántartásban, ebből 150 származott Maros megyéből. A helyzet az 1948 után változott meg, amikor Brassóban beindult a hazai traktorgyártás (Gagyí 2009c: 26), valamint miután országszerte rendre megalakultak az állami és társas (később pedig a kollektív) gazdaságokat kiszolgáló Mezőgazdasági Gépállomások (Gagyí 2009c: 27). 1948 és 1989 között a traktorok száma országos viszonylatban a következő képen alakult:

1948	1950	1960	1970	1980	1985	1989
10 189	13 713	40 194	107 209	146 592	184 409	151 754

3. táblázat. A traktorok számának alakulása Romániában, a kommunizmus időszakában (Forrás: Gagyi 2009c: 26.)

Ebből is látszik, hogy 1948-at követően a traktor és a traktorista vidéken nagyon gyorsan „az új hatalom diktálta propaganda és agitáció egyik fő szereplőjévé vált” (Gagyí 2009c: 26).

Sáromberkén az 1930-as évek végén jelent meg az első traktor, sajátos módon azonban nem a Teleki-uradalom gazdaságában, hanem az egyik helyi kisbirtokos fia, a Budapesten mezőgépezetet tanult Vajda András vásárolt egy Hoffer típusú traktort. Az 1920–30-as éveiben szintén ő vásárolta a település első cséplőgépeit is (lásd Szabó 1994a: 28). A traktor és a két cséplőgép mellett, az 1950-es évek végéig favágó géppel is rendelkezett.

A traktorok száma a településen az Állami Gazdaság (1957), a Mezőgazdasági Gépállomás (1959) és a Kollektív Gazdaság (1962) megalakulását követően nőtt meg ugrásszerűen, az 1970-es évek végére a településen mintegy 12-13 traktor volt a különböző mezőgazdasági egységek tulajdonában, s ez a szám a rendszer-váltás idejére elérte a 19-et (ekkor az említett három gazdasági egység összesen 4 arató-cséplő géppel is rendelkezett).¹²³ Ebben a korszakban magántulajdonban lévő traktorról nincs tudomásunk. Működött azonban a településen egy – elsősorban favágásra használt gép a településen, melyet Gagyi József említett tanul-

¹²³ A01 (1944), az egykori termelőszövetkezet volt alkalmazottjának szóbeli közlése.

mányában, Homoród menti helyi megnevezés nyomán „daktari”-ként nevez meg (Gagy 2009c: 29).¹²⁴

A településen magántulajdonban levő traktorok az 1990-es évek elején jelentek meg újra. Az elsők között az egykori Mezőgazdasági Gépállomás alkalmazottai (mérnökök, részlegvezetők, traktoristák) vásároltak traktort, akik a vállalat gépparkjának gyakran indokolatlanul leselejtezett darabjait vásárolták meg. Emellett a különböző marosvásárhelyi és környékbeli állami termelő egységeknél (pl. a téglagyár, a szövöde, állami gazdaság) dolgozó traktoristák vásároltak a munkahelyükről egy-egy leselejtezett traktort. Vagyis az első magántulajdonosok olyan személyek közül kerültek ki, akiknek már a rendszerváltást megelőzően is voltak ismeretei a traktorok működését és javítását illetően, illetve ami még fontosabb: rendelkeztek azokkal a kapcsolatokkal, forrásokkal, melyek révén olcsóbban juthattak hozzá a traktorokhoz és a fenntartásukhoz elengedhetetlenül szükséges üzemanyaghoz és cserealkatrészekhez. Ebben az időszakban a traktorvásárlás egy-egy család számára jelentős anyagi erőfeszítést jelentett.

A traktorvásárlás újabb hulláma az egykori orosz hadifoglyok magyar állami kárpótlásba részesülését követően került sor, ekkor a kárpótlási összegből egy hét leforgása alatt 3 traktort is vásároltak a településen. Ezzel a traktortulajdonok között új szereplők is megjelentek, akik korábban nem dolgoztak traktoron, tehát nem rendelkeztek a gép működésével és javításával kapcsolatos bővebb ismeretekkel, de a mezőgazdasági gépi munkák magas díja miatt remek üzleti lehetőséget láttak a traktorvásárlásban.

Az 1990-es évek végére a használt traktorok ára jelentősen visszaesett, másrészt ezzel párhuzamosan a mezőgazdaságból várható jövedelmek érezhetően megnövekedtek, ami újabb gazdák számára tette lehetővé a traktorok vásárlását. Ennek eredményeként az 1990-es évek végére a településen már 35 magántulajdonban lévő traktorral számolhatunk.

A 2000-es évek újabb átrendeződést hoztak a traktorizáció folyamatában. A kommunista időszakban létrehozott mezőgazdasági gépállomást és az állami gazdaságot teljes egészében felszámolták, gépparkjukat pedig elárverezték, a Mezőgazdasági Szakközépiskola traktorját leselejtezték. Ezzel a településen eltűntek az állami tulajdonban lévő traktorok, a teljes géppark magántulajdonba került.

Ezzel egyidejűleg a magántulajdonosok között is történtek változások: egyrészt néhány (5-6) magánszereplő lemondott a mezőgazdasági tevékenységről és traktorját valamint a hozzá tartozó gépeket eladta, másrészt 7-8 újabb szereplő jelent meg a piacon. Mindent összevetve a 2000-es évek végére a magántulajdonban lévő traktorok száma továbbra is 32–35 között mozgott.

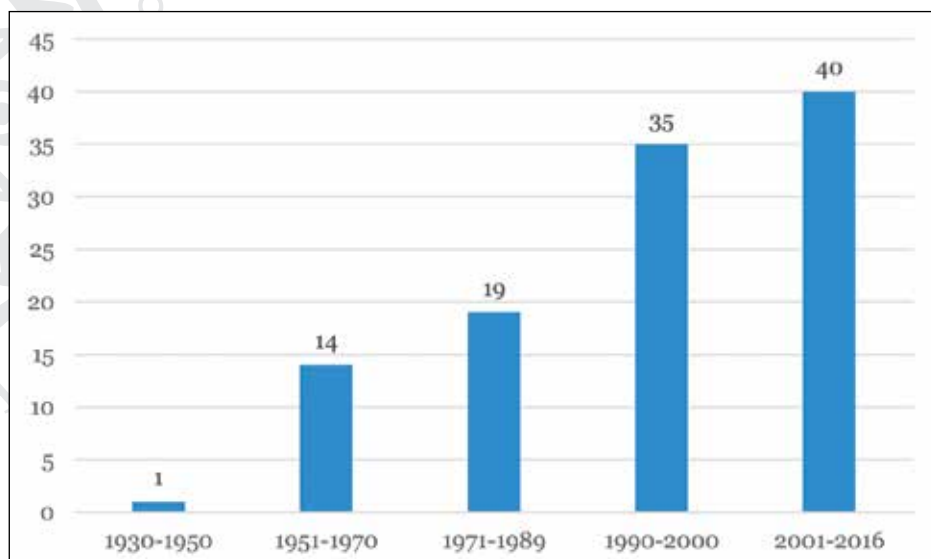
124 A daktari olyan „motoros eszköz [...] amelyet traktor vagy más motor, traktor vagy más járműalkatrészek, gumiabroncsok, netán szeker-álvázak felhasználásával maguk [a tulajdonosok] építettek” (Gagy 2009c: 29). Az eszköz a traktorizáció virágkorában született meg, amikor már hozzá lehetett férni kislejtezett alkatrészekhez, illetve rendelkezésre állt a megépítéshez szükséges infrastruktúra (házi műhelyek) valamint gépészeti tudás. A daktari tehát – összegez Gagyi József – a gépészermester kultúra jellegzetes vidéki tárgya/járműve (Gagy 2009c: 29).

Ugyanakkor megemlítendő, hogy a rendszerváltást követő időszak első felében (1990–2000) a településen 11 arató-cséplő gép (kombájn) is működött, ezek egy részét azonban a tulajdonosok időközben eladták, jelenleg már csak 5 van meg belőlük. Ezek közül csupán egyik rendelkezik nagy (4 méteres) vágóasztallal, a többi olyan, Nyugat-Európából származó, kis kapacitású gép, melyet még a 20. század közepe táján gyártottak, és már az 1970–80-as években leselejteztek.

Az 1990-es évek elején néhány évig működött a településen két daktari is, melyek közül az egyiket csak favágásra és kavicsbordásra használták, a másikkal viszont már mezőgazdasági munkákat (szántás, boronálás stb.) is el lehetett végezni.

A teljes kép érdekében azt is el kell mondanunk, hogy a fent említett számok nem tartalmazzák annak a mezőgazdasági nagyvállalkozónak a mezőgazdasági gépeit, amely 2012-ben jelent meg a településen. Ez a cég további 8 nagy kapacitású traktorral és 4 kombájjal rendelkezik.

A sáromberki traktorállomány tehát az elmúlt száz év során a következőképpen alakult:

1. ábra. A traktorizáció alakulása Sáromberkén

A traktorok javítása az 1990-es évekig a mezőgazdasági gépállomás műhelyében zajlott. Amikor magántulajdonban is megjelentek és elterjedtek a traktorok, ez maga után vonta a karbantartásukhoz szükséges tudás mindennapivá válását is. Az alapvető javításokat már a traktortulajdonosok maguk végezték, s csak a bonyolultabb javítási munkálatokhoz hívtak szakembert. Ahogy a mezőgazdasági gépek (főleg vetőgépek, vegyszerező gépek, kombájnok) használata esetében, a javításokat is 2-3 traktortulajdonos közösen, egymást segítve és a reciprocitás elvét alkalmazva végzik.

Teher szállító autók

Az első teher szállító autót a kollektív gazdaság 1967-ben vásárolt egy 3 tonnás *Carpați* típusú tehergépkocsit, melyet elsősorban a termény betakarításnál használtak, de megszabott díj ellenében a település lakói számára is szállított építőanyagot vagy tűzifát. Miután ez a tehergépkocsi üzemképtelenné vált, 1978-ban a kollektív gazdaság egy 5 tonnás *Bucegi* teher szállítót vásárolt helyébe, mely az 1980-as évek végéig használatba volt, ekkor egy sáromberki személy vásárolta meg. Az 1980-as évek végén egy nagyobb kapacitású (8 tonnás) *Saviem* típusú tehergépkocsit vásároltak, melyet a helyi tévesz utódjaként működő társas gazdaság is használt az 1990-es évek elején. A tehergépkocsi eladásra 1994-ben került sor, a gépjárművet a volt sofőr vásárolta meg.

A kommunizmus időszakában a kollektív gazdaság mellett a helyi gázvállalatnak volt egy *Bucegi* típusú tehergépkocsija, valamint az 1950-es évek végén a Mezőgazdasági iskolának volt egy *Steaua Roșie* típusú teher szállító autója, valamint egy teher szállításra is alkalmaz IMS terepjárója. Ezek az 1970-es évekre üzemképtelenné váltak és ki kellett vonni őket forgalomból.

Magánszemélyek tulajdonába 1989 után jelentek meg a tehergépkocsik. Először, közvetlenül az 1989-es forradalmat követően a kollektív gazdaság *Bucegi* tehergépkocsiját vásárolták meg, majd 1994-ben a kollektív gazdaság *Saviem*-je került magánkézbe. Emellett egy helyi koporsókészítéssel és erdőkitermeléssel foglalkozó vállalkozó vásárolt tehergépkocsit.

Az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején több építkezési cég is megjelent a településen. Ezek számára nélkülözhetetlenné vált a teher szállító autó. Emellett a településen három áruszállításra szakosodott vállalkozó is megjelent a településen, ezek közül az egyik két nagyobb és egy kisebb teher szállító autóval rendelkezik. Ugyanakkor a már fentebb említett mezőgazdasági nagyvállalkozó is rendelkezik két kamionnal. Mindent összevetve, a településen a 2000–2016-os időszakban mintegy 10-12 teher szállításra alkalmas gépkocsival kell számolnunk.

Azonban ezeknek a teher szállításra alkalmas autóknak a megjelenése és számbeli növekedése sem tudta teljes mértékben kiszorítani a településen az állati erővel történő teher szállítást. Az állati erővel történő teher szállítás máig fennmaradt, mint lehetséges és helyenként hatékony alternatíva, annak ellenére, hogy az országúton történő közlekedésüket az elmúlt másfél évtizeden egyre szigorúbban szabályozzák, a hatóságok egyre jobban próbálják kiszorítani őket az országutakról.

Buszjáratok

A műúton zajló szervezett személyszállítás és a közlekedés rendszere a térségben csak az 1960-as évekre alakul ki. Ekkorra került sor a településen áthaladó országút leaszfaltozására valamint ekkor készült el a Sáromberkét Marossárpatakkal összekötő Maros-híd (1957). A település ekkor mindössze egy buszmegállóval rendelkezett, mely a művelődési háztól mintegy 50 méterre állt. Az első években először

mindössze két regionális járat volt, az egyik Marosvásárhely–Sáromberke–Marossárpatak–Faragó–Szászrégen útvonalon közlekedett, a másik pedig Marosvásárhely–Sáromberke–Szászrégen–Szováta útvonalon. Emellett a települést néhány távolsági (Beszterce, Karácsonykő, Máramarossziget stb. irányába haladó) buszjárat is érintette. A járatok száma a Sáromberke és Marossárpatak közötti útszakasz modernizálása, valamint a kollektivizálás befejeződését (1962) követően nőtt meg ugrásszerűen. Ugyanis ezt követően kezdett a vidéki lakosság egyre nagyobb számban a marosvásárhelyi ipari létesítményekben munkát vállalni. Az 1970-es évek végére már szinte a környék összes településének¹²⁵ önálló buszjárata volt, s ezek mind-egyike megállt Sáromberkén is. Ekkor a településen már két buszmegálló (a református templom mellett és az Alszege, a római katolikus templom szomszédságában) is létezett.

A helyi közszállítás rendszere az 1990-es évek elején összeomlott, s egy több évig elhúzódó átmeneti állapotot követően (melyben a stoppolás vált a leghatékonyabb közlekedési intézménnyé) az 1990-es évek végére magáncégek indították újra és kezdték racionalizált keretek között működtetni a helyi járatokat. Az egykori buszokat minibuszok (helyi nevükön *maxi-taxi*) váltották fel. Ma a településen a körtvélyfái, a marossárpataki, a vajdaszentiványi és a balai minibuszok állnak meg menetrend szerint.

Személygépkocsik¹²⁶

A személygépkocsi „rendeltetése szerint: közlekedési eszköz” – írja Losonczi Ágnes az életmód-kutatásainak eredményeit összegző könyvében (idézi Gagy 2009c: 40), s mint ilyen vásárlásának egyik alapvető feltétele a jó minőségű/korszerűsített közúthálózat (lásd Gagy 2009c: 31) jelenléte, melyhez Sáromberkén az 1950-es évek végén (1957) lettek adottak a feltételek, ekkor került sor a Marosvásárhely–Szászrégen közötti útszakasz aszfaltozására.

Másrészt a mobilitás látványos megnövelésének (mobilizálódásnak), a kapcsolatháló kiszélesítésének és az individualizálódásnak az eszköze. A nagyobb távolságok megtételére szánt idő lerövidítése révén lehetővé teszi, hogy tulajdonosa a távol élő rokonait, ismerőseit rendszeresen meglátogassa, vagy a lakóhelyétől távolabb eső vidékeken vállaljon munkát, úgy, hogy közben az indulás és az érkezés időpontjáról, valamint az utazás körülményeiről (kivel utazik, hányszor és hol áll meg, milyen sebesen halad stb.) is – legalább részben – maga hoz döntéseket (lásd Gagy 2009c: 41).

125 A helyi emlékezet az 1980-as évekből a következő buszjáratokat tartja számon: marossárpataki, vajdaszentiványi, pókakeresztúri, ercsei, majosi, moisai, faragói, balai.

126 A személygépkocsik számára vonatkozó adatot a népszámlálások nem tartalmazzák, ezért az elemzéshez használt adatokat saját felmérés alapján nyertem. A 20. század első felére vonatkozóan a település idősebb generációjának visszaemlékezéseire támaszkodtam, míg a 2000-es éveket követő állapotokat a választói névjegyzék segítségével magam mértem fel.

A településen az első személygépkocsi már az 1940-es évek elején megjelent. Az utolsó Teleki grófnak ugyanis már volt autója. Az egykori kocsiszín részben még ma is áll a kastéllyal átellenben, lakóházzá átalakítva. Ez azonban nagyon sajátos és partikuláris esetnek számított, és a gróf 1945-ben történt emigrálását, valamint a kastély államosítását követően az automobil hosszú időre el is tűnt a település életteréből.

A településen újabb autóvásárlásra az 1960-as években került sor, amikor néhány főállású sofőr vásárolt autót magának. Az első közöttük a településen *Tubák* néven emlegetett Barta Sándor volt, aki a helyiek emlékezete szerint először a francia attasénál, majd Marosvásárhelyen a Román Kommunista Párt alkalmazásában volt sofőr. A sofőrök közül az ő személyét lengi körül a legtöbb mítosz, és ma is számos történetet őriz a település kollektív emlékezete róla és vezetési stílusáról. A történetek elsősorban az óvatos és türelmes, a 40 km/h sebességet soha át nem lépő sofőr képét kultiválják. Az általa vásárolt első személygépkocsi egy orosz gyártmányú Pobeda volt.

Az 1960-as évek második felében aztán a településen megjelentek a Kelet-Németországban (NDK) gyártott Wartburg, valamint az orosz gyártású Moszkvics személygépkocsik is. Majd a következő hullámban a cseh gyártású Skoda 100-as típusú személygépkocsi is. Ezeket – valószínűleg viszonylag alacsony árak miatt is – a helyi értelmiségiek (tanítók, tanárok) vásárolták. Mindent összevetve az 1960-as évek végére a településen mintegy 7-8 személygépkocsival lehet számolni.¹²⁷

A településen a személygépkocsi vásárlások száma a román autógyártás beindulását (1968) és az első Dacia modellek megjelenését követően, az 1970-es években növekszik látványosan. Az orosz gyártású Lada is ekkor jelenik meg a településen, elsősorban helyi tanítók és tanárok tulajdonában. Ekkor már a hivatásos sofőrök és az értelmiségiek mellett az anyagilag tehetősebb szakmunkások is vásárolnak személygépkocsit. Az elsők között például a helyi kocsmá vezetője vásárolt veje, majd fia számára Dacia 110-es típusú személygépkocsit.

A személygépkocsi-állomány gyarapodásának ütemét némileg lassította, hogy általában három évet is várni kellett, a beiratkozás és a pénz befizetésétől addig, amíg a tulajdonos ténylegesen átvehette az autót (lásd Gagyi 2009c: 43), mégis az 1980-as évek végére a településen szinte megnégyszereződik a személygépkocsik száma, elérve a 27-et. Ezek néhány kivételével mind Dacia modellek voltak.¹²⁸

Az autóvásárlás az 1990-es évektől ugrik meg látványosan, igaz elsősorban a használt autók piaca lendül fel. Néhányan például Magyarországról visszahozott Daciát vásároltak, mert a közhiedelem szerint ezek minőség szempontjából a belső piacra gyártottak fölött álltak. Az évtized közepére pedig kialakultak a használtautó-kereskedés belső/helyi hálózatai is. Egy, az 1989-es rendszerváltás előtt Német-

---

127 Saját becslés alapján.

128 A helyiek úgy emlékeznek, hogy ebben az időszakban 3 Skoda, 1 Wartburg és 1 Moszkvics típusú személygépkocsi volt a településen.

országba emigrált személy például több használt személygépkocsit is hazaküldött, ezeket szülei értékesítették.

A vásárlási kedv megnövekedése mellett ugyanakkor egy másfajta attitűd is jelentkezett az autótulajdonosok körében. Néhányan ugyanis csupán pénzszerzési lehetőségként tekintettek az autóvásárlásra, s rövid használat után (mely azt hivatott demonstrálni, hogy az autó kifogástalan állapotban van) eladták a frissen szerzett személygépkocsit. Ez pedig némileg bonyolítja az autópark nagyságára vonatkozó pontos becslések elvégzését. Mindent számításba véve az 1990-es évek végére a településen mintegy 50–60 autóval számolhatunk. Ez pedig azt jelenti, hogy egy évtized leforgása alatt megduplázódott a személygépkocsik száma.¹²⁹ Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy (szórványosan) már ekkor megjelennek a településen olyan esetek, amikor egy családban két személygépkocsival is rendelkeznek. Ebben a korszakban a településen még mindig a Dacia modellek voltak túlsúlyban.

A legnagyobb növekedéssel mégis a 2000-es éveket követő időszakban kell számolnunk, az azóta eltelt mintegy másfél-két évtized alatt ugyanis nagyjából 190-re nőtt a településen a személygépkocsi állomány.¹³⁰ Ez pedig azt jelenti, hogy mintegy háromszorosára nőtt az előző évtizedhez képest. 2015-ben az ezer főre jutó személygépkocsik száma a településen megközelítőleg 108 körül mozgott, a 100 gazdaságra eső személygépkocsik száma pedig 32,2 körül volt.¹³¹ Hogy ez mit is jelent valójában, annak érzékeltetése érdekében hadd említsük meg, hogy ugyanezek a mutatók országos szinten (a nemzeti statisztikai intézet adatai szerint) 2007-ben a következő képen alakultak: 1000 lakosra 129,8 autó, illetve 100 háztartásra 37,8 személygépkocsi jutott.¹³² 2013-ban – az Eurostat¹³³ adatai szerint – országos szinten az 1000 főre jutó autók száma 201 volt. Vagyis a háztartások személygépkocsival történő ellátottsága alig marad valamivel az országos átlag alatt, de még az 1000 főre jutó autók száma is közel esik az országos átlaghoz.

A növekedést elsősorban a használtautó kereskedés piacának kiépülése és a 10 évnél idősebb használt autók árának jelentős csökkenése tette lehetővé, valamint a fiatal, 18–30 év közötti korosztály megnövekedett mobilitás- illetve autóigénye nyomán vált elkerülhetlenné.¹³⁴ Az ugrásszerű növekedés mellett a korszak egy másik sajátossága, tehát hogy még tovább fokozódott a használtautó vásárlás, ami azt eredményezi, hogy a nyugat-európai autómárkák kerülnek túlsúlyba, s a Dacia modellek egy-két újabb típusú modelltől eltekintve szinte eltűnnek a település személy-

129 Ez úgy tűnik, nem egy sáromberki sajátosság, hiszen Gagy József a székelyföldi motorizációt vizsgáló elemzésében szintén hasonló eredményre jut. Ő azt írja, hogy 1989 után 7 év alatt duplázódik meg a személygépkocsik száma (Gagy 2009c: 35).

130 Saját felmérésből származó adat.

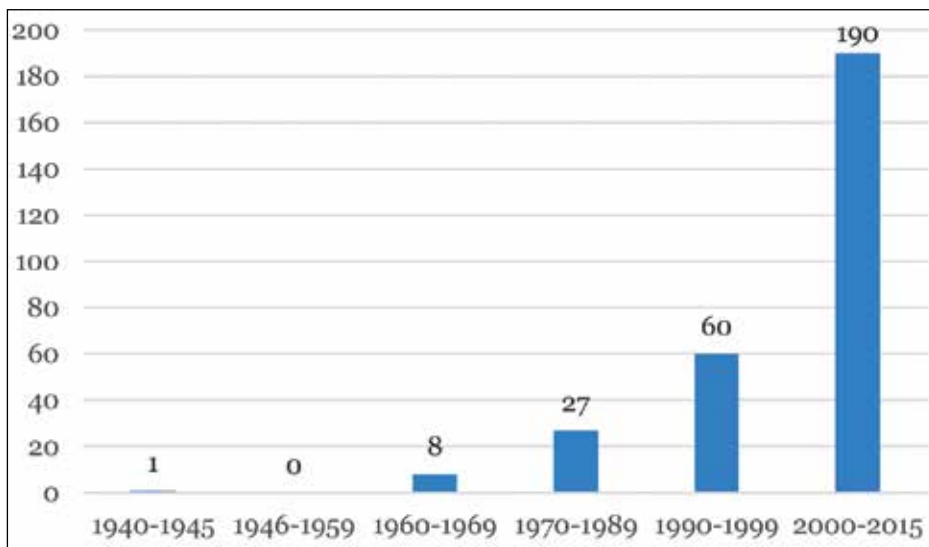
131 Saját becslések alapján

132 A nemzeti Statisztikai Hivatal (ISSN) oldalán működő TEMPO-Online szolgáltatás keretében csak az 1995–2007 közötti adatok kérhetők le. Későbbi adatok ezzel kapcsolatban sajnos nem elérhetőek.

133 Forrás: <http://ec.europa.eu/eurostat>.

134 Ez a korosztály ugyanis igen nagy számban külföldi vendégmunkásként dolgozik. Autóját már a vendégmunkával szerzett pénzből saját maga vásárolja meg valamelyik nyugati használtautó piacról, a hazainál alacsonyabb áron. Ezek közül néhányan autójukat hazalátogatásuk alatt eladják, majd a célországba visszatérve ismét másikat vásárolnak.

gépkocsi állományából. Ugyanakkor megnőtt azoknak a családoknak a száma, ahol egy udvaron két autóval is rendelkeznek. A személygépkocsik számának az elmúlt közel száz év alatt bekövetkezett alakulását a következő ábrában összegezhetjük:

2. ábra. A személygépkocsik számának alakulása (saját becslés)

Az autók számának növekedésével a használati habitusok és mentális-érzelmi kötődések is változtak. A kezdeti időszakban, az autók alacsony száma miatt szinte elképzelhetetlen volt, hogy egy-egy autótulajdonos visszautasítsa a szomszédok, ismerősök azon kérését, hogy elvigye az illetőt a közeli Marosvásárhelyre (rendszerint az orvoshoz).

Az 1990-es években, az helyi autóbuszjáratok rendszerének leépülését követően az ingázók gyakran összepótolták az üzemanyagot és együtt utaztak a munkahelyükre. Ehhez hasonló a fiatalok által kidolgozott rendszer is, hiszen itt is az tapasztalható, hogy az autóval rendelkező fiatalok szállítják el barátait is a környék szórakozóhelyeire. Mivel a sofőrök nemcsak az autójukat osztják meg, de az alkoholfogyasztásról is le kell mondaniuk, igen keresett személyekké válnak a fiatalok körében, számos baráttal rendelkeznek. Ezeknek a sofőröknek a lányok között még nagyobb presztízse van, hiszen ezeket rendszerint ingyen szállítják a különböző szórakozóhelyek között.¹³⁵ A 2000-es években még tartott az ingázók és a fiatalok kör-

135 Akkorjában [1990-es évek] lehetett akármilyen vastag a bukszád [pénztárcád], mert – ha nem volt autód, jött egy, akinek az utolsó lerobbant Trabantja volt, s má vele álltak szóba [a lányok] – 2014-ben készült beszélgetés, férfi (1975). A szakirodalom szintén arról számol be, hogy a sofőrök nagyobb eséllyel indultak a hölgyek szívének elrablásáért zajló versenyben, az autós szubkultúra tehát helyzetelőnyt vívott ki magának az udvarlás terén, ami a társadalmi értékrend változását jelzi (Majtényi 2000: 102).

ében ez a fajta „közös” autóhasználati rendszer, de emellett megjelent egy másfajta – a „nekem senki ne szemeteljen az autómba” gondolatból faladó – individualista autóhasználati habitus is. Ennek az az egyik – közösségi szempontból leginkább releváns – következménye, hogy szaporodnak azok az esetek, amikor helyi autótulajdonosok nem állnak meg felvenni az út szélén álló, a buszra váró, vagy stoppoló falustársaikait.

A személyszállítás és a közlekedés egyéb motorizált formái

Bár rendeltetését tekintve a traktor elsősorban nem személyszállításra szánt eszköz, még az 1990-es évek elején is előfordult, hogy ilyen céllal került használatba. A mezőgazdasági gépállomás mozgó műhelye – helyi szóhasználatban *cirkusz* – az 1980-as évekig gyakran, az 1990-es évek elején pedig szórványosan látta el a helyi labdarugó csapatnak a közelebbi településekre való elszállításának feladatát, ahogy a gázvállalat teherautója is több alkalommal szolgált a csapat szállítóeszközéül.¹³⁶ A *cirkuszt* az 1980-as években a fiatalok az európai- és világbajnokságok ideje alatt is igénybe vették, ezzel mentek szervezett csoportokban (tévékészülékekkel, kellő mennyiségű élelmiszerral és alkohollal felszerelve) az ország olyan pontjaira, ahol a külföldi tévéadókat fogni lehetett.¹³⁷

De nem csupán a tömegközlekedésnek voltak ilyen prototípusai, sajátosan helyi (de sokkal inkább kelet-európai) hajtásai, hanem az individuális személyszállítás esetében is számolhatunk előképekkel. Ezek közül kettőt kell megemlíteni: a kerékpárt és a motorkerékpárokat.

Bár a kerékpárok nem tartoznak szoros értelemben a motorizáció folyamatához, mégis azt kell mondanunk, a közlekedés technikai megújulása/megújítása szempontjából fontos szerepet játszanak, elterjedésük története pedig sokban hasonlít a motorizáció folyamatához, ezzel szinkron mintákat mutat.¹³⁸

Az első román gyártású kerékpár megjelenését követően (1954) terjednek el vidéken is a biciklik, de leginkább mégis az ingázó életmód megjelenése hatott számuk alakulására. A sáromberkiek emlékezete szerint ugyanis az 1960-as években, a marosvásárhelyi üzemekben munkába állt fiatalok jelentős része választotta (elsősorban gazdasági szempontok miatt) a kerékpárral történő ingázást. S a településhez közelebb eső helyszínek, mint például a gernyeszegi vágóhíd, a falu észak-keleti határában található állami gazdaság, vagy a gázvállalatnak a falu határában található megfigyelő állomásai esetében ez a közlekedési forma az 1990-es évekig fennmaradt.

136 Férfi (1974) visszaemlékezése alapján. Ehhez lásd még: <http://www.e-nepujas.ro/op/article/humor-focip%C3%A1ly%C3%A1r%C3%B3l>.

137 Gagyi József ezt a személygépkocsik kapcsán rituális autóhasználati formaként és társadalmi ellenrítusként írja le (Gagyi 2009c: 42).

138 Gagyi József például arra hívja fel a figyelmet, hogy Kelet-Európában a kerékpárok és a motorkerékpárok is először a nagyvárosokban terjednek el, hiszen itt van kiépülve a használatukhoz szükséges infrastruktúra. A vidéki poros, sáros utak nem is teszik lehetővé falusi környezetben történő használatukat (Gagyi 2009c: 22).

Az 1980-as években – a gyermekek és kamaszok körében – a kerékpárhasználat egy másik fajtája, a biciklizés, mint a szabadidő eltöltésének módja, is megjelenik a településen. A kerékpár ebben az esetben a gyermekek számára készült játékszer funkcióját tölti be. Ekkor jelennek meg a településen nagyobb számban a gyermekek számára készült *Pegas* típusú kerékpárok. Ezzel együtt azonban az 1980-as évek közepére a kerékpárok száma enyhén visszaesik, a korábbi modellek ugyanis fokozatosan leépülnek, az új modellek megvásárlása pedig – akárcsak a személygépkocsik esetében – nehézségekbe ütközik. A helyi vegyesboltba például igen kevés példány érkezik, és ezért csak ismeretséggel lehet ezekhez hozzájutni. Ez a helyzet egészen az 1990-es évek elejéig fennmarad.

A biciklihez kapcsolódó újabb használati modellek a 2000-es évek végén jelennek meg: a biciklizésre mint az egészséges életmód tartozékára kezdenek tekinteni. Ezt egyrészt a nyugat-európai országokban vendégmunkásként dolgozó személyek elbeszélései mentén, másrészt az új média/tömegmédia csatornáin keresztül szivárogo be a közösségi tudatba. Ennek kielégítésére egész nyugat-európai használt kerékpárokat forgalmazó hálózatok alakultak ki, léptek működésbe. Ezek működése nagyban hasonlít az autók iránti kereslet megnövekedésével kialakult használtautó beszállító hálózatokéhoz.

A motorbicikli – a kerékpárhoz hasonlóan – a közszállítás alternatívájaként használt szállítási eszközként jelent meg a településen, szintén valamikor az 1960-as évek második felében, s az évtized végére nőtt meg számuk jelentősebben. Az 1980-as évekre azonban már számuk elenyésző volt, alig néhány család rendelkezett motorbiciklivel, és csupán egy személynek volt úgynevezett csónakos motorkerékpárja.

Változást a motorkerékpár használat terén a 2000-es évek hoztak, ekkor egyre több fiatal vásárolt robogót a konfirmálás vagy a ballagás alkalmával összegyűlt pénzből. Újabban pedig a tehetősebb családok esetében az ATV-k is hódítanak.

Összefoglalás

Motorizáció és a táj átalakulása • A motorizáció (a traktorizáció) nem csupán gyakorolt a mezőgazdasági termelésre volt hatással, hanem jelentősen átalakította a tájat is. Az önjáró, nagyobb erőt kifejtő gépek nemcsak nagy összefüggő parcellák létrehozását tették lehetővé, de mélyebb szántást is végeztek. Ugyanakkor a traktorok és kombájnok zavartalan közlekedése érdekében szélesebb és kövezett mezei utakra volt szükség. Emellett a gépi erőnek köszönhetően több, korábban művelésem kívül rekedt területet (pl. sáncokat, mocsaras, náddal, fűzfával benőtt határreszeket) is megművelhető területté alakítottak (vízelvezető sáncokat ástak, a fákat gyökerestől kihúzták stb.) és használatba vettek.

Bár az 1990-es években egy rövidebb demodernizációs periódus következett, amikor a lakosság egy része megpróbált visszatérni az 1940–50-es évek gazdálkodási technikáihoz, gyakorlataihoz, a közel fél évszázados gépesített gazdálkodás által beindult folyamatokat már nem lehetett visszafordítani. A hagyományos techni-

kák nem bizonyultak sem hatékonyak sem pedig kifizetődőnek/fenntarthatónak. Az 1990-es évek második felétől elindult a helyi gazdaságok motorizációjának egy második, posztkommunista hulláma is, mely a 2000-es évek végére végkép kiszorította a mezőgazdasági munkákból az állati és a kézi erőt.

Motorizáció és mobilitás • Ha a gazdasági szerkezet, a motorizáció és a mobilizáció összefüggéseit vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy a település életében legalább két olyan fordulóponttal kell számolnunk, amely gyökeresen megváltoztatta a település lakosságának mobilitását, a kilépések gyakoriságát, tartósságát és a távolságok nagyságát egyaránt.

Az első nagy változást az 1960-as évek hozták, ez a földek kollektivizálása és a fiatal lakosság gyárakba és üzemekbe történő munkába állásának időszaka. Ennek a korszaknak a mobilitását a napi rendszerességgel történő kilépések, az ingázás, valamint a kisebb távolságok jellemzik. Az ingázó lakosság csak kivételes esetekben (pl. kirándulások alkalmával) tesz meg 15-20 kilométernél nagyobb távolságot. Ezt viszont napi rendszerességgel megteszi. A helyváltogatás legfontosabb eszközei pedig a vonat és az autóbusz, az individuális közlekedése pedig a kerékpár és a motorkerékpár.

A második nagy változást az országhatároknak az 1989-es rendszerváltást követő megnyitása eredményezte. A magyarországi rokonlátogatások megsűrűsödése mellett már az évtized elejétől elindul a Magyarország felé irányuló vendégmunka, ami hosszabb ideig tartó kilépési gyakorlatokat tesz szükségessé/hoz használatba. Mivel ekkor még szabályozva volt az idegen országban tölthető idő nagysága, ezért a vendégmunkások háromhavonta hazajártak. Ennek a migrációfajtanak a jellegzetes közlekedési eszköze az autóbusz, hőse pedig a buszsofőr. Ő az, aki tudja, hogy melyek azok a technikák, melyekkel a vámosok megvesztegethetők vagy átjethetők, melyek azok az árucikkek, melyek ki- vagy bevitele nehézségekkel jár (azaz törvénybe ütközik). A vendégmunkások alacsony képzettséggel rendelkező személyek voltak, akik elsősorban az építőiparban vállaltak munkát.

A 2000-es években néhány lényeges változás történt: (1) a vendégmunkás-migráció célországa már elsősorban nem Magyarország, hanem a Nyugat-európai országok (elsősorban Németország, Hollandia, Anglia, Franciaország és Svájc); (2) a vendégmunkások elsősorban a 22–35 év közötti generációból kerülnek ki, ezért az ő korosztályuk ma szinte teljes egészében hiányzik a település társadalmából; (3) a vendégmunkások között a kétkezi munkások (mezőgazdaságban, feldolgozóiparban stb. dolgozók) mellett megjelennek a felsőfokú végzettséggel rendelkezők is (egészségügyi dolgozók, fogtechnikusok, programozók); és ami a téma szempontjából a legfontosabb, (4) a legtöbben saját személygépkocsival közlekednek az „otthon” és a „munkahely” (a célország) között; (5) a kilépések időtartama megnő, a legtöbben legkevesebb fél évig, de vannak, akik 9-10 hónapig távol maradnak otthonuktól.

Az utazási szokások alakulását egy másik tényező is befolyásolta, ez pedig a személygépkocsik számának alakulása. Ebből a szempontból a vizsgált időszak három szakaszra osztható. Az első a modern közlekedési hálózat kialakulása előtti időszak,

melynek az vasút és a vonat volt az egyedüli tömegközlekedési eszköze. A kilépések gyakoriságát és nagyságát a vasúti menetrend szabályozta. Ebben a korszakban gyakran előfordul, hogy a vasút vagy az országút mentén gyalogosan közlekedtek a település és a környező települések között.

A következő korszak a helyi közszállítás kiépülését követő korszak, mely sajátos utazói kultúrát alakított ki. A napi rendszerességgel egymás mellett utazó személyek között szoros kapcsolatok alakulnak ki, aki korábban ül fel a buszra/vonatra, az helyet foglal az ismerőse számára is. A közszállítási eszközön eltöltött időt pedig a helyzetorientált és témaorientált beszélgetések (lásd Keszeg 1993) töltik ki. A leggyakrabban maga az utazás, és a munkahelyen történt furcsa és szokatlan események képezik a beszélgetések tárgyát. Az ingázók számának folyamatos gyarapodásának eredményeként az 1980-as évekre a közszállítási eszközök zsúfolttá válnak, már nemcsak az ülőhelyekért, hanem egyáltalán a buszra/vonatra való feljutásért folyik a harc. A saját közösségből való kilépésekhez tehát a lökdösődés, a kényelmetlen utazás élménye, valamint ennek a feldolgozására született történetek sora társul. Ebben a korszakban jelennek meg nagyobb számban személygépkocsik a településen, de ezek nem befolyásolják számottevően a közösség utazási szokásait.

Ezen a téren hoz változást a következő korszak, melyet a személygépkocsik számának ugrásszerű gyarapodása, illetve a közszállítás rendszerének megroppanása jellemzi. A személygépkocsival történő ingázás ugyanis a korábbi helyzettel szemben a kényelmes, civilizált közlekedési modellként jelennek meg, mely még az esetleges többletköltségeket is ellensúlyozni képes. A saját személygépkocsival történő ingázás igazolásának toposzai a következők: (1) nem függök senkitől, akkor indulok, amikor akarok, (2) nem szagolom senkinek az izzadságát, (3) biztonságos (nem kell attól félni, hogy utazás közben lerobban, vagy szétesik),¹³⁹ (4) olcsóbb.¹⁴⁰ A személygépkocsi tehát státust kifejező tárgyból bizonyos értelemben jövedelemszerző eszközzé válik (vö. Gagy 2009c: 40).

Mindent összevetve a saját személygépkocsival és a tömegközlekedési eszközökkel történő szállítás összehasonlítása, értékelése a helyi közösségben a civilizált–civilizálatlan fogalompár mentén írható le és értékelhető.

Motorizáció és a társadalmi változások • A motorizáció és a helyi társadalom átalakulása között szintén szoros összefüggés észlelhető. A traktorizáció és a motorizált teherszállító eszközök elterjedése az „állat vagy gép dilemma” (vö. Gagy 2009c: 39) mentén alakult. A változás sajátosan kelet-európai formája, hogy ez a kérdés csak a vizsgált korszak végére dőlt el végérvényesen a gépek javára. Annak ellenére, hogy a traktorok nagyobb számban már az 1960-as évek elejére jelentek a településen a Kollektív Gazdaságnak még az 1970-es években is mintegy 15 állati erővel működő fogata volt, s még az 1989-es rendszerváltás idején is mint-

---

139 Főleg az 1990-es évekre vált gyakorivá. A településen olyan történetek is fennmaradtak, melyek szerint megtörtént hogy egy-egy utas menet közben kiesett az autóbusból.

140 Főleg 2000-es években jelentősen megnövekedtek a közszállítási árak, ami azt eredményezte, hogy egy olyan személyautó, melyben 3-4-en utaznak, költséghatékonyabbnak bizonyul.

egy 5-6 lovas fogattal rendelkezett. Emellett a magánszemélyeknél és az állami gazdaságnál is voltak lovas fogatok. Sőt, az 1990-es évek elején, a földtulajdon visszaszolgáltatását követően egy demodernizációs folyamat következett, amikor az állati erővel végzett mezőgazdasági munka ismét túlsúlyba került.

A személygépkocsi-használat szempontjából szintén legalább két használati mód, a „státuserősítő” és a „jövedelemszerző” is megemlíthető.¹⁴¹ Ezek azonban nem egymást követő, hanem párhuzamosan egymás mellett élő gyakorlatok, melyek mind a mai napig jelen vannak a település életterében, sőt e két habitus egyazon személyt is jellemezhet.

Az autóhasználati stratégiák az 1980-as évek végére individualizálódtak, ekkor kezdett az autóhasználat beépülni a mindennapokba (vö. Gagyi 2009c: 42). Ez a használat azonban még mindig egy viszonylag jól belátható világ határain belül mozgott, melynek az iszlói és a nyomáti hegy valamint a pókai erdőben található éles kanyar voltak a határai. Legalábbis abban az értelemben, hogy ezek voltak a közlekedési rendszer azon pontjai, melyek – főleg téli időszakban – próbára tették az autó és sofőrje képességeit, s ezeknek a veszélyektől sem mentes akadályoknak a leküzdéséről a helyi társadalomban történetek fogalmazódtak meg és voltak forgalomban. Az autóhasználat azonban csak az 1990-es évek végén vált az életstílus részévé.¹⁴² Ekkor tisztultak le a motorizáció révén a személyes életterben megjelent új elemek (személygépkocsi, motorkerékpár stb.) által gerjesztett kihívásokra (tárolás, fenntartás, kihasználás stb.) született megoldások. Ekkor születik meg és válik láthatóvá a településen az autós szubkultúra.

Az autóhasználat individualizálódása a szabadidő megjelenésével is szoros kapcsolatot mutat. Már az 1980-as években jellemző, hogy az autóval rendelkező személyek hétvégenként pihenés/szórakozás céljából elutaznak a közeli üdülőhelyekre (Maroszsztgyörgy, Szováta) vagy halastavakhoz (Faragó, Marossárpatak) horgászni, de legalább a településtől mintegy 2-3 kilométerre eső Maros partjára piknikezni. A 2000-es évekre ezek a távolságok megnöttek, ahogy azok száma is, akik a pihenésnek és a kikapcsolódásnak eme formájába bekapcsolódtak. Napjainkban ennek az igénynek a kielégítésére a környéken számos rekreációs központ épült ki. A közeli szórakozó helyek látogatása szintén ide sorolható.

Luxuscikkből használati tárgy • A településen ugyan már az 1960-as években megjelenik a személygépkocsi, de ez egészen az 1980-as évekig luxuscikknek számít, elsősorban státuskifejező használati mód jellemzi (vö. Gagyi 2009c: 45). Vásárlására is kivételes helyzetben/alkalmakkor (elsősorban házasságkötés) kerül sor, sőt még az 1990-es években is gyakran kapcsolódik össze az autóvásárlás a házasságkötéssel. Ebből adódóan az autóhasználatot sok szempontból a gondoskodó magatartás, az autó féltése jellemezte. Az autó csinosítására a család jelentős időt for-

141 A két fogalmat Gagyi József használja (vö. Gagyi 2009c: 40–41).

142 Majtényi György szerint az életstílus „interiorizált életmód, az életmód személyiségformáló hatása” (Majtényi 2000: 101).

dított. Az autót ért agressziót a tulajdonos a személye elleni súlyos merényletként értékelte, s az 1990-es évek végéig gyakran volt tettelegességgel fajúló konfliktusok forrása az, hogy egy-egy személy „illetlenül” ért valaki autójához, vagy verbálisan fenyegette annak épségét.

Változást ezen a téren a használtautó kereskedés helyi hálózatának kiszélesedése, valamint az autóárak csökkenése eredményezett, melynek következtében nemcsak az autók száma nőtt meg ugrásszerűen, de a velük szemben működő használati habitusok is jelentősen átalakultak. Az autóvásárlás egyre gyakrabban racionalizált döntések¹⁴³ mentén történik. Ez a fajta magatartásforma, mely az autóra már használati tárgyként tekint a következő sommás megállapításban összegezhető: *az autó olyan, mint a cipő, arra kell, hogy járjak vele.*

Ugyanakkor a változást az is jelzi, hogy míg korábban a házasságkötéskor megvásárolt, vagy évek alatt kispórolt családi autók hosszú ideig voltak a családok tulajdonában, addig az utóbbi években egyre nagyobb azoknak a családoknak a száma, akik 3-4 évente lecserélik személygépkocsijukat. Ezek a családok ma már a 3-4. autójukat birtokolják.

Az autóhasználat tehát végérvényesen beépült a mindennapokba. Ez leginkább abban érhető tetten, hogy a településen ma már teljesen természetes és magától értetődő lépésnek számít az, hogy a fiatal korosztály 18. életévének betöltését követően jogosítványt szerez, és szülei – ha anyagi helyzetük lehetővé teszi – igyekeznek minél előbb autót vásárolni számára.

Familiarizáció • A familiarizáció Pierre Bourdieu szerint sajátos viselkedésmód, családi norma, mely lassan épül be az egyén személyiségébe (Bourdieu 2008). Gagy József pedig – Silverstone nyomán – azt írja, hogy a ez a használat egyéni formáinak kialakítását jelöli. Az autó kapcsán ez azt jelenti – írja Gagy József –, hogy már azelőtt egy képet alakítanak ki róla, még mielőtt megvennék, érzelmi és fizikai helyét a családi léttérben előkészítik (Gagy 2009c: 45). Az előkészítés, leginkább a vásárlásról, a kiválasztás szempontjairól való gyakori és hosszas beszélgetésekben érhető tetten, a családi térbe való beépítés viszont leginkább egy újfajta épülettípus megjelenése által válik láthatóvá/látványossá, ez pedig a garázs, illetve a hozzá tartozó kocsibejáró.

A motorizációt megelőző, mezőgazdálkodásból élő sáromberki közösség modernizálódásának története ilyen szempontból úgy is leírható, mint az istállók és csűrök által dominált (mellék)épületállományról és telekrendszeréről a garázsok által – ha nem is dominált, de meghatározott¹⁴⁴ – telkek elrendezésre való áttérés folyamata.

---

143 Ezek közé sorolhatók azok a szempontok, melyek az autó működőképességét, strapabírását (nem kell sűrűn szervizelni) és árát helyezik előtérbe felszereltségével, márkájával és évjáratával szemben.

144 A garázs elhelyezése ugyanis igen fontos, hiszen a minél egyszerűbb és gyorsabb ki- és bejárást kell biztosítsa a gépjármű számára. Ezért rendszerint a telek központi helyén, a bejáráttal szemben kap helyet.

A gépjármű rettenet • A település lakosságára a motorizáció nem pusztán a traktor, tehergépkocsi, autó vagy motorkerékpárok növekvő száma formájában hatott, hanem a településen áthaladó forgalom növekedésében is. Ha a települést átszelő országút modernizálása előtt, illetve azt megelőzően ritkaságszámba ment, hogy egy-egy személygépkocsi, autóbusz áthaladt rajta, ez a 20. század végére megszokottá vált. De intenzitását tekintve még mindig jelentéktelennek számított. Az 1980-as években nem is működött csak egyetlen gyalogátjáró a településen, de ennek ellenére a lakosság gondolkodás nélkül vágott át az úton ott, ahol éppen dolga akadt.

A 2000-es évekre az országút forgalma azonban ugrásszerűen megnőtt, és ezzel együtt a balesetek száma is. A közösség idősebb generációja retteg az úton való közlekedéstől, s csak a gyalogátjárón meri átvágni az utat, igaz a gyalogátjárók száma is jelentősen megnőtt. De nemcsak az idős generációt jellemzi ez a magatartás, hiszen ma már (ritka kivételektől eltekintve) mindenki a gyalogátjárót használja. Igaz ez részben annak is betudható, hogy rendszeressé váltak a közúti ellenőrzések, és a szabálysértőket jelentős összeggel büntetik.

A közbeszédben az autóforgalom növekedésével járó változások iránya a következő toposzok mentén tematizálódott: (1) „úgy hajtanak, mint az őrültek”; (2) „akkora a forgalom, hogy nem lehet kiengedni a gyermekeket az utcára”;¹⁴⁵ (3) „olyan zaj van, hogy ha kinyitjuk az ablakot nem halljuk egymás hangját”; (4) „[a forgalomban részt vevő gépjárművek] olyan port csinálnak, hogy nem lehet kinyitni az ablakot szellőztetni”; (5) „[akkora a forgalom, hogy] az ember tíz percet kell álljon, hogy át tudjon menni az úton”.

A hosszabb útra induló családtagokat pedig a következő búcsúzkodó formulák kíséretében engedik útjukra: (1) „vezessetek óvatosan”; (2) „vigyázzatok a forgalomban”; (3) „vezess lassan”; (4) nem kell sietni, nehogy valami baj érjen” stb.

Mindez azt jelzi, hogy a közösség világképében az autó egyszerre számít a jólét szimbólumának, nélkülözhetetlen közlekedési eszköznek és veszélyforrásnak, tragédiák okozójának. Ezzel magyarázható, hogy az autót helyenként ma is az *ördög szekereként* vagy *négy keréken koporsóként* emlegetik.

---

145 Ezzel ellentétben az 1980-as években még az országút és a házak közötti keskeny zöldterület volt a gyermekek elsődleges játszótere.

Társadalmi változások

A népességszám alakulása

A következő fejezetben a falu demográfiai fejlődését követjük nyomon az első hivatalos népszámlálásoktól napjainkig. A népességszám alakulása szoros összefüggésben állt a település gazdasági életének, a foglalkozásszerkezetnek a változásával, illetve a gazdaságok és a házak számának és méretének, valamint az élet- és lakásvi-szonyok alakulásával is. Így például a telkek méretére és a beépítettség mértékére, valamint az egy főre jutó lakófelület nagyságára.

A település önálló birtokká válásától a Teleki-birtok felszámolásáig

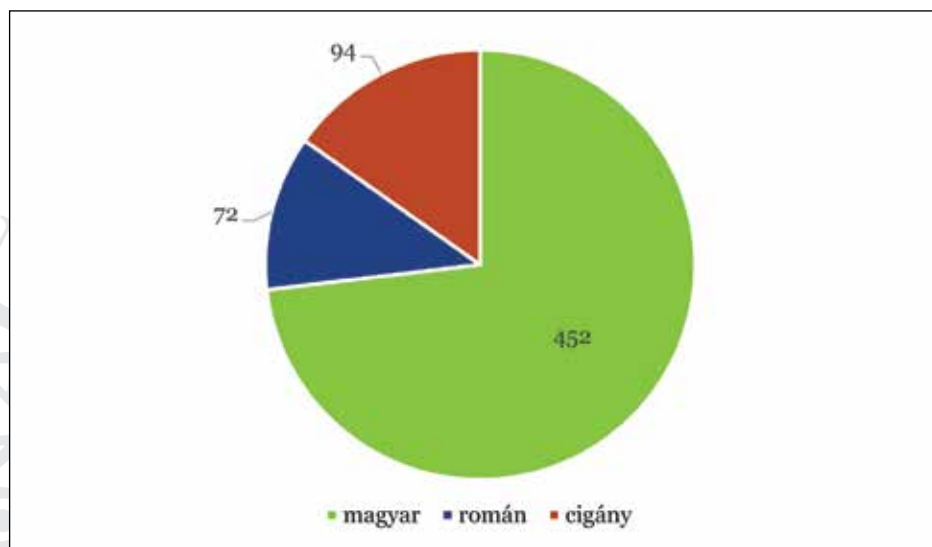
Az 1700-as évek végén, vagyis az 1784–87-es népszámlálás során 435 főt regisztráltak a településen. A lakosok közül 196 (45,05%) volt nő és 239 (54,95%) férfi. A férfilekosságon belül 78 volt házas és 161 nőtlen. A 12 év alatti férfilekosság száma 87 volt, míg a 13–17 évesek 18-an voltak. A település migrációs mérlege kiegyenlített volt, az idegenek és a távollevők száma egyaránt 14. Ezzel az értékkel a település akkor az átlagos méretű települések közé volt sorolható, hiszen ebben az időszakban Magyarország népességének körülbelül 40%-a ilyen méretű településen élt.

Összehasonlításképpen ez idő tájt a faluhoz legközelebb eső város, Marosvásárhely szabad királyi város népessége 6000 fő alatt volt: a tényleges népesség 5934 főt számlált. Sáromberkén a be- és kivándorlási mutatók mérlege ebben az időszakban egyenlő, ugyanis a távollevők és az idegenek egyaránt 14 főt tettek ki. A népesség nemek szerinti eloszlását vizsgálva, megállapítható, hogy a férfi lakosság többségben van a településen, közel 55%-át teszi ki az összlakosságnak. Ez az időszak fontos a település életében, ekkor válik Teleki Sámuel kancellár önálló birtokává, amikor a gróf elkezdte a családi kastély építtetését is.

A következő népszámlálás idejére (1850) a lakosság száma eléri a 620-at. Ebből a jogi népesség valójában 618 fő, a tényleges népességét pedig az idegenek és távollevők mérlege adja, ami plusz 2 személyt jelent. A lakosság nemek szerinti eloszlását tekintve az előző népszámláláshoz képest enyhén csökkent a férfilekosság dominancia, de még mindig többségben van, az össznépesség 52%-át teszi ki. Ennek a férfi lakosságnak 60%-a nőtlen, közel 38%-a pedig házas.

A nők csoportját vizsgálva a hajadon-férjes csoportok részaránya 53–42 %, azaz a nők nagyobb részarányban férjhez mentek, ami valószínűleg a korai életkorban törté-nő férjhez menetel miatt van. Az özvegyek részaránya azonban a nők esetében magasabb: 5%, szemben a férfiak 1,5 %-ával, azaz a férfiak várható élettartama már akkor is alacsonyabb lehetett.

Ez a népszámlálás már a település etnikai összetételéről is közöl adatokat: a teljes lakosság 73%-a magyar, míg a román kisebbség 11,6%-ot tesz ki, a cigány lakosság pedig az össznépesség 15%-át képezte.

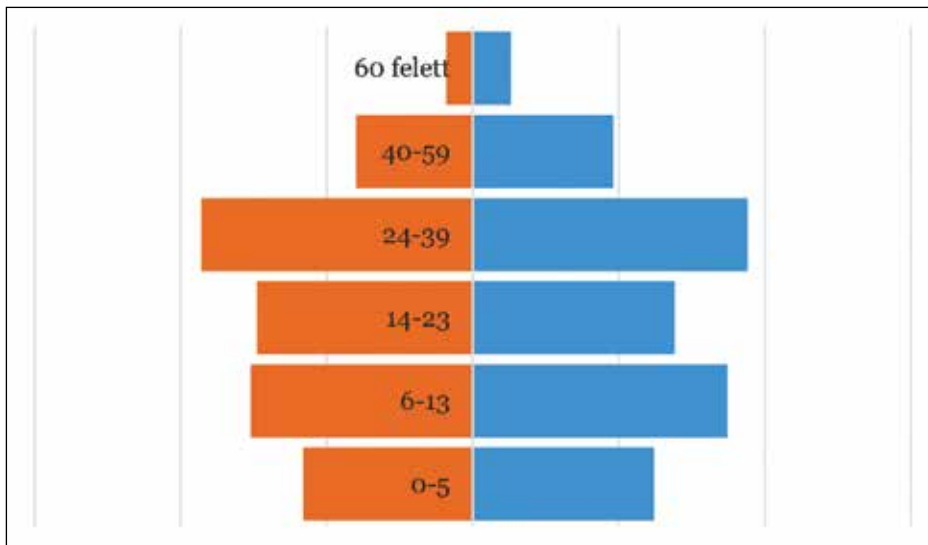

3. ábra. A népesség etnikai összetétele 1850-ben

A vallási szerkezet azt mutatja, hogy a település a 19. században határozottan református jellegű volt (88%), míg a görögkeleti felekezet közel 12%-ot tett ki, vagyis ez elsősorban a román kisebbség vallása volt.

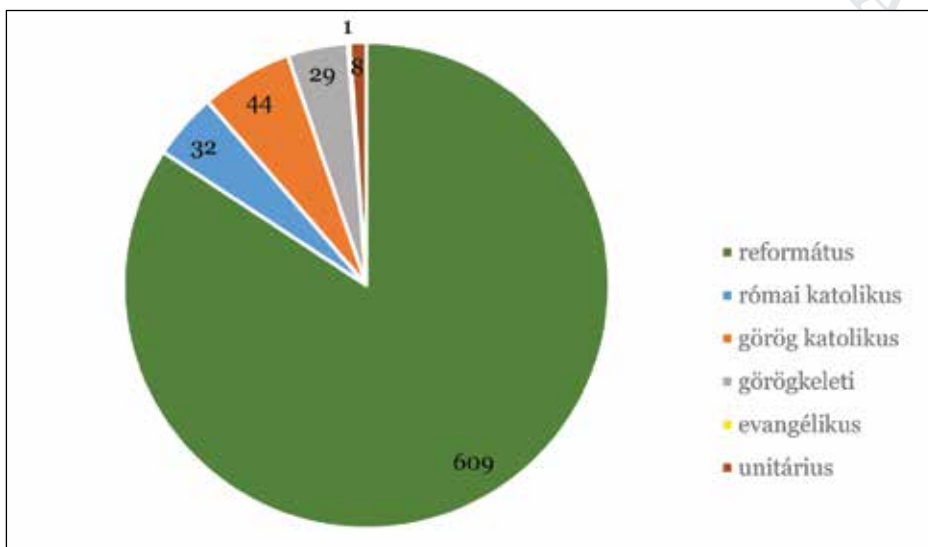
Az 1857-es számlálás 17%-os növekedést jelez a falu népességszámában az előző 1850-es cenzenhez képest: a honos lakosság összesen 723 fő volt. Ebből azonban 14 fő távol van a településtől, valamint 5 idegen is tartózkodik a faluban, így a jelenlevő népesség 709 fő. A nemek szerinti eloszlás az előző időszak arányait mutatja, a férfinépesség enyhe túlsúlyával: a férfiak részaránya az össznépességen belül 52,3%. A nőtlen-házasság eloszlásában is enyhe változás érzékelhető: a férfi összlakosság 61,5%-a nőtlen, míg 36%-ot tesz ki a házasság kategória. A nők esetében is enyhe módosulás állt be, csökkent a férjes nők aránya (40%) és növekedett a hajadonoké (56,2%).

A lakosság kor szerinti eloszlása egy kiegyensúlyozott korpíramist mutat (bár az egyszerűsített a modell, csupán 5 kategóriát ismertet), ahol a munkaképes életkorúak 59%-át teszik ki az össznépességnek és az előrejedési index rendkívül alacsony: 0,077. Természetesen a születéskor várható élettartam is jóval alacsonyabb volt a 19. században (kb. 35-40 év volt ekkor általánosan véve a születéskor várható élettartam) ami miatt az idősek igen kis számban éltek a településeken.

4. ábra. A lakosság korszerkezete 1857-ben

A vallási szerkezet enyhén árnyaltabbá válik az előző időszakhoz viszonyítva, ugyanis a két legfontosabb felekezet (gyakorlatilag az előző időszakban csupán ez a két felekezet volt jelen a faluban), mellett új felekezetű egyének jelennek meg a településen: római (5%) és görög katolikus (6%) lakosság is költözik a településre, de a protestáns felekezetek közül is képviselve lesz az unitárius (1%) és a lutheránus (1 fő) is. A református lakosság 84%-ot, míg a görögkeleti 4%-ot tesz ki. A felekezeti arányok módosulást mindenképpen a bevándorlási mérleggel magyarázhatjuk.

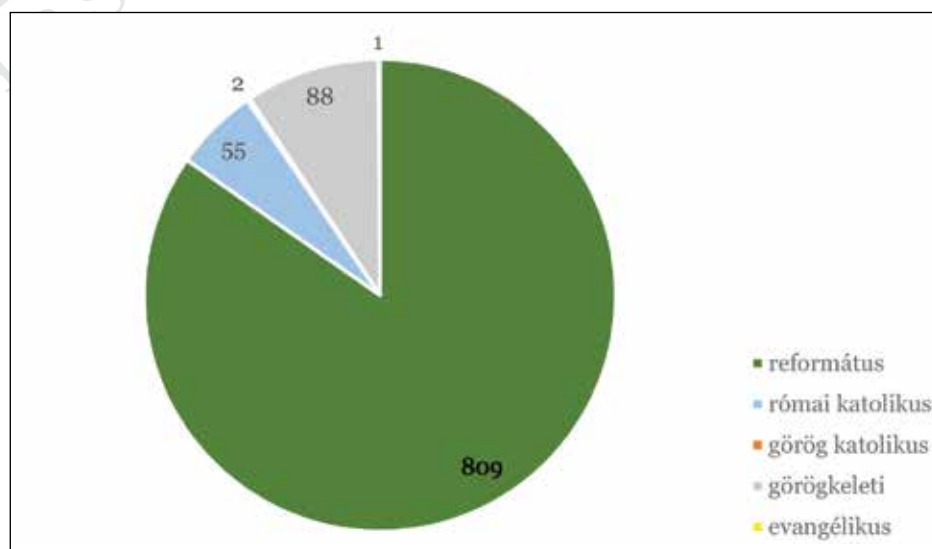

5. ábra. A település lakosságának felekezeti megoszlása 1857-ben

A következő adatbázis, amelyet elemzés alá vettünk, a 1869-es népszámlálás községi összeírása (a községi ívek alapján). Ebből kiderül, hogy közel tizenkét év alatt a település lakossága további 35%-kal növekedett, a felmérés évében 955 fő élt a faluban. A lakosság nemek szerinti eloszlása ebben az évben a fele-fele arányhoz közelít. A férfiak dominanciája tovább csökkent, csupán 50,4%-t tesz ki, míg a nők részaránya 49,6%. A férfi lakosság körében még mindig a nőtlenek csoportja a domináns (60%), míg a házasok 37,6%-ot tesznek ki, az özvegy férfiak részaránya pedig 2,2%. A női népesség esetében a hajadonok 52,7%-ot jelentik a női népességnek, a férjzett nők részaránya 38%, megnövekedett viszont az női özvegyek aránya az előző időszakhoz viszonyítva: 9,3% tesz ki.

A lakosság korcsoport szerinti eloszlása azt mutatja, hogy az idős, 60 év fölötti lakosság még mindig alacsony részarányt képvisel az össznépességből (5%), s mint ilyen az öregedési index is rendkívül alacsony szinten marad (0,078), a korfa alja azonban kellően meg van alapozva: 64%-a az össznépességnek fiatalabb mint 30 év.

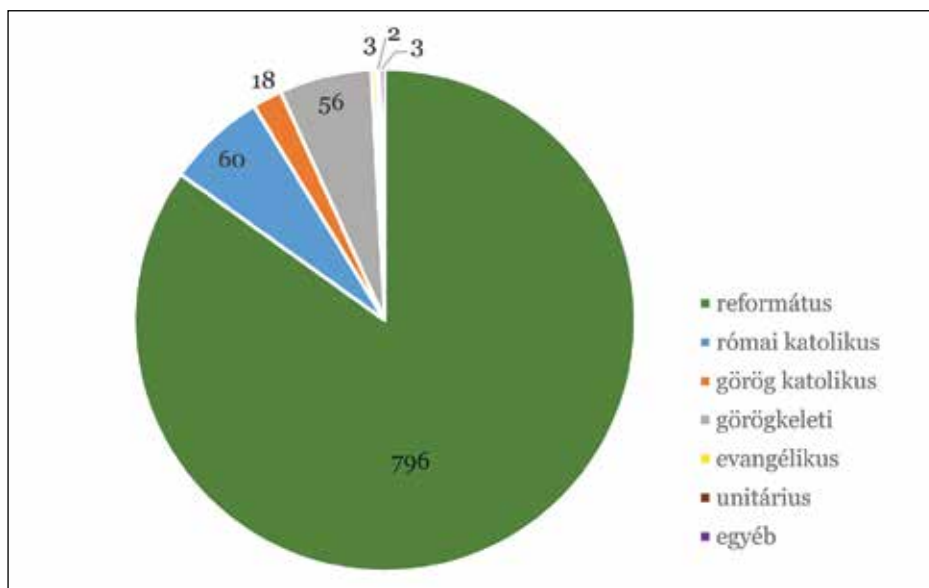
A felekezetek szerinti megoszlás hasonló az előző népszámlálás adataihoz: a legjelentősebb felekezet a faluban a református, 84,7%-kal, ezután következik a görögkeleti (ortodox) 9,21%-kal, míg a harmadik említésre méltó felekezet a római katolikus 5,5%-kal. A görög katolikusok és az unitáriusok 1% alatti részarányt tesznek ki. Érdekes fejlemény, hogy a görög katolikus vallásúak, akik az előző népszámlálás idején 6%-át tették ki a lakosságnak, 0,2%-ra estek vissza, emelkedett azonban a görögkelti (ortodox) felekezet jelentősége 4%-ról 9% fölé emelkedett részarányuk. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a görögkeleti (ortodox) vallás felszippantotta a görög katolikus híveket.

6. ábra. A lakosság felekezeti összetétele 1869-ben

1880-ban, a következő népszámlálás idején, a lakosság száma enyhe csökkenést regisztrált, 2,3%-kal csökkent a jelenlevő népesség száma: ekkor ugyanis a településen 933 fő élt. Ennek jelentős része magyar anyanyelvű (80%), kisebb részben román (16 személy) és német (6 személy). Vallási megoszlás szempontjából az előző népszámlálások arányai maradnak meg: 85,3% református, 6,4% római katolikus, 6% görögkeleti (ortodox), 1,4% görög katolikus, illetve 1% alatt vannak az evangélikus és unitárius vallásúak. További 6%-ot tesznek ki az egyéb vallásúak. Sajátos tény, hogy az előző népszámláláshoz viszonyítva a román anyanyelvűek és a román jellegű vallásúak (görög katolikus és görögkeleti) csökkenése figyelhető meg.

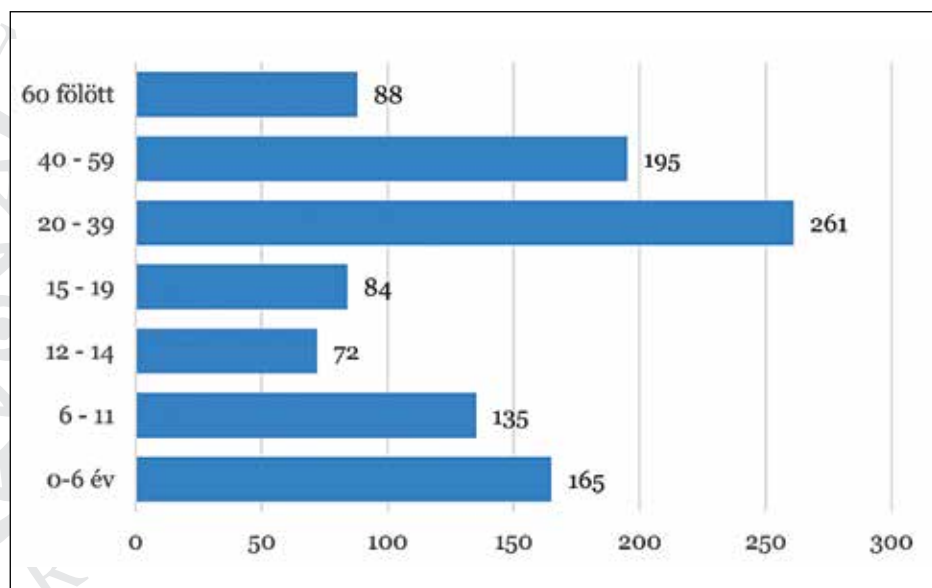
7. ábra. A lakosság felekezeti szerinti megoszlása 1880-ban

1890-ben a népesség száma megközelítette az 1000 fős küszöböt, elérve a 968 főt. Ez azt jelenti, hogy tíz év alatt a lakosság 3,75%-kal nőtt, igaz, hogy ez csak arra elegendő, hogy alig egy tucattal meghaladja a 1869-es értéket.

Ettől függetlenül elmondható, hogy a település a 18–19. századok folyamán számottevő növekedést könyvelhetett el, hiszen egy évszázad alatt sikerült megdupláznia a lakosság számát, azaz 1787 és 1890 között 122,5% százalékpontos növekedést könyvelnie el. A növekedés üteme a kiegyezés után enyhén csökkent, sőt rövid ideig még enyhe népességvesztés is megfigyelhető volt (1869–1880).

A 20. század fordulóján, az 1900-as népszámlálás idején a lakosság száma meghaladja az ezres küszöböt: 1003 főt regisztrálnak ekkor a településen. Ehhez adódik még 9 fő, amely távol tartózkodik a falutól. A jelenlevő népesség 50,6%-a férfi, azaz a nemek szerinti eloszlás szerint az egyensúly továbbra is fennáll. Az

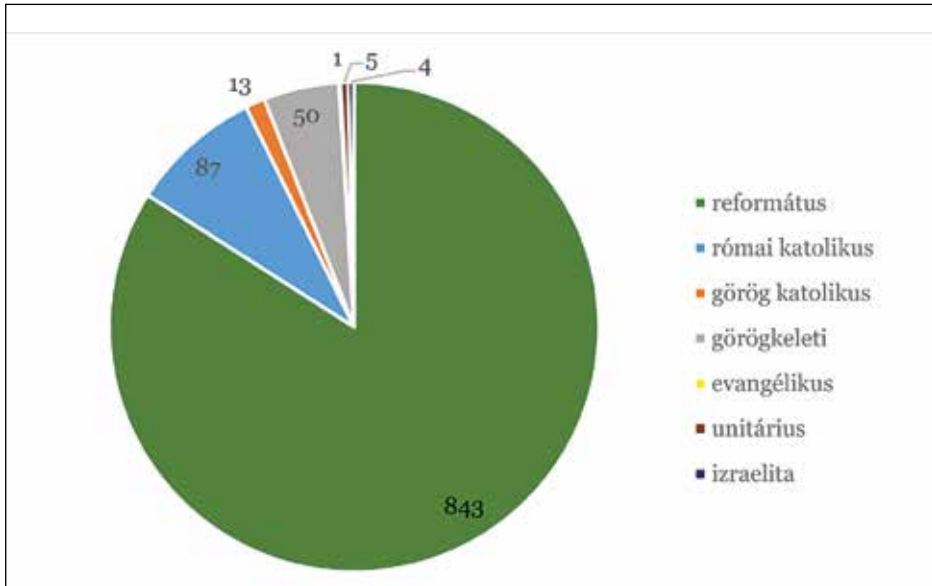
1900-as népszámlálás nem közöl a két nemre vonatkozó családi helyzetet, csupán összesítve, ez alapján megállapítható, hogy az összlakosság 52,1%-a nőtlen/hajadon, míg közel 40%-a házas (pontosabban 39,7%), az özvegyek részaránya pedig 8,2%. A lakosság korszerkezetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 60 év fölöttiek részaránya enyhe növekedést ért el: 8,8%-ra nőtt a teljes népességben belül. Ez a javuló egészségügyi körülményekkel is magyarázható, ami a születéskor várható élettartam növekedése is maga után vonta. Természetesen ez az öregedési index módosulását is eredményezte, azonban a 0,23 érték még mindig rendkívül alacsonynak mondható.

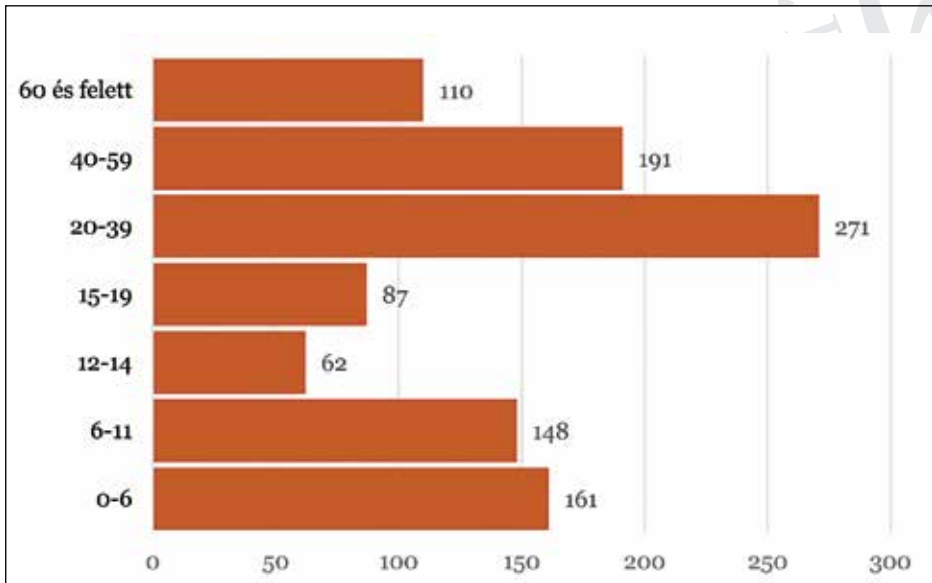
8. ábra. A lakosság korszerkezete 1900-ban

A vallási szerkezet nem változott különösebben a századfordulóra, a református többség mellett kialakul egy stabil római katolikus közösség is, csupán a görög katolikus és a görögkeleti (ortodox) felekezeteken belül van némi mozgás. Az előbbiekek száma 18-ról 13-ra csökken, míg az utóbbiak száma 56-ról 50-re csökken. Újdonság, hogy a településen megjelenik 11 izraelita vallású lakos is. (9. ábra)

A 20. században tovább folytatódott a lakosság mérsékelt növekedése. 1910-re a falu népessége további 27 fővel emelkedett, elérve az 1030 főt. Ez 2,7%-os növekedést jelent. Ezen személyek közül 6 idegen, de a népszámlálási adatok 11 távollévőt is jegyeznek. A lakosság nemi eloszlása kiegyensúlyozott: 50–50%-ot képviselnek a férfiak és nők is az összlakosságból. A családi állapot vizsgálata azt mutatja, hogy a lakosság 51,5%-a nőtlen/hajadon, 36,6%-a házas, az özvegyek aránya pedig 7,6%-át jelentik az össznépességnek. A korcsoport szerinti szerkezet vizsgálata azt mutatja, hogy a javuló életkörülményeknek köszönhetően egyre magasabb lesz az

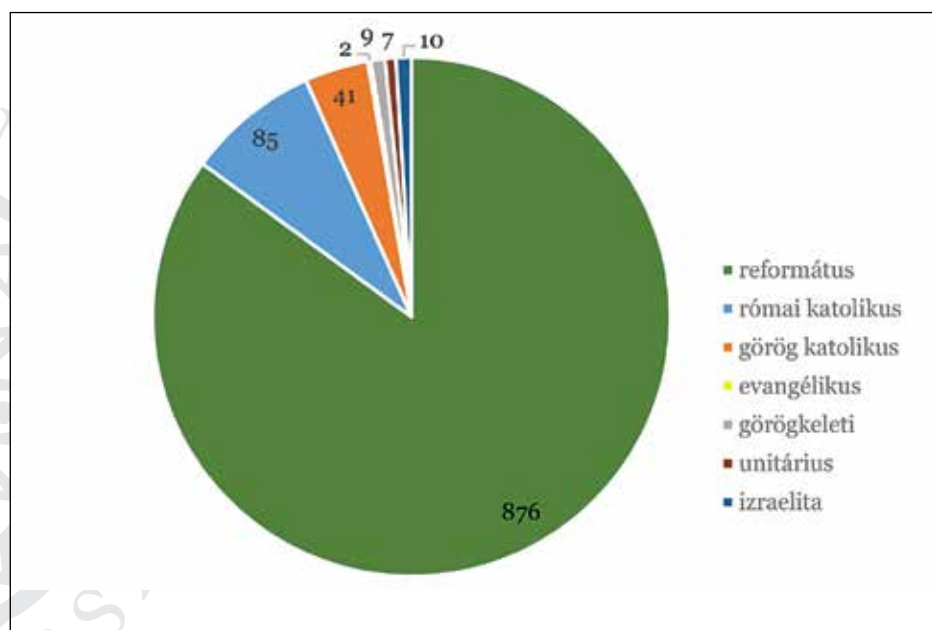
9. ábra. A lakosság felekezeti megoszlása 1900-ban

10. ábra. A lakosság korszerkezete 1910-ben

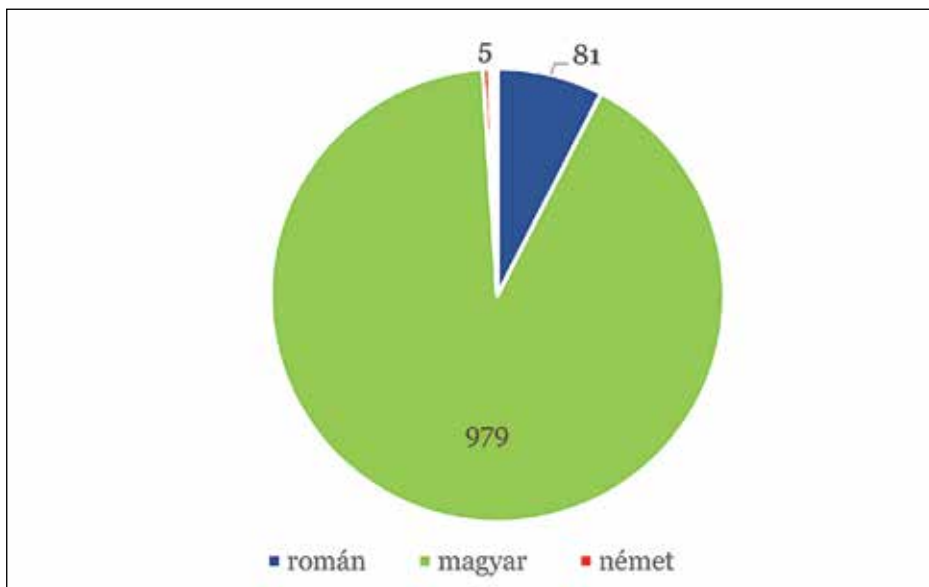
idős korosztály részaránya (10,6%), és ezzel párhuzamosan pedig az öregedési index is emelkedik, elérve 3,4%-ot. (10. ábra)

A lakosság felekezeti megoszlása az előző népszámlálásokat tükrözi, az arányok tekintetében számottevő változás nem történt. A népesség anyanyelvét tekintve is hasonló a helyzet: a lakosság túlnyomó többségének magyar az anyanyelve, csak megközelítőleg 6%-nak német és román az anyanyelve.

11. ábra. A lakosság vallási összetétele 1910-ben

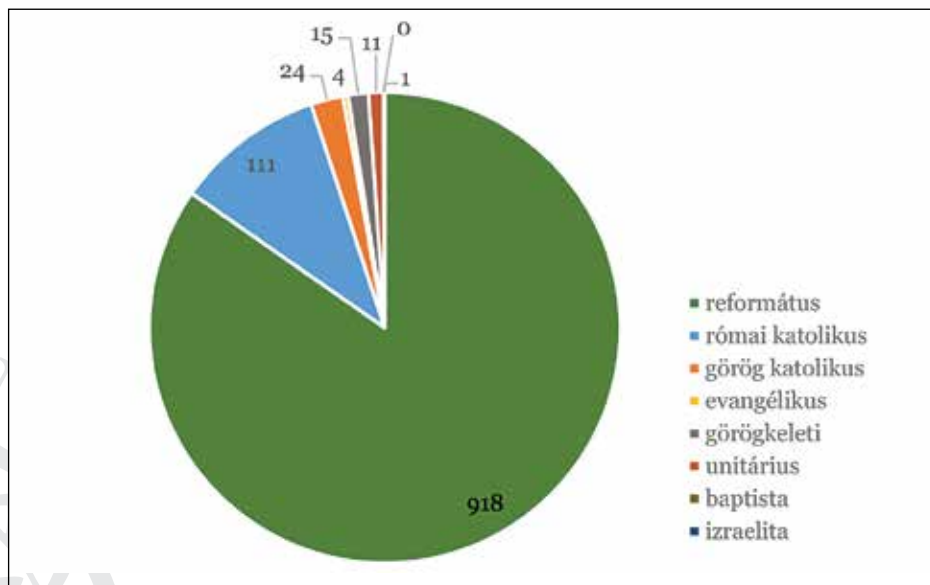
A magyarországi népszámlálások után, az 1930-as román népszámlálás adatait kell figyelembe vennünk, amely az I. világháborút lezáró békeszerződések után létrejött Románia első népszámlálása volt. A felmérés alapján megállapítható, hogy a népesség növekedési üteme enyhén lelassult, a két népszámlálás között eltelt két évtized alatt csupán 4%-kal nőtt a lakosság száma, ami akkor is alacsony, ha figyelembe vesszük, hogy ez az időszak magába foglalja az I. világháború éveit, amikor a természetes szaporulat negatív előjelű volt, elsősorban a háborús veszteségek okán, de drasztikusan visszaesett a termékenység is a fiatal férfinépesség távolléte miatt. A népesség nemek szerinti eloszlása is azt mutatja, hogy 1930-ban még enyhén érződött a háború okozta férfinépesség arányának csökkenése (49% a férfinépesség). Az etnikai megoszlás nem sokat változott a román adminisztráció alá kerüléssel, a népesség 91,4%-a magyar etnikumú és 93% magyar anyanyelvű, az egyéb etnikai csoportok közül a legjelentősebb a román (7,6%), a németek 1% körül, míg az egyéb nemzetiségűek (orosz, cigány, zsidó) 1% alatt vannak.

12. ábra. A lakosság etnikai megoszlása 1930-ban

A következő népszámlálás 1941-ben már újra magyar regiszterekben történik, miután 1940-ben a II. bécsi döntés értelmében a település magyar adminisztráció alá került. Ekkor a népesség száma 1084 fő, ami az előző felméréshez képest csupán 1,2%-os emelkedést jelent. Ez a nagyon mérsékelt növekedés valószínűleg a román népesség számának csökkenése miatt következett be, ugyanis a határmódosítással a román adminisztráció megszűnt, így a nem helyi román nemzetiiségű népesség elhagyta a települést. Az etnikai szerkezetre vonatkozó első szembeötlő változást a román nemzetiség arányának csökkenése – 2,7%-t tett ki – jelenti. Egy másik szembeötlő változást pedig a cigány lakosság arányának jelentős megemelkedése (8,8%-ra nő, míg az előző időszakban számarányuk 1% alatt volt) hozott. Ez a nagymértékű növekedés azonban nem a realitást mutatja. Ezzel kapcsolatban ugyanis meg kell jegyeznünk, hogy a cigány népesség a település etnikai szerkezetében egy rejtőzködő kisebbség, mely különböző felmérések során gyakran magyarnak vallja magát, ezért reális számukat nem lehet a hivatalos statisztikákból kiolvasni. Ez a 20. század első felére is igaz, de még hangsúlyosabban érződik a század második felében végzett népszámlálások esetében (erről lásd még később).

A lakosság vallási szerkezetét tekintve továbbra is a református vallásúak túlsúlya (85%) jellemzi. A római katolikusok 10%-ot, míg a görög katolikusok 2%-ot képviselnek az össznépességből. A többi felekezet 1% környékén, vagy alatta mozog.

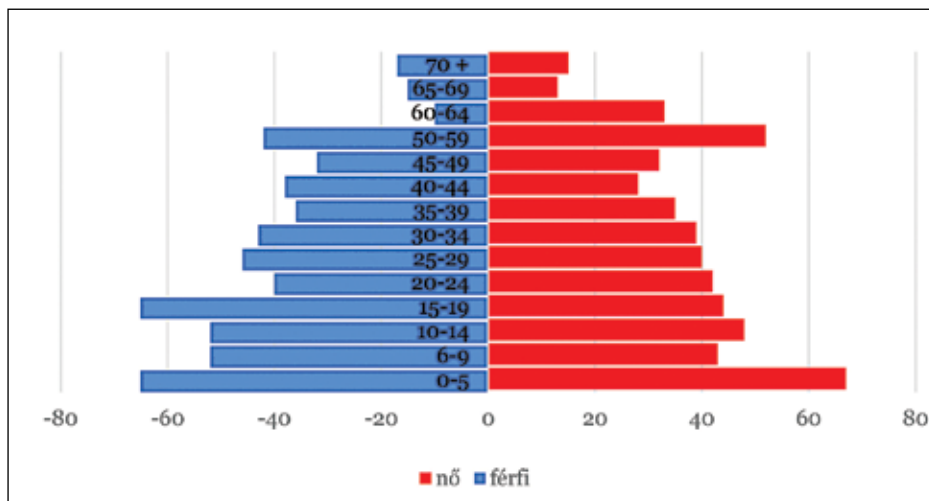
13. ábra. A lakosság vallási szerkezete 1941-ben

A népesség nemek szerinti eloszlása az előző, 1930-as népszámláláshoz képest – amikor a női népesség dominált – megfordul, ugyanis a férfinépesség van fölényben 51–49% arányban. A családi állapot szerint a 15 évesnél idősebb férfinépesség körében 58,6%-t tesz ki a házasok csoportja, 38,3%-t a nőtlen, 2,6%-t az özvegy és 0,5%-t az elvált. A női népesség körében magasabb a házasok aránya (60%), és jelentősen alacsonyabb a hajadonok részaránya (22,5%) azaz a lányok fiatalabb korban házasodtak, mint a férfiak. Viszont kiemelkedően magas az özvegyek aránya (16,4%), amely az I. világháború alatt elszenvedett hadi veszteségek margójára írható.

A népesség korcsoportok szerinti megoszlása kiegyensúlyozottnak mondható, egy igen erős, széles korfa-aljjal, azonban az idősek kategóriája is jól reprezentált. (14. ábra)

A település önálló birtokká válásától a nagybirtok erőszakos felbomlásáig a település lakossága mintegy két és félszeresére nőtt. Ennek az időszaknak nemcsak a gazdasági, de a demográfiai fejlődését is nagyban meghatározta a Telekiek jelenléte, hiszen az uradalom minden időben jelentős cseléd és az uradalmat kiszolgáló népességgel rendelkezett, melynek tagjait gyakran az ország távoli régióiból hozta a településre.

De a Teleki-birtok más módon is meghatározta a helyi lakosság számának alakulását. Menedéket, biztonságot jelentett a közösség számára az éhínséges időszakokban (lásd Szabó 1994a: 41), ez pedig mind az imigrációs folyamatokra, mind a mortalitás rátájára hatással volt. Erről Berekméri István Andrásé önéletrajzában a következőket írja: „Tehát az 1904. évi szárazság hasonló volt az 1946. évi

14. ábra. A népesség korcsoportok szerinti megoszlása 1941-ben

szárazsághoz, azzal a különbséggel, hogy akkor nem volt háborús időszak, kinek amije termett, vagy amije volt, azzal szabadon rendelkezett, nem rekvirálták el a nincsteléneknek. Mindenki el tudta intézni az ő maga sorsát, a gazda úgy, mint a munkásnak nevezett napszámos. Igen, ez érthető is maga magától. Az akkori földesúrnak, gróf Teleki Sámuelnek 16 fogata volt, mind négyes ökörrrel ellátva. Emellett volt 16 béres, 1 béres bíró évszámra megfogadva mint komenciós cselédek. Volt kettő lófogat teherhordásra, e kettő lófogat mellett négy férfi kocsis komenciós. Volt 2 fogatos lószekér úgy könnyű mozgásra, ezek mellett is egy-egy férfi komenciós cseléd. Volt kettő négylovas parádés kocsis, ezek mellett még egy-egy rosvájter lovasz. Volt kettő fajmén, emellett egy komenciós lovasz. Voltak a háti lovak, ezek mellett komenciós lovaszok. Voltak a tehenészek, akik mind komenciós cselédek voltak, volt a telivér fajtájú 300 éves ménes, ezek mellett lópásztorok, mind komenciós cselédek, voltak a szarvasmarha, juh és disznó pásztorok, ezek is mind komenciós cselédek. Azon kívül a belső cselédség, akik többen férfi- és nő-cselédekből állottak, akiknek szintén részben komenciós fizetés, részben bentlakó kosztosok voltak. Hát akkor csak el lehet képzelni, hogy az 1904. évi nagy szárazság miatt volt könnyebben viselhető az 1946. évi nagy szárazsághoz képest. Azért, mert az a nagy tömör birtok látjuk, hogy hány rászoruló, szegény embernek adott kenyeret, de finom kenyeret, tűzifát meg ruházatot. Szóval az egész családjukat egy életen keresztül, akik hűséges cselédek voltak, eltartotta az uradalom.” (Berekméri I. A. 2008: 26.)

A kommunizmus időszaka

A 20. század második felében a román adminisztráció végezte népszámlálások eredményeit kell a vizsgálatba vonni. Sajnos a szocialista felmérések (1956, 1966, 1977) nem követték mindig ugyanazt a szerkezetet, így erről az időszakról összesítve fogunk beszélni.

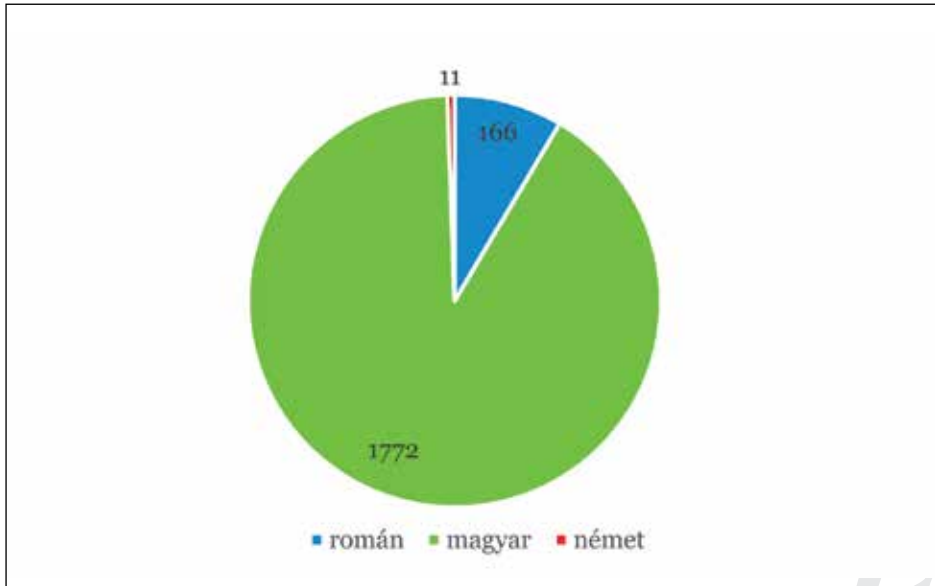
1956-ban a település 1271 főt számlál. Ez pedig 17,3%-os növekedési rátát jelent az eltelt másfél évtized alatt, azaz a háború utáni békeidőszak a natalitás emelkedését és ugyanakkor a mortalitási ráta csökkenését is magával hozta. Ez a kiemelkedő növekedés folytatódik a következő évtizedben is, az 1966-os romániai népszámlálás már 1949 főt regisztrál a településen. Ez a szám a legmagasabb érték, amelyet a falu életében elért. A növekedési ütem úgyszintén a legmagasabb a demográfia-történetben: 53%-os növekedés 1956–1966 között. Természetesen ennek több magyarázata is van. Elsősorban folytatódott az a pozitív trend, ami a második világháború vége után és egyben a gazdasági-társadalmi helyzet stabilizálása után elkezdődött. A szocialista településfejlesztési politika nemcsak a gépesített mezőgazdaságot helyezte előtérbe, az állami és a kollektív gazdaságokat és az ezeket kiszolgáló (Mezőgazdasági Gépállomás) intézményeit ekkor hozta létre, hanem a falu industrializációját is, ezzel munkahelyeket teremtett a településen, ami a megélhetésre gyakorolt pozitív hatást.

Ugyanakkor egy érdekes anomáliát is felfedezhetünk a népesség korszerkezetében, ha a népesség nemek és korcsoportok szerinti eloszlását vizsgáljuk. A 15–19 éves férfi lakosság száma kiugróan magas, sőt teljesen valótlannak tűnik, minden valószínűség szerint, hogy ez a szám (481) nem csak az itt élő fiataloké, hanem a környező településekre is vonatkozik. Hogyha az anomália eredetét kezdjük keresni, arra a következtetésre juthatunk, hogy az akkori népszámlálási szabályzat alapján valószínűleg minden, a településen tartózkodó személyt helyiként regisztráltak, így a mezőgazdasági szakiskola bentlakó diákjai sáromberkiekként voltak nyilvántartásba véve. Ez mintegy 400 fős többletet eredményezett a falu tényleges lakosságához képest. Ha ezt leszámítjuk a tíz év alatt a növekedési ütem csupán 21% körül van, amely érték még így is magasnak mondható.

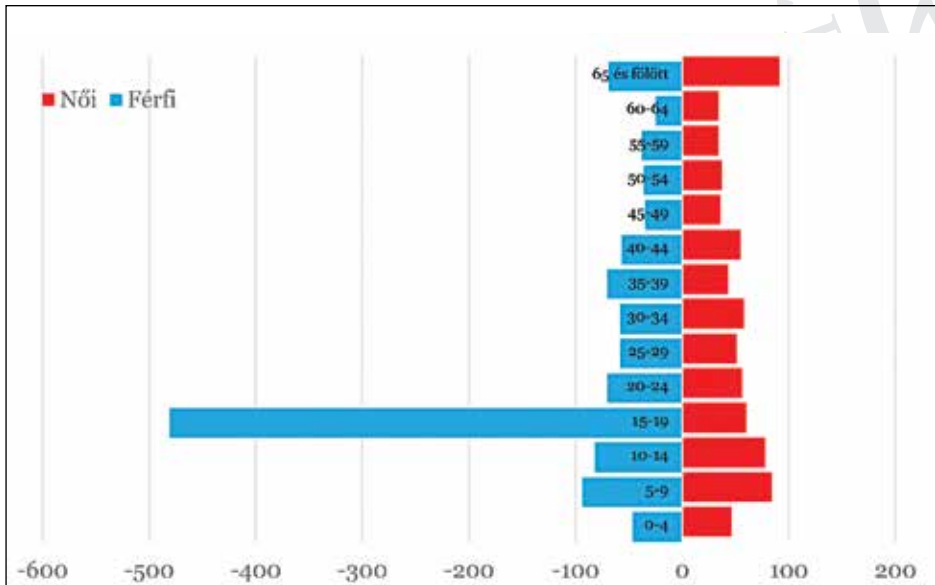
A népesség etnikai megoszlása 1966-ban azt mutatja, hogy három etnikum él a településen. Ebből a magyar lakosság az össznépesség 91%-át teszi ki, a román közösség 8,5%-ot, míg a németek 0,56%-át jelentik az összlakoságnak. Az 1941-es népszámláláson 8% kitevő cigány lakosság teljes mértékben eltűnt a regiszterekből. (15. ábra)

A nemek szerinti megoszlás az előbb említett 15–19 év közötti korcsoportban a férfiak száma miatt is nagyon torzult képet mutat: 61,8% a férfi és mindössze 38,2% a női népesség. A fentebb említett anomália miatt a korfa sajátos és természetellenes képet mutat. Ha ezt leszámítjuk, akkor a korfa kiegyensúlyozottnak mondható, megfelelő alappal és enyhén kiugró felső résszel, ez utóbbi azzal is magyarázható, hogy a népszámlálás a 65 év fölöttiek esetében nem bontja a korszerkezet jobban fel, így egy viszonylag nagyobb közösséget jelentenek. Ez nem azt jelenti, hogy

15. ábra. A lakosság etnikai megoszlása 1966-ban

16. ábra. A lakosság korszerkezete 1966-ban

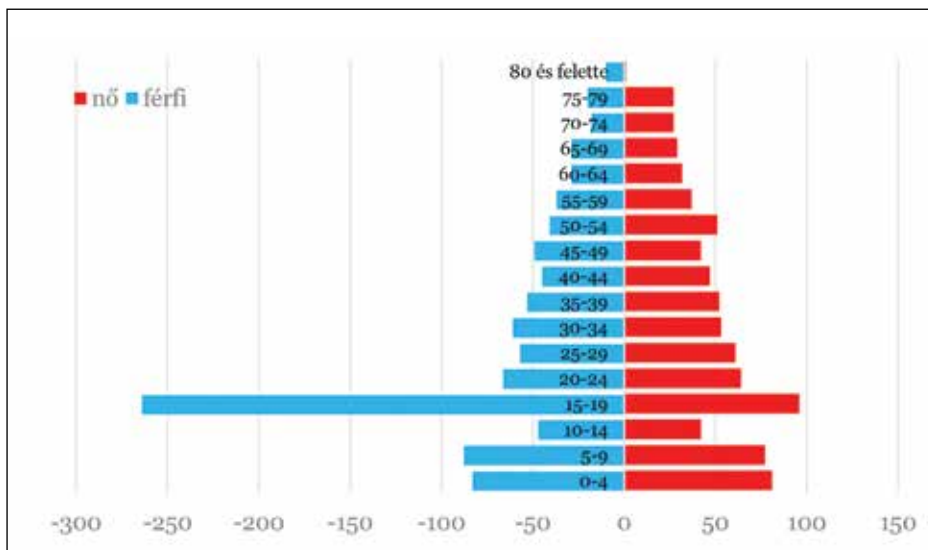
az öregek részaránya kiemelkedően magas lenne az össznépességen belül, hiszen az öregedési index 37,2%-os, amely érték igen előnyösnek számít. (16. ábra)

A szocialista rendszer 1962-re zárta le a vidék mezőgazdaságának kollektivizálását, ennek a folyamatnak, valamint az erőltetett iparosításnak a migrációra gyakorolt hatása az 1977-es népszámláláson már érződött, ugyanis a népesség növekedésének üteme negatív irányt vett fel az előző népszámláláshoz képest. A csökkenés mértéke 7%-os volt. Mivel 1966-ban fogadták el és vezették be a 770-es népesség-szabályozásra vonatkozó dekrétumot (abortusztilalom) úgy gondoljuk, hogy elsősorban a migrációs mérleg változásai (a Marosvásárhelyre vagy más iparosodott vidékekre történő elvándorlás) okozták a népesség számának változását és nem feltétlenül a természetes szaporulat értékének változásai. Ugyanis a pronatalista szocialista népesedéspolitika következtében a natalitás értéke ország szinten megugrott,¹⁴⁶ és nem volt ez másképp ezen a településen sem (19–21% volt az értéke).

Azonban ha az előző népszámlálási eredményekhez hasonlóan most is szemügyre vesszük a korfát és nemek szerinti eloszlást, most is találunk egy kiugró értéket, amely akárcsak az előző esetben, itt is a mezőgazdasági szakiskolában tanuló diákok száma miatt emelkedik ki. A többlet ez alkalommal nem olyan magas, mint 1966-ban, becslésünk alapján megközelítőleg 160 fővel jelentett többlet a település lakosainak valódi számához képest. Korrigálva ezzel a becsült értékkel a népességszámot, megállapíthatjuk, hogy a tényleges lakosság 1640 körül lehetett. És ha az 1966-os korrigált népességszámmal összevetjük ezt az értéket, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy nem csökkent a népességszám, hanem megközelítőleg 6,5%-kal nőtt. Természetesen ezek a saját becsléseink és magyarázataink, a népszámlálási adatok csak következtetni engednek erre.

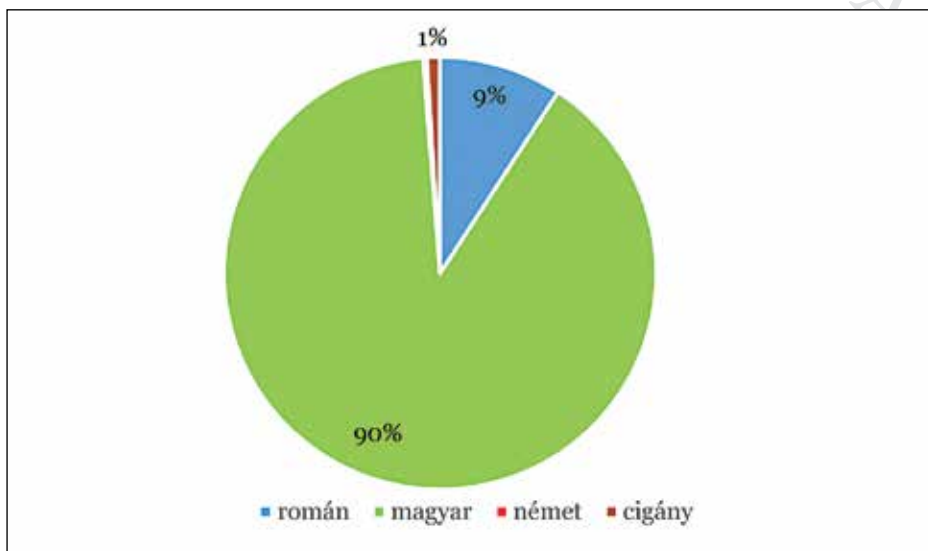
Az 1977-es adatokat elemezve, a népesség nemek szerinti eloszlása kissé javult az előző, 1966-os arányokhoz képest, ugyanis a nemek aránya ez alkalommal 45–55 (nő–férfi). Ez az eloszlás azonban még mindig országos átlagtól eltérő, és megítélésünk szerint továbbra is a diákok jelenlétével magyarázható. Ugyanis továbbra is a 15–19 év közötti férfi lakosság száma ugrik ki, a szakiskolában pedig többségükben fiatal fiúk voltak beiratkozva. A népesség korcsoport szerinti megoszlását már érintettük. Ahogy az alábbi ábra is mutatja a település korfája az említett anomáliát leszámítva eléggé kiegyensúlyozott szerkezettel rendelkezik, szépen felfele vékonyodó korfáról beszélhetünk. Talán a 10–14 éves korosztály van a megszokottnál kisebb számban, de ez látható volt már 1966-ban, hogy a korfa alapja kissé szűkebb volt. Az 1960-as évek elején lecsökkent gyerekvállalási kedvet erősítette fel a 770-es dekrétum bevezetése, így a korfa alja ismét szépen kiszélesedett. Az öregedési index 1,5 százalékponttal nőtt az előző évtizedhez képest, 38,5%, viszont ez is mutatja, hogy alapvetően a település esetében ekkor még nem beszélhetünk előregezésről. (17. ábra)

146 Az 1966-ban bevezetett dekrétum célja az 1956–1966 közötti erőteljes születésszám csökkenés ellen-súlyozása volt, ugyanis ország szinten ekkor érződött a demográfiai átmenet harmadik korszakának vége. A rendeletet szigorú abortusz-és családtervezési tilalom követte (lásd Veres 2011: 136).

17. ábra. A lakosság korszerkezete 1966-ban

Ami a népesség etnikai szerkezetét illeti, ez nem változott: a településen továbbra is túlnyomó többségben (90%) magyarok éltek. 1977-ben a településen, az egyéb etnikumok közül jelentősebb közösséget a románok alkotnak (9%). Érdekes, hogy a cigányok újra megjelennek a népszámlálási eredményekben, de csupán 1% körül mozog a részarányuk. A német lakosság elenyésző számban van jelen, mindössze 5 főt számlál.

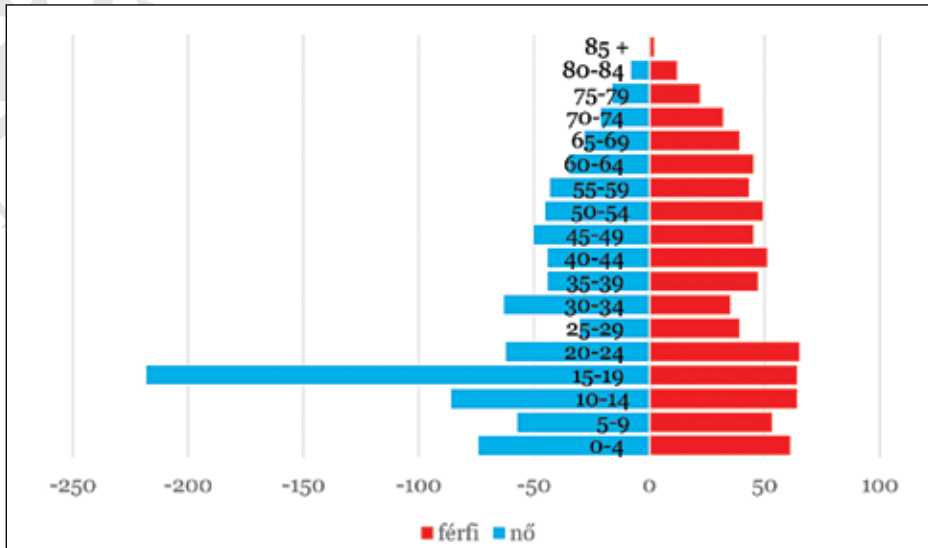
18. ábra. A lakosság etnikai összetétele 1977-ben

A kommunizmus utolsó évtizedének népessépolitikájáról – annak ellenére, hogy ebben az időszakban nem készült népességfelmérés – elmondható, hogy a korszak gazdasági visszaesésére (lásd Gagyi 2009a: 205–214) válaszként a lakosság az egykézessel reagált,¹⁴⁷ s ezáltal egy – a paraszti/falusi társadalomban addig idegen/szokatlan családmódel honosodott meg, melynek következményei napjainkig érzékelhetők a település demográfiai szerkezetében, de a gazdasági és életmódbeli modellek alakulásában is.

Az 1989-es rendszerváltás utáni időszak

A következő népszámlálást Romániában már a rendszerváltozás után szervezték meg, 1992-ben. Ekkor a település állandó népessége 1692 fő volt, ami az 1977-es értékekhez képest újabb 6,8%-os csökkenést jelentett.

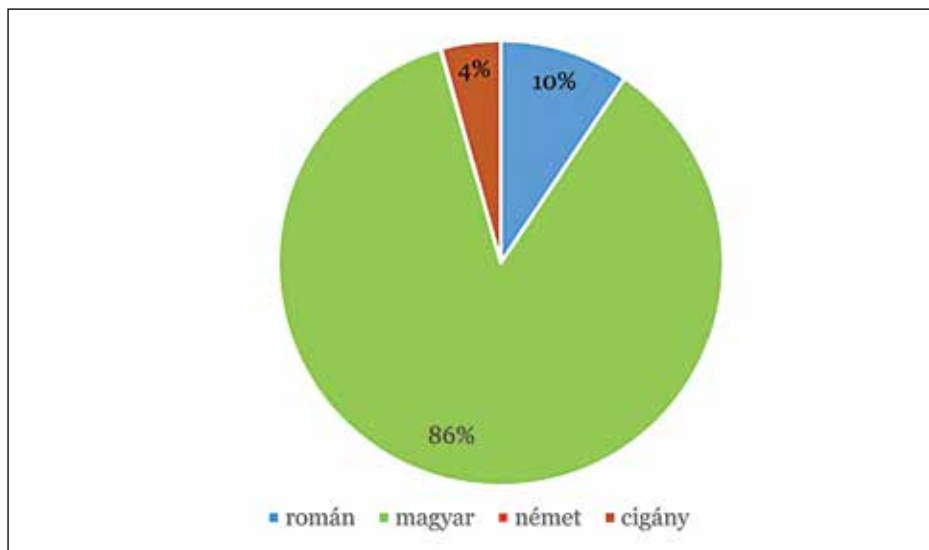
1992-ben a népesség nemek szerinti eloszlása még mindig férfidominanciát mutat: 56% a férfiak részaránya, szemben a nők 44%-ával. Ez, ahogy ezt már az 1966-os népszámlálás óta jellemző, elsősorban a 15–19 éves korosztályban jelent erős túlréprezentáltságot. Ha a népesség korszkezetét ábrázoló korfát nézzük, most is azt tapasztalhatjuk, hogy a fent említett korosztályt nézzük, akkor ez a férfiak esetében rendellenesen kiugró számot mutat. Ha azonban a férfilakosságból kivonjuk a diákok részarányát, akkor azt mondhatjuk, hogy a korszkezet viszonylag egyenletes. Talpa még mindig megfelelően ellátott fiatal népességgel. Az öregedési index pedig szintén jónak mondható, 33,21%.

19. ábra. A népesség korszkezetete 1992-ben

147 Itt kell azonban megemlítenünk, hogy helyi viszonylatban az egykézés csupán a település népességének egy részére volt jellemző, a cigány közösség tagjai körében továbbra is a többgyerekes (5-7) családmódel maradt érvényben.

Az etnikai szerkezetben is apró módosulás figyelhető meg. A többséget alkotó magyar etnikum részaránya enyhén visszaesett (86%-ra), nőtt ellenben a román (10%) és a cigány (4%) közösség részaránya.

20. ábra. A lakosság etnikai összetétele 1992-ben

Egy évtized múlva, a 2002-es népszámlálás idején a település lakossága 1648 fő volt, vagyis továbbra is csökkenő tendenciát mutatott. Mindez összhangban van az az ország szinten érvényesülő megváltozott demográfiai folyamatokkal, amelyek általánosan a népesség csökkenéséhez vezettek. A rendszerváltozás után általánossá váló demográfiai folyamatok (csökkenő születésszám, kitolódott házasságkötési életkor, alacsonyabb termékenységi mutatók, nagyobb válási arányszám, a halandóság egyre növekvő szintje, előregedés, negatív migrációs mérleg) még az 1992-es népszámlálási eredményekben nem éreztették annyira hatásukat, azonban már a 90-es évek második felében érződik a népesedési folyamatokban.¹⁴⁸

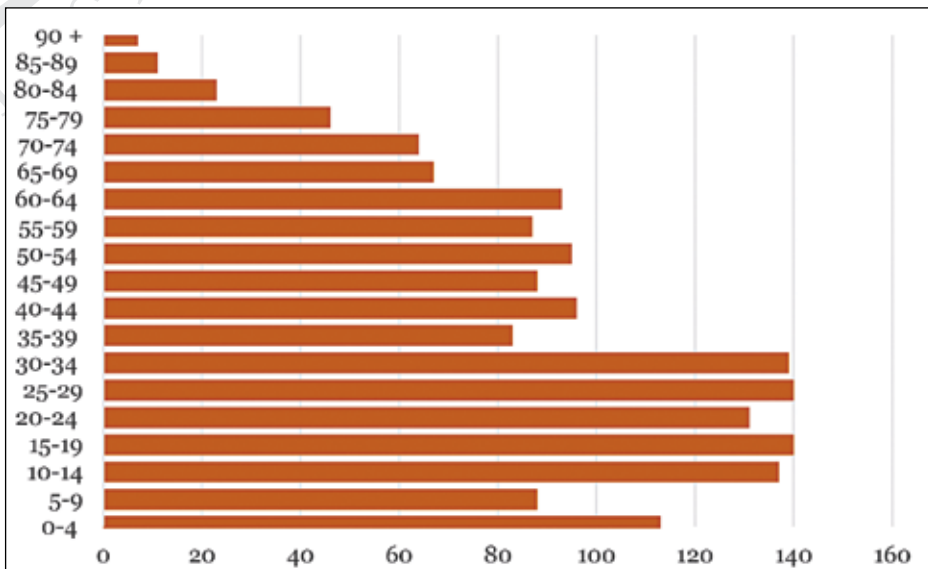
Elsősorban az 1966-os dekrétum eltörlésének voltak negatív hatásai, ugyanis az abortusz legalizálásával és a különböző, modern születésszabályozási technikák elterjedésével a nyers születésszám (és natalitás) jelentős mértékben csökkent. Mindezt a kitolódott házasságkötési életkor és egyúttal kitolódott első gyerek vállalása, alacsonyabb termékenységi mutatók is befolyásolták. Ehhez társult még a népesség lassú előregedése és a halandóság egyre növekvő szintje. Mindez a természetes szaporulat csökkenését eredményezte országszerte, helyenként pedig fogyás következett be. A természetes fogyást a migrációs veszteségek is erősítették, ugyanis a kilencvenes években felerősödött a nemzetközi vándorlás mértéke. Erdélyből, a ma-

¹⁴⁸ Mindez a nyugati országok mintájára zajlott le a volt szocialista, Kelet-európai blokkban, csupán a folyamat volt rövidebb lefolyású (Kovács Z. 2002).

gyarlakta vidékekről (és Sáromberkéről is) elsősorban Magyarországra vándoroltak ki. Ezen demográfiai folyamatok, a gazdasági életben történt változásokkal (gazdasági válság, dezindustrializáció) a munkaerőpiacot is érintették és az aktív népesség csökkenését eredményezték (egy időben a foglalkoztatott népesség arányának csökkenését is), valamint az inaktív népesség növekedését. Főként az eltartott népesség és a nyugdíjas réteg száma nőtt meg (lásd Kurkó 2010: 129–211).

Sáromberkén tehát 1992–2002 között nem számottevő a csökkenés, csupán 2,6%-os. Természetesen itt is visszaesett a születésszám a magyar és román lakosság körében, és a termékenység is, azonban a cigány közösség esetében a natalitás magas értékű maradt és a termékenység is magasabb volt, mint a magyar lakosság körében. Ehhez járult hozzá az, hogy míg a magasabban képzett magyar nemzetiségű nők esetében az első gyerek születése mind későbbi időre tehető, ez a cigány lakosság körében nem figyelhető meg, igen korai korban születik meg az első gyerek, ezáltal a termékeny időszak is jóval hosszabb. A natalitás értékei 1990 után 4,8 és 20% között változott. A mélypontot 1993-ban regisztrálták, majd a következő évben is relatív alacsony, 9‰ volt. Ekkor érezhető először itt a modern születésszabályozás elterjedése, míg a magasabb születési arányszámot 2002-re érte el a település, mikorra a gazdaság is stabilizálódni látszott és a perspektívák kedvezőbbek lettek.

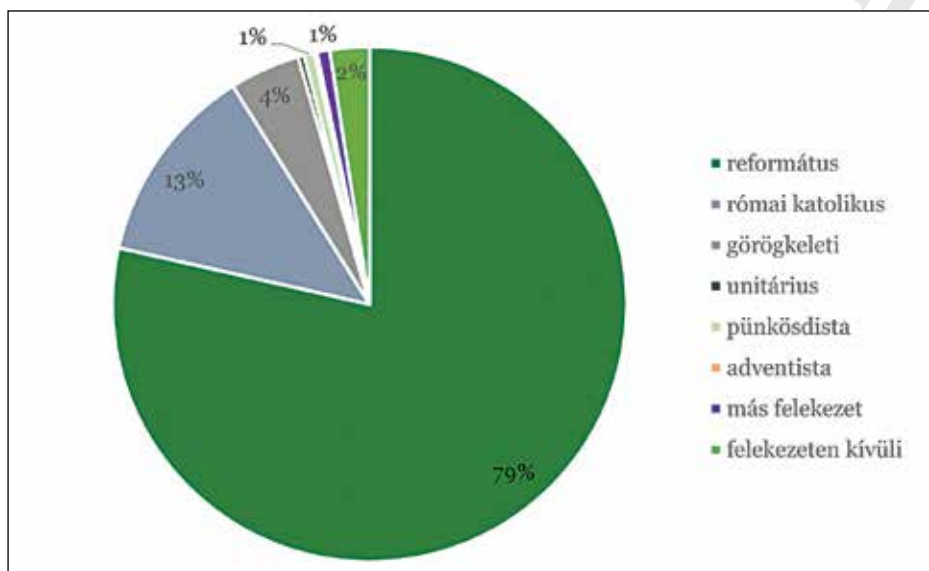
A népesség korszerkezetét a lenti ábra mutatja. Itt is látható, hogy a korfa alja kissé visszaszűkült, különösen az 5–9 éves korosztály van kis számban. A korfa tetején azonban az idős korosztály nagy számban képviselt. Az öregedési index azonban még mindig kedvező (64,5%), nem haladta meg az idős korosztály (65 év és fölötti) a fiatalok (0–14 év) részarányát. Ez országos szinten a 21. század első éveiben következett be, de a kistérségben és a megyében is hangsúlyosabb volt, mint Sáromberkén.

21. ábra. A népesség korszerkezete 2002-ben

A nemek eloszlása a férfi lakosság enyhe dominanciáját mutatja (50,5%), ami a 20. század eleji időszak kivételével végig jellemző volt a településen. A népesség etnikai szerkezete nem változik jelentősen, a magyar–román–cigány közösség az, ami továbbra is jelen van, csak a részarányok változnak némileg: 93,4% magyar, 4,5% román és 2% cigány. A cigány közösség részarányának csökkenése és a magyar közösség arányának növekedése azt jelzi, hogy nagy valószínűség szerint a lekérdezésnél a legtöbb cigány magát magyar nemzetiségűnek vallotta. A településen ekkor még 1 ukrán nemzetiségű személy is jelen van.

A népesség vallási szerkezete a 21. század elejére sokszínűbb lett, mint az a 20. században volt, ugyanis a történelmi egyházak mellett elismerték a különböző neoprotesztáns egyházakat is, így ezek most bekerültek a népszámlálások adatsoraiba. Így a felekezetek között megjelentek a pünkösdista, valamint az adventista is. A református továbbra is a település vezető felekezete (79%) maradt, míg a római katolikusok 13%-ot, a görögkeletiek (ortodoxok) 4%-ot, a többi felekezet 1–2%-ot tett ki az össznépességből.

22. ábra. A lakosság felekezeti megoszlása 2002-ben

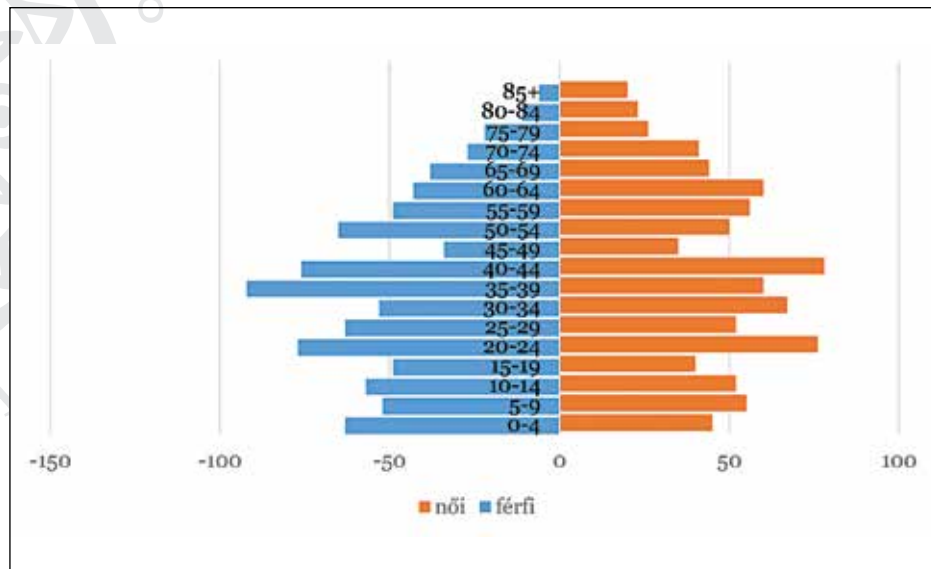
Az előző részben az ismert népszámlálások eredményeit elemezve mutattuk be Sáromberke népességfejlődését az első modern magyarországi népszámlálástól (1784) egészen a 21. század első népszámlálásáig (2002). A következőkben az utolsó, az Európai Unióhoz való csatlakozást követő népszámlálás (2011) eredményeivel mutatjuk be a jelenlegi állapotokat.

2011-ben a népesség 1757 fő volt. Ez az érték a kilenc évvel korábban elvégzett népszámlálás eredményéhez viszonyítva 6,6%-os növekedést jelent a település népessége körében. Ez a növekedési ütem kiemelkedő, ugyanis az országos és megyei

népességfejlődési trendek negatív irányt mutatnak. Ez a pozitív mozgás több tényező együtthatásaként jöhetett létre.

A natalitás értéke átlagban számolva 12‰ körül van, ez az érték viszonylag kedvező, hiszen a térségben átlag 10‰ körülire tehető a születés-arányszám. A településen belül a cigány közösség esetében magasabbak a születési arányszámok. A másik tényező, ami pozitívan befolyásolta a népességszám alakulását, a migráció. Pontosabban az imigráció értéke: kedvező földrajzi helyzete miatt (a nagyvároshoz viszonylag közel, 12 km-re, a 15-ös országút mentén) a marosvásárhelyi szuburbanizáció¹⁴⁹ egy vékony szelete érintette a falut, bár természetesen nem olyan mértékben, mint Marosvásárhely közvetlen szuburbán településeit (Marosszentgyörgy, Koronka, Marosszentkirály), de azért az elmúlt egy évtizedben számos fiatal középosztálybeli család költözött ki a településre. Ez a népesség korszerkezetét is pozitívan befolyásolta, az előregedést kissé ellensúlyozta.

Ami a népesség korszerkezetét illeti, az alábbi korfával szemléltetjük a jelenlegi helyzetet:

23. ábra. A lakosság korszerkezete 2012-ben

149 A településen alapvetően *jóléti szuburbanizációról* (Kovács Z. 2002) beszélhetünk, amikor a képzetesebb, középosztálybeli lakosok a kedvezőbb, vonzóbb környezet (csendes falusi környezet, zöldövezet, kertés családi ház) ígéréteiben váltanak a városi környezetről falusira. Természetesen a térségből akad példa a kényszerbeköltözésre is, amikor a dezindusztrializáció (1990-es években bezáró ipari egységek, munkanélküliség) miatt kényszerből vándoroltak (vissza) falura. Ez a két típusú beköltözött népesség 2 eltérő lakásválasztási modellt követ: az első a kis telket, rajta nagy, új építésű házzal és veteményes nélkül, a második a kisebb és régebbi építésű házat (esetleg szülői házat) és a nagy kertet preferálja.

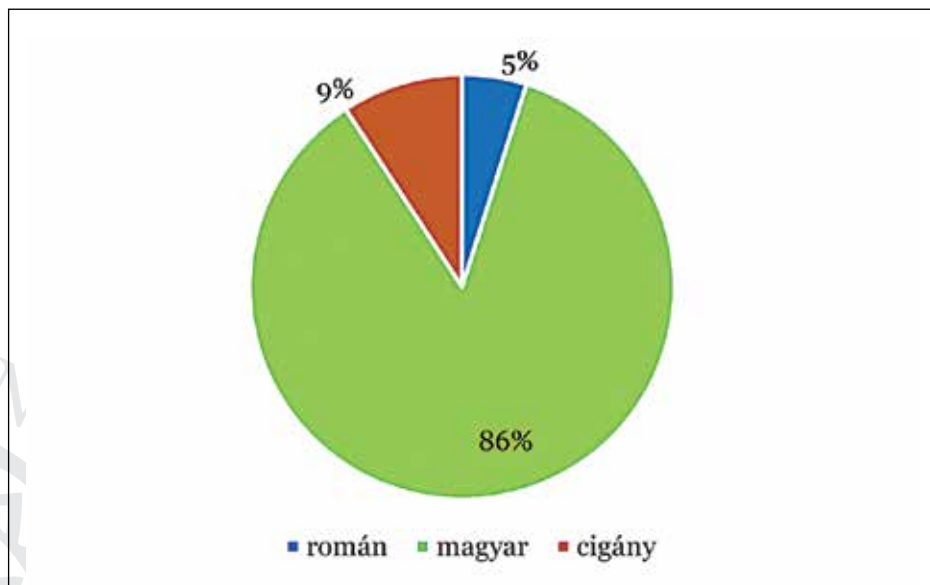

Ezzel kapcsolatban a következő észrevételeket kell tennünk, amelyek elsősorban a korfa kiugró értékeit/ visszaszoruló értékeit ábrázolják: (1) a 2011-es korfa tetején még észrevehető az első világháború csökkent születésszáma, míg a második világháború idején a csökkent natalitás a 65–74 korosztálynál figyelhető meg. (2) Az 1956–66 közötti születésszám-csökkenés (szabad születéskorlátozás) főként a 45–49 éves korosztálynál érződik. (3) Az 1966-os abortusztilalom egy máig érzékelhető kiugrást eredményez a korfán, ugyanis erőteljesen megnő a születésszám, a 40–44-es korcsoportnál látható először és érezhető még a következőknél is. (4) A rendszerváltozás utáni új helyzet (abortusz legalizálása, modern családtervezés) a születésszám újabb drasztikus csökkenéshez vezet, ez leginkább a 15–19 éves korosztály összeszűkülésében látszik a korfán, valamint a korfa aljának elvékonyodásában.

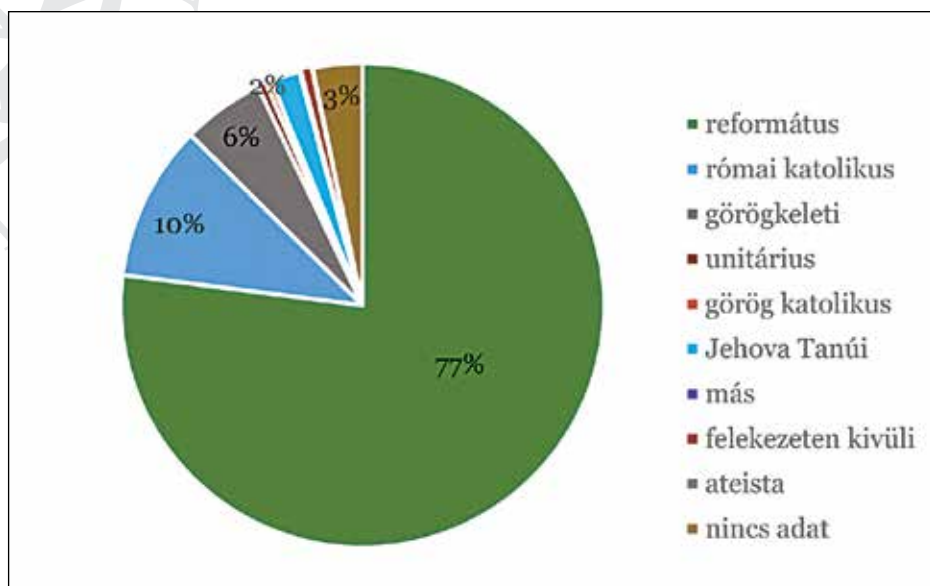
Mindamellet, hogy a korfa alja visszaszűkül, a település nem mondható előre-gedőnek, ugyanis az idős generáció (65 év fölöttiek) még mindig csak 79%-át jelenti a fiataloknak (0–15 évesek).

Ami az etnikai szerkezetet illeti, ebben a tekintetben nem változott, azaz a statisztikákban a magyar lakosság még mindig abszolút többségben van, 85% fölötti részarányt képvisel. A román és a cigány lakosság úgyszintén 5–10% között változik. 2011-ben a román közösség 5% volt, míg a cigány közösség 9%-ot képviselt az össznépességből. A cigány lakosok számának változása az idők folyamán elég furcsa trendet mutat, ugyanis hol eltűnnek, hol nagyobb számban jelennek meg a statisztikában. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a cigány népesség válójában egy rejtőzködő kisebbség, mely különböző felmérések során részben magyar etnikumúnak vallja magát, ezért reális számukat nem lehet a hivatalos statisztikákból kiolvasni. Ez a 20. század első felére is igaz, azonban hangsúlyosabban érződik a század második felében végzett népszámlálások esetében. Valamivel jobb képet a népszámlálásoknál a saját, a 2000-es évek végén végzett saját felmérésünk mutat (lásd Vajda 2013a: 31), de hivatkozhatunk az iskolák számadataira vagy az egyházi összeírásra is: mindhárom azt mutatja, hogy reálisan részarányuk 30% körül van és folyamatosan növekedő tendenciát mutat. (24. ábra)

A vallási szerkezetről elmondhatjuk, hogy továbbra is a református gyülekezet a legnépesebb a településen (77% tesz ki az össznépességből), őket követi a római katolikus (10%) és a görögkeleti (ortodox) (6%). Néhány egyház (unitárius, görög katolikus) követője nagyon kis számban van jelen, 1% alatt van. Érdekesképpen megjegyezzük, hogy az idők során a településről eltűntek az evangélikusok valamint a zsidók, a 2011-es népszámlálás idejére viszont megjelent egy új kategória, a Jehova Tanúi, amely vallási csoport 2%-ot tesz ki az összlakosságból. (25. ábra)

24. ábra. A lakosság etnikai összetétele 2012-ben

25. ábra. A lakosság vallási összetétele 2012-ben

Összegzés

Magyarországon az első modern népességfelmérés az 1784–87-es időszak között következett be, és az azóta eltelt közel kétszázharminc év alatt Sáromberke népességét megnégyszerezte. A lassúbb vagy – időközönként gyorsabb – fejlődési ütemet az adott történelmi időszak társadalmi-gazdasági viszonyai is erőteljesen befolyásoltak. A 18–19. században a falu életét, így a népességszám alakulását is a Teleki-uradalom fejlődésnek ritmusa határozta meg. A település népessége nagyjából száz év alatt, a jobbágyfelszabadítás idejére duplázódott meg és a 20. század elején érte el az 1000-es küszöböt. A 20. század első felében a háborús viszonyok és a gazdasági válságok következtében a népesség növekedésének üteme lelassult. A második világháborút követően, majd a sikeres '60-as években (lásd Gagyi 2009a: 196–204), a gazdasági és társadalmi stabilitás idején a népesség növekedési üteme ugrásszerűen megnőtt. A szocializmus időszakának utolsó éveiben azonban a népesség száma – a születésszabályozást tiltó rendeletek ellenére is – csökkenni kezdett, s ez a folyamat a rendszerváltás után sem fordult meg, sőt a terhesség-megelőzési technikák elterjedése miatt tovább fokozódott. Ebben a korszakban vált divattá a magyarok körében az egykézés is. A rendszerváltozás után a nyugati mintákra csökken a születésszám és az egy családra jutó gyermekek száma, következésképpen a népesség tovább fogyott.

Fordulatot az elmúlt 10 évben tapasztalhattunk, de ez sem elsősorban a gyermekszaporulatnak, mint inkább a beköltözők viszonylag magas számának köszönhető. Ezzel viszont megbomlott a lakosság korábbi foglalkozásszerkezete és világleképe egyaránt. A beköltöző családok városi életmodelleket hoztak be és honosítottak meg a településen.

26. ábra. A település népességének számbeli alakulása 1784 és 2011 között

A népesség szerkezetét tekintve a településen mindvégig a magyar nemzetiségű és református vallású népesség hangsúlyos dominanciája volt érzékelhető.

Korszerkezetét tekintve napjainkig kiegyensúlyozottnak mondható, s csak az elmúlt egy-két évtizedben kezdte a közösséget a demográfiai öregedés jellemezni. Viszont ha az összlakosságból leszámoljuk a cigány lakosságot, aki teljesen eltérő demográfiai sajátosságokat mutat, mint a település többi etnikuma, akkor a helyzet már korántsem ilyen biztató, ugyanis a településen már az 1980-as évektől kezdődően érezhető a magyar lakosság lassú előregedése, és ez a tendencia az utóbbi években tovább fokozódott.

A vizsgált időszakban Sáromberkén a több családsejt egymás mellett élése, a nagycsalád jellemző, s csak a 20. század végén válnak általánossá az egy családsejtből álló háztartások, gazdaságok. A 2002-es népszámlás adatai szerint 557 a gazdaságok száma, ahol átlagban 3 személy jut egy gazdaságra, azaz a két szülő és egy gyermek családtípus a legelterjedtebb. A statisztikai adatok szerint 100 lakásra 109,43 gazdaság esik. Ez a tendencia 2011-ben is folytatódott: egy lakásra átlagban 3 személy, 556 épületben 596 gazdaság jutott, ami azt jelzi, hogy az egy házban lakó, de külön gazdaságot vezető két generáció szintén megtalálható a településen.

Kisközösségről lévén szó, a településre mind a mai napig a rokoni relációk sűrűsége jellemző, melyet helyi nyelvhasználatban az „*itt mindenki mindenkivel rokon*” gyakran elhangzó megállapítás juttatja kifejezésre. A gyakori névazonosságot a településen a ragadványnevek használatával hidalják át. Ezek még a hivatalos szervek által kibocsátott iratok esetében is elég gyakran előfordulnak. A ragadványnevek egy része az egyén által is interiorizált, elfogadott, használt és/vagy megtűrt (Gépész, Bíró stb.), másik részüket csak a közösség többi tagja használja (Csekó, Biszta stb.), ezek a hivatalos iratokban nem, de még a magániratokban is csak ritkán fordulnak elő.

A társadalom- és a foglalkozásszerkezet átalakulása

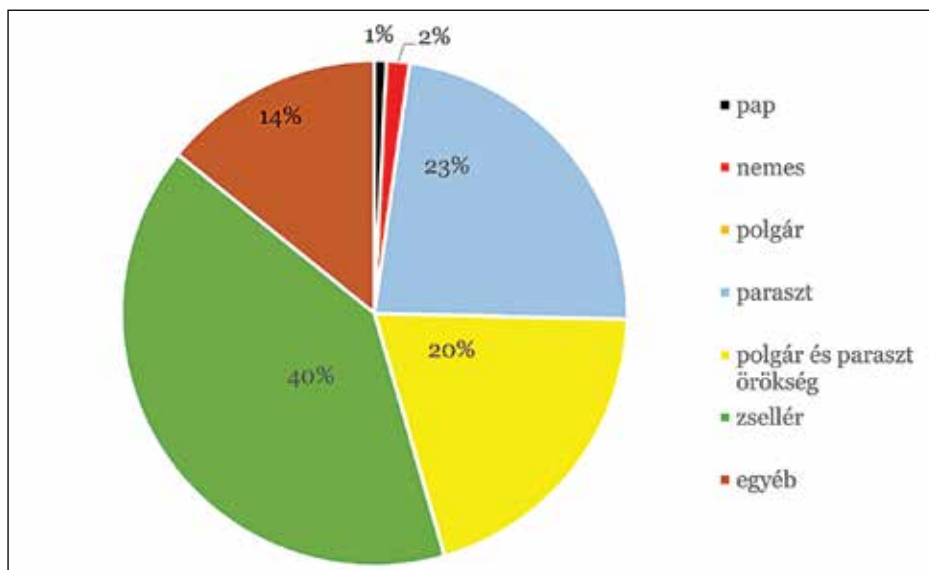
A település arculatának és az életmód illetve a világgépen belül végbement váltásoknak egyik fő okát a társadalom szerkezetében és a foglalkozásszerkezetben belül végbement változásoknak tudhatjuk be. Az elmúlt nagyjából két és fél század alatt, amire vonatkozóan rendelkezünk adatokkal ugyanis ezen a téren számos változás és több éles cezúra is kitapintható, melyek együttesen határozták meg a település kortárs folyamatainak alakulását. Ezért a továbbiakban megpróbáljuk felvázolni az a folyamatot, amelynek során a földművelő-állattartó paraszttársadalom ingázó bérmunkásokká, majd urbanizálódott vidéki lakosokká váltak.

A jobbágyoktól és zsellérektől a kisbirtokosokig és napszámosokig

A sáromberki lakosság számára évszázadokon át a földművelés és az állattartás képezte a megélhetés biztos forrását, még akkor is, ha már a 15. századból is vannak adatok arra nézve, hogy a településen gyümölcsstermesztéssel is foglalkoztak (lásd

Szabó 1994a: 19). Ugyanakkor néhányan az uradalomhoz tartozó malomban vagy egyéb uradalmi beosztásban is dolgoztak. A 18. századból származó feljegyzések tanúsága szerint néhányan pálinkafőzéssel és italméréssel, mások meg a Maroson történő tutajozással¹⁵⁰ is foglalkoztak (Szabó 1994a: 19).

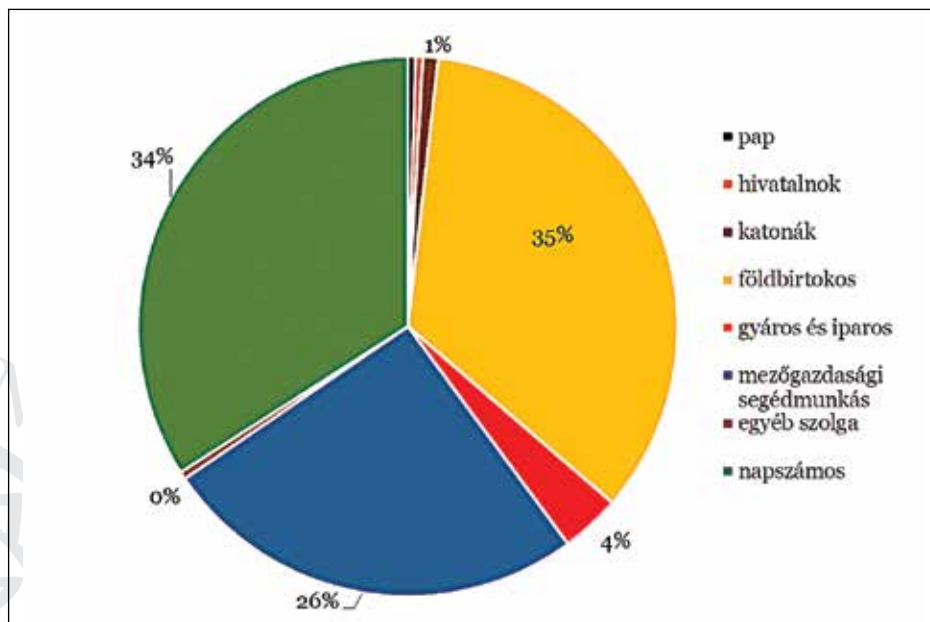
Az 1784–1787 között végzett első népszámlálás adatai szerint a falu aktív férfilekossága 134 személyt tett ki, melyből 1 pap, 2 nemes, 31 paraszt, 54 zsellér, 27 polgár és paraszt örökség, illetve 19 egyéb szerepel.

27. ábra. A település férfilekosságának társadalmi szerkezete 1784-ben

1857-ben pedig a férfilekosság társadalmi szerkezete a következő képet mutatja: 1 pap, 1 hivatalnok, 2 katona, 77 földbirtokos, 8 gyáros/iparos, 57 mezőgazdasági segédmunkás, 1 egyéb szolga, 74 napszámos és 1 egyéb 14 éven felüli (inaktív) férfi. A nők és a 14 éven aluli gyermekek száma pedig 499 volt. Ez a társadalmi szerkezet igen sokban hasonlít a közel egy évszázaddal korábban rögzített állapotokhoz, azzal a különbséggel, hogy a jobbágyfelszabadítás következtében az aktív lakosság igen jelentős része önálló földbirtokosá (törpebirtokosá) vált.

¹⁵⁰ Ezt a foglalkozást még a 20. század elején is űzték néhányan (lásd Mózes é. n. I.: 10).

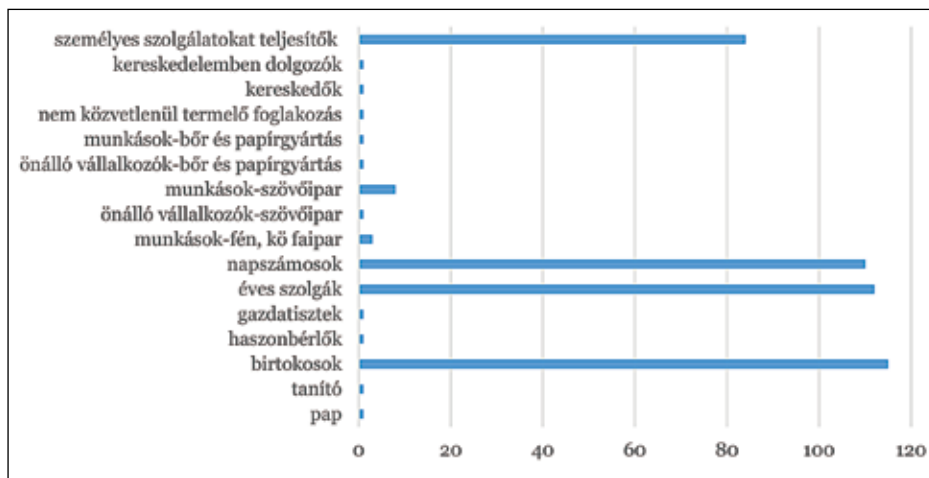

28. ábra. A település férfilakosságának társadalomszerkezete 1857-ben

Az 1892-ben kiadott *Magyarország kereskedőinek és iparosainak cím- és lakjegyzéke* (Jékelfalussy szerk. 1892a) szerint pedig Sáromberkén a 19. század utolsó évtizedében 20 bejegyzett iparos vállalkozása működött. Ezek közül 3 asztalos, 1 bognár (szekérgyártó, kerekes), 3 csizmadia, 1 szabó, 3 korcsmáros, 1 kovács, 2 mészáros, 2 szatócs (vegyeskereskedést vezető személy) és 3 molnár volt.¹⁵¹

Az 1896-os népszámlálás a korábbinál árnyaltabb képet ad a település társadalmának összetételéről. Ekkor a településen 1 pap, 1 tanító, 115 birtokkal rendelkező, 1 haszonbérelő, 1 gazdatiszt, 112 éves szolga, 110 napszámos, 3 fém és kőipari munkás, 1 önálló szövőipari vállalkozó, 8 szövőipari munkás, 1 bőr és papírgyártással foglalkozó vállalkozó, 1 bőr és papírgyártással foglalkozó munkás, 84 személyes szolgálatokat teljesítő, 1 nem termelő foglalkozást űző, 1 kereskedő és 1 kereskedelembe dolgozó személy volt. A tanulók száma 5, a foglalkozás nélkülieké pedig 508 fő volt. (29. ábra)

¹⁵¹ Név szerint: Binstok Mendel (korcsmáros), Boczog Péter (férfi szabó), Boda György (asztalos), David Elek (csizmadia), Fodor Ferenc (bognár), Goja György (vízi-, száraz- vagy szélmalom), Kuhn György (asztalos), Kun György (korcsmáros), László Mihály (vízi-, száraz- vagy szélmalom), Mózes János (mészáros), Rob György (kovács), Salamon Izsák (szatócs), Sólyom János (vízi-, száraz- vagy szélmalom), Spiner Izsák (szatócs), Szabó György (korcsmáros), Vajda János (csizmadia), Vajda Péter (csizmadia), Vajda Ferencz (csizmadia), Vajda György (mészáros), Váradi József (asztalos).

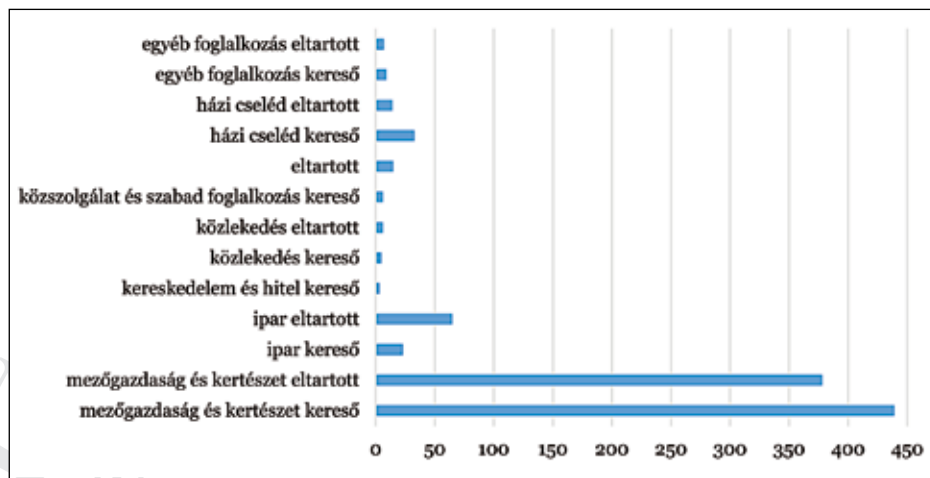

29. ábra. Az aktív lakosság összetétele 1869-ben

Ahogy a számadatokból is kiderül, a 19. század során tovább nőtt a földbirtokkal rendelkező aktív lakosság számaránya, ez azonban a földbirtok felaprózódását vonta maga után, s mindinkább szükségessé tette, hogy a lakosság a földművelés és állattartás mellett más megélhetési és pénzszerzési lehetőségekkel is éljen. Ezért a 19. század végétől a Teleki-birtok ipari létesítményein és a Szászrégen és Marosvásárhely között kiépült vasútnál is többen vállaltak állást (lásd Szabó 1994a: 19). De, ahogy Szabó Miklós fogalmaz a sáromberki társadalom szerkezetének alakulását vizsgálva „főfoglalkozásuk a földművelés és állattartás [volt]”¹⁵² (lásd Szabó 1994a: 14), és az is maradt egészen a 20. század közepéig.

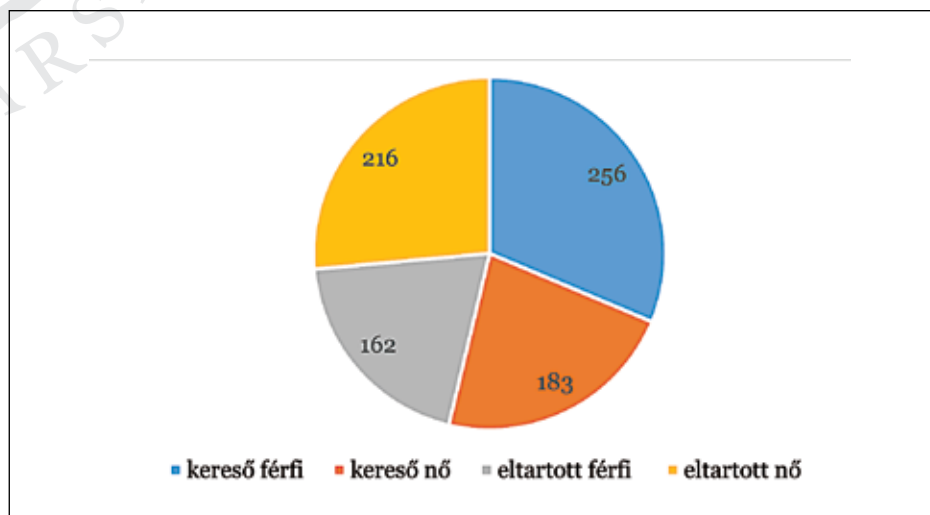
A 20. század hajnalán (1900-ban) készült felmérés szerint a lakosság ekkor már jóval összetettebb társadalom- és foglalkozásszerkezettel rendelkezett. Az 1003 lakosból 518 volt kereső és 485 eltartott. A lakosság foglalkozás és társadalmi állapot szerint a következő képen oszlott meg: 439 személy dolgozott a mezőgazdaságban és/vagy kertészetben, 378 személy mezőgazdasági és kertészeti eltartott volt. 23 volt az ipari dolgozók száma, akikre 65 eltartott jutott. Hárman dolgoztak kereskedőként és 5 kereső a közlekedésben dolgozott, rájuk 6 eltartott jutott. A közszolgálatban és szabad foglalkozásban 6-an dolgoztak és volt 15 eltartott. Emellett volt 33 háziacseléd, akire 14 eltartott jutott és 9 egyéb foglalkozású, rájuk 7 eltartott esett.

¹⁵² Ez a kijelentés valójában arra utal, hogy még a polgári foglalkozással rendelkező (pl. tanító vagy pap) lakosság is rendelkezett földterülettel, foglalkozott a maga és családja erejére támaszkodva földműveléssel és állattartással. És ez a tevékenység kötötte le idejének legnagyobb részét.

30. ábra. A lakosság foglalkozásszerkezete 1900-ban

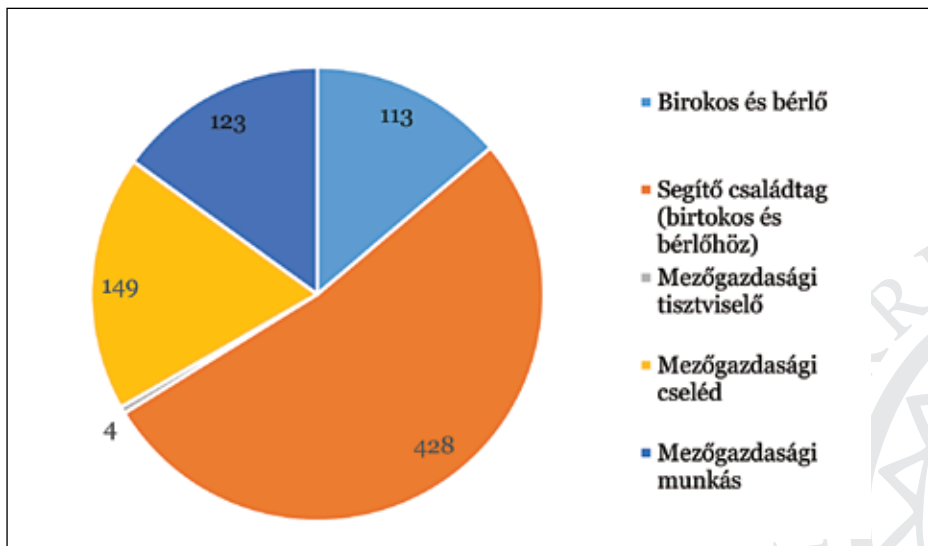
Ahogy a fenti ábrán is jól kivehető, a lakosság legnagyobb része, 81,45%-uk a mezőgazdaságból élt, számuk – keresők (439) és eltartottak (378) együtt – 817 fő volt. Ebből 256 volt a kereső férfi és 183 a kereső nő, 162 az eltartott férfi és 216 az eltartott nő. A mezőgazdaságból élő férfiak száma (kereső és eltartott együtt) 418 volt, míg a nőké 399. Ez mind a keresők és eltartottak, mind pedig a nők és férfiak arányát tekintve egy viszonylag jól kiegyensúlyozott szerkezetet mutat enyhe férfi és kereső dominanciával.

31. ábra. A mezőgazdaságból és kertészetből élő aktív és eltartott lakosság nemek szerinti eloszlása 1900-ban

A mezőgazdaságból és kertészetből élők közül 113 fő (13,81%) volt birokos illetve bérlő, 428 fő (52,38%) segítő családtag, 4 mezőgazdasági tisztviselő, 149 (18,23%) mezőgazdasági cseléd és 123 (15,05%) mezőgazdasági munkás.

32. ábra. Mezőgazdaságból és kertészetből élők 1900-ban

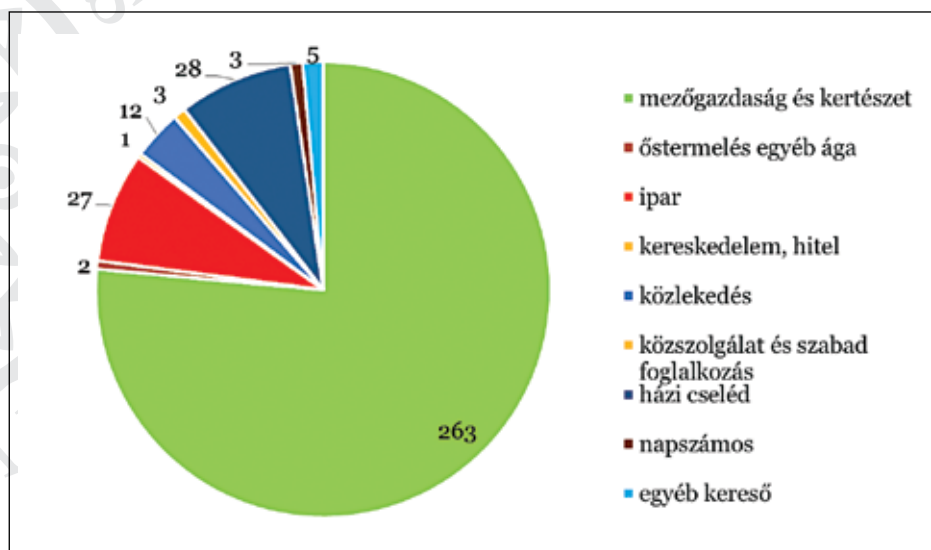
Ha a birtokosok és bérlők csoportját vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy ezek közül csupán egy birtokos rendelkezett 100 kataszteri holdnál nagyobb földterülettel, 41 volt kisbirtokos vagy bérlő és 71 kisbirtokos napszamos. A segítő családtagok között pedig 63 férfi és 131 nő valamint 234 eltartott volt. A mezőgazdasági tisztviselők közül ketten voltak keresők és ketten eltartottak, míg a mezőgazdasági cselédek között 54 kereső és 95 eltartott volt. A mezőgazdasági munkások közül 74 kereső volt 16 éven felüli és 2 16 éven aluli, míg az eltartottak 47-en voltak. Érdekes adat továbbá, hogy a mezőgazdasági munkások közül mindössze 3-nak volt saját lakása.

Az ipari munkából élők száma 86 fő volt, ami az össznépszerűség 8,75%-t tette ki. Ebből 23 volt az aktív kereső és 65 személy volt eltartott. Az ipari dolgozók közül 20 férfi és 1 nő volt tulajdonképpen ipari munkás és 2 házi és népipari kereső. A tulajdonképpen ipari munkások közül 1 művezető/előmmunkás és 6 segédmunkás volt. Továbbá volt 2 segítő családtag is.

Ha az ipari munkásokat az egyes iparágak szerint tekintjük át, akkor a következő képet látjuk: 3 kovács, 2 gép- és hajógyártással foglalkozó, 1 asztalos, 1 szabó, 4 cipész és csizmadia, 1 egyéb ruházati iparral foglalkozó, 4 molnár, 1 sütő, 2 hentes és mészáros, 1 kőműves és 1 korcsmáros. Emellett számolnunk kell 3 iparral csak mellékesen foglalkozó férfival és 89 nővel. Ha az ipari vállalkozások méretét nézzük meg, akkor azt láthatjuk, hogy ezek közül 13 segéd nélküli, 2 működik 1 segéddel és mindössze 1-nek van 3–5 segédje.

1910-ben végzett felmérés alapján azt mondhatjuk, hogy jelentősen elmozdul a keresők (344) és az eltartottak (689) aránya. Míg korábban a lakosság szinte fele-fele arányban volt az kereső illetve eltartott, addig most minden keresőre 2 eltartott is jutott.

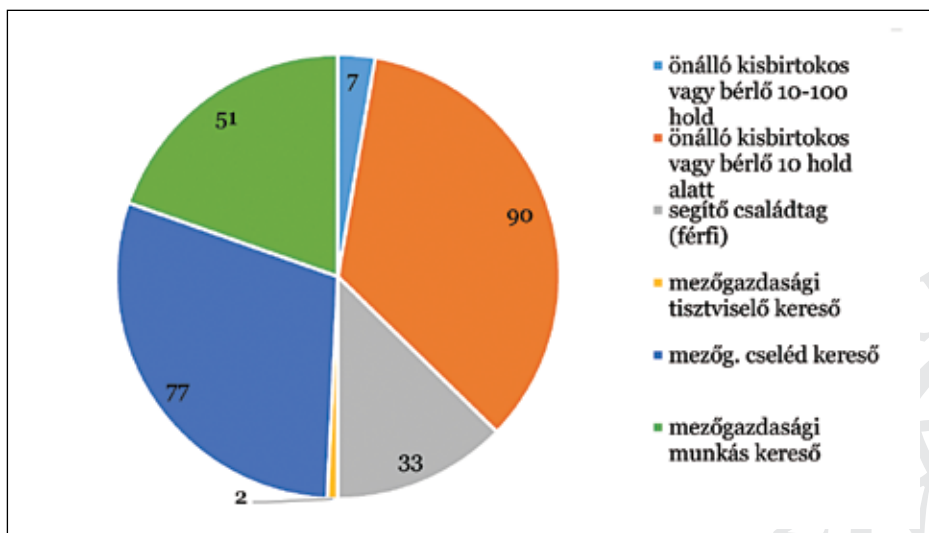
A településen továbbra is nagyon magas a mezőgazdaságból élők száma: 824 fő, ami az összlakosság 82,15%-t teszi ki. ebből 263 az aktív kereső és 561 eltartott, ami azt jelenti, hogy az előző népszámláláshoz jelentősen megnőtt az eltartott népesség aránya. A településen emellett 6 személy (2 aktív és 4 eltartott) él az őstermelés egyéb ágából, 75 (27 aktív és 48 eltartott) az iparból, 3 (1 aktív és 2 eltartott) a kereskedelemből, 45 a közlekedésből (12 aktív és 33 eltartott), 13 (3 aktív és 10 eltartott) a közszolgáltatásból és szabad foglalkozásból. Emellett jelen van 28 házi cseléd, melyre 20 eltartott jut és 3 napszámos ugyanannyi eltartottal. Az egyéb kategóriában pedig 5 kereső és 4 eltartott szerepel.

33. ábra. Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete 1910-ben

A mezőgazdaságból élők nemek szerinti eloszlása kiegyensúlyozottnak mondható: 413 közülük férfi és 411 nő. Ebből 251 a kereső férfi, míg a kereső nők száma csupán 12 fő. Az eltartottak esetében ennek a fordítottja észlelhető: 162 férfi és 399 nő. Ha a birtoknagyságot vesszük figyelembe, akkor azt látjuk, hogy eltűnt a 100 hold feletti nagybirtok, viszont nőtt a kis- és törpebirtokosok száma: 7 fő volt a 10–100 hold közötti, és 90 fő a 10 hold alatti birtokkal rendelkezők száma, a segítő férfi családtagok száma pedig 33. Emellett volt 2 aktív mezőgazdasági tisztviselő és 1 eltartott, 77 kereső mezőgazdasági cseléd, akire 134 eltartott jutott és 51 mezőgaz-

dasági munkás, akire 111 eltartott esett. A mezőgazdasági munkások közül már 10 saját házzal rendelkezett.

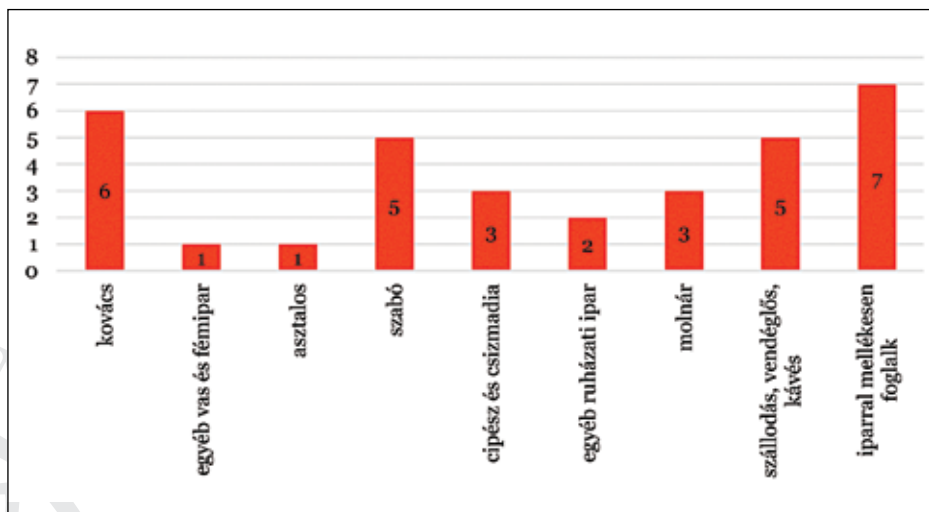

34. ábra. A mezőgazdaságból élő aktív lakosság szerkezete 1910-ben

Az ipari munkából élő lakosság (27 kereső és 48 eltartott) számarányát (7,47%) tekintve enyhe (1,28%-os) visszaesés tapasztalható, ebből is látható, hogy a lakosság – ha csak tehetette – elsősorban a mezőgazdaságból próbált megélni. A keresők közül 23 férfi és 4 nő volt. Ezen belül 13 férfi és 2 nő önálló ipari foglalkozást űz, míg 12 (10 férfi és 2 nő) segédszemélyzet. Ebből 1 előmunkás, 6 segédmunkás, 3 tanonc és 2 szolga volt. A vállalkozások méretét tekintve pedig 17 működött segéd nélkül, 4 egy segéddel és 2-nek volt 3–5 segédje.

Ha az egyes ágazatokat (foglalkozástípusokat) vesszük figyelembe, akkor, azt láthatjuk, hogy a településen 6 kovács, 1 egyéb fémipari, 1 asztalos, 5 szabó, 3 cipész és csizmadia, 2 egyéb ruházati iparban dolgozó, 3 molnár, 5 kereskedő és korcsmáros volt. Az iparral mellékesen foglalkozók száma pedig 7 fő volt, amiből 1 nő. (35. ábra)

Az 1941-es népszámlálás nem tartalmaz a település társadalomszerkezetére és foglalkozásszerkezetére vonatkozó adatokat, azonban a Mózes András 1940-es években készített felmérése erre is kitér. A felmérés szerint a településen a földművelő és állattartó lakosság mellett élt még és 1 községi bikagondozó, 1 asztalos, 1 bolti szolga, 1 börtönőr, 2 csizmadia, 1 fodrász, 1 iparos, 2 korcsmáros, 1 községi szülésznő, 1 kovács, 2 mészáros, 1 MÁV-tisztviselő, 1 postamester, 1 szabó, 1 boltos, 1 suszter, 2 szövetkezeti boltos, 1 távírdász, 1 vasúti forgalmista, 2 vasúti őr (bakter), 1 vasúti pályamunkás, 3 tanító (2 férfi 1 nő) és 1 pap. Emellett 17 személyt említ, akik a Teleki-birtokon dolgoztak: 1 udvari cseléd, 1 fácsángondozó, 1 kertész-

35. ábra. Az iparban dolgozók foglalkozások szerint 1910-ben

legény, 1 udvari intéző, 1 udvari kocsis, 1 udvari komornyik, 1 udvari tehenész és 10 udvari szolga (Mózes é. n. I.: 82–102). Vagyis a családok 17,46%-a végzett főállásban nem mezőgazdasági tevékenységet. Ebből 6,74% a Teleki-uradalom létesítményein dolgozott. Azonban az összeírásból az is kiderül, hogy a fent említettek kivétel nélkül rendelkeztek kisebb-nagyobb földterülettel, állatokat tartottak és mezőgazdasági munkát is végeztek

Szabó Miklós pedig – ugyancsak az 1940-es évekről írva – a helyi lakosok emlékezetére alapozva arra a következtetésre jutott, hogy a településen 4 kovács, 4 cipész, 3 kőműves, 3 asztalos-kerekes, 3 ács, 3 varrónő, 3 géplakatos és cséplő, 2 szabó, 2 borbély, 1 hentes, 3 kosaras, 3 kereskedő, 3 kertész, 3 molnár, 2 postás, 1 tejbegyűjtő, 1 nyúlász, 1 szülésznő, 7–8 forgalmista és váltóór, 2 utász és több pályamunkás is működött (Szabó 1994a: 19–20).

Mindez azt jelzi, hogy a 20. század '40-es éveire a falu foglalkozásszerkezete egyre diverzifikáltabbá vált, a főállásban földműveléssel és állattartással foglalkozó lakosság mellett egyre nagyobb számban jelentek meg a helyi lakosság szolgáltatási igényeit kielégítő kisiparosok és kereskedésben dolgozók, de a helyi vasúti közlekedés beindulását követően¹⁵³ megjelent egy új társadalmi csoport is, az ingázó munkásoké. Ennek ellenére a Teleki-birtokon és a román érdekeltségű középbirtokokon is továbbra is fennmaradt „a feudális típusú részesművelés” is, ahogy az iparosok és ipari munkások is „megmaradtak földművelőnek és állattartónak” (lásd Szabó 1994a: 20).

153 Az 1940-es években több helyi személyvonat-járatot indítottak (lásd Szabó 1994a: 20).

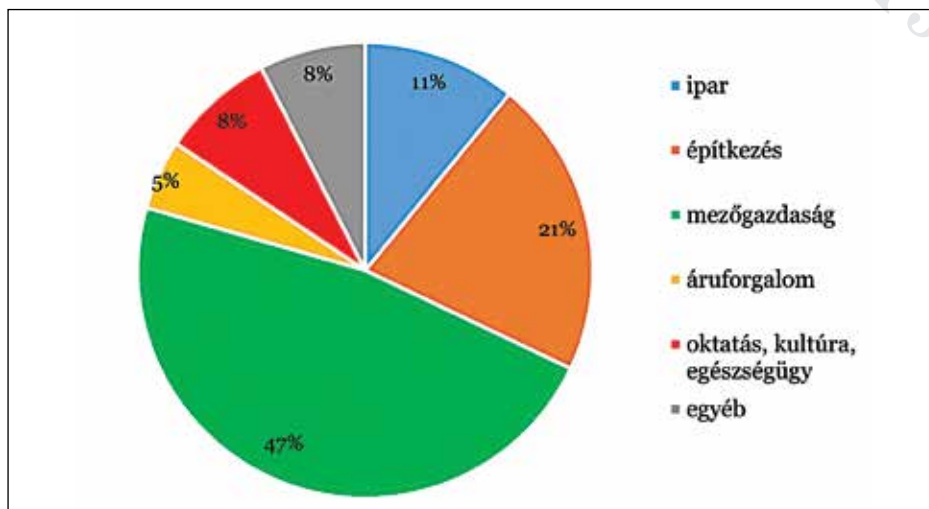
A parasztoktól az ingázó munkásokig

A II. világháborút követően a kommunista hatalom végleg felszámolta a nagybirtokot a településen, s ezzel több család is egyszerre biztos kereset nélkül maradt. Ezt követően pedig a falusi gazdálkodási-társadalmi szerkezet kommunista átalakítása történt meg három lépésben. Első lépésben a Teleki-birtok és az I. világháborút követő földosztás alkalmával az ortodox egyháznak adományozott földeken alakították meg az állami gazdaságot, majd a közösség szegényparasztsjai alakítottak társas gazdaságot, végül 1961–1962-ben lezajlott a teljes földtulajdon kollektivizálása.

Már a vasút kiépülésével elkezdődött a településen az ingázó munkások térnyerése, az oktatási rendszer kiépülése és az oktatásban részt vevők számának valamint az oktatásban eltöltött idő megnövekedésének (a kötelező 7, később 8 osztály elvégzése után egyre többen végeztek szakiskolát vagy középiskolát), a környező városok erőteljes iparosodása (iparosítása), a helyi ipari és agráripari létesítmények megjelenése és a földek kollektivizálása azonban ezt a folyamatot még jobban felgyorsította. „Földműves közösség volt, ingázó munkások faluja lett” summázza a folyamat eredményét Nagy Géza református lelképásztor a település egyháztörténetének leírásában (Nagy 1994: 70).

Az 1966-os népszámlálás adatai szerint az aktív lakosság száma 807 volt, ebből 490 volt férfi és 317 nő, vagyis nemek szerint elég kiegyenlített az aktív lakosság, mely az állam azon törekvéseinek tudható be, hogy a teljes munkaképes népességet bevonja a termelésébe. A fent említett aktív lakosságra 1142 inaktív jutott, melyből 714 volt férfi és 428 nő, azonban – mint ezt már korábban is jeleztük – az inaktív férfilakosság kiugró számát a szakiskola bentlakó diáksága adja.

Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete pedig ágazatokra bontva a következő képet adja:

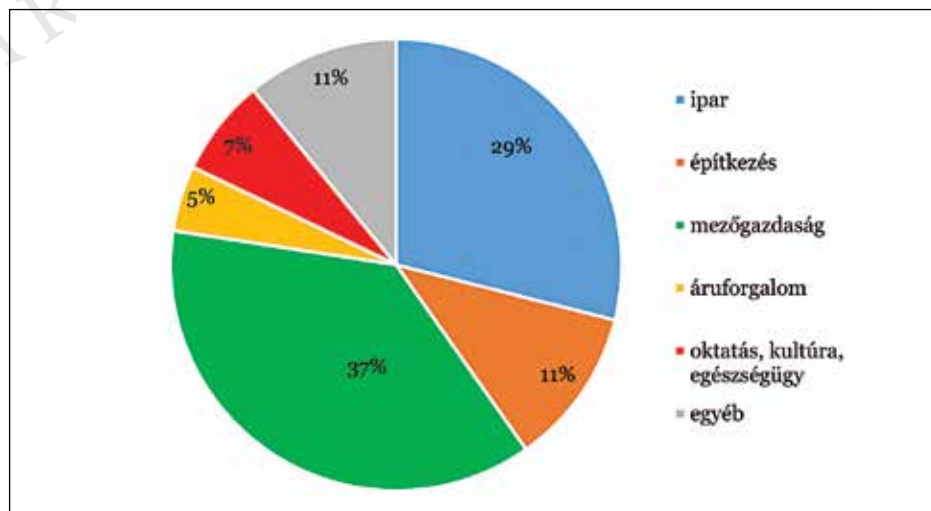

36. ábra. Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete 1966-ban

Amint a fenti ábra is jelzi, a mezőgazdaságban dolgozók száma 50% alá esett vissza (47,33%). Ez számokban kifejezve 382 főt jelent, ebből 131 volt férfi és 251 nő. Vagyis a korábbi szerkezet, ahol a férfiak túlsúlya volt jellemző teljesen a visszájára fordult. A férfiak ugyanis elsősorban az ipari létesítményeken vállaltak állást. Ipari munkát 88-an végeztek, ami az aktív népesség 10,9%-át teszi ki. Ebben az ágazatban a férfiak dominanciája figyelhető meg: 74–14 arányban dolgoznak az iparban férfiak és nők. Az építkezésben a férfiak hangsúlyos dominanciája figyelhető meg: a 171 személy (21,18%) közül 164 volt férfi és mindössze 4 volt nő. Az áruforgalomban 40 személy (4,95%) dolgozott, amiből 32 volt férfi és 8 nő. Az oktatás, kultúra és egészség területén pedig 65-ön, (8,05) amiből 32 volt férfi és 33 nő. 61 személy (54 férfi és 7 nő) pedig az egyéb kategóriában szerepel.

Az 1977-es népszámlálás az aktív lakosság enyhe visszaesését jelzi. A településen ekkor 788 aktív személy volt, ebből 448 volt férfi és 340 nő. Az inaktív lakosság száma pedig 1028 (549 férfi, 479 nő) személy volt.

Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete pedig a következő módon alakult: a mezőgazdaságban dolgozók részaránya további 10%-kal csökkent. A 293 személy (37%) közül 94 volt férfi és 199 nő. Vagyis a mezőgazdasági munka presztízse tovább csökkent a férfiak körében. Csak az alacsony képzettségű személyek vállaltak ebben a szektorban munkát. Jelentősen nőtt viszont az ipari dolgozók száma, elérve a 29%-ot. Ez számokban kifejezve azt jelenti, hogy 228-an dolgoztak ebben az ágazatban. Itt továbbra is a férfiak dominanciája jellemző: 165 férfira mindössze 65 nő jutott. Az építkezésben dolgozók száma viszont enyhén visszaesett: 89 személy (11%) dolgozott az építőiparban, ebből 86 volt férfi és mindössze 3 nő. Az aktív lakosság 5%-a (37 személy) dolgozott az áruforgalomban. Ebből 18 volt férfi és 19 nő. Az oktatás, kultúra és egészség területén 55-ön (18 férfi és 37 nő) dolgoztak, az egyéb kategóriában pedig 86-on. Itt 69–17 volt a férfiak és nők aránya.

37. ábra. Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete 1977-ben

Az 1977-es népszámlálás az inaktív lakosságról is árnyaltabb képet enged rajzolni. Ezek közül 775-öt (438 férfi és 337 nő) az aktív népesség tart el, 68-at (41 férfi és 27 nő) pedig nyugdíjas. Az inaktív lakosok közül 51-et (27 férfi és 24 nő) olyan személyek tartanak el, akik maguk sem dolgoznak. Emellett a településen volt 2 állami eltartott.

A népszámlálás megadja a mezőgazdasági nyugdíjasok számát is. A 132 nyugdíjas közül 42 férfi és 90 volt nő.

Az 1989-es rendszerváltás utáni folyamatok

A szocialista modell alapján felépített „gondoskodó állam”¹⁵⁴ összeomlott, a gyárak jelentős része átszervezések egész során esett át, ami általában létszámcsökkentéssel (leépítésekkel) járt együtt. A rendszer válságba jutása a vidéki – így Sáromberke – társadalmára is kihatott. A visszaemlékezések szerint ugyanis a leépítések alkalmával elsősorban a vidéki, ingázó munkásokat érintette ez az eljárás. Ugyanakkor a munkaerőpiac liberalizálásával ismét megjelentek a foglalkoztatottak között a kisiparosok és magánvállalkozók is.

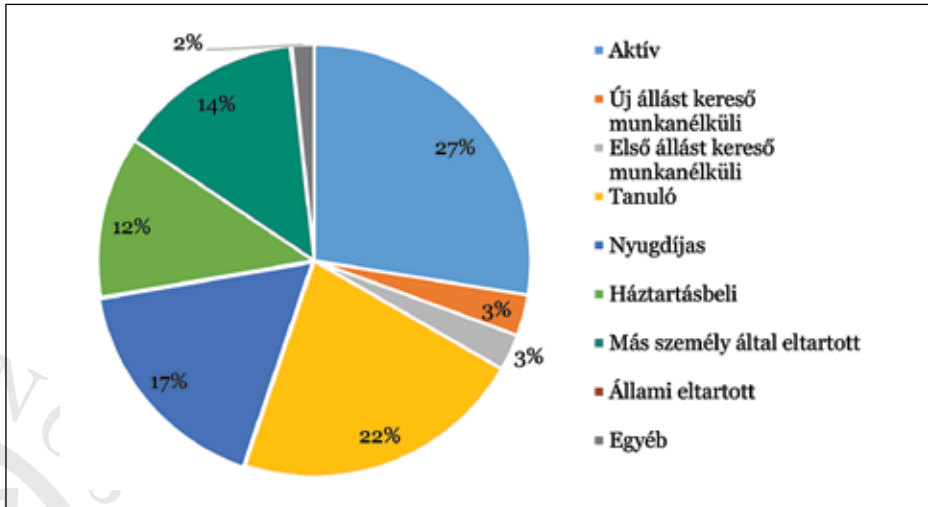
Az 1992-es népszámlálás adatai szerint a település lakosságának mindössze 27,54%-a volt aktív pénzkereső. A lakosság többi része a következő szerkezetet mutatta: 370 tanuló (21,86%), 289 nyugdíjas (17,08%), 205 háztartásbeli (12,11%), 234 más személy által eltartott (13,84%), 2 állami eltartott és 28 az „egyéb” kategóriába sorolt személy. Továbbá megjelent egy új társadalmi csoport is, a munkanélküliek csoportja, mely összesen 98 személyt számlált, vagyis az aktív lakosság 17,37%-át tette ki, ami jóval az országos átlag fölötti érték. Ebből 52-en egy új állást, 46-on pedig az első munkahelyet keresték. (38. ábra)

Ha a munkaképes lakosságot (564 fő) a foglalkozás formája szerint vesszük számba, akkor azt láthatjuk, hogy ezek közül 22 volt önfoglalkoztató, 492 alkalmazott (ide sorolták a munkanélküli segélyben részesült, azaz nyilvántartott munkanélkülieket is), 3 volt valamilyen szövetkezeti forma tagja, 1 a családon belül dolgozó és 46, aki az első munkahelyét kereste. Az aktív lakosság foglalkozásszerkezet pedig a következő képet mutatja. (39. ábra)

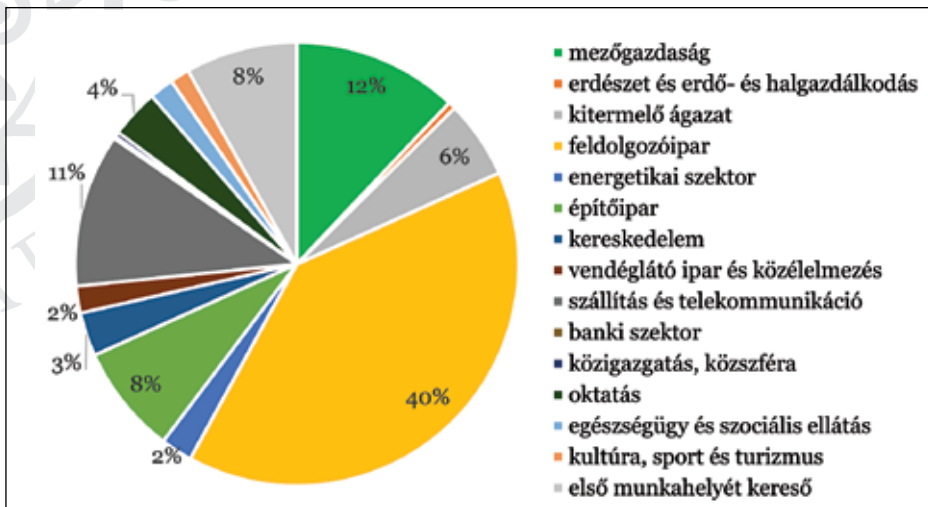
Az első, ami szembeötlő az a mezőgazdaságban főállásban dolgozó népesség drasztikus csökkenése. Ekkor ugyanis mindössze 68 személy, az aktív lakosság mindössze 12%-a dolgozott ebben az ágazatban, ami elsősorban a kollektív gazdaság felszámolásával magyarázható. Sajátos helyzet ez, ugyanis ezzel egyidőben megnőtt mind a szarvasmarhát és lóféléket tartó családok, mind a családi gazdaságokban előforduló szarvasmarhák és lófélék száma is, vagyis a népesség jelentős része kezdett második műszakban a földművelés mellett állattartással is foglalkozni.

---

154 A gondoskodó állam modelljét Nyugat-Európában dolgozták ki a II. világháborút követő időszakban. Ez valójában olyan „szabályok és intézmények” megjelenését jelenti, melyek révén az „állam a teljes foglalkoztatottság elérésére és fenntartására törekszik” (Gagyí 2009a: 49). A szocialista társadalmak ennek egy sajátos formáját alakította ki, ahol az ipari létesítmények munkásszámának felduzzasztásával érték el a teljes foglalkoztatottság szintjét.

38. ábra. A lakosság társadalomszerkezete 1992-ben

39. ábra. Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete 1992-ben

Jelentősen megnőtt viszont a feldolgozó iparban dolgozók száma, elérve a 224 főt, ami az aktív lakosság 40%-át tette ki. Ez azonban még az 1970-es évek végétől az 1980-as évek végéig tartó industrializáció eredményének tudható be, amikor a fiatal, aktív életkort elérő fiatalok elsősorban a városi, üzemi munkahelyek (vagyis az ipari ágazatok) fele orientálódtak.

A foglalkoztatottak között ezen kívül még a következő ágazatok szerepelnek: erdészet illetve erdő- és halgazdálkodás 3 fő; kitermelő ágazat 32 fő; energetikai szektor (víz, gáz és áramellátás) 13 fő; építőipar 45 fő; kereskedelem 18 fő; vendéglátó ipar és közlekedés 11 fő; szállítás és telekommunikáció 63 fő; banki szektor 1 fő; közigazgatás és közszféra 2 fő; oktatás 20 fő; egészségügy és szociális ellátás 10; kultúra, sport és turizmus 8 fő. Az első munkahelyét kereső személyek száma pedig 46 fő volt.

Az aktív lakosság képzettség és a betöltött munkakör szerint a következő képen oszlott meg:

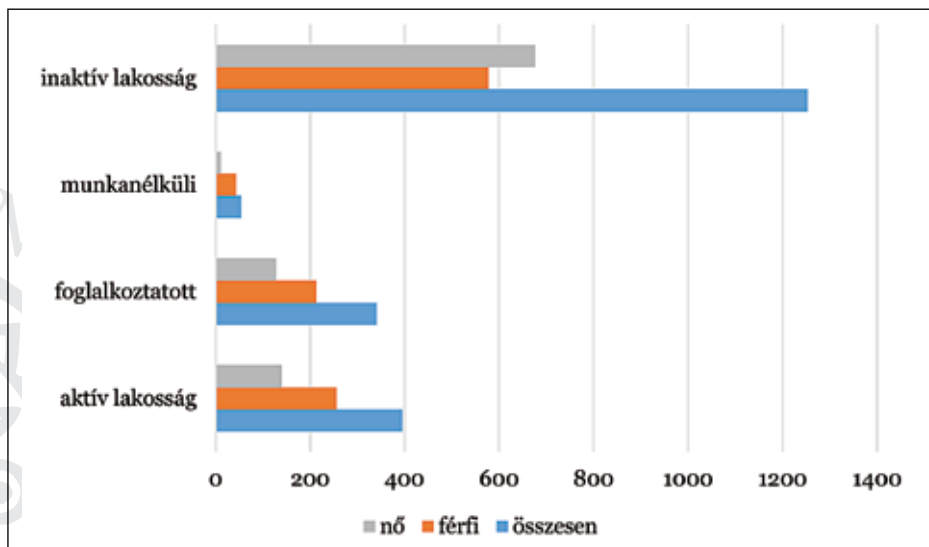

40. ábra. Az aktív lakosság a betöltött munkakör szerinti eloszlása 1992-ben

Ezek szerint a foglalkoztatottak között van 1 vezető beosztású; 3 tudományos és szellemi tevékenységet végző; 33 technikusok; 19 az adminisztrációban dolgozó személy; 22 kiszolgáló személyzet/eladó; 31 a mezőgazdaságban és erdő- illetve halgazdálkodásban dolgozó képzett munkás; 199 szakmunkás és mesterember; 108 gyári szalagmunkás (gépkezelő); 102 képesítés nélküli munkás; illetve van 46 első állását kereső munkanélküli.

A 2002-es népszámlálás adatai alapján elmondható, hogy a népesség előregedésének következtében mintegy 3,6%-kal csökkent az aktív lakosság részaránya. A 395 aktív lakos (a népesség 23,96%-a) közül 256 volt férfi és 139 nő. Ebből 341 (20,69%) volt foglalkoztatott, melyből 213 volt férfi és 128 nő, míg a munkanélküliek száma 54 (43 férfi és 11 nő) fő volt. Ez pedig azt jelenti, hogy 44 személlyel csökkent a munkanélküliek száma, s a 17,37%-os szintről 13,67%-ra csökkent, ami viszont még mindig az országos átlag fölötti érték. Ezek közül 41 (33 férfi és 8 nő) olyan személy volt, aki új munkahelyet keresett, 13 (10 férfi és 1 nő) pedig aki az

első munkahelyét. Ebből is jól látható, hogy a szolgáltatói szektor megerősödésének köszönhetően a nők nagyobb eséllyel indultak a munkahely keresésében, mint a férfiak. Nőtt ellenben az inaktív lakosság részaránya, elérve a 1253 főt, ami a teljes népesség 76,03%-át teszi ki.

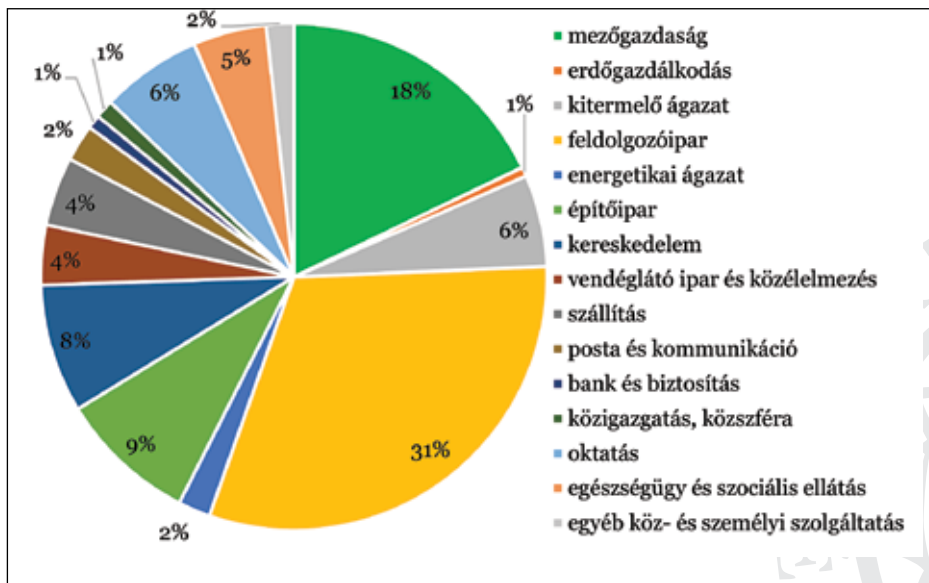

41. ábra. A népesség gazdasági szerkezete 2002-ben

Ha az inaktív lakosság belső tagoltságát nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy Ezek közül 266 volt tanuló (149 férfi és 117 nő), 452 nyugdíjas (204 férfi és 248 nő), 226 eltartott (136 férfi és 90 nő), 37 állami eltartásban részesülő (34 férfi és 3 nő), illetve 54 személy (53 férfi és 1 nő) szerepelt az „egyéb” kategóriában.

A foglalkoztatott lakosság szerkezetét vizsgálva elmondhatjuk, hogy annak ellenére, hogy nőtt a mezőgazdaságban dolgozók százalékos aránya (12-ről 17,88%-ra), ha az abszolút számokat nézzük, akkor ezek száma 7-tel csökkent, 61-re esve vissza, melyből 50 volt férfi és 11 pedig nő. A kitermelésben dolgozók száma 12-vel csökkent, ekkor 20-an dolgoztak ebben az ágazatban, mind férfiak. Az építőiparban dolgozóké pedig 15-tel csökkent, vagyis csak 30-an (28 férfi és 2 nő) dolgoztak ezen a területen. Ez pedig a foglalkoztatottak 8,79%-át tette ki. A leglátványosabb csökkenés a feldolgozóipar esetében tapasztalható, ahol az 1992-es helyzethez képest 118-cal volt kevesebb személyt regisztráltak. Azonban a 106 feldolgozóipari dolgozó (55 férfi és 51 nő) még mindig a foglalkoztatottak legnagyobb részarányát tette ki, elérve a 31,08%-ot. A foglalkoztatottak között ezen kívül még 2 férfi (0,58%) az erdőgazdálkodásban és 7 (2,05%) az energetikai szektorban dolgozott. Továbbá 28-an (12 férfi és 16 nő) dolgoztak a kereskedelemben; 13-an (3 férfi és 10 nő) a vendéglátó iparban; 8-an (1 férfi és 7 nő) a posta és kommunikáció ágazatában; 3 nő a bank és biztosítás szférájában; 4-en (3 férfi és 1 nő) a közigaz-

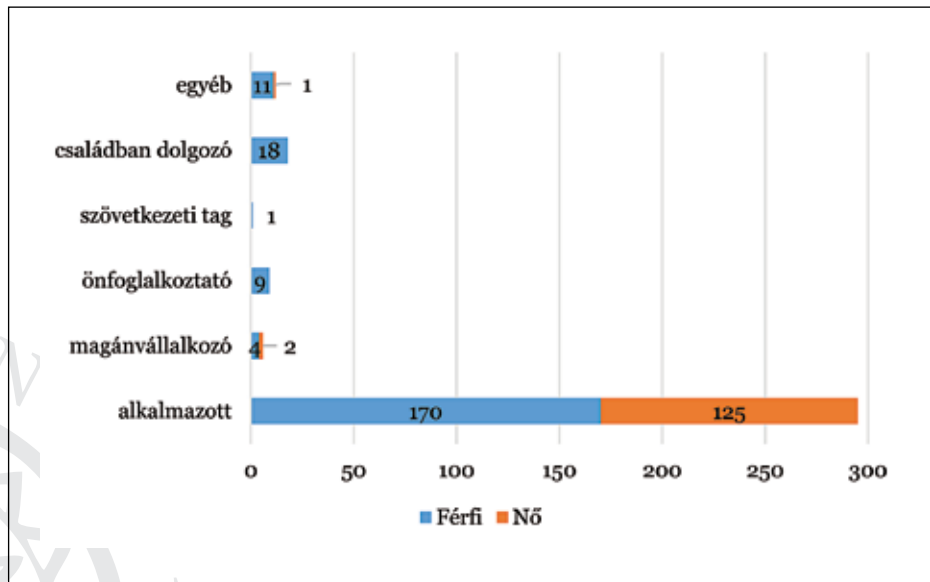
gátásban; 22-en (6 férfi és 16 nő) az oktatásban; 16-on (7 férfi és 9 nő) az egészségügyben és a szociális ellátásban; illetve 6 személy (5 férfi és 1 nő) az egyéb köz- és személyi szolgáltatásban.

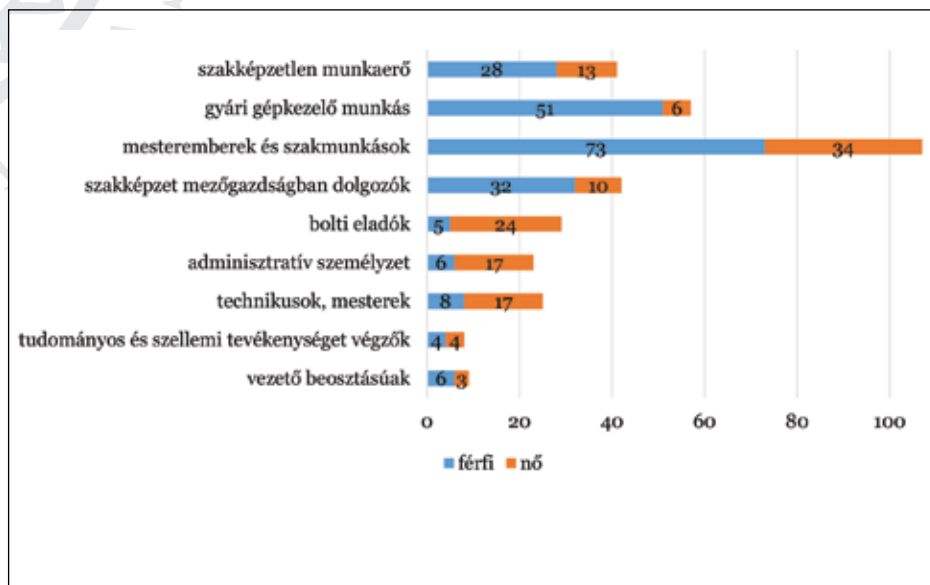
42. ábra. A foglalkoztatottak eloszlása ágazatok szerint 2002-ben

Ha a munkaképes lakosságot a foglalkozás formája szerint vesszük számba, akkor azt láthatjuk, hogy a foglalkoztatottak túlnyomó többsége, 295 (170 férfi és 125 nő) személy, vagyis 86,51%-a alkalmazott volt. Megjelent ugyanakkor egy új csoport is a magáncéggel rendelkezőké és kisvállalkozóké, akik összesen 6-on (4 férfi és 1 nő) voltak. Ugyanakkor a férfiak között szerepelt 18 családban dolgozó, 9 ön-foglalkoztató és 1 szövetkezeti tag is. Egyéb besorolás alá esett 12 személy, közülük 11 férfi és 1 nő. (43. ábra)

Az aktív lakosság képzettség és a betöltött munkakör szerint a következő képen oszlott meg: a város–falu migráció következtében nőtt a vezető beosztású személyek száma, elérve a 9 főt (2,63%). Ebből 6 volt férfi és 3 nő. Megjelent a tudományos és szellemi tevékenységet végzők csoportja, ebben a kategóriában 8 személyt (2,34%) regisztráltak, amiből 4 volt férfi és 4 nő. A technikusok és mesteremberek száma 25-re (7,33%) csökkent, ebből 8 volt férfi és 17 nő. 23-an (6,74%) dolgoztak adminisztratív személyzetként, itt szintén a nők domináltak 17-6 arányban. Továbbá a foglalkoztatottak között volt 29 (8,5%) bolti eladó (5 férfi és 24 nő), 42 (12,31%) a mezőgazdaságban dolgozó szakképzett munkás (32 férfi és 10 nő), 107 (31,37%) mesterember és szakmunkás (73 férfi és 34 nő), 57 (16,71%) gyári, gépkezelő munkás (51 férfi és 6 nő), illetve 41 (12,02%) szakképzetlen munkaerő (28 férfi és 13 nő). (44. ábra)

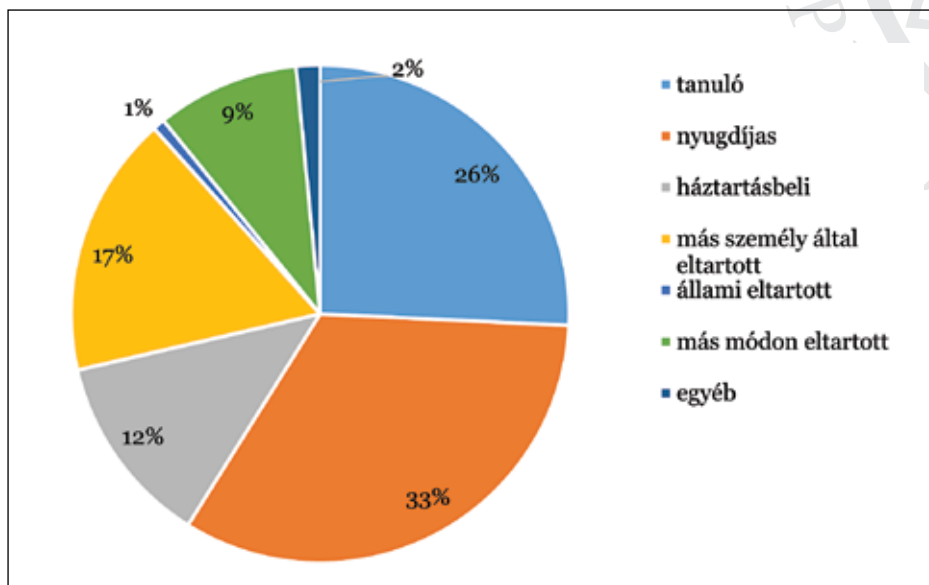
43. ábra. A foglalkoztatott lakosság eloszlása a foglalkozás formája szerint 2002-ben

44. ábra. A foglalkoztatottak eloszlása a betöltött munkakörök szerint 2002-ben

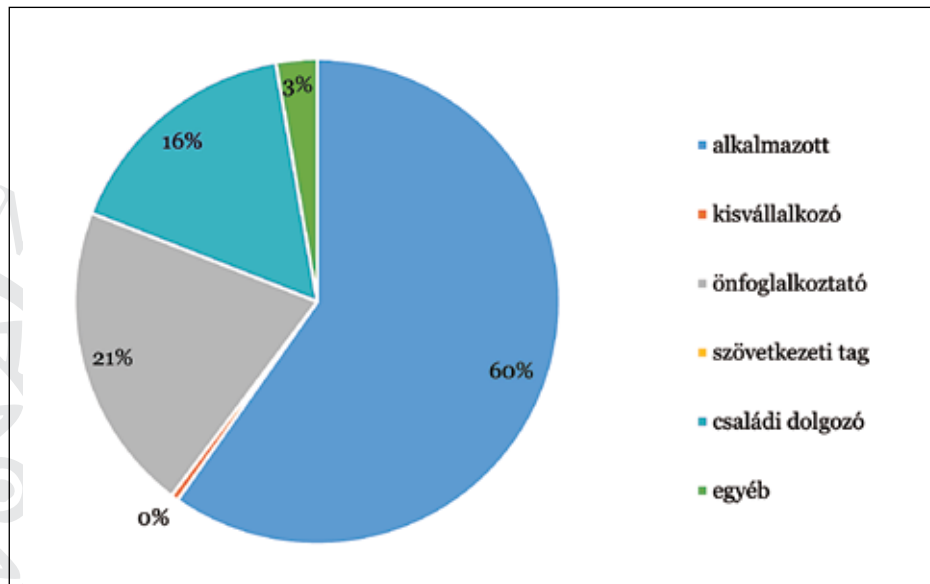
A 2000-es években jelentős demográfiai változásai valamint az egész Európát érintő gazdasági válság következtében a foglalkozásszerkezetben is enyhe változásokat eredményeztek. Ehhez még az is hozzájárul, hogy a 2011-ben végzett népszámlálás a korábbiaktól eltérő csoportosításokat és besorolási eljárásokat alkalmazott, aminek következtében az adatsorok néhány anomáliát is tartalmaznak. Ilyen például a mezőgazdaságban dolgozók számának látványos megnövekedése, melyet úgy értek el, hogy azokat a nem regisztrált munkanélkülieket, akik rendelkeztek valamilyeni földterülettel, besorolták a mezőgazdasági dolgozók kategóriájába. Ezért ezeket az adatokat csak némi fenntartással lehet kezelni, arra azonban jók, hogy jelezzék: a gazdaság megtorpanása (válság) esetében a vidéken élő lakosság többsége számára a mezőgazdálkodás alternatív megélhetési forrást jelent. A mezőgazdálkodáshoz való időszakos vagy permanens visszatéréssel olyan krízismegoldásként kell számolnunk, mely a település társadalmában 1992 óta „kéznél van”.

A 2011-es népszámlálás adatai szerint a közel 10 év alatt jelentősen megnőtt (286 személlyel) az az aktív lakosság száma, elérve a 663 (37,73%) főt, amiből 619 (35,23) volt foglalkoztatott, 44 volt munkanélküli és 1094 (62,26%) az inaktív népesség. A munkanélküliek közül 33 személy volt, aki új állást és 11, aki az első állását kereste. Az inaktív lakosság belső szerkezete pedig a következő képet mutatta: 266 tanuló, 343 nyugdíjas, 129 háztartásbeli 176 más által eltartott, 8 állami eltartott, 96 más módon eltartott (szociális segélyben részesülő, úgynevezett szociális munkás), és 16 egyéb szerepel.

45. ábra. Az inaktív lakosság szerkezete 2011-ben

A foglalkoztatottak 59,77%-a (370 személy) alkalmazott volt, 20,67%-a (128 személy) önfoglalkoztató, 16,31%-a (101 személy) pedig a családi gazdaságban dolgozott és saját részre termelt. Emellett jelen volt még 3 kisvállalkozó és 17 személy az egyéb kategóriában szerepelt.

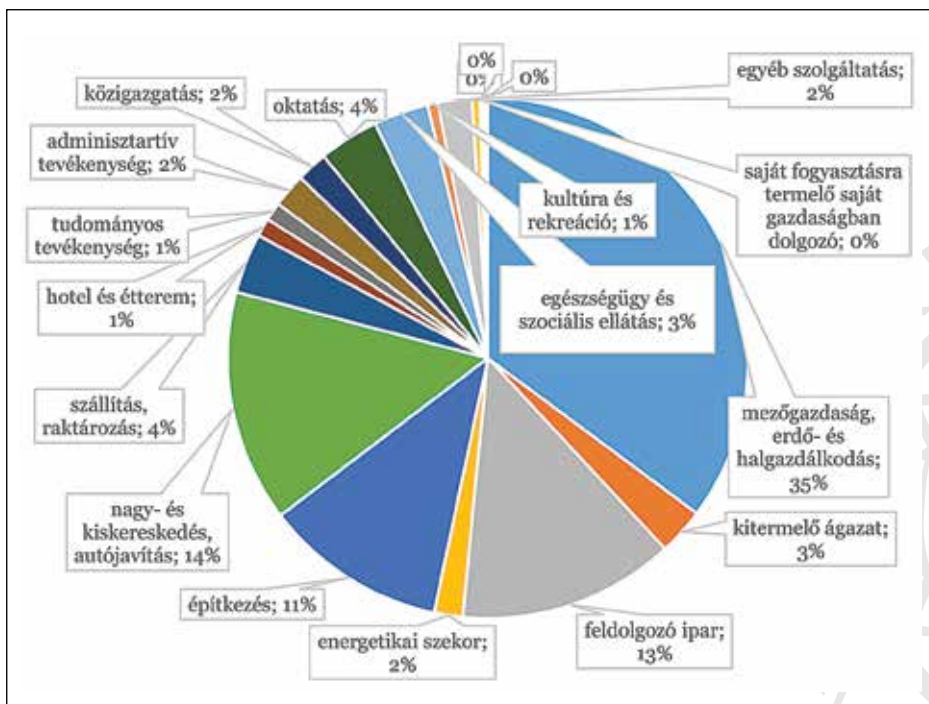

46. ábra. Az aktív lakosság eloszlása a foglalkoztatás jellege szerint 2011-ben

Beosztás tekintetében a foglalkoztatottak közül 8-an voltak vezető beosztásban, 43-an különböző területeken szakértői funkcióban, 32-en voltak technikusok, 15-en tisztviselők, 97-en eladók, 191-en mezőgazdasági munkások szakképesítéssel, 134-en szakmunkások, 55-en gyári gépkezelők, és 44-en voltak szakképesítés nélküliek.

Ha az aktív, dolgozó lakosság foglalkozásszerkezetét tekintjük át, akkor az első szembeötlő tény a mezőgazdaságban és erdő- illetve halgazdálkodásban dolgozók számának ugrásszerű növekedése (217), ez azonban – mint azt már említettük – valójában olyan személyeket fed, akik a saját gazdaságukban és földterületükön végeztek valamilyen mezőgazdasági tevékenységet, de valójában nem ez volt a legfontosabb jövedelemforrásuk. Erre az időszakra ugyanis a szürke és fekete gazdaságban dolgozók nagy aránya volt jellemző, amit viszont a statisztikai adatok nem tesznek láthatóvá. A másik szembeötlő tény pedig a többi ágazatban dolgozók számának enyhe, vagy nagyon is látványos visszaesése. A kitermelő ágazatban mindössze 18-an, a feldolgozó iparban 83-an, az energetikai szektorban 11-en, az építkezésben 70-en, a kereskedelemben és autójavító műhelyekben 89-en, a szállításban 23-an, a vendéglátásban (hotel és étterem) 7-en, a közigazgatásban 12-en, az oktatásban 23-an, az egészségügyben és szociális ellátásban 21-en, az egyéb szolgáltatásban 13-an dolgoztak. Ezen kívül 7-en végeztek tudományos tevékenységet, 13-an adminisztratív

ratív tevékenységet, 4-en dolgoztak a kultúra és a rekreáció terén és 3-an pedig saját gazdaságban dolgoztak. A biztosítás, informatika és kommunikáció illetve a közrendészetben dolgozók száma pedig 1–2 között mozgott.¹⁵⁵

47. ábra. Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete 2011-ben

Összefoglalás

Ha a település társadalmi szerkezetében a jobbágyfelszabadítás óta lezajlott változásokat vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a 20. század közepéig a települést alapvetően földművelő és állattartó parasztok lakták, akik vagy saját földjükön, vagy pedig a Teleki-uradalom földterületein dolgoztak kisbirtokosként, illetve napszámosként, béresként. Annak ellenére, hogy fő foglalkozásuk a földművelés és az állattartás volt (lásd Szabó 1994a: 14),¹⁵⁶ a kisebb földterülettel rendelkező családok már ekkor is különböző kiegészítő keresetszerző tevékenységeket is folytattak, tutajozással, italméréssel, fuvarozással foglalkoztak. Emellett néhányan a Teleki-uradalomnál voltak alkalmazásban, vagy a helyi lakosság szolgáltatási igényeit elégítették ki.

¹⁵⁵ Az 3 fő alatt a statisztikai hivatal *-ot használt a személyek identitásának védelme érdekében.

¹⁵⁶ Az 1930-as évektől a piacra termelés, elsősorban az állatkereskedés erősödik fel. Az 1950-es években fellendül a tenyészbikának való növedékek tartása, ami az 1980-as évekig divatban marad. A térségből Sáromberkéről vásárolnak fel a legtöbb tenyészállatot.

A 19. század végétől, a szövetkezeti mozgalom kiépülése nyomán létrejött szolgáltató egységekben kezdett el néhány személy dolgozni, mások a Teleki-birtokon létesült ipari és agráripari egységeiben, illetve néhányan – a vasút kiépülését és a helyi vonatjáratok megjelenését követően – az állami vasút helyi létesítményein, illetve a közeli Marosvásárhelyen álltak munkába. Ezzel egyidőben jelentősen megnőtt a kisiparosok és népi ipart űzők száma is.

Ezt az éppen csak kiépült társadalomszerkezetet változtatta meg gyökeresen a földek kollektivizálása és a környező nagyvárosok erőteljes iparosítása. Az igaz, hogy 1966-ban még a mezőgazdaságban dolgozók vannak túlsúlyban, de már jelentős az iparban, a szállításban vagy az oktatásban, kultúrában és egészségügyben dolgozók száma is. Ez utóbbi elsősorban az oktatási rendszer kiszélesedésének következménye, ugyanis a településen 1956-tól az általános iskola mellett mezőgazdasági szakiskola is működött, ami jelentős számú tanerő és nevelőt foglalkoztatott. Emellett jelentősen megnőtt az építőiparban dolgozók száma, ami szintén nem véletlen, hiszen ez az a korszak, amikor sorra épülnek fel Marosvásárhelyen a különböző gyárak, és kezdik kiépíteni az első lakónegyedeket.

A kollektivizálás azonban a továbbra is a mezőgazdaságban (az állami és a kollektív gazdaságban, illetve a mezőgazdasági gépállomásonál) dolgozó népességet is érintette, hiszen az állam minden módon arra törekedett, hogy a parasztokat agrárproletárokká formálja, azaz építse le a föld iránti kötődésüket, s tegye őket a párt iránt lojálisabbá és a pártideológia feltétlen követőivé.

A kollektivizálás után a közösség lelkésze már nem fog többet gazdálkodni, és a tanítók, tanárok nagyobb része is felhagy a földműveléssel és az állattartással, az idősebb (és helyi származású) réteg azonban továbbra is tart 1–2 szarvasmarhát és növényeket.

Az industrializáció előrehaladtával ebben a szerkezetben enyhe változás áll be: visszaesik az építőipari munkások, száma, de jelentősen megnő az ipari munkásoké, olyannyira, hogy 1977-ben már számuk már csak alig valamivel marad a mezőgazdaságban dolgozók száma alatt, aki ekkor már csupán 37,18%-át tették ki az aktív lakoságnak. Az 1980-as években szintén ez a tendencia (az ipari dolgozók számának növekedése a mezőgazdaságban dolgozók rovására) volt megfigyelhető, sőt az ipari létesítményeken dolgozók száma egészen 1992-ig magas maradt, az aktív lakosság 45,39%-át téve ki. Az 1960–70-es években tehát egy erős paraszttalanítás folyamata játszódott le, melynek során a különböző ipari létesítményeken munkát vállaló lakosság egy része fokozatosan lemondott mind a földművelésről, mind pedig az állattartásról.

A korszak sajátossága, hogy az iparban dolgozók egy másik része viszont másodlagos munkában részes művelést vállaltak a helyi kollektív gazdaságban és állattartással is foglalkozott. Mindent összevetve mégis azt mondhatjuk, hogy ez az az időszak, amikor a település paraszttársadalma ingázó ipari munkásosztállyá változott. A korszak végére pedig, az 1980-as évek „éhezésének” időszakában pedig felszínre kerültek a parasztok és a munkások között a pártállam propagandagépezete által is gerjesztett konfliktusok is, melyek forrása a kenyérhez és a különböző élelmiszerekhez való hozzáférés korlátozása volt. A kollektív gazdaságban dolgozók ugyanis nem voltak jogosultak kenyérjegyre, így nem vásárolhattak az üzletben kenyeret, de az olaj

és cukorvásárlást is korlátozták. A másik oldalon viszont a kollektív gazdaságban dolgozóknak a kollektív süttette a kenyeret, ezért ők fehér kenyeret ettek, a leszerződött cukorrépa után pedig jelentős mennyiségű cukrot kaptak, amit különböző, nehezebben beszerezhető árucikkekre lehetett váltani. Ennek következtében nemcsak egy város–falú, hanem egy gyári munkás–„paraszt” oppozíció is kirajzolódott.

A rendszerváltást követően egy gyors visszaparasztosodási folyamat vette kezdetét, melynek során a gyárakból, üzemekből elbocsátott munkások a frissen visszakapott földterületen kezdtek el dolgozni és a mezőgazdaságból próbáltak megélhetést biztosítani. De még a biztos keresettel rendelkezők is végeztek második műszakban mezőgazdasági munkát. A falú társadalmában ugyanakkor új jelenségként megjelentek a munkanélküliek és ennek hatására a külföldre járó vendégmunkások, akik ekkor még elsősorban Magyarországra jártak és az építőiparban helyezkedtek el. A helyi értelmiségiek (tanítók, tanárok) ebben az időszakban véglegesen felhagynak a mezőgazdálkodással és az állattartással.

A 2000-es évek újabb fordulatot hoztak a helyi társadalom szerkezetében, amit a statisztikai adatok nem képesek minden tekintetben visszaadni. Az első szembeötlő változás, hogy drasztikusan lecsökken azok száma, akik állattartással és földműveléssel másodállásban foglalkoznak. Ugyanis a településen megjelent egy agráripari vállalkozó, aki kibérelte a földek legnagyobb részét. Ez pedig egyben a mezőgazdasági munka presztízsének teljes összeomlásához vezetett. A másik szembeötlő tény, hogy a helyi társadalomból szinte teljesen eltűnt a 20–35 év közötti generáció, ezek ugyanis nyugat-európai államokban vállaltak vendégmunkát. Végezetül pedig: a korábban Magyarországon vendégmunkát vállaló cigány lakosság nagyobb része hazatért és helyben, a helyi építkezési cégeknél állt munkába. Az építkezésben dolgozók elég jelentős része azonban napszámosként, *feketén* (azaz munkaszerződés nélkül) dolgozik.

A nők helyzete • Sáromberkén a hagyományos parasztgazdaságok működése idején a nők elsősorban a háztáji gazdaság vezetésében vettek részt, de a mezei munka megszervezésének egy része (pl. kapálás, szénaforgatás) is rájuk hárult.¹⁵⁷ A nők

157 A női életútmodellek és szerepek kutatására a magyar néprajztudományban inkább csak szórványosan került sor. Mérföldkőnek Kiss Lajos *A szegény asszony élete* című, 1943-ban napvilágot látott munkája számít, mely a különböző női munkás-szerepeknek és azok napirendjének monografikus feldolgozását adja (Kiss 1943). Morvai Judit a nőknek a hagyományos nagycsaládon belül betöltött szerepeit (a gyermekkortól az időskorig) veszi számba (Morvai 1965). Bertalan Ágnes a bihari lányok és asszonyok életterét, tennivalóit, táplálkozási és tisztálkodási szokásait, szerelmi életét erkölcsseit elemzi (Bertalan 1963). Zakariás Erzsébet pedig az erdővidéki hagyományos asszonyélet monografikus elemzését adja (Zakariás 2000). Tátrai Zsuzsanna egyik kötetében a leányéletet elemzi. Kötetében kitér a lányok korcsoportjainak bemutatására, a nagylánnyá válás velejáráira, az udvarlás és a férjhezmenetel idejére, a lánynak a faluközösségben és a családban betöltött szerepének elemzésére, a leányjátékok, a leánymunkák és az ünnepi szokások valamint az ezekhez kapcsolódó praktikák és költészet bemutatására (Tátrai 1988). Örszigethy Erzsébet pedig azt elemzi, hogy a szocializmus éveiben, a férfiak városi munkába állásának következtében hogyan alakult át a falusi asszonyok munkaszervezete, s hárultak rájuk a korábban férfimunkáknak számító háztáji és mezei munkálatok (Örszigethy 1986). A személyes női életrajzok kutatása terén pedig Nagy Olga (Győri 1975, Nagy O. 1998), Verebélyi Kincső (2000) munkásságát említhetjük.

társadalmi státusa és individualizálódása az ipari forradalom következtében, az 1960–70-es években változott meg látványosan. Ekkor a faluban elég sok fiatal és középkorú nő a közeli városokban vállalt ipari munkát. Elsősorban a fafeldolgozó iparban (bútorgyár) és a textiliparban (szövőde) dolgoztak többen. 1989 után ezek az ipari létesítmények folyamatosan létszámcsökkentéssel próbálták az üzemeket a túlélés szintjén tartani. A leépítések elsősorban a női munkaerőt érintették drasztikusan. Az 1990-es évek végére a sáromberki ipari létesítményeken dolgozó nők jelentős része nyugdíjba, betegnyugdíjba vonult, vagy munkanélkülivé vált.

Ma a település a nők számára igen csekély számú munkahelyet kínál. Jobbára az a néhány vegyesbolt és italozó az, amely elárusítóként foglalkoztat nőket. Az ingázók jelentős része is a szolgáltató iparban (vendéglátó egységekben és üzletekben) dolgozik. Külön érdemes kiemelni a településtől mintegy 2 km-re található Selgros bevásárló központot, ahol több sáromberki nő is munkát kapott. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők egy része a tanügyben, mások közigazgatásban, a biztosítás és banki szektorban, valamint a vidékfejlesztésben dolgoznak.

A nők társadalmi és gazdasági szerepének terén végbement változások szintén kihat a lakáskultúra és a háztartás vezetésére, illetve a mindennapi rutinok kialakítására is.

Időszakos kilépések, migrációs folyamatok és mobilitás

A település népességének alakulása szempontjából, gazdasági és kulturális szerkezetének valamint az életmód változásának egy másik fontos tényezője a migráció. A demográfiai, a gazdasági és a közösségi mentalitásban lezajlott változások, azok üteme és iránya a hosszabb-rövidebb kilépési gyakorlatokkal és stratégiákkal hozhatók kapcsolatba. A 18. és 19. századi népszámlálások folyamatosan regisztrálnak 10–15 távollevőt, ami azt jelenti, hogy a népesség egy része már ekkor is a településtől távol (is) vállalt munkát. A jobbágyfelszabadítás előtt, de még a 19. században is ez elsősorban a Teleki család birtokai között zajló időszakos migrációt jelentett. Berekméri István András életrajzában például arról számol be, hogy az 1890-es években a településről több fiatal férfi és nő volt szolgálatban a sáromberki Telekikkel rokonságban álló Zeyk család kolozsvári palotájában és marosgombási birtokán (Berekméri I. A. 2008: 15–18).

Mózes András kéziratban maradt falumonográfiájában pedig több olyan személyt írt össze, akik a 20. század első felében más településeken szolgáltak (Mózes é. n. I.: 113–115). Kádár Zsuzsanna (1874–1945) például az 1910-es években Zágorban, majd Kolozsváron, a Zeyk családnál, illetve Mikesen szolgáltak. Testvére, Anna (1882–1970) pedig Alsóidecsen, Marosvásárhelyen és Kolozsváron, majd az I. világháború alatt Maroscsapón szolgált. De szolgáltak még Marosszentgyörgyön a Máriafy családnál, Nagyenyeden, Korpádon és Ádámoson is. Ebben az időszakban azonban a legtöbben mégis Marosvásárhelyen és a Zeyk család kolozsvári kastélyában szolgáltak (lásd Mózes é. n. I.: 113–115). Egy másik helyen pedig azt írja, hogy

a század első évtizedeiben, az Amerika-láz lecsitulását követően, a faluból többen mentek szolgálni Budapestre és Bukarestbe is (lásd Mózes é. n. I.: 36).

Az 1900-as évek elején a községen „végigfutott a kivándorlási láz”, melynek következtében 15 család vándorolt ki Amerikába, melyek közül 10-en tértek vissza a településre, és építettek házat, istállót az ott szerzett pénzen (lásd Mózes é. n. I.: 122).

A következő generációk viszont már vagy a közeli Marosvásárhelyen, illetve az I. világháború után pedig néhányan Bukarestbe és Konstancára mentek akár több évre is szolgálni. Berekméri Domokos például 1932-től egy évtizeden át szolgált Konstancán, az Abramovici és Wenczel családoknál, s ezt az időszakot 25 többnyire keltezett fénykép dokumentálja, amit unokái őriznek (lásd Vajda 2013a: 124).

Ezek a helyi társadalomból történő időszakos kilépések során gyűjtötték össze a fiatal férfiak és nők a családalapításhoz szükséges pénzeszeget, melyet földvásárlásra és házépítésre használtak.

Az 1960-as években, a közeli nagyváros erőltetett iparosodása következtében kialakult mobilitás-láz (vö. Biró 1990) hatására egy más típusú migráció vette kezdetét, a napi rendszerességgel történő ingázás.¹⁵⁸ Ennek következtében a falusi lakosság először került napi szinten kapcsolatba a várossal, s szembesült a falutól eltérő életvezetési stratégiákkal, tisztálkodási szokásokkal, kulturális mintázatokkal. Az ingázó munkások számára sokként hatott a felismerés, hogy az istállóban töltött idő, az állattartással járó szagok a városi környezetben idegenül hatnak, melyet a városban lakó munkatársak az alkalmi ugratások tárgyává tesznek, s melyek a kirekesztés alapját képezhetik. Sz. F. (férfi, 1946) például a szülői ház építése idején az istállóban aludt, onnan járt a Marosvásárhelyre dolgozni. A gyakori ugratások miatt határozta el, hogy felhagy a gazdálkodó életmóddal és városra költözik.¹⁵⁹ Sorsában, az 1960–70-es években többen osztoztak. Ezeknek, és az ehhez hasonló döntéseknek az eredménye az, amiről Alexander Gerschenkron úgy ír, hogy „akkor lesz a falusi gazdálkodóból igazán ipari munkás, amikor leválik a »föld köldökzsinórjáról«” (idézi Gagyi 2009a: 141).

Ennek, a földtől való elszakadásnak a következtében kialakult a falu–város közötti időszakos migrációnak kialakult egy másik, ellentétes irányú formája is: a városra költözött fiatalok heti rendszerességgel látogattak haza falura a szüleikhez, rokonokhoz, városi szokásokat és életmodelleket szolgáltatva ezáltal a falun maradt rokonaiknak. De akik nem tudtak, vagy nem akartak városi környezetbe költözni, azok is igyekeztek a kollegáiknál, rokonaiknál látott komfortszintet saját házaikban valamilyen formában biztosítani, azt a tárgyi környezetet kialakítani. E két fajta időszakos kilépés együttesen határozta meg a kommunizmus ideje alatt a település arculatát, házainak komfortját, azok felszereltségét és a ház- és telekhasználat habitusait.

Az 1990-es években a helyi lakosság migrációs gyakorlatában szintén változás állt be: az ingázó gyári munkások egy részének megszűnt a munkahelye, ezért a

---

158 A falu–város migráció sajátosságairól részletesebben lásd még: Gagyi 2009a: 151–153.

159 A03 (1953) szóbeli közlése.

falú–város között napi rendszerességgel ingázók száma csökkent, gyakorlattá vált viszont a külföldi vendégmunka, mely a 2000-es évek végén – Romániának az Európai Unióhoz való csatlakozását követően – újabb lendületet vett, s a célországok szerint is változást eredményezett: a hangsúly Magyarországról áttevődött a nyugat-európai országokra. Elsősorban Franciaország, Hollandia, Németország és az Egyesült Királyság váltak kedvelt célországokká, az építőipar helyett pedig a feldolgozóiparban és a szállításban kezdtek munkát vállalni. Ezek a személyek a vendégmunkával szerzett pénzüket azonban még mindig itthon fektetik be: telket vásárolnak és nagy, nyugati/mediterrán stílusú házakat építenek és a nyugati országokból behozott személygépkocsikat vásárolnak vele. De új minták is kialakulóban vannak: néhány fiatal már külföldön lépett párkapcsolatba, kötött házasságot és vett házat. Ezek esetében az időszakos kilépés nagy valószínűség szerint végleges kilépéssé válik.

A 2000-es években ugyanakkor elég nagyszámú városi lakos vett telket és épített házat a településen, vagy vásárolt meg régi házakat. Ezek szintén a helyitől (hagyományostól) eltérő életvezetési mintákat, lakásmodelleket és értékrendet hoztak a közösségbe. A világnézetbeli különbségeket az is jól jelzi, hogy ezek azok a személyek/családok, akik a legtöbb beadvánnyal fordulnak a helyi önkormányzat felé a falu közügyeit (szemétszállítás, az utak karbantartása, szennyvízhálózat kiépítése stb.) illetően.

A fent vázolt migrációs gyakorlatoknak a városi és külföldi munkahelyek vonzó bérezési feltételeinek szívóereje mellett legalább olyan fontos volt a helyi feltételek, például az ivóvíz hálózat hiánya által generált taszító hatása, valamint a túlnépesedés illetve az erőforrások hiánya, beszűkülése is (lásd Gagyi 2009a: 140).

Ezek a kilépések ugyanakkor, már a 20. század első felében is személyes ismerősök és kapcsolatrendszerük mentén zajlott. A Zeyk családhoz egymást ajánlották be a sáromberki családok szolgálni, ahogy Amerikába, vagy Bukarestbe is a már szerencsét próbált ismerősök segítségére támaszkodva kerestek munkát. De az 1990 utáni vendégmunkára jelentkezők is ugyanezeket a technikákat alkalmazták: 4–5 fiatal együtt ment külföldre dolgozni valamilyen üzembe, s a hazalátogatások alkalmával további ismerősöket vittek magukkal.

A térbeli mobilitás azonban csak részben jelentett társadalmi mobilitást is, hiszen a település lakosságának túlnyomó része egészen a 20. század végéig nem tudott/ nem akart véglegesen megválni a hagyományos keretektől, elszakadni a földművelő és állattartó létformától. Ha csak kiegészítő foglalkozásként is, de mindvégig igyekezett a földdel való kapcsolatát fenntartani.

A társadalmi mobilitás tehát elsősorban olyan egylépcsős mobilitást (parasztból munkás)¹⁶⁰ jelentett, amely nem hozta feltétlenül magával „a kultúrába és a társadalomba való beágyazottság” (Gagyi 2009a: 142) gyökeres megváltozását. Az egyes személyek társadalmi rangját még egy ideig nem a megszerzett javak, hanem a „család neve” adta, s csak a korszak utolsó évtizedeiben (1970–1990-es évek) történt el-

160 Erről részletesebben lásd Gagyi 2009a: 142–143.

mozdulás ezen a téren. Ekkor került sor a státuszjavak (ház, személygépköcsi, vaskerítés, stb.) látványos felhalmozására. A térbeli mobilitásnak a helyi társadalmi és kulturális életre gyakorolt hatása tehát a 20. század végéig korlátozott erővel rendelkezett, a 21. század azonban ebből a szempontból is jelentős változásokat hozott. Az egész Európára kiterjedő migrációs gyakorlat, a kommunikációs és információs technológiák széleskörű elterjedése eddig nem tapasztalt mennyiségben és sűrűséggel közvetít és jelenít meg nap mint nap nyugati/városi kulturális és életmódbeli mintákat a település mindennapi életében.

A társadalmi mobilitás alakulását a település gazdasági erőforrásainak beszűkölése és a közeli nagyváros iparosodása mellett egy másik tényező is befolyásolta, az oktatási szerkezet kiépülése és az alfabetizáció. Erre azonban egy másik fejezetben kell részletesen kitérnünk.

Az időszakos kilépések egy sajátos formája az I. és a II. világháború idején az aktív férfilakoságnak a frontra, vagy a frontvonal mögött található hadszínterekre történő szállítása volt. Az ekkor született katonalevelekből, feljegyzésekből az is kiderül, hogy ez volt az a momentum, amikor a lokális gazdasági szerkezet a jobbágyfelszabadítás óta először megbomlott, radikálisan átalakult. Az igaz, hogy időszakos kilépésekre korábban is sor került, de ezek kontrollált módon zajlottak. A családból csak egy-egy személy hagyta el a gazdaságot, és csak meghatározott időre. Így a gazdaság vezetése/működtetése szempontjából ezek a veszteségek (munkaerőelvonás) feloldhatók, áthidalhatók voltak, nem vonták maguk után a gazdaság termelékenységének csökkenését, a gazdasági szerkezet megváltozását. A szolgálatból visszatérők pedig szintén a megszokott gazdasági munkát folytatták tovább. A szolgálat során szerzett pénzt a gazdaság fejlesztésébe (a föld és állatállomány gyarapítása) és nem a gazdasági profil átalakítása érdekében használták fel. Ezt a rendet törte meg a világháború, amikor a tömeges sorozások következtében a falusi társadalom férfimunkaerő nélkül maradt és teljesen új stratégiák kialakítására volt kénytelen. Ehhez hasonló sokkot a kollektivizálás és a dekollektivizáció okozott a településen.

Alfabetizáció és kulturális élet

*Az iskolai oktatás intézményesülése*¹⁶¹

Bár az 1750-es évek végéről vannak adatok arra vonatkozóan, hogy az iskolamester¹⁶² „*magyar olvasásra, úri imádságra, tíz parancsolatra*” (Szabó 1994a: 47) tanította a sáromberki magyar fiatalokat, önálló iskolahelyisége csak 1824-ben épült a településnek, Teleki Ferenc anyagi támogatásával. Az első iskolalátogatásra vo-

---

161 Az alfejezet szövege – a kisebb változásoktól/jávitásoktól eltekintve – a Sáromberke írásbeliségének és az írás mindennapivá válásának elemzését tartalmazó kötetben jelent meg először (lásd Vajda 2013a: 41–45).

162 Az első azonosítható iskolamester Szoboszlai András (1851–1852) volt, ettől kezdve az iskolamesternek névsora viszonylag pontosan összeállítható (lásd Szabó 1994a: 62, illetve Mózes é. n. IV.: 182).

natkozó szabályzat 1794-ből származik, melyet Teleki Domokos utasítására jószágigazgatója, Bedets János készített, és amely kimondja, hogy a helységben az összes 8–13 éves fiúgyermek és 9–14 éves leánygyermek köteles az iskolát látogatni, származásra való tekintet nélkül (lásd Szabó 1994a: 48).

Ekkor már 86–126 között mozgott az iskolába járók lélekszáma, és ez a szám fokozatosan emelkedett, fél évtized múlva elérve a 200-at (Szabó 1994a: 49).¹⁶³ Mivel a régi iskola és az egy tanerős rendszer nem bizonyult elég hatékonynak, az egyház pedig nem tudta a bővítés anyagi terheit magára vállalni. 1911. szeptember 1-től az iskolát államosították, s a következő évben megépült az új, három tanerős állami iskola, melynek már ekkor több mint 100 kötet volt a könyvtárában (Szabó 1994a: 49).

Az első világháborút követően 1919. június 4-én az állami iskolát a román hatelmi szervek elvették, az oktatás nyelvét pedig románra cserélték, melynek következtében a helyi református egyház határozatban mondta ki egy magyar tannyelvű felekezeti iskola megalapítását. Az iskola 1924 januárjáig működött, ekkor betiltották. Ugyanebben az évben az állami iskolát is átszervezték, bevezették a hétoztályos oktatási rendszert, a tanítás nyelvét pedig visszaállították magyarra (bár a tanítókat kötelezték, hogy a tanítási idő felét román nyelv tanítására használják, és később azt is elrendelték, hogy a földrajzot és az alkotmánytant csak román nyelven oktassák). Az iskolai oktatás 20. századi kiszélesedésével az írni-olvasni tudás terén is változások álltak be: 1930-ra a település össznépességének közel 80%-a tudott írni-olvasni (lásd Szabó 1994a: 49–51).

1944 végén, másik része 1945 elején-tavaszán hazatért a menekülésből. Ebben a nehéz és kusza helyzetben a református egyház vállalta fel a szervező, irányító szerepet az oktatási élet megszervezésében. Az egyházi vezetés már az 1945 őszen tartott közgyűlésen kimondta, hogy egy szervezendő algimnázium igen szükséges volna mind Sáromberke, mind a környező falvak gyermekei számára, s még az év őszen be is indul az oktatás a fogyatkozott számú tantestület vezetésével. Két lelkes tanító, Filep Imre és Márkus Irén kezdi el 125 tanulóval az oktatás újjászervezését, akikhez a frontról hazatért Tüzes István és Ugron Albert kántortanító is csatlakozott. A következő tanévtől Ugron Albert igazgatósága idején újabb tanerők érkeztek, s így 1947-re már 8 főre bővült a tantestület. A beiskolázott gyerekek száma ekkor 127 fő volt, melyből néhány gyermek a környező községekből (Nagyernye, Gernyeszeg) származott. A következő évben a Teleki-kastély egyik szárnyában egységes gimnáziumot szerveztek, mely internátussal együtt 1948-ig, a tanügyi reformig működött (Berekméri D. I. 1994: 146). Átszervezése után a felső tagozat és a hozzá tartozó bentlakás (V–VII. osztály) az egykori Teleki-kastély déli szárnyába költözött, míg az alsóbb osztályok (I–IV. osztály) a régi, Vigand-féle (1912-ben épített) iskolában maradtak. Az iskolába beírt gyermekek száma ekkor már 172 fő volt, mely a következő években fokozatosan növekedett, 1953-ra elérve a 201 főt. A tanulók létszámának folyamatos növekedése nem kevés mértékben a tanerők fárad-

163 Ez részben annak köszönhető, hogy a földesúr kötelezővé tette a cigány gyermekek beiskolázását is (Szabó 1994a: 48).

hatatlan toborzó munkájának eredménye volt, mely során sikerült meggyőzni főleg a hátrányos anyagi helyzetben levő szülőket gyermekeik beiskoláztatásáról. 1952-ben például az iskola vezetősége hét szülővel (közülük hat cigány volt) íratott alá kötelezvényt a gyermekek iskolába járatására vonatkozóan, s ugyancsak ebből az évből származik az a tanügyi jelentés is, mely szerint a 36 iskolaköteles gyermek ruházata szegényes/hiányos, mely az iskolából történő kimaradásukhoz vezet, s melynek a tantestület a központi szervek által történő mihamarabbi orvoslását kérte, nem eredménytelenül. Ugyanakkor a létszámbeli növekedés komoly gondok elé állította az iskola vezetését. A megnövekedett tanulólétszám következtében az iskola rendelkezésére álló épületek kevésnek bizonyultak. Ilyen körülmények között az akkori igazgató, Éltes László átíratott fordult a tartományi és rajoni szervekhez, hangsúlyozva, hogy az egykori kastély teljes épületegyüttesét meg kell nyerni az iskola ügyének, s ekkor vetődött fel először egy magasabb fokú (esetleg mezőgazdasági szakiskola) létrehozásának gondolata is. Csakhogy a kastély északi szárnyában még lakók voltak, középső szárnyában pedig a gabonagyűjtő központ tartózkodott, így a tantestület kérelmét elvetették (lásd Berekméri D. I. 1994: 146–147).

A sáromberki közoktatás történetében az 1950-es évek hoztak fordulatot. 1951-ben érkezett a faluba, és honosodott meg a Csegzi házaspár (Gábor és Anna), a Varró házaspár (Gábor és Anna) illetve Vajda Zoltán; ugyancsak itthon tanított Barabássy Irma. A következő évben érkezett meg a Mihály házaspár (Béla és Irma), 1955-ben pedig a Gurza házaspár (László és Ida). Valamivel később, az 1966-os tanévtől telepedett haza a Simon házaspár (Ákos és Mária). Természetesen az itt említettekén kívül számos más tanerő is tanított hosszabb-rövidebb ideig a sáromberki iskolában, azonban ezek a tanerők képezték az akkori tantestület gerincét, mely az iskola falain belül történő oktatás színvonalának növelése és az analfabetizmus felszámolása¹⁶⁴ mellett intenzíven részt vállalt a közösség gazdasági és szellemi életének irányításában is (Berekméri D. I. 1994: 147–153).

1955-ben Mihály Bélát nevezték ki a sáromberki általános iskola élére, akinek négy év kemény munka árán 1958-ban sikerült megalapítani az egykor megálmódott hároméves mezőgazdasági szakiskolát, melynek őt nevezték ki első igazgatójává. A szakiskola kezdetben az általános iskolával közös közigazgatás alatt működött, diákjai – kik közül sokan már a 18., sőt a 19. életévüket is betöltötték – jórészt a környező falvakból kerültek ki, de Mihály Béla Mezőpanitból és környékéről is toborzott diákokat. A szakiskolában tanulók száma 49 volt, az általános iskolába pedig 208 tanuló volt beiratkozva. Az összesen 257 diákot 14 tanerő és két helybéli oktatómester (Vajda Ödön, Kántor János) oktatta. A megalakult szakiskola jótékony hatással volt a sáromberki iskolaügyre, hiszen új, szakképzett tanárok érkeztek a településre: Kádár István agrármérnök, Iszlai Attila természetrajz szakos és Fülöp Antal román szakos tanárok, akik a szakiskolában és az általános iskolában egyaránt tanítottak. Ezen kívül érezhetően kibővült az iskola anyagi és didaktikai alapja, fellendült a kulturális- és a sporttevékenység. A mezőgazdasági szakiskola

---

164 Az analfabetizmus ellen indított országos szintű kampányról lásd Gagyi 2009a: 108–111.

az 1960/61-es tanévtől különvált az általános iskolától, s egyben átalakult Mezőgazdasági Szakiskolává (Berekméri D. I. 1994: 147–153).

A szakiskola ügyéért folytatott küzdelmet kedvezően befolyásolta a kollektivizálás folyamatának felgyorsulása, hiszen a kollektív gazdaságok működtetéséhez szükséges szakemberképzés szükségességére lehetett hivatkozni: *„a cél az volt, hogy a kollektivizálás befejezése után az ottan végzetek hazamennek és ottan vezető pozíciót töltenek be a kollektív gazdaságok életében”*.¹⁶⁵

Az általános iskola az 1965/66-os évtől a tanügyminisztérium határozata értelmében áttért a nyolcosztályos tanrendszerre, Gurza László igazgatósága alatt. Ezt követően, 1971-ben kezdtek el építeni a ma is működő általános iskola kétszintes épületét (lásd Mózes é. n. IV.: 169).

Az oktatás államosítását követően (1948) az államhatalom megkövetelte, és a helyi, illetve rajoni (később megyei) szerveken, valamint a féléves és éves jelentéseken keresztül ellenőrzés alatt tartotta az iskolaköteles gyermekek iskola- és óralátogatását. A rendszeres jelentések mellett az osztályfőnökök és a tanítók számára kötelező volt a családlátogatás legkevesebb havi egy alkalommal, a problémás gyermekek esetében az igazgató bevonására is sor került. Az 1950-es évektől a tanerők szinte minden gyermeket folyamatosan értékelték (tanulmányi előmenetel, családi helyzet stb.), s ahol szükséges volt, közbeléptek: rábeszéltek, szankciókat alkalmaztak (lásd fentebb). Iskolakezdekor a meggyőző akció még erőteljesebb volt: *„[Iskolakezdekor] az első két hét alatt én egyebet nem csináltam, mint reggel mentem ki a Telepre, a Kút utcába, s hajtottam a gyermekeket az iskolába. S talán – úgy beszélgettük a feleségemmel – ennek meg is volt az eredménye, mert azok a szülők, most már ugye szülők, és egy részük nagyszülő is, a gyerekeket minden további nélkül hozzák az óvodába, iskolába. Akkor volt olyan is, aki munkára fogta a gyereket, nem akarta, hogy járjon iskolába. Oda pedig szinte naponta elment vagy az osztályfőnök, s mentem én is vele, hogy győzzük meg, hogy adja a gyermeket iskolába, hogy [tanuljon] a többivel. [...] Összeültünk és értékeltük, a tanulóknak az előrehaladását megbeszéltük, szinte minden gyermekről véleményt alkottunk, és ahol úgy láttuk, hogy nagyobb szülői segítségre van szükség, egy-két tanerő elment és a szülővel beszélgetett, hogy...”*¹⁶⁶

A folyamatos iskola- és óralátogatás biztosítása mellett igen nagy hangsúlyt fektetett az akkori iskolavezetőség az analfabetizmus felszámolása érdekében végzett munkára. A tanerők e munka terén tanúsított odaadó munkáját és hatékonyságát mutatja az a tény is, hogy az ilyen téren kifejtett tevékenységéért Mihály Bélát, az iskola akkori igazgatóját 1957-ben éltanító címmel tüntették ki.¹⁶⁷ Ugyanakkor az

165 Gurza László egykori tanerő visszaemlékezése.

166 Gurza László egykori tanerő visszaemlékezése.

167 *„Amikor megkaptuk a kinevezésünket Sáromberkére, az iskolai munka mellett fő feladatunk az írástudatlanság felszámolása volt. Az iskolában vagy magánházaknál gyűltünk össze öt-hat írástudatlannal, rendszerint az esti órákban, és végeztük a cseppet sem könnyű munkát, több-kevesebb sikerrel. Férfjem ezzel a munkával érdemelte ki és kapta meg az éltanító címet.”* A Mihály Irma nyugdíjas tanítónővel 1994-ben készült az interjú, lejegyezte Berekméri D. István (közölve: Berekméri D. I. 1994: 153).

1951–52-es tanévben az óralátogatás 94%-ra nőtt és javultak a tanulmányi eredmények: 192 tanulóból 178 átmenő osztályzatot ért el (lásd Berekméri D. I. 1994: 147).

A tanítók a gyermekek tanulási eredményeinek javítása érdekében a gyermekek szabadidős tevékenységét is ellenőrzés alá vonták. Hangsúlyosan agrárjellegű település lévén, Sáromberkén az 1950-es években még gyakran szerveztek kaláka- és egyéb bálakat házaknál, vagy a művelődési házként is szolgáló „táncteremben”.¹⁶⁸ A bálók a kora délutáni órákban kezdődtek, s belenyúltak a késő éjszakába. Az új művelődési házban pedig naponta került sor filmvetítésre. Ezekon az eseményeken szinte mindig legalább egy tanerő, az igazgató/ képviselő Mihály Béla jelen volt, de gyakran mások is, s szigorúan felügyelte a gyermekeket, akiknek az esti órákban tilos volt a bálban vagy a vetítésen részt venni. Emellett minden napra egy-egy tanerő volt beosztva, aki délután végigsétált a falun, s az utcán játszó gyermekeket leckéjükből kikérdezte.

1. *„Hogy rászorítsuk a gyermekeket, hogy tanuljanak, öt óra után nem engedjük, hogy az utcán játszdjanak, s minden napra be volt osztva egy tanerő, sétálgatott a faluban, még az emberekkel találkozott, beszélgetett. Meg nem engedték, hogy... – akkorjában a kultúrotthonban minden este volt filmvetítés – nem engedték, hogy a gyermekek menjenek, nézzék a filmet, hanem megszerveztük a vasárnap vagy szombat délutáni filmvetítést. Kezdetben egyes szülők még haragudtak is ezért, de utána ők is rájöttek, hogy ez nagyon jó, és a gyermekeknek a felkészülési színvonala emelkedett.”*¹⁶⁹

2. *„Ha kint játszdztunk, mert elvégeztük a leckénket, öt órakor, hat óra között, vagy kint futballoztunk a házak alatt, kellett vigyázzunk, mert ha végigment Mihály Béla vagy Gurza vagy Varró, akkor megkérdeztek, hogy na gyerde, a leckédet elkészítetted? Megvan a leckéd? Vagy kérdést tehettek fel. Nem létezett akkor bál vagy mozivetítés, egy időben nagyon szigorúan vették. Soha nem felejttem el, asszem, már akkor hetedikes voltam, elbújtunk egy este filmet nézni. Nem volt akkor tanerő, de megtudták. Másnap ki voltunk állítva a tanáriba. Én nagyon megcségyelltem magam, mert főleg engem az élen dorgált. Emlékszem a filmre is: Sóbálvány, az volt a címe. Hogy mi volt benne, arra már nem, de ahogy az sóbálvány volt, ott mi váltunk sóbálvánnyá, amikor Mihály Béla végigment. – Na ezt nem vártam tőled – azt mondja –, Domika ezt nem vártam tőled. Vigyáztak, ha bál volt, az ki volt hirdelve [...], délután még megengedték, vagy ott volt a szülő is, de este ha nem más, akkor kihirdették vagy Mihály Béla vagy Gurza, vagy aki ott volt, hogy kérjük a gyerekeket hazavinni.”*¹⁷⁰

Az oktatás színvonala az 1980-as évekre visszaesett. Ez részben annak volt köszönhető, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben az iskola tanárainak legnagyobb része nem lakott a településen, hanem Marosvásárhelyről ingázott. Így a falu életére nem volt rálátása és hatása sem. Ugyanakkor az ingázó életforma nem tette

168 Az épület a református egyház tulajdona volt, benne működött az iskola. A II. világháború után művelődési célokra foglalták le, de megmaradt az egyház tulajdonában. Az új művelődési ház 1959-ben épült fel.

169 Gurza László egykori tanerő visszaemlékezése.

170 Berekméri D. István (1946) visszaemlékezése.

lehetővé, hogy a tanárok iskolán kívüli oktató-nevelő tevékenységet folytassanak. Az órákat a busz-, illetve vonatjáratokhoz igazították, ez pedig azt jelentette, hogy az oktatás csak jóval 8 után indult el, és már a kora délutáni órákban is alig volt tanerő az intézményben. Mindez kihatott a tanerők és a tanulók morális tartására egyaránt.

Az 1990-es években ehhez még az is hozzájárult, hogy visszaesett az iskolalátogatás aránya is. Berekméri D. István egykori történelemtanár szerint ez 60–65% alá zuhant. 1994-ben a következőket írja: „nagyon sok iskoláskorban lévő cigánygyermek marad ki az oktatásból, és vannak olyan cigánycsaládok, melyekben az írástudatlanság nemzedékről nemzedékre öröklődik. Tenni ez ellen egyelőre sokat nem tudunk. A gyermeksegélynek az iskolán keresztüli folyósítása sem sokat változtatott a képen. Osztályonként bejött ugyan 2-3 tanuló, de ezek már eleve hátrányos helyzetű tanulók (csak igen kevés alkalommal fordultak meg az I–IV osztályban), akik épp csak rajzolgatják a betűket a tábláról. [...] Örvendetes tény, hogy a fiatalabb cigányszülők nagy része támogat minket, elküldi gyermekeit az iskolába [...]. Igaz az is, hogy sok az anyagi gond. Három, négy vagy öt gyermeket ruházni, tízóraival ellátni nehéz feladat, különösen manapság, amikor nagyon sok család esetében az apát már sújtja, vagy legalábbis fenyegeti a munkanélküliség (míg az asszonyok inkább a háztartásban dolgoznak). Földje pedig kevés cigánynak van...” (Berekméri D. I. 1994: 157.)

A folyamatosan sorvadó diáklétszám következtében 2007-ben az általános iskolát és a mezőgazdasági szakközépiskolát összevonták Sáromberki Mezőgazdasági Iskolaközpont¹⁷¹ néven. A létszámcsökkenés mellett az intézmény infrastruktúrája is leépült és az oktatás minősége is visszaesett, az elmúlt közel egy évtized alatt folyamatosan csökkent az oktatási ciklust lezáró, sikeres képességi vizsgát (a 8 osztály befejezését követően) és érettségi vizsgát (a 12 osztály befejezését követően) tevő tanulók száma. Ez pedig azt vonta maga után, hogy egyre több család már az óvodás kortól a közeli Marosvásárhelyre vagy Marosszentgyörgyre írattja be gyermekeit. Az intézmény ugyanakkor a település kulturális életének szervezésében is egyre kisebb szerepet vállal.

Alfabetizáció és iskolai végzettség

Alfabetizáció • A közösség alfabetizáltságára vonatkozó konkrét adataink az 1869-es évi népszámlálástól kezdődően vannak és az 1941-es népszámlálásig tartanak. Ezt követően, a román állam – valószínűleg ideológiai okok miatt – 1945 után nem mérte az alfabetizáltság fokát, csak az iskolai végzettségét.

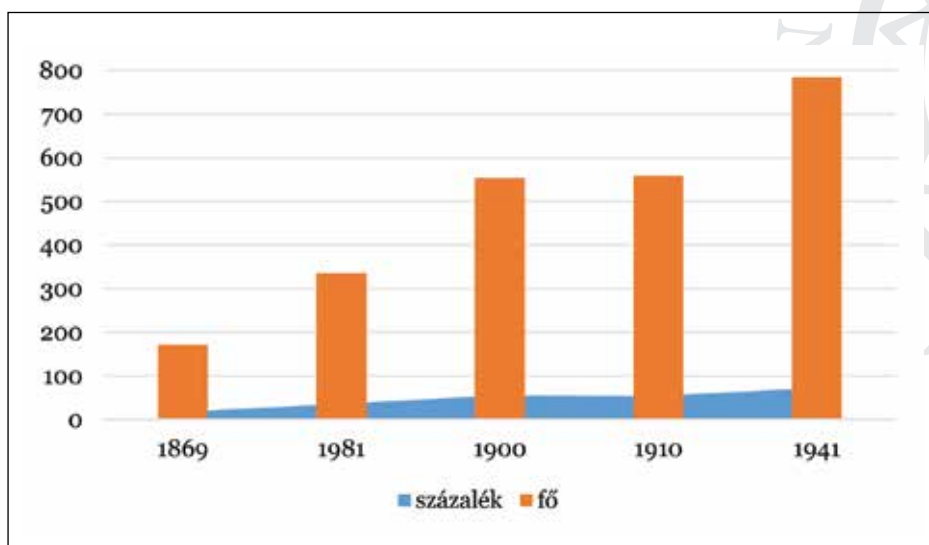
Az 1869-es népszámlálás adatai szerint a településen 172 személy (115 férfi és 57 nő) tudott írni és olvasni, és további 75 (36 férfi és 39 nő) olvasott. Vagyis a teljes lakosság 18,01%-a volt birtokában az írás és olvasás mesterségének és további 7,85%-a olvasott. Az 1868-as tanügyi reform hatását ezek az adatok még nem tükrözik, de ha azt nézzük, hogy alig 10 év alatt az írni-olvasni tudó népesség számára a településen megduplázódott, akkor mindenképpen azt mondhatjuk, hogy a sáromberki oktatás sikeresen alkalmazkodott az új helyzethez.

171 Grup Școlară Agricol Dumbrăvioara

Az 1881-es népszámlálás adatai szerint ugyanis a településen 335 írni és olvasni tudó személy élt, ami az össznépeség 35,9%-át jelentette, ami jó átlagnak számít tekintettel arra, hogy Maros-Torda vármegye összlakosságának ekkor mindössze 21,38%-a írt és olvasott, illetve további 3,46%-a olvasott.¹⁷² Ebből is látszik, hogy a Telekiek oktatáspolitikája (lásd fentebb) jótékony hatással volt a település írni-olvasni tudásának alakulására, hiszen ha a további mérések adatait elemezzük, akkor elmondható, hogy az alfabetizáltság fejlődéspályája a településen dinamikusnak mondható. 1900-ra már 554, azaz a lakosság 55,23%-a írt és olvasott.

A fejlődés az 1900-as évek elején – a gyermeklétszám növekedésének következtében, illetve a megfelelő számú tanerő hiányában (a település egyházi iskolája még mindig 1 tanítóval működött) enyhe visszaesést észlelhetünk: 1910-ben az összlakosság 54,17%-a tudott írni-olvasni, azaz 558 személy.

A helyzet tarthatatlan voltát a közösségben is felismerték, hiszen az iskolát 1911-ben államosították, a tanítók száma pedig háromra emelkedett. Az oktatás reformjának eredménye csakhamar megmutatkozott az alfabetizáltság szintjének növekedésében is: 1941-ben már 784 személy, azaz a teljes lakosság 72,32%-a írt és olvasott.

48. ábra. Az alfabetizáció alakulása 1869–1941 között

¹⁷² Az 1881-es évi népszámlálási adatok szerint Torda vármegye népességének alfabetizációja a következő képet mutatta:

össznépeség			írni-olvasni tud			csak olvasni tud		
férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
73200	72916	146116	20941	10300	31241	1924	3143	5067

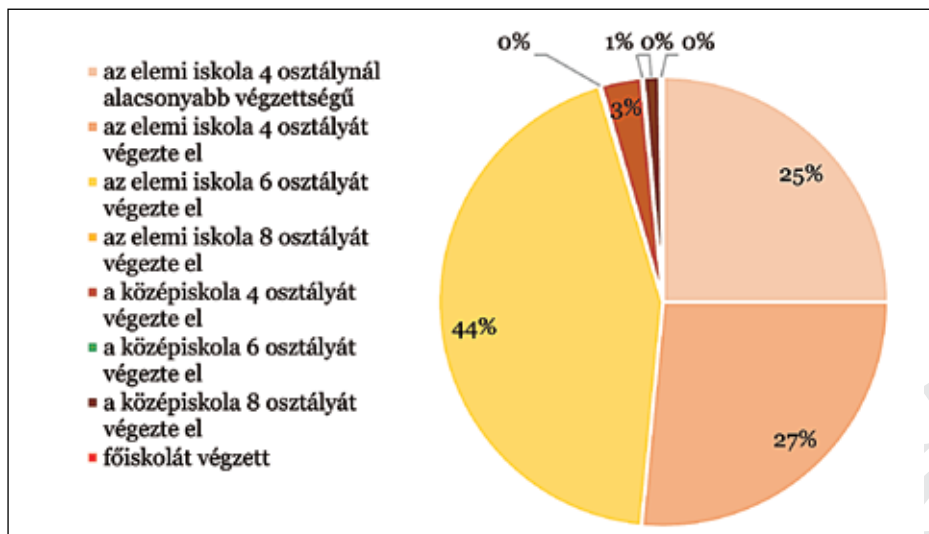
Az új államhatalom 1948-ban az oktatást államosította, s átfogó kampányt indított az analfabetizmus felszámolása érdekében: összeírta az analfabétákat és megszervezték oktatásukat (lásd Gagyi 2009a: 109–111). Az 1950-es évek elején erre a munkára Sáromberkén hat tanerőt osztottak be, s bár szűkös didaktikai eszközkészlet állt rendelkezésükre, az eredmény csakhamar mutatkozott: a 70 nyilvántartott írástudatlanból 55 vett részt a tanfolyamon, melyből 38-an sikeresen vizsgáltak a tanfolyam végeztével. Ezekre a tanfolyamokra az '60-es évek végéig folyamatosan sor került. Az iskolában vagy a magánházaknál folytak, egy-egy pedagógus öt-hat írástudatlannal foglalkozott, rendszerint az esti órákban (lásd Berekméri D. I. 1994: 147).

Az 1960-as évekre Romániában már „hivatalosan mindenki ír és olvas”. Az 1966-os népszámlálás pedig már nem mutatott ki analfabétákat (Gagyi 2009a: 110), ahogy a későbbi népszámlálások sem.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a településen végleg felszámolták az analfabetizmust. A cigány közösség tagjai között ugyanis továbbra is igen gyakori jelenség volt (és maradt máig is), hogy az elemi osztály elvégzése sem szavatolta az írás és olvasás elsajátítását. Számolnunk kell ugyanakkor a funkcionális analfabetizmus jelenségével is. Az idősebb korosztály, illetve a csupán néhány osztályt, vagy gimnáziumot végzetek körében jellemző, hogy olvasni tudnak ugyan, de az olvasottak értelmezésére képtelenek, ahogy arra is, hogy a hivatalos szervek fele bármilyen kérvényt, beadványt stb. elkészítsen. Ez főleg az 1990-es évek elején vált nyilvánvalóvá, amikor a földek visszaigénylése, majd ezt követően a különböző támogatások miatt számos kérvényt kellett elkészíteni. Ezek a személyek az ilyen helyzetekben a termelő szövetkezet egykori alkalmazottainak, vagy a hivatalos iratok elkészítésének terén náluk jártasabb ismerőseik tudására támaszkodtak.

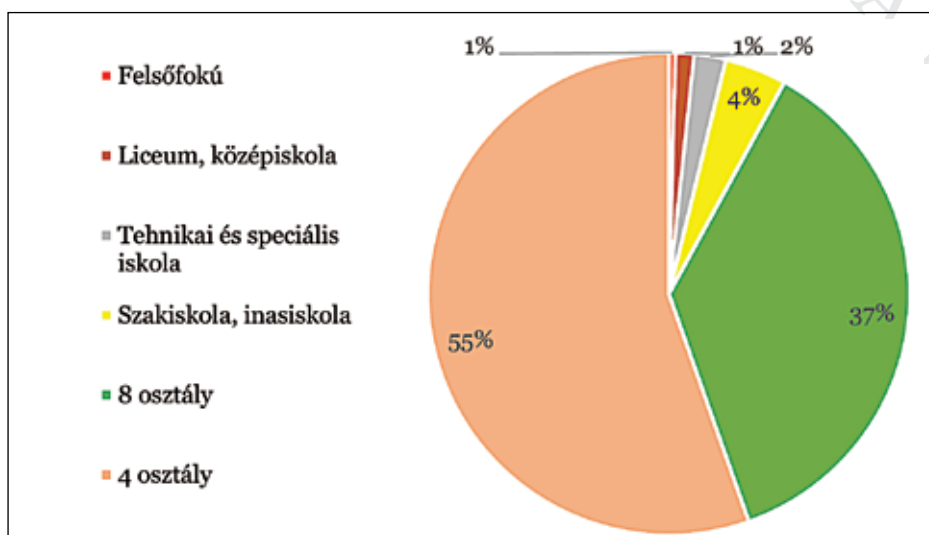
Ha az alfabetizációs történeti adatokat rávetítjük a gazdasági szerkezet alakulásának mutatójára, akkor azt tapasztalhatjuk, helyi szinten is érvényesül az a kelet-európai szocialista országokra jellemző tendencia, mely – Ernst Gellner szavaival élve – „az írástudatlan parasztokból írni-olvasni tudó gyári munkásokat faragott” (idézi Gagyi 2009a: 106).

Iskolázottság • 1941-től már az iskolázottságra vonatkozó adatokat is közöltek a hivatalos népszámlálások. Ezek tükrében a település lakosságának iskolázottsági mutatója 1941-ben a következőképpen alakult: összesen 952 személy vett részt valamilyen szintű képzésben, de ezek közül 168 személy nem sajátította el az írás és olvasás képességét. Ezen kívül volt 196 olyan személy, aki az elemi iskola 4 osztályánál alacsonyabb végzettséggel rendelkezett. Az elemi iskola 4 osztályát végezte el 208, 6 osztályt végzett el 344 személy, 8 osztályt végzett el 1 személy. A középiskolai végzettséggel rendelkezők közül a középiskola 4 osztályát végezte el 23 fő, 6 osztályt végzett el 1 fő és 8 osztályt 9 fő. A településen 2 főiskolát végzett személy élt. (49. ábra)

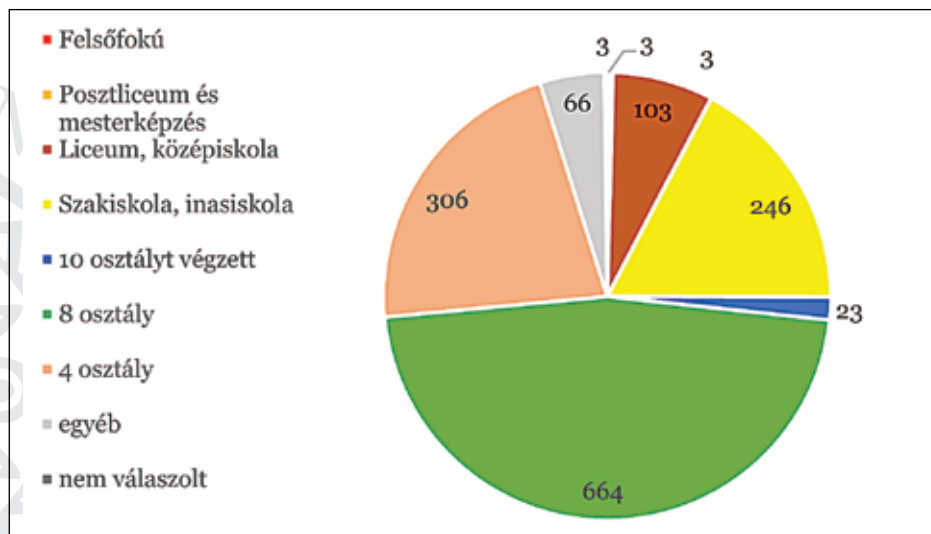
49. ábra. A település lakossága iskolai végzettség szerint 1941-ben

Az 1966-os népszámlálás szerint ekkor a településen már 7 felsőfokú végzettséggel rendelkező személy volt, ebből 10 férfi és 1 nő. Az érettségivel rendelkezők száma 20 fő (12 férfi és 8 nő) volt, míg technikumot 34-en végeztek, amiből 22 volt férfi és 12 nő. A szak- illetve inasiskolát végzettek száma 67 (56 férfi és 11 nő) volt, míg a 8 osztályt végzettek száma 590 (496 férfi és 94 nő). A lakosság túlnyomó része – 891 személy, amiből 443 volt férfi és 448 volt nő – azonban csak a 4 elemi osztályt végezte el.

50. ábra. A település lakossága iskolai végzettség szerint 1966-ban

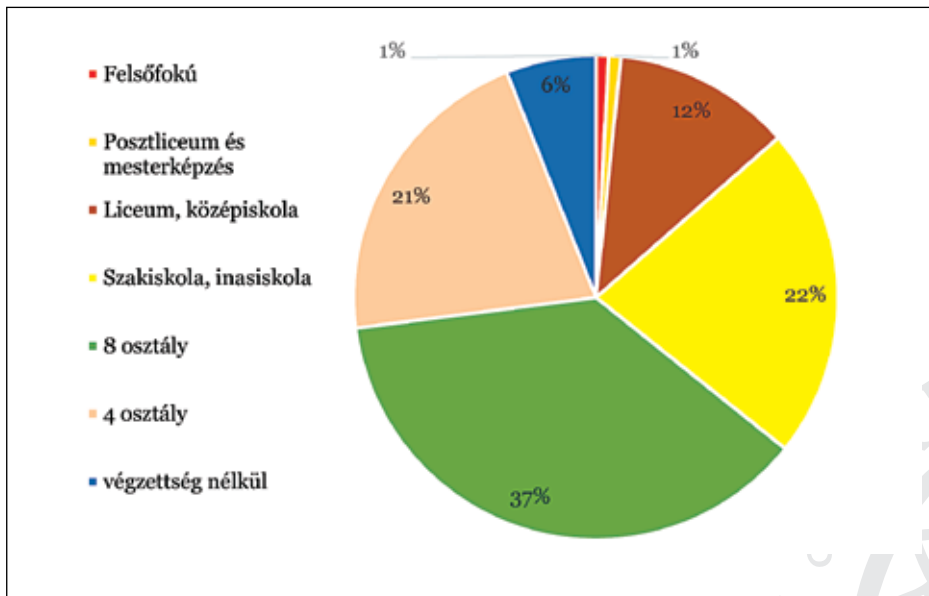
1992-re, a kötelező 8 osztály bevezetésének következtében megnőtt a gimnáziumot végzettek számaránya a csak elemi végzettekhez képest, de a felsőfokú illetve középfokú végzettséggel rendelkezők száma továbbra is alacsony maradt. Mindössze 3 személy rendelkezett felsőfokú végzettséggel és további 3 vett részt érettségi után posztliceális képzésben. 103-an rendelkeztek érettségivel és 244-on végeztek valamilyen szakiskolát/inasiskolát. 23-an 10 osztályt, 664-en csak a gimnáziumot és 306-on az elemi iskolát járták ki, illetve 66-on csak 1-2 elemi jártak.

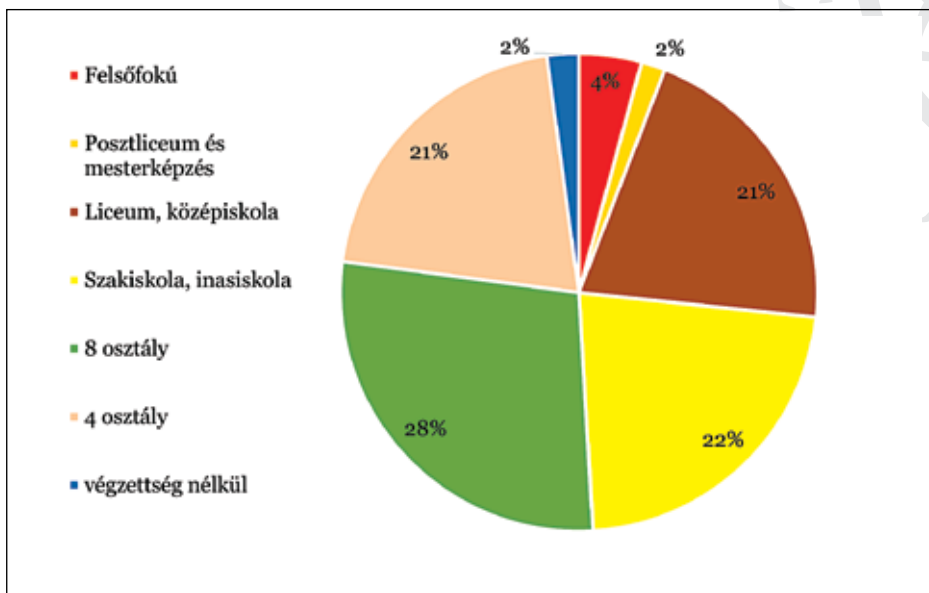
51. ábra. A település lakossága iskolai végzettség szerint 1992-ben

2002-re jelentősen nőtt a felső- és középfokú végzettséggel rendelkezők száma: 12-en (8 férfi és 4 nő) végeztek egyetemet, és további 12-en (7 férfi és 5 nő) valamilyen posztliceális képzést. Az érettségivel rendelkezők száma elérte a 172-t, amiből 69 volt férfi és 103 nő. A szakiskolát végzettek száma 321 (231 férfi és 90 nő) volt, míg a gimnáziumot végzetteké 539 (238 férfi és 301 nő). Csupán elemi osztályt végzett 304 (138 férfi és 166 nő) személy. A településen továbbra is magas a végzettség nélküliek száma is: 87 fő, ebből 32 férfi és 55 nő. (52. ábra)

A 2011-es népszámlálási adatok esetében a legszembetűnőbb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők számának ugrásszerű megnövekedése. Ezek száma 2011-ben elérte a 65-öt, amihez még hozzájön a posztliceális képzést végzett 25 személy is. A településen továbbá 318 középiskolai és 343 szakiskolai végzettséggel rendelkező személy található, míg a 8 osztályt végzett személyek száma 429 volt. Elemi iskolát 318-an végeztek, 33-an pedig nem fejezték be az elemi iskoláikat sem. (53. ábra)

52. ábra. A település lakossága iskolai végzettség szerint 2002-ben

53. ábra. A település lakossága iskolai végzettség szerint 2011-ben

A település szellemi elitjének megítélése szerint a település oktatási színvonala, a település lakóinak iskolázottsága, szellemi és szakmai felkészültsége a térségre jellemző átlagnál magasabb. Ennek bizonyítása érdekében a település történetével foglalkozó munkák, Mózes András, Szabó Miklós és Berekméri D. István írásaiban név szerint felsorolja azokat a sáromberki születésű személyeket, aki közép- és felsőbb iskolába jártak (Mózes é. n. I.: 125–131, Berekméri D. I. 1994: 155). Azonban ez a népszámlálási adatok tükrében – mint látni fogjuk – nem minden esetben tűnik megalapozottnak. Még a 2002-es népszámlálás szerint is a sáromberki társadalom szerkezetéről iskolázottság szempontjából az mondható el, hogy a 10 év fölötti lakosság több mint 6%-a nem járt iskolába, és további 58%-a nem rendelkezik semmiféle szakképesítéssel. Líceumi vagy szakiskolai szintű képzéssel a lakosság 34%-a rendelkezik. Érettségi utáni képzésben pedig a lakosság csupán 1,66%-a részesült. Ez csak a 2011-es népszámlálásra változik meg jelentősen, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők részaránya ekkor éri el a 4%-t, de még mindig 2% körül mozog azok száma is, akik az elemi szintű képzést sem fejezték be.

Kulturális intézmények és kulturális élet¹⁷³

A gazdasági élet megszervezésével és látványos fellendülésével párhuzamosan, sőt ezt megelőzően, a szellemi és kulturális élet terén is fellendülésnek lehettünk tanúi, már a 20. század elejétől. Az iskolai oktatás intézményesülésével és az intézmény kiteljesedésével, fejlődésével párhuzamosan, a helyi tanerők és az egyházi előljárók vezetésével bontakozott ki a helyi kulturális élet.

A századfordulón általános igények és törekvések jegyében bontakozott ki a helyi református egyház felügyelete alatt az az ifjúsági egyesületi mozgalom. Az 1912. november 18-án megalakult Ifjúsági Egyesület, mely vallásos tárgyú programjai (bibliaolvasás, zsolttartanulás, éneklés) mellett ismeretterjesztő (történelmi, természettudományos és gazdasági előadások) és szórakoztató („vidám dalok” tanulása, ünnepségek és táncmulatságok) műsorokat is szervezett a helyi lakosoknak. Ugyanabban az évben alakult meg a település első *dalköre*, Gáll Márton igazgatótanító vezetésével (Szabó 1994a: 46).

Az első világháború után a kezdeti lelkesedés megbicsaklott. A hatalmi szervek korlátozták a szabad gyülekezést, s így az ifjúsági (de bármiféle) egyesületi munka csak az 1920-as évek második felében folytatódhatott. 1922-ben alakították újra a dalkört és a színjátszó csoportot, 1928-ban hozzák létre a Református Nőszövetséget, 1931-ben alakul meg a Sáromberki Református Leányszövetség, 1932-ben pedig a Sáromberki Ifjúsági Keresztyén Egyesület. Ezekben a szervezeti keretekben lényegében a 19–20. század fordulóján kibontakozó szellemi pezsdülés éledt újjá bibliaolvasás, zoltáréneklés, műsoros karácsonyi és húsvéti ünnepségek, színjátás és egyéb rendezvények formájában (Szabó 1994a: 46).

173 Az alfejezet szövege – néhány változástól/javítástól eltekintve – a Sáromberke írásbeliségének és az írás mindennapivá válásának elemzését tartalmazó kötetben jelent meg először (lásd Vajda 2013a: 45–48).

Az énekkar újjáalakulása után egy templomi Petőfi-ünnepségen lépett fel először, majd 1926-ban a harangszenteléskor, 1928-ban a templomszenteléskor, 1941-ben a március 15-i ünnepségen és az október 5-én tartott zászlószentelésen. Ezenkívül a karácsonyi ünnepi rendezvényeken is szerepelt. A színjátszó csoport pedig népszínműveket és életképeket állított színpadra, emellett ünnepek alkalmával verseket szavaltak (lásd Szabó 1994a: 46, 54).

A gazdagodó kulturális tevékenységeket a második világháború ismételtén megszakította. A román államhatalom berendezkedése után ezeket a szervezeteket és tevékenységüket beszüntették. A '40-es évek második felében csupán a színjátszó társulat működéséről van adatunk, ennek irányítása ekkor az egyház felügyelete alól a helyi tanári kar hatáskörébe került át (lásd Vajda 2008: 98).

A 20. század '40-es éveinek végétől a kulturális és oktató célú rendezvényeknek a templom és a református egyház tulajdonát képező kultúrterem/táncterem (korábban egyházi iskola) adott otthont. A településen korszerű művelődési ház csak 1953–1956 között épült meg. A kultúrház megépülésével a művelődési élet ismét megpezsdült. A falu kulturális életét szintén a helyi tanerők szervezték újra és irányították. A tanerők a két világháború közötti időszak pezsgő kulturális életének hagyományából merítettek mintákat, az akkor létesült, működő kulturális tevékenységeket élesztették újra: az 1957–58-as tanévben a helyi színjátszók a tanerők vezetésével bemutatták a *Cigány* című népszínművet, mellyel országos díjat is nyertek, Gurza László pedig 1955-ben száztagú dalárdát szervezett, mely a településen és idegenben egyaránt szintén sikeresen szerepelt (Berekméri D. I. 1994: 150). A kórus közel tízéves működése alatt (1963-ban oszlott fel) a környező települések mellett Marosvásárhelyen, Szovátán, Parajdon stb. vendégszerepelt, több megyei és országos szintű rendezvényen vett részt és nyert díjat vagy kitüntetést, többek között egy alkalommal országos második díjat is. Az akkor nyert bútorzatból rendezték be az újonnan elkészült, s az Ady Endre nevét viselő művelődési ház nagytermét, valamint az olvasótermet is. A felnőtt kórus mintájára, ugyancsak Gurza László vezetése alatt az általános iskola felső tagozatának is diákkórusa alakult, mely a Teleki családtól visszamaradt zongora kíséretével a környező falvakba, valamint Marosvásárhelyre is több alkalommal eljárt vendégszerepelni. A szakiskola pedig zenekarral és táncsoporttal büszkélkedhetett.

A dalkör mellett két felnőtt *színjátszó csoportja* is volt a közösségnek, egyik a helyi tanerőkből, másik a falu fiataljaiból szerveződött, mindkettő Vajda Zoltán szervező munkájának eredménye volt. A betanult színdarabokat a helyi közönségnek adták elő, de néhány sikeresebb darabbal (melyben tanerők és helyiek egyaránt szerepeltek) a környező falvakat is bejárták, sőt versenyeken is szerepeltek. A *Bújócska* című darabbal például a helyi színjátszó csoport eljutott Bukarestbe is, A *Cigány* című darabbal pedig, melyben néhány tanerő is játszott, az 1957–58-as évadban a falusi csoport az országos döntőbe került. A színjátszó csoportokat Vajda Zoltán, Mihály Irma és Gurza Ida oktatta, irányította, a próbákra a helyi művelődési házban vagy egy-egy tanerő házában került sor.

„A hosszú téli estéken a művelődési otthon mindig benépesült, gyakran minden terem foglalt volt, és ilyenkor a színjátszó csoporttal a saját otthonomban

próbáltam. Különben a kollegák mindenike kivette részét ebből a munkából. [...] Munkánknak megvolt az eredménye: színjátszó csoportunk országos döntőig jutott, dalárdánk megyei döntőkön vett részt, vendégszereplésekre jártunk. Külön színjátszó csoportja volt a tantestületnek, melynek tagjai, ha kellett, mindig szívesen ugrottak be segíteni a falusi csoportot. Irodalmi összeállításainkkal a magyar klasszikus irodalmat ismertettük, népszerűsítettük, pótoltuk azt, ami az akkori hivatalos tantervből kimaradt.” – emlékezik vissza Mihály Irma ezekre az évekre (idézi Berekméri D. I. 1994: 153).

Az iskolában Fülöp Antal vezetett kiváló színjátszó csoportot. A *Bakancsos* című darabbal 1958-ban bejárták a környező falvakat, s a 8000 lejes bevételből a csoport tagjai a helyi tanári kar felügyeletével (Mihály Béla és Irma, Fülöp Antal stb.) országjáró kirándulást szerveztek. A csoport tagjai közül többen a későbbiekben a felnőtt színjátszásba is bekapcsolódtak, ezzel magyarázható, hogy a színjátszó tevékenység az 1970-es évek közepéig folyamatosan, kisebb-nagyobb kiesésekkel pedig az 1990-es évek közepéig fennmaradt.

A *pionírszervezet* Sáromberkén 1950-ben alakult meg, s bontakozott ki alig néhány év leforgása alatt, úgy, hogy az 1954–55-ös tanévben az iskola már 81 pionírt mondhatott magáénak. A pionírszertartásokra egy volt diák így emlékezik vissza: *„azokban az években kevés tanulóat avattak fel pionírnak. Aki jó tanuló volt, például magatartású, csak azt vették fel a pionírok soraiba. Visszaemlékszem, a kultúrtothonban volt az avatás, a színpadon az országzászlót fogva mondtuk a Pionír Fogadalmat. Zászlót csókoltam, ami nagy hatással volt reám a további pionír tevékenységben.*

Az iskolának volt éltanuló-táblája, ahová az osztályelsők fényképei kerültek. Izgultunk, hogy kinek cserélik le a fényképét, kié marad továbbra is ott. A pionírszervezetnek volt Aranykönyve, ahová az éltanulók névsorát bevezették, a szervezet életének sikeres tevékenységeit megörökítették benne.” (Idézi Berekméri D. I. 1994: 155.)

A tanító Sáromberkén még az 1950–1960-as években is az iskolai oktatás mellett a közösség életének számos területét irányította. Szellemi képességei, világnézete, céljai és álmai a település fejlődését nagyban meghatározták, sőt munkássága sok szempontból máig hatással van a közösségre. Az azóta felnőtt generációk talán már nem is hallottak az egykori tanítóról, azonban a gyermekek nagyobb része ma az egykor Mihály Béla által alapított iskolában folytatja tovább középfokú tanulmányait.

A „népnevelés” részeként, a két világháború között működő gazdatanfolyamok mintájára, szakembereket (agrár-és gépészmérnököket, orvost stb.) hívtak előadást tartani. A „Szülők Iskolájában” pedig olyan előadásokra került sor, melyek révén a szülők eligazítást nyertek a családban felmerülő nevelési gondok megoldásához.¹⁷⁴

A kulturális élet megpezsdülésével együtt a sportélet terén is változás állt be. A Teleki-kastély egykori angolkertjének helyén sportpálya létesült, a kastély északi

174 Mihály Irma visszaemlékezése alapján (lásd Berekméri D. I. 1994: 153).

szárnya mellett található valamikori cselédházban pedig korszerű sporttermet hoztak létre. Az iskolának labdarúgó- és kézilabdacsapata létesült, melyek 1980-as éveig a környező falvak között megrendezett vetélkedőkön szerepeltek.

A román adminisztráció megtelepedése után az egyházi és nemzeti jellegű rendezvények – mivel nem kerülhettek ki a nyilvános térbe – a templom falain belül kerültek sorra, és ez a szokás az 1989-es változásokat követően is megmaradt, azaz a különbséggel, hogy ezután a helyi iskola is aktívan részt vesz a rendezvények szervezésében.

A rendszerváltást követően sorra alakult újjá az Ifjúsági Keresztyén Egyesület, a Református Nőszövetség és az egyházi énekkar, a Dalárda. Ezek voltak azok az intézmények, melyek a rendszerváltás után felvállalták a helyi kulturális élet (újjá) szervezését. Az 1990-es évek óta a településen több IKE-találkozóra és kórustalálkozóra került sor. A helyi IKE tagjai az 1990-es évek elején (rövid időre) színjátszó csoportot alapítottak, visszaállították a karácsonyi kántálás hagyományát, nyaranta évi rendszerességgel bibliahetet szerveznek a kisiskolások számára, ők szervezik a március 15-i ünnepeket. A nőszövetség tagjai öregek vasárnapját és kortárstalálkozókat és főzőtanfolyamot szerveznek.

A gazdatanfolyamok szervezésére az elmúlt 25 évben szintén gyakran sor került.

A településen 2007-ben alakult *ifjúsági egyesület*, mely szintén bekapcsolódott a közösség kulturális életének szervezésébe. Az alakulás évében színdarabot tanul-tak be, melyet a helyi művelődési házban mutattak be, kezdeményezték a településen egy *Gólyafesztivál*¹⁷⁵ és *falunap* megszervezését, melyet kisebb megszakítással máig rendszeresen megtartanak (lásd fentebb). Emellett az általános iskola diákjai számára több alkalommal természetismereti tábort szerveztek.

Az írás szerepe a személyes és nyilvános terekben

*A nyilvános terek íráshasználata*¹⁷⁶

Jürgen Habermas a társadalmi nyilvánosságról írott könyvében utal arra, hogy „a nyilvánosság maga egy területként jelenik meg – a magánterülettel szemben a nyilvánosság közterület” (Habermas 1999: 52). De arra is figyelmeztet, hogy „a közélet, a biosz politikosz, a piactéren, az agorán játszódik le, de semmiképpen sincs loká-lisan rögzítve: a nyilvánosság éppúgy létrejön a beszélgetésben (lexisz), [...] mint a

175 A települést a gólyák falvaként is szokták emlegetni, mert egy 2007-ben készült felmérés szerint Erdélyben itt volt a legtöbb gólyafészek és a legnagyobb gólyapopuláció. A fehérgólya népszerűsítése érdekében gólyaösvényt és gólyamúzeumot hoztak létre, az egyik fészket pedig videokamerával szerelték fel, melynek segítségével a gólyacsalád mindennapjai (a tojás lerakásától a fiókák kirepüléséig) az interneten keresztül élő adásban nyomon követhető. A település gólyapopulációját digitális nyomkövetővel is évente ellátják.

176 Közölve Vajda 2013a: 53–67, 2013b.

cselekvésben (praxisz)” (Habermas 1999: 53). Tehát nyilvánosság és nyilvános tér, köztér közötti különbségtéves szükségességére figyelmeztet.

Jelen fejezet a nyilvános terekről, illetve a nyilvánosság tereiről sajátos összefüggésben, az itt megjelenő írott szövegek kapcsán kíván szólni. A hordozók és a funkciók szintjén lezajlott változásokat időbeli dimenziójukban követi nyomon. A Jürgen Habermas által *társadalmi nyilvánosság* fogalmával leírt szerkezetéről tehát nem, vagy csak közvetetten szólok az alábbiakban.

Elsősorban a nyilvános térben zajló íráson alapuló információáramlás (átadás és átvétel), valamint a szóbeliség és írásbeliség viszonyának kérdését taglalom. A témát a következő gondolatok mentén látom kibonthatónak: (1) A hatalom a (köz) intézményeken keresztül hogyan jelenik meg az íráson keresztül a helyi nyilvános térben? Mit, mikor hogyan és milyen kommunikációs csatornák felhasználásával közvetíti a helyi közösség felé? Ennek milyen hatása van az intézmények megítélésére? Hogyan hat mindez a közgondolkodás és a közbeszéd alakulására? (2) Hogyan használja ki a nyilvános tér adta kommunikációs lehetőségeket az egyén vagy a lokális közösség? Hogyan, mikor és mit kommunikál az intézmények vagy más, hozzá hasonló személyek csoportja felé? (3) E két pólus egybevetése mit mond el az információs tér helyi használatáról, megítéléséről? (4) Milyen témák és műfajok jellemzik az egyes korszakokat? Milyen funkciók kapcsolódnak az egyes korszakokban ezekhez a műfajokhoz?

Mindezeket a kérdéseket az írásbeliség és szóbeliség viszonyára figyelve próbálom meg bemutatni, mert meggyőződésem, hogy ez az írás általános (közösségi) megítélését befolyásolja, modellálja az írással szemben kialakított közösségi viszonyulási módozatokat.

Sáromberke információs központjai

„Az utcák a város legélénkebb és legváltozatosabb közterei. Egyszerre jelentenek átmenetet és állandóságot, személyességet és személytelenséget, tömeget és magányt, komolyságot és felszabadultságot, idegenséget és intimitást. Az utca (és a köztér általában) az, ahol az ember megmutatja önmagát [...]. Az utcán szembesülünk az eltérő véleményekkel, a különböző értékekkel, mások tárgyaival és személyével. [...] Az utcán elhelyezett vagy oda kerülő tárgyak mind jelzik és alakítják az embereknek az utcához való viszonyát.” (Komjáthy–Szántó 2007: 202–203.) Ezek a kijelentések a falu határán belül is érvényesek maradnak.

Sáromberkének nincs klasszikus értelemben vett főtere vagy vásártere – bár az 1990-es évek második felétől heti rendszerességgel működik piac a település egyik mellékutcájában –, és az is csak feltételezhető, hogy volt valaha. Mózes András a helységről írt, kéziratban maradt monográfiájában ugyanis próbálja bizonyítani egyfajta vásáros tér meglétét. Azzal érvel, hogy a tény, hogy a település központjában a házak az úttól szokatlanul távol sorakoznak, azzal magyarázható, hogy ez a viszonylag széles, szabad területen piactérként szolgált (Mózes é. n. II.: 9). De bizonyítható, hogy a most látható térszerkezet csak a 20. század második felében ala-

kult ki, felsőbb rendelet hatására. Tehát az, amit itt a továbbiakban *köztér* alatt értek, azok valójában a település textúrájában található azon anomáliák, gócpontok, amelyek esetében nem is annyira a morfológiai, mint inkább funkcióbeli sajátosságok bírnak (köz)térszervező erővel.¹⁷⁷ Azokról a „csomópontokról”, elágazásokról, kereszteződésekről és iránypontként működő épületekről (építményekről) van szó, amelyek amellet, hogy a település életének fókuszai, az identifikációban játszanak szerepet. Éppen ezért az alábbiakban azt tekintem át, hogy hol jelennek meg Sáromberkén a közügyekkel kapcsolatos, a közösség érdeklődésére is igényt tartó információk (hírek, értesítések), ezek mennyiben változtatják ezeket a helyeket információs központokká (információs sztrádákká), és ez mennyire tapintható ki a helyi mentalitásban?

A közintézmények közvetlen környezete bizonyos értelemben közteret is jelent, abban az értelemben, hogy a zárt helyekkel (magánterületekkel) szemben ezek mindenki számára egyformán hozzáférhetők (vö. Habermas 1999: 51–52). Az épületek falán, ablakában közérdekű információk vannak elhelyezve. Ez még hangsúlyosabb, ha a közintézmények egymás mellé tömörülnek a településen belül, ahogy ez Sáromberke esetében is megfigyelhető.

Ilyen értelemben a település legfontosabb közttere, központja a helységet észak–dél irányban átszelő 15-ös országút (Főút) a településről nyugati irányba, a leelőlk, illetve a Maros felé kivezető Sulymos utca, valamint a Főúttól kelet felé, a *Telep* irányába haladó utca kereszteződésénél kialakult terület. A három út találkozásából kialakult útkereszteződés közvetlen környékén található az 1956-ban épült helyi művelődési ház, a postahivatal, a telefonközpont, az 1971–1973 között megépült általános iskola, az 1912-ben épült óvoda,¹⁷⁸ a Hangya Szövetkezet egykori épülete – melyben a szövetkezet jogutódja vegyesboltot és italozót üzemeltet –, a tejbegyűjtő központ és a tűzoltóraktár (mely korábban a községi bikák istállója volt). Mind közérdekű intézmények és/vagy a helyi gazdasági élet szempontjából fontos egységek épületei.

Ezen a téren állt az egykori községháza is, mely a megyésítés (1968) következtében¹⁷⁹ – amikor Sáromberkét a hozzá tartozó Erdőszengyellel együtt Nagyernye községbe sorolták be – elvesztette eredeti funkcióját, azóta a postahivatalnak, a telefonközpontnak és a helyi általános iskola kiegészítő osztályának ad otthont. Bár az 1989-es változásokat követően voltak próbálkozások a település község státuszának visszaszerzésére, ezek sorra kudarcba fulladtak. A néptanács intézményének felszámolását követően a település és a hatalom közötti kommunikáció, kapcsolattartás leszálló ága – azaz amikor az intézmény lép kapcsolatba, üzen a közösség felé – elsősorban nyilvános tereiben található hirdetőablakon, valamint a hirdetés (*kikür-*

177 Benedek József is arra hívja fel a figyelmet, hogy a hangsúly „nem a téren mint entitáson áll, hanem a térszervező folyamatokon, illetve a térnek a társadalmi folyamatokban betöltött szerepén” (Benedek 2000: 3).

178 Az épület eredetileg az első állami iskolának adott otthont.

179 A romániai területi-közigazgatási változásokról, okairól és következményeiről lásd Săgeată 2008.

tölés) és a falugyűlés rítusain keresztül valósul meg. Ezek a gyűléseket a helyi mezőgazdasági termelő szövetkezet elnöke, a falufelélős és a néptanács elnök, 1989 után a református lelkész és a helyi RMDSZ-elnök vezetésével zajlottak.

Szintén ezen a téren, a művelődési ház előtt található a falu hirdetőtáblája is. Erre függesztik ki azokat a közleményeket, amelyek a faluközösséget érintik, róla vagy hozzá szólnak. A különböző kulturális és szórakoztató rendezvényekre, parlamenti, és helyhatósági választásokra készült plakátokat szintén itt helyezik el. Korábban a művelődési házban működött a mozi is, az egyes filmek reklámplakátja szintén itt került kifüggesztésre. Mára azonban ez a típusú plakát teljesen eltűnt a közösség nyilvános tereiből.

Az egykori Hangya Szövetkezet épületében működött 1989 előtt a helység egyetlen italmérő egysége,¹⁸⁰ a *Bodega*. Az épület elülső részében pedig élelmiszerbolt működött. Ezek a helyiségek szinte a mai napig hasonló funkciókat látnak el. Az L alakú épület elülső, a főútra néző részében ma vegyesbolt található. Előtte áll a településen működő két nyilvános telefonfülke egyike. Az üzlet hatalmas üvegablaқа pedig hirdetőtáblaként is működik, sok esetben a hivatalosan erre a célra felállított, fémből készült hirdetőtáblánál jóval hatékonyabb is. A hatalmas ablak belső falára ragasztott hirdetések ugyanis védve vannak mind az idő viszontagságaitól, mind az ártó kezek elől.

A posta levél- és hírlapforgalma az utóbbi évtizedekben jelentősen megcsappant, a különböző számlák kifizetése, állami segélyek és egyéb szociális juttatások készpénzben történő felvétele, szétosztása azonban ma is itt zajlik. Mivel az intézmény rendelkezésére álló helység kicsi és a személyzet is minimális, a pénzforgalom szempontjából kiemelkedő napokon sorok alakulnak ki az intézmény előtt. Így a posta a sorban állás intézménye révén a nyilvános térben zajló okoskodás (Habermas 1999: 189) fontos színtere. Ugyanakkor az épületben számos útbaigazító felirat, plakát látható, melyek funkciója a hirdetőtáblákon álló szövegekével azonos: informatív és normatív funkciót tölt be.

A tér legnagyobb és bizonyos értelemben központi helyet elfoglaló épülete az Ady Endre nevét viselő közművelődési ház, mely felépülése óta – méreteinek és az előtte található bekerített területnek köszönhetően is – a terület legfontosabb térszervező elemévé vált. A kulturális rendezvények mellett itt zajlanak a közösségi életszervezést szolgáló falugyűlések (pl. juh- és csordapásztor választása), 1989-től kezdve pedig a politikai pártok gyűlései és a helyhatósági választások kampánygyűlései szintén itt zajlanak, ahogy a választások rítusai is. Emellett az épület adott otthont a helyi, közel 10 000 kötetet számláló közkönyvtárnak is, melynek egy része 1989 után a községközpont könyvtárába került, kisebb részét a helyi általános iskola könyvtárába olvastották. A kommunizmus időszakában a mozi szintén itt működött.

180 Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy néhány háznál ekkor is foglalkoztak illegális italmérés-sel. Ezeket az italkészítő és italmérő egységeket a helyiek külön névvel különböztették meg (és bár időközben megszűntek), emléküik él a közösségben, nevüket most is könnyen felidézük; így például *Fehér ló*, *Bakancs*.

A tér „információs sztrádaként” történő működését/használatát az is elősegíti, hogy a térbe torkolló Sulymos utca vezet a közösség legelőjére, tavasztól őszig eddig a pontig hajtják ki reggelente, és ezen a helyen várják este a falu állattartó gazdáit a csordát. A tejbegyűjtés szintén itt, a Sulymos utca torkolatában zajlik. Ez a két legfontosabb, a nyilvánosságban zajló esemény az állattartó ember életében, amikor lehetőség adódik a nyilvános térben zajló okoskodásba bekapcsolódni. A közös problémák és a „faludolgainak” megbeszélésére, kibeszélésére itt és ekkor kerül sor. És bár a sáromberki társadalmon belül a gazdálkodók térvessztése egyre erőteljesebb, továbbra is itt található az információcsere egyik legfontosabb központja.

Ugyanakkor a Szászrégen–Marosvásárhely útvonalon közlekedő buszjárat egyik megállóhelye szintén ezen a téren található. A Marosvásárhelyre ingázók jelentős része itt gyülekezik a reggeli órákban, az autóbuszra várás pedig a sorban állás intézményéhez hasonlóan működik: az információcsere, a közösség ügyeinek és személyes problémák megbeszélésének fontos alkalma.

A település másik központja mintegy 500 méterre, északra található, szintén a főút mentén. Itt áll a település református temploma, jobb oldalán a paplak, balján az 1998-ban épült gyülekezeti ház és a község 1828-ban épült első iskolája, ez utóbbi ma néprajzi-helytörténeti gyűjteménynek ad otthont – múzeumként működik. Az út két oldalán buszállomás található. Az E-on gázszolgáltató vállalat regionális székhelye a templommal átellenben, a buszmegálló szomszédságában található. A felekezeti iskola déli felében található az Ella nevű üzlet, melynek kirakata hirdetőfelületként is funkcionál. A boltban kapható különböző termékek reklámplakátjai mellett azok a közérdekű információk (plakátok, értesítések) is megjelennek, amelyek a hirdetőtáblán vagy az egykori Hangya Szövetkezet üzletének kirakatában.

A 20. század első feléig még ez a „tér” volt a közéleti eseményeknek is a legfontosabb színtere. Az egyházi jegyzőkönyvek tanúsága szerint gyakran előfordult, hogy az egyházi gyűlés falugyűlése alakult át.¹⁸¹ 1940-ben a templom előtt került sor a bevonuló magyar csapatok fogadására, a magyar zászló felszentelésére, és egészen 1944-ig március 15-e megünneplésre. 1943-ban a gazdatanfolyam résztvevőinek csoportképe szintén ezen a téren készült. A román hatalom berendezkedését követően az ilyen jellegű rendezvényekre a templom falai között került sor. Az I. és II. világháború hősi halottaira való megemlékezés szintén itt kerül sor, és itt, a templom belsejében helyeztek el egy-egy emléktáblát a két világháború áldozatai emlékére.

Az országút és a marossárpataki letérő, valamint a vele szemközt a vasútállomáshoz vezető út által létrehozott útkereszteződés szintén említést érdemel. Tőzsomszédságában, tőle északra található Teleki-kastély, melyben a 20. század közepétől iskola működik. Később a fogászati és az orvosi rendelő is itt kapott helyet. Az állatorvosi rendelő pedig a kastéllyal szemközt található. Az 1990-es évek első feléig az ingázó munkások és diákok nagy számának köszönhetően ez volt a település egyik legforgalmasabb szakasza, aminek köszönhetően a falu életére vonatkozó

---

181 Az adatra Orbán János művészettörténész hívta fel a figyelmem.

hírek jelentős része, főleg a kulturális és szórakoztató programok plakátja máig itt is kihelyezésre kerül.

A tagosítás és téeszésítés időszakában a településen több helyen propagandacélokot szolgáló, deszkából ácsolt és pirosra festett hirdetőtáblákat helyeztek el. Több helyen a fehérre meszelt deszkakerítésekre helyeztek el a közösséget érintő rendeleteket, kiáltványokat és egyéb propagandaanyagokat. A kollektív gazdaság megalakulását követően (1961) a település északi felében létrehozott mezőgazdasági termelő szövetkezet udvarán, az intézmény irodája előtt nagyobb teret alakítottak ki. A teret fehérre meszelt cölöpkerítés és díszbokrok határolták, nyugati szegletében pedig hirdetőtáblát állítottak fel.

Az egyes intézmények székhelyein faliújságot működtettek. Így például a helyi iskola tanári szobájában, a művelődési ház előterében, a téesz irodája előtti téren álló hirdetőtáblán. A hirdetőtáblák, valamint a faliújságok információkkal való ellátása a helyi közintézmények személyzetének, illetve a helyi tanerőknek volt a feladata.

Az 1980-as évekre nemcsak a primer szektorban alkalmazott technológia avult el, és esett vissza a termelés, hanem a pártállam önmegjelenítésért felelős szerveinek helyi képviselői között is a lelkesedés hanyatlásának lehetünk tanúi. A helyi társadalom a rejtett ellenállás, a meglátjuk mi lesz álláspontjára helyezkedve próbálja átvészelné ezt a demodernizáció által fémjelzett időszakot. A figyelemnek ez a lankadása azt eredményezte, hogy a nyilvános terekben megjelenő információ mennyiségére is kihatott: az 1950–60-as években létesített hirdetőtáblák jelentős része megszűnt, de azok is, amelyek megmaradtak (a művelődési ház előtt álló, valamint a téesz udvarán lévő) egyre kevésbé töltötték be a pártot és a szocializmust megjelenítő funkciót. A faliújságok pedig teljes egészében eltűntek a helyi köztuterekből és közintézményekből.

Bár a közhírek kommunikálásának szempontjából nem bír olyan jelentőséggel, mint az előbb bemutatott terek, mégis fontos megemlíteni, hogy 1989 óta a településen belül még nyolc további kereskedelmi egység (4 italbolt és 4 üzlet) található, melyek kirakataiban – főleg a választások kampányidőszakában – szintén megjelennek a közösséghez intézett üzeneteket tartalmazó plakátok, feliratok. E nyolc kereskedelmi egység közül kettő mégis több figyelmet érdemel. Az egyik a falu déli részében, a vasút és az országút találkozásától néhány méternyire a főút mentén található vegyesbolt (illetve italozó), mely az *Alszege*n lakók találkozóhelye. A másik a főúttól Keletre, a vele párhuzamos utcában található kereskedelmi egység. Ez a *telemi* cigány közösség törzshelye, ők itt szereznek tudomást a falu híreiről. 1989 óta helyhatósági választások idején a helyi politikai elit tagjai itt fejtik ki a cigány közösséget megcélzó kampánytevékenységük (korteskedés) egy részét.

A profán terek íráshasználata

Közintézmények, kereskedelmi egységek, névtáblák • A településen található három oktatási intézményt (óvoda, általános iskola és mezőgazdasági szaklíceum) 2010-ben Sáromberki Iskolaközpont néven egy intézménybe vonták össze, az intézményhez tartozó egységek homlokzatán a névtáblákat azonban még nem he-

lyezték el, pedig ezt törvény írja elő. Az egyes intézmények névtáblái iránti közömbösség a helyi hatalom részéről azonban nem ennyire új keletű. Az óvoda épületén soha nem volt névtábla elhelyezve, az általános iskola faláról pedig az 1990-es évek elején tűnt el, amit csak az igazgató kérdőre vonását követően helyettesítettek. A művelődési ház névtáblája az 1980-as évek végére az olvashatatlanságig megfakult, ennek ellenére csak a 2000-es évek elején cserélték le.¹⁸² A névtábla hiányzik a református templom mellett található lelkészi hivatalról is. A telefonközpont épületén szintén nincs névtábla, igaz a központ automatizálása óta ügyfélszolgálat sincs. A tűzoltóraktáron még az 1960-as évek végén elhelyezett névtábla látható, az egykori fogyasztási szövetkezet egyik épületének falán pedig még az 1990-es évek végén is ott volt az egykori megrongálódott névtábla (*Bodega, Magazin alimentar*), amikor az épületben már évek óta magáncég működtetett italozót. Az 1989 után alakult és ma is működő hús kiskereskedés közül tizenegynek szintén nincs cégablaja.

A nyelvhasználat szempontjából az 1989-es fordulat szintén nem hozott jelentősebb változást. Bár a román törvények megengedik/előírják a kétnyelvű névtáblák használatát, a kétnyelvűség helyi szinten csak a vasútállomás és a művelődési ház esetében érvényesül. A többi esetben a névtáblákon csak román nyelven van az intézmény vagy kereskedelmi egység neve feltüntetve.

Minden jel arra utal, hogy település lakói számára nem okoz gondot az intézmények vagy a kereskedelmi egységek névtábláinak hiánya, hiányossága. Ezek számukra nem bírnak identifikációs jelentőséggel, nincs eligazító funkciójuk. A közömbösség ezek nélkül is eligazodik az adott intézmény vagy kereskedelmi egység világában, tudja hol található, milyen szolgáltatásokat nyújt, milyen program szerint működik. Az egyes programváltozásokról, az új szolgáltatások megjelenéséről, mások eltűnéséről pedig a mindennapi beszélgetések során értesül. A kereskedelmi egységek megnevezésére a mindennapi beszédben a hivatalosan bejegyzett megnevezés ellenében az őket működtető tulajdonos nevét használják.

A kommunikált tartalom és a médiumok • Bár a második világháború éveiben a nemzeti érzést ébren tartó, a hadba vonulásra felszólító plakátok, kiáltványok jelentek meg a település nyilvános tereiben,¹⁸³ a nyilvános tereket az írás az 1950-es évektől sajátítja ki intenzívebben. Ekkor a hirdetőtáblák, faliújságok és írott szövegek felülről irányított és szabályozott¹⁸⁴ expanziójának lehetünk tanúi. A gazdasá-

182 A helyi művelődési otthon homlokzatára a névtáblát először csak magyar nyelven tették ki, helyesírási hibákkal (ADY ENDRE MŰVELŐDÉSI OTHON). A táblát hatósági rendeletre kétnyelvűre cserélték ki, a helyesírási hibákat szintén ekkor korrigáltatták.

183 Sáromberkén Mózes Ferenc tulajdonában maradt fenn egy, az 1940-es évekből származó, a magyar anyákhoz intézett felszólítás (közölve Vajda 2007: 479–480). Ugyanakkor Berekméri Domokos irattárában maradt fenn két, szintén az 1940-es évekből származó illusztrált képeslap, mely szintén jelzi az illető háborús korszak retorikáját.

184 A községi és a rajoni néptanács 1175/1953-as rendelet értelmében utasította az iskola tanárait a politikai vezetők fényképeinek kifüggesztésére. (Berekméri D. I. 1994: 149) Ehhez lásd még a Sáromberki Általános Iskola levéltára: Átiratok – Jelentések 1951–1957/504, illetve Eduard Mezinescu művészetiügyi miniszternek 1949-ben a *Scînteia*-ban megjelent cikkét (idézi Gagy 2009a: 111–113).

gi életet központilag kidolgozott tervek alapján történő irányításának (tervezgatókodás) előnyei mellett a téveszesítés, valamint a vezérkultusz és a pártünnepek azok a témák, amelyek ezen keresztül folyamatosan helyet kapnak a nyilvános térben. Bodó Julianna a helyi közvéleményközpontból kapott utasítások mentén szervezett befolyásolásának, az új tulajdonformával kapcsolatos tudás terjesztésének a következő gyakorlatait különíti el: (1) újságok, propagandaanyagok felolvasása, (2) nyilvános feliratok készítése (a néptanács alkalmazottai és a pedagógusok kaptak utasítást, hogy propagandaszövegeket fessenek a kerítésekre.), (3) tájékoztató, ismeretterjesztő gyűlések szervezése, melyeket gyakorlati ügyben hívtak össze, hogy a közösségnek érdeke legyen ott lenni; ezeket mindig egy központból érkező személy tartotta, és végül (4) a helyi vezetők személyes megnyilvánulásai (Bodó 2004: 28–32).

A közművelődési ház a Népi Demokrácia Frontja (Frontul Democrațieii Populare) székházának díszítése, a pártideológiát közvetítő feliratokkal történő ellátása, a faliújságok, plakátok szerkesztése, valamint a hirdetőtáblák propagandaanyagának megírása, kifüggesztése jórészt a helyi pedagógusok feladatkörébe tartozott (Berekméri D. I. 1994: 149). Ezek elkészítésére és tartalmára vonatkozóan folyamatosan „útbaigazító” átiratok, rendeletek érkeztek. A művelődési ház irattárában egy 1959-ből és három 1961-ből származó, az Oktatási- és Művelődési Minisztérium Kulturális Intézményeinek vezérigazgatósága által kibocsátott metodológiai útbaigazítás anyag maradt fenn. Az első a szovjet úrkutatás sikereit taglalja, továbbá egy-egy, a vasutasok és a kőolajipari munkások 1933-as harcának évfordulójára emlékeztet, az 1960-as moszkvai értekezlet eredményeiről szól, illetve az 1961. március 5-én zajló választások fontosságát ecseteli.

A faliújság szerkesztése Vajda Zoltán helyi tanerő feladatkörébe tartozott, aki ekkor egyben a kultúrotthon igazgatói tisztjét is ellátta. A faliújságon és a hirdetőtáblákon leggyakrabban megjelenő témák a helyi mezőgazdasági termelősövetkezet tagjainak a munka és terméshozam terén elért eredményei, az éves, ötéves tervből vett részletek, helyi határozatok, a helyi egyesületek rendezvényeken, versenyeken elért eredményei, kulturális műsorok programja.¹⁸⁵ Ezek a technikák és eljárások a hatalomgyakorlás és a hatalom kommunikálásának meghatározó komponensei: általuk van jelen a központi hatalom és ideológia a helyi nyilvános térben. De jelentős szerepe van „az írásbeliségre épülő kultúrafogyasztási, a szabadidős tevékenységek szervezésében” is (Gagy 2009a: 113).

A köztéri íráshasználatban a sáromberki lelkész kulákká nyilvánítását és ennek az írásra támaszkodó rítusát fordulópontnak tekinthetjük. A lelkész kétségbeesett próbálkozásai és a Néptanácshoz intézett kérvénye ellenére (közli Nagy 1994: 84–85) 1952-ben piros olajfestéssel festett írás jelent meg a parókia falán, román és magyar nyelven hirdetve, hogy „ITT KULÁK LAKIK. AICI LOCUEȘTE CHEABUR”.¹⁸⁶ Az írásnak itt nem kommunikatív, hanem performatív és offenzív funkciója van. Az

185 A01 (1944) szóbeli közlése

186 A felirat létéről Nagy Géza a sáromberki református egyházközség történetében tesz említést (Nagy 1994: 85), a felirat pedig 2001-ben a parókia felújítása során került elő. A lelkész úgy döntött, hogy a feliratot ne takarják el.

írás a fenytés, azaz a negatív meggyőzés és az agresszió eszköze. Az átokhoz hasonlóan az egyén megsemmisítését helyezi kilátásba.¹⁸⁷

A szóbeli felvilágosító, meggyőző munka a közművelődési ház gyűlésterme mellett az utcára, sőt a családi házakra is kiterjedt. A helyi pedagógusokat arra kötelezték, hogy útszéli beszélgetések során és házról házra járva végezték a meggyőző munkát.¹⁸⁸ Munkájuk eredményességét pedig az osztálytermek és a hirdetőtáblákon, névsorok és diagramok révén tették láthatóvá.¹⁸⁹

A hatalom nyilvános térben való megjelenésének és önreprezentációjának másik eszköze a hivatalos ünnepek (május 1., augusztus 23.) alkalmával szervezett ünnepségek, felvonulások voltak. Reprezentációs eszköztárunk az ünnepi beszédek, énekek, szavalatok mellett a vörös vászonnal bevont, általánosan elterjedt formulákat felvonultató feliratokkal ellátott táblákból állt. Ez utóbbiak egy része máig megtalálható a művelődési ház raktárában. Ezeket az ünnepi felvonulásokat a gyűlések mellett a helyi hatalomgyakorlás fontos rítusaiként kell értelmeznünk.¹⁹⁰

A kommunista időszakban az írott szövegek nagyobb része központilag előírt és szabályozott, azaz kötelező feladat részeként született és került a nyilvános térbe. Térben való kihelyezésének, exkarnációjának, valamint a kommunikálás alkalmain való részvételnek az egyén szempontjából legfontosabb funkciója a kommunista hatalomhoz és ideológiához való hűség bizonyítása volt. Ez biztosította a feladatra kijelölt egyének számára a magánszféra csendjét és nyugalomát. A valós kérdések helyett tehát központilag előírt, elfogadott tartalmak és formák (műfajok) ismétlődő reprodukcióját jelentette. Hatását úgy próbálták növelni, hogy a párt által kidolgozott gépezet segítségével teljesen kisajátították a nyilvános tereket, illetve az információ nyilvános termelését és forgalmazását. A közösség pedig úgy védekezett ellene, hogy nem vett tudomást létezésükről, kiszűrte magánszférájából azokat.

Az 1989-es változásokat követő, hosszúra nyúló átmeneti időszak első felében a helyi társadalom átszerveződésének lehettünk tanúi. Ez az átszerveződés valójában az 1940–50-es évekig működő struktúrák restaurálására tett kísérletet jelentette. Az 1990-es évek első felében mezőgazdasági termelőszövetkezetek felszámolását, valamint a földtulajdon visszaszolgáltatása körüli viták, valamint ezek állami szabályozása kerül a figyelem középpontjába. A tulajdont visszaszolgáltatását szabályozó törvény szövegét közli a helyi sajtó, melyet kifüggesztenek a volt Hangya Szövetkezet épületének kirakatába. A tulajdon visszaigénylését célzó kérvények kitöltésére néhány specialista (az adminisztratív kérdésekben jártas személyek: a téesz és a fogyasztási szövetkezet könyvelője, helyi értelmiségiek) irányításával a nyilvános térben, a közművelődési ház nagytermében kerül sor. A kitöltés elősegítését szolgál-

187 Az írás performatív funkciójáról ilyen összefüggésben részletesebben lásd Assmann 1992. A népi demokrácia papság ellen indított támadásához lásd Gagyi 2004b: 206–223.

188 Gurza László szóbeli közlése.

189 Berekméri István D. visszaemlékezése alapján.

190 A hatalomgyakorlás intézményeinek és eszközeinek megértéséhez lásd még: Oláh 1998: 81–100, Gagyi 2009a: 116–138, Vajda 2008.

ló mintapéldányok a művelődési ház előterében és a szövetkezet ablakába kerültek kihelyezésre.

A helyi adminisztráció hatalmának megerősödésével párhuzamosan jelennek meg ismét nagyobb rendszerességgel a nyilvános térben a közösségi életét szabályozó rendeletek, a közügyekkel kapcsolatos információk. Ez részben azzal is magyarázható, hogy a közösségeket érintő döntések, rendeletek nyilvánosságra hozatalának módjait 2003-tól törvény által szabályozzák.¹⁹¹

Emellett az 1989-es változások óta eltelt időben a különböző funkciójú és tartalmú plakátok folyamatos elterjedésének vagyunk tanúi. A plakátok elterjedése, tartalmi és formai változása vitathatatlanul összefügg a technikai fejlődésével. Ugyanakkor jelzi az írásnak az utóbbi évtizedben lejátszódott inflálódását, presztízs- és hatalomvesztését. A hatékonyságnak ezt a minőségi romlását az intézmények a mennyiség növelésével próbálják ellensúlyozni, valóságos plakátáradattal lépve el a közösséget egy-egy politikai vagy kulturális eseményt megelőző időszakban.

Az említett időszak másik új eleme, hogy a közintézmények és közügyek mellett a magánszféra (főleg a kulturális és szórakoztatóipar) híreit népszerűsítő iratok is megjelennek a nyilvános térben. Plakátok és szórólapok hívják fel a közösség figyelmét a településen vagy a környező falvakban, városokban megrendezésre kerülő szüreti bálókra, faluünnepségekre, szabad egyházak rendezvényeire, különböző terménybemutatókra, színházi előadásokra, kiállításokra. De volt arra is példa, hogy a helyi hatalom döntései ellen kiáltványban és szórólapokon tiltakoztak különböző helyi és környezetvédő csoportosulások.

Ezek a plakátok, szórólapok és egyéb informáló szövegek a szervezők kompetenciájának függvényében alakulnak. Az igényes kivitelezésű, nyomdai technikával előállított nagyméretű plakátokkal kezdődően a gyenge minőségű, személyi használatra készült nyomtatóval gyártott plakáton át a kézzel készítettetekig számtalan méretű és minőségű megtalálható. Nyelvi, tartalmi, stiláris és ortográfiai szempontból szintén nagyon változatos képet mutatnak.

A kulturális és szórakoztató műsorok közzétételének médiumai • A 20. század első felében a kulturális rendezvények és szórakoztató műsorok közzétételének médiuma az oralitás volt. Az egyházi elöljárók (lelkész, kántortanító) által szervezett vallásos, kulturális és oktató célzatú műsorokat a vasárnapi istentiszteletet követő *hirdetések* során a lelképásztor a szószékből adta a közösség tudtára, és ez gyakorlat maradt érvényben a kommunizmus időszakában is.

Az 1950–60-as években az egyház intézményének vezető szerepe a lokális közösség gazdasági, kulturális életének irányításában jelentősen csökkent, helyét az iskola és a művelődési ház vette át. Az információátadás terén azonban a hatalom eme elmozdulása nem hozott jelentős változást. A kultúrotthonban szervezett különböző kulturális rendezvényeket és a népbálokat továbbra is szóban adták a közösség tudtára.

191 Lásd az 52/2003-as törvény szövegét. *Hivatalos Közlöny (Monitorul Oficial)* 70. sz. 2003. febr. 3.

Miután a művelődési házat mozivetítő géppel is felszerelték, a hétvégeken este nyolc órától rendszeresen filmvetítésre került sor. A bemutatott filmeket a román mozivállalat biztosította, népszerűsítésükről szintén a vállalat gondoskodott. Bár az egyes filmeket a művelődési ház előtti téren plakáton is meghirdették, az elsődleges híradást a település utcáit végigjáró hangosbemondóval felszerelt autó biztosította. A plakát kifüggesztésére egyébként is csak ezt követően került sor.

A különböző fiatalok által szervezett bálokra az 1980-as évektől készült plakát is. Ezeket az 1990-es évek végéig ívpapírra kézzel rajzolták, és a faluközponton kívül a vasútállomás felé vezető út elejére és néhány szomszédos településre is elvitték és kiragasztották. A számítógépes grafika- és képfeldolgozó programok és a házi használatra gyártott nyomtatók fejlődésével a plakátkészítésben mennyiségi és minőségi szinten egyaránt komoly változások álltak be. A rendbontás és verekedések elkerülése végett az utóbbi időben az ünnepek alkalmával szervezett bálók egy részére, illetve az RMDSZ által rendezett kosaras bálra már nem plakátot, hanem meghívót nyomtatnak, a bálba csak a meghívóval rendelkezőket engedik be, ami a közösségen belül több alkalommal feszültséget eredményezett.

Az 1990-es évek végétől az egyház által évente megrendezett ifjúsági bibliahétre nemcsak az istentiszteleteket követő hirdetések mellett a templomkapura és a művelődési ház előtti hirdetőtáblára kifüggesztett plakát hívja az érdeklődőket. Az óvoda vagy az általános iskola ünnepi műsoraira a tantestület meghívót küld a szülőknek.

Bizonyos értelemben tehát a közzététel médiumának megválasztása egyben a meghirdetett kulturális vagy szórakoztató esemény nyitottságát/zártságát is jelzi. Ebben a modellben a szóbeli közzététel számít teljes mértékben nyitottnak. Az írásbeli ezzel szemben kétszeresen is szelektál. Egyrészt csupán a közösség írástudó rétegéhez szól, másrészt csak a település azon részeinek lakosait szólítja meg közvetlenül, ahol elhelyezik őket. A közösség lakosságának közel 30%-át kitevő cigánysoron (Kút utca, Telep) soha nem hirdettek meg plakáton egyetlen esemény sem. A meghívóval népszerűsített rendezvények pedig egyenesen kizáró jellegűnek tekinthetők, ahol az írás használatának legfőbb célja a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése.

Politikai pártok és a nyilvános terek használata • A közügyekkel kapcsolatos politikai színezetet öltő viták, politikai pártokhoz való csatlakozás, azaz a politizálás Sáromberkén Zoltáni Pál lelkipásztorsága idején – és talán nem túlzás azt állítani, hogy az ő ösztönzésére alakult ki. A lelkipásztor, aki a szövetkezeti és gazdasági mozgalomnak is helyi motorja volt, 1922 után áll be az Országos Magyar Pártba (OMP), és szervez be több helyi lakost. Politikai tevékenysége miatt a hatalom szervei folyamatosan zaklatták, több alkalommal kihallgatták. Amikor 1934-ben az OMP ellenzékéből létrejött a Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ), Szabó István kezdeményezésére helyi szinten is ellenzéki csoportosulás alakult, ez a későbbiekben a kommunista párt egyik sejtjévé vált és mint ilyen működött tovább (Szabó 1994a: 47, 62).

A bécsi döntést követően, ugyancsak Szabó István kezdeményezésére alakult meg az úgynevezett Imrédi-párt: *„Szabó István az üzletbe jött egy Molnár Antal nevű nagyiparossal, akinek bútorgyára volt M[aros]vásárhelyen, azzal jöttek hozzá, hogy alakítsuk meg a V. Imrédi Béla volt magyar miniszter által vezetett Magyar-Megújulás pártot. (Meggjegyezni kívánom, hogy minket nagy csalódás ért, Sáromberke népét, mert a községi legelőből (köztulajdon) mindjárt lecsatoltak 50 holdat és átadtak a gróf úrnak használatra, az egész közégnek maradt 100 hold.) Ez vezetett oda, hogy beálltunk a fent nevezett pártba többen, mint fő személy és ezen keresztül kaptuk vissza a 50 hold legelőt.”*¹⁹²

A kommunista hatalomátvételt és az egypártrendszer bevezetését követően bizonyos célok, pozíciók eléréséhez csak a Román Kommunista Pártba történő beiratkozáson keresztül vezetett az út. Ez egyfajta hűségeskünek, garanciának számított a hatalommal szembeni lojalitásra. Éppen ezért a kezdeti időszakban a párttagság megszerzése érdekében vizsgát kellett tenni,¹⁹³ a kérelem mellé az egyénnek megadott mintára elkészített önéletrajzot is kellett csatolni, amelynek célja a „politikai tisztaság” bizonyítása volt.¹⁹⁴

Az 1989-es változásokat követően több politikai pártnak is alakult helyi fiókszervezete. Az idősebb korosztály tagjai megalapították a Magyar Gazdák Szövetségét, és többen közülük beiratkoztak a Kisgazdapártba. A magyar lakosság nagyobb része pedig a Romániai Magyar Demokrata Szövetségbe iratkozott be. Elnökévé pedig Gurza László egykori iskolaigazgatót választották meg.

A 20. század első felében a politikai pártok és helyi képviselők a falugyűlés nyújtotta keretek között jelentek meg a nyilvános térben, foglaltak állást közügyekkel kapcsolatos kérdésekben a falu lakossága előtt. A nyilvánosságban való részesevésnek ez a formális változata mellett a mindennapi beszélgetések (kapuban, sánc szélén) a véleménynyilvánítás és meggyőzés (kampány) informális módozatai. De mind a formális, mind az informális nyilvánosságteremtés a szóbeli kultúra része, az oralitáson belül marad.

Az 1950-es évektől az egypártrendszer kialakulásától kezdődően a politikai hatalomgyakorlás és meggyőzés eszköztára is bővül. Bár a párt és a pártideológia megjelenítésének és elfogadtatásának alapját még mindig a szóbeliség képezte, keretét pedig a falugyűlések intézménye biztosította, egyre gyakrabban alkalmazza az írásbeliség nyújtotta eszközöket. A faliújság, a kommunizmus, valamint a közönségszórakoztató termelés előnyeit hangsúlyozó szlogenek, a képi megjelenítést is tartalmazó kiáltványok ekkor jelennek meg nagyobb gyakorisággal és rendszerességgel a település nyilvános tereiben, oktatási, kulturális és közintézményeiben.

192 Részlet Köblös Domokos (1909) önéletírásából.

193 A01 (1944) szóbeli közlése.

194 Egy ilyen román nyelvű önéletrajz 1966-ból Mózes Ferentől maradt fenn. Az önéletrajz olyan toposzokat tartalmaz mint: *„1944. augusztus 23. előtt nem politizáltam”, „nincsenek külföldön rokonaim és senki külföldi állampolgárral nem vagyok kapcsolatban”, „minden rokonom tagja a mezőgazdasági termelő szövetkezetnek”* stb.

A korszak sajátossága, hogy az adminisztratív szerkezet legalsó szintjein a néptanácselnökök és községi párttitkárok csak megfigyelő, felügyelő munkát végeztek. A nyilvánosság előtt leginkább a helyi értelmiségi réteg, a tanárok jelentek meg és szóltak a közösséghez leggyakrabban, amit a hatalom részéről tudatos döntésként kell értelmeznünk. Ugyanis miután az államhatalom a faluközösségek hagyományosan legtekintélyesebb intézményét és annak képviselőit – az egyházat és a pap-ságot – nem tudta meggyőzni saját céljai számára, a másik szintén tradicionálisan nagy tekintélynek örvendő intézmény képviselőit, a tanítókat használta fel céljai elérése érdekében. Mindezt azzal a reménnyel, hogy így a helyi közösségek kevésbé fognak ellenállást tanúsítani.

1989-et követően a politikai pártok a számítás- és nyomdatechnika fejlődésével egyenes arányban bővítették reprezentációs és kommunikációs eszköztárukat. A párttagokkal, szimpatizánsokkal, esetleges választópolgárokkal való kapcsolattartás eszközei három kategóriába sorolhatók: (1) rendezvények (felvilágosító és kampánygyűlések, kampányműsorok és bálók formájában), (2) iratok (plakátokon és szórólapokon keresztül) és (3) a tagsági díjak szedése. Ez utóbbit a politikai pártok felsőbb vezetése is találkozási, kapcsolattartási módozatként (sok esetben az egyetlenként) kezeli, és ekként verbalizálja a helyi pártvezetők felé. A tagdíjak beszedése a helyi pártvezetők fontos feladatai közé tartozik, melyet gazdasági okok mellett kommunikációs megfontolások is magyaráznak. Ugyanis a helyi pártvezetők, hogy ne kelljen a párttagokkal való találkozás és a tagsági díj begyűjtésének sok esetben kényelmetlen élményét átélniük, hajlamosak saját pénzükből kifizetni a nem túl magas tagdíjat.¹⁹⁵ Ez pedig azt eredményezi, hogy a párt és tagjai között sok esetben a kapcsolattartás egyedüli formája is megszűnik, a párt visszajelzések nélkül marad.

Választások környékén, a politikai üzenet minél nagyobb közönséghez való eljuttatása érdekében, az 1990-es évek második felében a plakátok mellett megjelentek a szórólapok is. A korszak másik újdonsága, hogy a helységben működő pártok plakátjai, szórólapjai mellett a román pártok propagandaanyaga is megjelenik a település nyilvános terében. Bár a pártok eszköztára a 21. század első éveiben sokat nem bővült, intenzitás és szervezettség szempontjából mégis sokkal szakszerűbbnek és így hatékonyabbnak is mondható. A kapcsolattartás terén új elemként megjelent a kampánygyűlés és a kampányzáró rendezvény (kulturális programmal egybekötött multság). A színes plakátok, szórólapok és óriásplakátok mellett a párt üzenetét gépkocsira szerelt hangosbemondóról közvetítik a település utcáin. Egy szóval választások idején a nyilvánosság megteremtésének, a terek elfoglalásának eddig soha nem tapasztalt technikai megoldásainak lehetünk tanúi.

---

195 A kérdés jobb megértéséhez itt kell megjegyezni, hogy 1989 előtt általánosan bevett gyakorlat volt, hogy a helyi párttitkár fizette ki a párttagok tagdíját. Egyrészt mert számos párttag elmulasztotta a tagdíj beszolgáltatását, másrészt mert kényelmi okokból egyszerűbb volt az egyébként nem túl nagy összeget kifizetni, mint az időt a tagdíjak begyűjtésére fecsérelni.

Szóbeliség és írásbeliség: a hatalom kommunikációs stratégiái • A 20. század során a hatalom különböző médiumok mentén, képviselői és a közösség tagjainak személyes kompetenciája és az illető médiumok nyújtotta lehetőségek mentén alakította kommunikációs stratégiáit. Ezek a döntések ugyanakkor nagyban meghatározták a kommunikált tartalmak interpretációját, a hatalom és döntéseinek közösségi megítélését. Az alapvető kérdés tehát az, hogy milyen funkcióval épült be a szóbeli, illetve az írásbeli kommunikáció a helyi hatalomgyakorlásba és közbeszédbe? Melyik milyen üzenetek kommunikálására alkalmas? Illetve, hogy ez mennyire tudatos választás eredménye?

A helyi adminisztratív vezetés (helyi tanács, polgármesteri hivatal) és a faluközösség között a kapcsolattartásnak több módozata volt és van használatban, melyek a hatalomgyakorlás intézményesült módozatait is jelentik egyben. A közösséget érintő döntések kihirdetése, gyűlésen történő bemutatása, egyeztetése, a hirdetőtáblán értesítés vagy felhívás, illetve plakát formájában való közzététele a kapcsolattartás formális eszközei. Ennek informális változata az, amikor a képviselők személyes beszélgetések alkalmával kommunikálják a tanácsgyűlésen hozott döntéseket, rendeleteket. A hatalom és a helyi közösség kapcsolattartásának szerkezetét tehát a következő táblázatban lehet összegezni:

	Szóbeli	írásbeli	
formális	hirdetés	plakát, kiáltvány, értesítő, sajtó	közvetett
	falugyűlés		közvetlen, személyes
informális	pletyka, magánbeszélgetés	–	

4. táblázat. A hatalom kommunikációs stratégiáinak médiumai és sajátosságai

Az oralitásban felnőtt és szocializálódott falusi társadalom életében a nyilvánosság hosszú időn keresztül szóbeliség nyilvánosságot jelentett. A közösségi léttel kapcsolatos döntések és az ezekkel kapcsolatos vélemények szóban közvetítődnek, maga a közvetítés rítusa az, ami nyilvánosságot, a közvetítő számára pedig státust termelt. Éppen ezért egyben a státus nyilvános reprezentálását is szolgálja, azaz reprezentatív nyilvánosság, ahol a faluközösség alkotja azt a *díszletet*, amely előtt a (helyi) elit önmagát és státusát megjeleníti (vö. Habermas 1999: 13). Ez a fajta reprezentatív nyilvánosság Jürgen Habermas szerint az egyházi rituálékban él ma is tovább (Habermas 1999: 59), működését Clifford Geertz „dramatológiai” vagy színházi analógiaként írta le (Geertz 2001: 313–317).

Az írásbeliségen alapuló nyilvánosság megjelenése az írás intenzív használata a településen a nagy társadalmi-politikai változásokkal, a társadalmi rend megrendülésével és a rend helyreállítására tett erőfeszítésekkel van összefüggésben. A ha-

talom az írás, valamint az írás specialistáinak – az értelmiségiek – presztízsére alapozva próbálta meg céljainak társadalmi elfogadottságát biztosítani, az új normatív szabályok, rendeletek követésének fontosságát hangsúlyozni.

A médiumváltás, pontosabban a hordozók használatában végbement súlybeli eltolódás ellenére (vagy azzal együtt) a sáromberki nyilvános térbe a közérdekű híreket, információkat kommunikáló iratok (rendeletek, közlemények stb.) gyakran késséssel vagy egyáltalán nem kerülnek kifüggesztésre. A hiány eredete és oka több tényezővel magyarázható. Egyik okát abban látom, hogy e lokális kisközösségben a közélet szervezése hosszú ideig szinte kizárólag szóbeli csatornán, perszonális kapcsolatok mentén szerveződött. Ez nem azt jelenti, hogy az írásnak a település adminisztratív életének szervezésében nem volt szerepe. Már a 18. századtól kezdődően vannak adatok arra nézve, hogy a mindenkori hatalom helyi képviselőivel számos esetben csak az írott csatornán keresztül lehetett érintkezni, pontosabban ez volt adott ügyek kommunikálásának és megoldásának, bizonyos közösségi vagy személyes érdekek érvényesítése egyedül elfogadott menete. Az információáramlás akadózásának, a közösségre vonatkozó, a közösség életét befolyásoló döntések és hírek kommunikálásának elhanyagolásának okai között mégis elsősorban a szándékolt elhallgatás, az elrejtés technikájának tudatos alkalmazása látszik a legerőteljesebbnek. A információk téves, hiányos vagy megkésett kommunikálása a titoktartás, eltitkolás és a kirekesztés funkciójával bír. Kulturális, de még inkább gazdasági és politikai gátat épít a rendszer és a rendszert működtető intézmények, valamint azok képviselői, működtetői és a helyi közösségek egyénei között. A gazdasági erőforrások és érdekek ellenőrzése, koncentrálása az információk elzárását, elhallgatását teszi szükségessé, ezzel szemben a közigazgatási törvény a demokrácia és a szabad piaci verseny alapelveire hivatkozva a helyi és központi döntések, azaz az információk minél szélesebb körben történő terjesztését követeli meg, törvény szintjén szabályozva a közlés módját, tartalmi és formai sajátosságait, nyelvét és a közzététel idejét. A helyi gazdasági, politikai erőknél érdekeik védelme, pozíciójuk biztosítása végett e két imperatívusz közötti középutat kell megtalálniuk, a fentebb említett eljárások valójában ezeknek az érdekeknek a védelmére kidolgozott helyi megoldások. Céljuk, hogy a nyilvános térbe csak annyi közérdekű információ kerüljön kommunikálásra, és csak akkor, illetve annyi időre, hogy az még a törvény által megengedett (de inkább elnézett) keretek között maradjon (vagy a helyi közösség szemében úgy tűnjön, hogy ott marad), de a fentebb már annyiszor említett érdekek ne csorbuljanak. Azaz, hogy a potenciális gazdasági, politikai ellenfeleknek ne legyen idejük fellépni saját érdekeik érvényesítése érdekében.

Az írás médiumának választása a szóval szemben tudatos választás következménye: egyrészt kirekesztő, elrejtő és védekező pajzsfunkcióval rendelkezik. Kirekesztő olyan értelemben, hogy elkerülhetővé teszi a hatalom helyi képviselői számára a személyes találkozás szükségességét a közösség tagjaival, és ezáltal kizárja a vita lehetőségét, az érdekek nyílt konfrontációját. Azaz megfosztja a közössé-

get *kommunikatív hatalmának*¹⁹⁶ gyakorlásától. Ez a fajta kirekesztés elhatárolódást jelent, és éppen az írás, a távolsági kommunikációs forma választása fejezi ki szimbolikusan a hatalom és a közösség közötti határt, és a határ képezte távolságot. Az elrejtés funkciója abban áll, hogy a hatalom képviselői abban bízva választják az írásos közlésformát, hogy ezt kevesebb ember olvassa el, így publicitása is gyengébb. Ennek érdekében olyan technikákat is alkalmazna, mint kisebb betű- és lapméret választása, a kis példányszám alkalmazása, valamint olyan hirdetőfelületek igénybevétele, ahol a kifüggesztett szövegek várható erodálódási ideje rövidebb. A pajzsfunkció alatt pedig azt értem, hogy az írás adta olyan lehetőségek, mint az anonimitás, a személyes kapcsolat felfüggesztése védekező mechanizmusként működik. Az írás ebben a kontextusban ténylegesen a hatalom eszköze, az írott szó manipulálása pedig a hatalomgyakorlás egyik módja.

Az informális, véletlenszerűen létrejövő találkozásoknak igen nagy szerepe van a kapcsolattartás minőségének alakulásában. A magánbeszélgetés biztosította intimitás lehetővé teszi az egyéni vélemény megfogalmazását – alapvetően befolyásolja a nyilvános térben írásban kommunikált tartalmak megítélését.

*A szakrális terek íráshasználata*¹⁹⁷

A falusi települési térstruktúrában a templom (és a templomkert) mint komplex funkciókkal rendelkező térszerkezet a közösség kollektív identitását, valláserkölcsét, gazdasági aspirációit, nemzeti érzelmeit kifejező szimbolikus cselekvések, tárgyak és iratok/feliratok gyűjtőmedencéje. Assmann a kései egyiptomi kultúra bemutatása kapcsán mondja, hogy a templom volt az írásosan és textuálisan meg támogatott rituális koherencia szilárd burka, ezen alapul a kultúra folytonossága (Assmann 1999: 174).

A templom ősidők óta a települések térbeli tagolásának legfontosabb eleme, kiindulópontja. „A templom – írja Fehérvári Marcell – központi elhelyezkedésébe számos mitikus képzett sűrűsödött: úgy vélték, hogy a földet és mennyet összekötő világtengely a templomon halad át, azaz összekötő kapocs az emberi világ és az isten között” (Fehérvári 2002: 17). A templomnak a keresztény tanok szerint égi modellje, transzcendentális előképe van. Éppen ezért a templom – mondja Mircea Eliade – kozmológiai szent hely, mely a világot minduntalan megszenteli, mert azt egyszerre átfogja és képviseli (Eliade 1998: 21, 1999: 53). Mivel a templom a világ képe, időbeli szimbolizmust is tartalmaz. Egy tér-időbeli látótérben a kettő metszéspontját képezi (vö. Eliade 1999: 66–67). „A templom – írja ennek kapcsán Keszeg Vilmos – a horizontális térben központi, centrális, paradigmaticus helyet foglal el. [...] A körülötte, a közelében, az altemplomban lévő temetkezések révén pedig a lineáris idő és az időtlenség találkozáspontja.” (Keszeg 2006: 89)

196 A fogalmat Habermas használja. Megfogalmazásában a kommunikatív hatalom – melyet a diskurzusok hoznak létre – az adminisztratív hatalmat nem pótolhatja, csupán befolyásolhatja azt. Ez a befolyás pedig a legitimitáció megteremtésére vagy megvonására korlátozódik (Habermas 1999: 40).

197 Közölve: Vajda 2011b, illetve 2013a: 67–78.

Vidéki környezetben a templom, mint a település legmagasabb épülete, messze kimagaslik a többi épület közül, és ahogy a településtől egyre távolodunk, a templomtorny képezi az egyetlen olyan emberi kéz alkotta jelet, amely a település létére utal. A templom(torony) tehát „térbeli felkiáltójel”, „fókuszpont”, és mint ilyen a tértagolás szempontjából fontos koordináló és orientáló szerepe van (Fehérvári 2002: 17). Olyan csomópont, melynek szerepe túllépi a templomkert és a vallás határait, maga köré szervezve az egész társasági és közösségi életet (Fehérvári 2002: 17).¹⁹⁸ Falusi környezetben a templom környéke egyet jelent a főtérrel.

A templom a hatalom (térbeli) koncentrációja, a város az ország kicsinyített mása, a maga sokrétű funkcióiból és építészeti sajátosságaiból (adottságaiból) adódóan olyan kiemelt emlékezői alakzat, mely nem csupán a vallás és a hit, hanem a hitet megtartó és betartó, a hívők közösségét oltalmazó személy jelenvalóságát és állandóságát is reprezentálni hivatott. Ilyen összefüggésben a templom belsejében és a templomkertben található szövegek, feliratok egyszerre teológiai-morális és politikai funkcióval is rendelkeznek.

Sáromberke területén három felekezet temploma található. Kettő közülük (a református és a római katolikus) a települést észak–dél irányban átszelő 15-ös országút mentén, a lakóházak közé ékelve található, a harmadik (az ortodox) pedig a falutól keletre, az Erdőszengyel felé vezető út mentén épült. E három épület közül a református templom épült a legkorábban (1785-ben),¹⁹⁹ minden valószínűség szerint a település korábbi temploma helyén. Építtetője a könyvtáralapító gróf Teleki Sámuel, és felesége iktári Bethlen Zsuzsánna.

A település római katolikus temploma – szintén a Teleki család támogatásával – jóval később, a 20. század elején (1905-ben) épült neoromán stílusban, a település keleti szélétől nem messze, az úgynevezett Alszezen. A helyválasztás, valamint az építés kései volta egyaránt helyi társadalmi valóságból eredeztethető. A település római katolikus felekezethez tartozó lakossága nem túl népes, és ez is viszonylag későn telepedett meg Sáromberkén.²⁰⁰ Elsősorban a Székelyföldről betelepedett és többnyire a Teleki család gazdaságánál munkát vállalt székely családokról van szó, akik a falu alsó végében, az országút mentén telepedtek meg,²⁰¹ érthető tehát, hogy templomukat is a település ezen részébe építették fel.

198 A templom helyi társadalmi funkcióiról lásd Mumford 1985: 289.

199 Valójában a kérdés ennél sokkal bonyolultabb. Recens építéstörténeti kutatások kimutatták, hogy a templom homlokzatán szereplő évszám nem a templom befejezésének, csupán a mészkőből faragott emléktábla elkészítésének évét jelöli. A templom 1790 őszére vált használhatóvá, de a földem téglaboltzatának elkészítése például csak az évtized második felére készült el (részletesen lásd: Orbán 2004).

200 Az 1850-es népszámlálási adatok szerint a településnek nincs római katolikus lakossága, s számuk a továbbiakban sem jelentős: 1857-ben 32, 1869-ben 55, 1880-ben 60, 1890-ben 60, 1900-ban 87, 1910-ben 85, 1930-ban 95, 1941-ben 111, 1992-ben 218 római katolikus személy szerepel.

201 A 20. század második felében ez némileg megváltozott. A falu északi részében található, egykor az uradalomhoz tartozó területeket (az almáskert, a lovarda stb.) a helyi tanács felparcellázta, és a katolikus családok egy része itt kapott házhelyet és váltott ki engedélyt családi ház építésére. Az faluközponttól sok esetben távol eső házaikat pedig lebontották, néhányat pedig cigány családok vásároltak meg.

Az ortodox templom épülete az 1993-ban alapított, a maroshévízi Szent Illés-rendházhoz tartozó kolostor udvarán áll, és a kolostor többi épületével együtt az 1990-es években kezdték építeni. Bár a település ortodox vallású lakossága elenyésző, a kolostor viszonylagosan nagy látogatottságnak örvend: az ortodox vallásúak mellett más felekezetűek is gyakran felkeresik a megye teljes területéről. Ez a népszerűség elsősorban a kolostorban szolgáló papok által végzett mágikus cselekvések, rontás- vagy bajelhárító és konfliktuskezelő tevékenységnek köszönhető.

Mindennek ellenére, sem az ortodox kolostor, sem a római katolikus templom nem képes a falu textúráján vagy legalább a mentális térképén belül olyan teret (központot, csomópontot) kialakítani, mint amilyent a református templom teremt. Ez egyrészt az ezekhez a felekezetekhez tartozó lakosság alacsony számával, másrészt az épületek periférikus elhelyezkedésével, nem utolsósorban pedig az említett egyházak és a helyi gazdasági – később politikai – élet szervezésébe betöltött szerepének hiányával magyarázható.

A református templom és környezete • A ma látható²⁰² sáromberki református templomról a 20. század folyamán több hosszabb-rövidebb (le)írás készült, ezek közül néhány nyomtatásban is megjelent. Mózes András egyháztörténész, teológiai-professzor 1940-ben kezdte el a településre vonatkozó történeti adatok összegyűjtését. Kitartó kutatómunkája eredményeként megközelítőleg nyolcszáz írógépielt írt oldal terjedelmű kézirat készült el. Az összegyűjtött anyagot a szerző négy kötetbe rendszerezte, a református egyház és templom történetéhez kapcsolódó anyagot a harmadik kötetbe szerkesztette bele (Mózes é. n. III.). Ez utóbbi említett könyv hét részre tagolódik,²⁰³ a ma is álló református templommal kapcsolatos levéltári adatok bemutatása-rendszerezése a harmadik részben található. A református templom nyomtatásban is megjelent bemutatását ezt követően Nagy Géza, Sáromberke egykori lelképásztora végezte el az 1994-ben, a falu első írásos említésének 675. évfordulója alkalmából kiadott falumonográfia számára. Nagy Géza – elődjéhez hasonlóan – az egyházközség levéltárában fellelhető, és részben már ismert adatokra támaszkodva írja meg összefoglalóját. A templom építéstörténetének vázlata és rövid műszaki leírása mellett kitér a templomi ülésrend, a templomi berendezések (szószék, úrasztala, orgona, nagy- és kisharang), valamint a templomban található emléktáblák és emlékkövek rövid bemutatására is (Nagy 1994).²⁰⁴ A templom építéstörténetének, az épületnek a szakszerű leírását, valamint az ide kapcsolódó levéltári adatok széles körű feltárását 2005-ben Orbán János művészettörténész ilyen

202 Levéltári forrásokból tudjuk, hogy a településnek a 14. században adózó plébánosa – s feltehetően temploma is – volt, valamint azt is, hogy a ma is meglévő templom a régi helyére épült (Orbán 2004). Ebből néhányan (pl. Mózes é. n. III., Nagy 1994) azt a következtetést vonták le, hogy a ma is létező templom a település harmadik temploma.

203 Az első *Sáromberke község és a vallás*, a második *A református egyház*, a harmadik *A sáromberki lelkészek élete és munkássága*, a negyedik *A sáromberki iskolázás*, az ötödik *A sáromberki református egyház elsőemberei*, a hatodik *A református egyház életének és munkájának anyagi feltételei* és végül a hetedik *A sáromberki református gyülekezet lelkiélete 1840–1940* címet viseli.

204 Különös tekintettel a 104–114. oldalakon.

előzmények után készítette el. Tanulmányának további érdeme, hogy számos, az építés egyes fázisainak idejére, valamint az építők személyére vonatkozó pontatlanságot, félreértést korrigált (Orbán 2004).

A település közepén, az úgynevezett Középszegen található egyhajós klasszicizáló barokk templom a maga 32,5 méter összmagasságával a település legmagasabb épülete: a toronytest messze kimagaslik a település házainak sorából és nemcsak a falu, de a hozzátartozó határ bármely pontjáról is jól látható, harangjainak hangja a településhez tartozó határ legmesszibb pontjaira is elhallatszik. A modern idő mindenható szimbólumát, a toronyórát²⁰⁵ 1918-ban Vay Sándorné patrónusi adományából szerelték fel (Orbán 2004: 189).

A szó szoros értelmében vett templomkert nem tartozik hozzá. Az épület jobb oldalán, annak tőszomszédságában található az 1913-ban, Csiszár Lajos tervei alapján épült igényes kivitelezésű parókia, a bal oldalán pedig az 1824-ből fennmaradt egykori felekezeti iskola épülete található. A felekezeti iskola épülete – egy fedél alatt – a tanterem mellett az iskolamester lakását is magában foglalta. Az épület 2003 óta a helység néprajzi-falutörténeti múzeumának ad otthont. Mindhárom épület a Teleki család támogató adományai révén és az uradalom felügyelete alatt épült, ugyanakkor a három épület együtt hosszú időn át nem csupán a település szellemi-spirituális, de a gazdasági-adminisztratív központját is jelentették, s ez utóbbi funkció sok szempontból ma is ezekhez az épületekhez és az épületekben zajló tevékenységekhez kapcsolódik. Szoros összetartozásukat, térszervező erejüket tehát egyrészt a támogatást nyújtó Teleki család, másrészt a működésüket felügyelő református eklézsia biztosította, biztosítja. „Ez a templom – írja Nagy Géza református lelképásztor –, mint a falu »nyele«, erős kötésekkel kapcsolódik a kastélyhoz. Nem sajtáságos és nem egyedülálló jelenség. Egyik esztendőben a templom padlásán ugyanolyan címeres-koronás jegyű téglát találtunk, mint amilyen a marosvásárhelyi Teleki-téka egyik részének padlózata van kirakva. A falak, a kegyszerek, az emléktáblák mind-mind a Teleki család védő és fenntartó kezeire mutatnak. Úgy is mondhatnánk, hogy »kéz a kézben«, mindig is az adott kor történelmi determináltságában.” (Nagy 1994: 104.) Egy másik helyen pedig: „templom, parókia, iskola. Mint két szárnyát kitarító madár, amely száll a történelem felhői alatt, száll a légben, az ég fele tart, de egy pillanatig sem veszi le tekintetét arról a földről, mely hazája. [...] A régiek azt mondták, hogy a templom a falu nyele s e körül ott őrködik két ember, akire nagyon sok bízott: a pap s a mester. A parókia és az iskola.”²⁰⁶

A három épület és a hozzájuk tartozó elkerített terület nemcsak a falu terében, hanem a kollektív memóriában is szoros egységet alkot. Főleg a kisebbségi sorba taszítást követően pedig ez a hely képezte a nemzeti identitás megőrzésének és kinyilvánításának, valamint a nemzeti múlt emlékezetben tartásának legfontosabb helyszínét. A román hatalom alatt a vallásos ünnepek alkalmával rendezett ünnepségek (versmondás, betlehemes és pásztorjáték) mellett a március 15-e vagy az I-II. vi-

205 A toronyóra szerepéről lásd: Mumford 1934: 12–18.

206 Részlet. Elhangzott 2003. augusztus 30-án, a helyi néprajzi-falutörténeti múzeum megnyitóján.

lágháború hősi halottainak emlékére szervezett események is a templom falai mögé vonultak vissza a nyilvánosság és az államhatalmi intézményiek szeme elől, és ez a szokás az 1989-es változásokat követően is tovább élt.

A régi temető kidöntött mintegy 31 fejfáját, melyek közül néhányon az írás is egészen jól olvasható volt, az 1980-as évek elején az akkori lelképásztor szintén a templomkertbe, a templom északi falának tövébe helyezte el, pontosabban állította ki, azzal a céllal, hogy megóvja őket az ártó kezeketől, de egyúttal láthatóvá is tegye a hívek, illetve a településre látogatók számára.²⁰⁷

A templom körül található kerítés védő-elrejtő funkciója az 1989-es eseményeket követő időszakban is megmaradt. Az 1994-ben, a falu első írásos említésének 675. évfordulója alkalmával készített, a templomépítő és könyvtáralapító Teleki Sámuel emlékének tisztelő mellszobor szintén a templomkertben, annak oltalmában került felállításra.

2007-ben a parókia és a templom előtt húzódó kerítést felújították, a kaput elbontották és helyére egy Nyárad menti faragótól rendelt székelykaput állítottak. Ez volt az utolsó olyan építmény, mely a hely szimbolikáját, nemzeti, vallási és morális üzenetét újabb elemekkel bővítette.

A templom köré szerveződő tér tagolásának szempontjából említést érdemel a templom előtt található hárs és a két vadgesztenyefa, melyeket az 1896-os millenniumi ünnepség alkalmával ültettek el a település fiataljai a helyi tanerők vezetésével. Ezek olyan utcabútorok, melyek nem vizuális egyediségük, sokkal inkább sajátos funkciójuk, szimbolikus jelentéseik révén emelkednek ki a környezetükből. Mivel a nemzeti múlt részét képezik, szignifikáns pontként szerepet játszanak a hely meghatározásában és az időben, a nemzet idejében való tájékozódásban.

Írott szövegek a református templomban és környékén • Az első, még a templom megépülését megelőzően elhelyezett felirat a templom északnyugati sarkában elhelyezett alapkövön található. Bár méretei ismeretlenek, a felirat szövegét az akkori lelkész feljegyezte a Liber Ecclesiae Saromberkiensis 63. oldalán. A feljegyzés szerint a felirat szövege a következő:

DEO ADORANDO
SAM[UEL]. S[ACRI]. R[OMANI]. I[MPERII]. C[OMES]. TELEKI.
SUSANN[A]. C[OMITISSA]. BETHLEN.
CONJUGES.
DOMINIC[US]. ET MARIA.
CARIS[IMA]. PIGNORA. POSUERUNT.
A^o MDCCLXXXIV. D[IE]. XXVIII. JULI[I].²⁰⁸

207 Nagy Géza nyugalmazott lelképásztor szóbeli közlése (2001).

208 Istennek dicsőségére S.R.I.C. Teleki Sámuel G. Bethlen Mária Domokos és Mária kedves gyermekeik tették le. 1784. év július 28. napján (Nagy 1994: 112, Mózes é. n. IV.: 16–17, Orbán 2004: 178).

A templom bejárata a nyugati oldalon, a főhomlokzat középtengelyében elhelyezkedő kapuzat alatt található. A kapuzat koronapárkányzata felett található vatudászekkel lezárt mező mészkő táblája a következő latin nyelvű feliratot tartalmazza:

AEDEM. HANC.
DEO. AETERNO.
CREATORI. REDEMPTORI. SACRIFICATORI.
SACRAM.
RELIGIONIS. ERGO.
AFUNDAMENTIS. EXCITARUNT.
REBESQE. DIVINIS.
SECUNDUM. DEI. VERBUM.
ET. FORMULAM. FIDEI. ECCL[ESIAE]. HELVET[ICAE].
FACIENDIS.
SAMUEL S[ACRI]. R[OMANI]. I[MPERII]. COM[ES]. TELEKI DE SZEK.
ET. CONJUX.
SUSANA. COM[ITISSA]. BETHLEN. DE. IKTAR.
A[NNO] AE[RE]. CHR[ISTIANA]. MDCCLXXXV.²⁰⁹

Ugyancsak a templom nyugati oldalán, a bejárat mellett, jobb oldalt háromnyelvű (román, magyar és német) felirat jelzi a templom műemlékvoltát. Alatta a falu fennállásának 632. évfordulója alkalmával elhelyezett emléktábla a következő szöveggel:

RÓMAI SZENT BIRODALMI GRÓF
SZÉKI TELEKI SÁMUEL 1739–1822
KANCELLÁR, A MAROSVÁSÁRHELYI
TÉKA ALAPÍTÓJA, AZ ERDÉLYI
MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG, EGYHÁZAK
ÉS ISKOLÁK PÁRTFOGÓJA EMLÉKÉRE
ÁLLÍTTATTÁK A FALU LAKÓI
1994. MÁJUS HAVÁBAN

Belépve a templombelsőbe, a torony alatti előtér keleti oldalán a templomhajóba vezető ajtó felett a következő felirat áll: JOL TETTED, HOGY ELJÖTTÉL. 2001-ben a szószerk jobb oldalán, a gyülekezettel szemben hirdetőtáblát helyeztek el DICSÉRETEK felirattal, melyen az istentiszteletek alkalmával énekelt templomi énekeket,

209 Magyarul, a rövidítések feloldásával: „A vallásnak, az örökkévaló, teremtő, megváltó, megszentelő Isten számára szentelt ezen templomát annak okáért alapjaiból felemelték és az istentiszteletnek, az Isten ígéje és a helvét eklézsiák hitvallása szerinti végzésére örök időkre felajánlották római szentbirodalmi széki gróf Teleki Sámuel és felesége iktári Bethlen Zsuzsánna, Krisztus urunknak 1785-ik esztendejében.” (Közlő Mózes é. n. IV.: 17, Nagy 1994: 113, Orbán 2004: 176.)

azok sorrendjét tüntetik fel. A szószék felett a református címer pelikánját mintázó falvédő található a következő felirattal: Dicsérjétek az urat. Alatta készítőjének monogramja (V[ajda]. Zs[uzsánna]. Fr[ici].).

A szószék bal oldalán található a pap padja, melynek támlájára elhelyezett emléktáblán a következő felirat található:

HA ISTEN VELÜNK, KICSODA ELLENÜNK. ROMA 8. 31.
2004-BEN A ZOLTÁNI CSALÁD AMERIKÁBÓL
FELÚJÍTTATTA SÁROMBERKE REFORMÁTUS
TEMPLOMÁNAK FABERENDEZÉSÉT
ÉTFALVI-ZOLTÁNI K. GÉZA ÉS FELESÉGE
NEMES SZENTGYÖRGYI JUDIT
EMLÉKÉRE.

ÜZENEM A HÁZNAK MELY FELNEVELT:
HA EGYENLŐVÉ TESZIK IS A FÖLDDEL
NEMZEDÉKEK ÖRVÁLTÁSAIN
JÖNNEK MAJD ÚJRA BOLDOG ÉPÍTŐK
ÉS KIÁSSÁK A FUNDAMENTUMOT.
S AZ ERKÖLCS ÓSI HÓFEHÉR KÖVÉRE,
EMELNEK FALAT, TETŐT, TEMPLOMOT.
WASS ALBERT: ÜZENET HAZA.

Tőle balra zászlótartó állvány, benne az egyházi kórus régi és új zászlója, ez utóbbira a kórustalálkozók alkalmával készült feliratos szalagok is rá vannak kötve.

Erdély-szerte elterjedt az a megoldás, hogy a kisebbségi lét jeles személyiségeinek, eseményeinek emléket állító emlékműveket a templomok vagy a templomkertek oltalma alá helyezi a közösség. Az I. világháború halottainak emléktábláját az egyház a gyülekezet adományaiból állíttatta.²¹⁰ Az emléktábla a templom déli falának felezőjén van elhelyezve. Márványból készült, mérete 174x56 cm. A fejdísz nyitott könyvet tartó, harsonát zengő angyal, dombok mögött felkelő nap, földre hullott zászló és sisak, valamint széttört szekerkerék aranyozott vésete képezi. Szövege a következő: „A. B[oldog]. Feltámadás]. R[eménysége]. A[latt]. Sáromberki református Egyházközségünknek az 1914–18-i világháborúban hősiessen elhalt fiai.” Alatta negyven név, melyek közül az utolsó utólag, az 1960-as években került fel az emléktáblára (Nagy 1994: 113). A felsorolást a bibliából vett idézet zárja:

210 A gyülekezet az adományokat eredetileg a világháború ideje alatt elkobzott kisharang pótlása érdekében gyűjtötte össze, de a bizonytalan gazdasági helyzet következtében mire a pénz összegyűlt, annyira elértéktelenedett, hogy nem fedezte a harangöntés költségeit. Ekkor született meg az emléktábla állításának gondolata. Zoltáni Pál az eseményről a következőket írja az ARANYKÖNYV-be: „Megérlelődött a gondolat: hadi célra vitték el a harangot – a háború borzalmaiban pusztult el 39 derék fia egyházunknak: a közös veszteség összekapcsolta a harangszerzés és a háborúban elhaltak és idegen hantok alatt pihenő testvéreink emléke megőrkötése gondolatát.” (Sáromb.Ref. Egyh.Lvt. I/28, 193 old.)

Ezek azok, akik jöttek a nagy nyomorúságból... és eltöröl isten az ő szemeikről minden könnyet. Jól van Uram, mindenható Isten, igazak és igazságosak a te ítéleteid.

A II. világháború halottainak emléktáblája a templom északi falának felezőjén van elhelyezve. Fekete csiszolt gránit, mérete: 115x63 cm. Fejdíszként csupán egy szál négy szirmlevelű egyszerű virág van rávésve. Alatta bibliai idézet és Bajza József *Apotheosis* című versének részlete olvasható:

Lukács X: 20. A ti neveitek fel vannak írva a menyben. 1940–944.
Nyugosznak ők a hősiak
Dúló csaták után,
Nyugosznak ők sírjok felett
Zöldell bokor, virány;
Márványlapokra tettöket
Örök betűivel
A történet komoly szavú
Múzsája vési fel.

Az idézet alatt két oszlopban 33 név szerepel. Az első világháborús emléktáblától eltérően itt a felsorolásban a katonai veszteségek mellett a polgári áldozatok is szerepelnek. Az emléktábla alján az emlékállítók névsora szerepel:

Emléküket Megörökítette:
FÜLÖP ISTVÁN F. Sáromberke
FÜLÖP ISTVÁN Régen
FÜLÖP ISTVÁN Marosvásárhely
SZŐCS JÁNOS Iszló

A szószék előtt áll az úrasztala, melyet Elek János műasztalos készített Marosvásárhelyt. A tölgyfából készült asztal lábán a következő felirat található: „A sáromberki ref[ormátus] nőszövet[ség] ajándéka 1928. dec. 9.” Fölötte egy kis rézlap van az asztalhoz erősítve melyen ez áll:

JOAN ELAK JÁNOS
TÂMPLAR DE LUX – MŰASZTALOS
TÂRGU MUREȘ – MAROSVÁSÁRHELY
STRADA CĂLĂRAȘILOR 19 (KOSSUTH UTCA).

A toronytest köré épített karzaton található az 1855-ből származó, Schneider Károly brassói mester által készített nyolccotávú orgona. Homlokzatán faragott

és aranyozott betűkkel fából készült emléktábla őrzi a legutóbbi felújítás emlékét: „2003 májusában felújította /az orgonát étfalvi Zoltáni K. Géza és /felesége nemes Szent-Györgyi Judit /emlékére Amerikából a Zoltáni család”.

Az orgona falán, a fújtatón, valamint a padok imatartóin számos karcolás található. A frissen konfirmált fiatalok ezekre a felületekre vésték/vésik fel nevüket, konfirmálásuk évét, sok esetben a napot és a hónapot is. A konfirmáció rítusának effajta megörökítésére nézve nem alakult ki egységes eljárás a fiatalok körében. Vannak generációk, amelyek egy személyt bíznak meg a névsor elkészítésével, mások egyénileg végzik el a megörökítést. Az egyház ezt a fajta „hagyományos” rongálást megtűrte/megtűri, csupán a túlkapásokat tette/teszi szóvá a gyülekezet körében. Az elmúlt években végzett javítások során a padokat, valamint az orgonát újrafestették, a régi karcolások szövege így nehezen olvasható, a halványabb vésések pedig teljesen eltűntek.

A nagyharang Sáromberke legrégebb, helyben őrzött tárgyi emléke. Még az előző, középkori templomból maradt ránk, átvészelve az évszázadok harangpusztító akcióit. Felirata sokáig ismeretlen volt, a régi leltári iratokban még úgy szerepel, mint „megfejtethetlen latin betűs matrikulás felirat a XIV. századból”. A szöveget 1977-ben Kovács András művészettörténésznek sikerült megfejtenie. A szövegről ezt írja: „a sáromberki harang feliratának betűi helyes állásúak, csupán a szöveg olvasási iránya változott meg azzal, hogy az öntő elfelejtette megfordítani a szavakon belül a betűk sorrendjét. Az egész szöveg tükörképe, jobbról balra olvasható tehát a helyes megértéshez.” (Idézi Nagy 1994: 109.)

1 sor: AVEH MAD ATSE SUTCAF OMOH SUED ECAPNI SINEU XER SUTSIRC O

2. sor: MM ANAS

Feloldása:

1 sor: O CRISTUS REX VENIS IN PACE DEUS HOMO FACTUS EST ADAM HEUA

2 sor: SANCTUS AMEN – a rövidítések feloldásával (?)

A kisharangon:

„OH JÓJJ EL DICSÓSÉG KIRÁLYA”
SÁROMBERKI REF[ORMÁTUS]. HÍVEK ADAKOZÁSÁBÓL 1928
ÖNTÖTTE: OSZKÁR K. CUGIRON

A templom és a torony több alkalommal is nagyobb felújításra szorult, ezek alkalmával a toronygombban emlékiratot helyeztek el. Az első emlékirat, amelyről tudomásunk van 1928-ból származik,²¹¹ tartalmára és az elhelyezés körülményeire vonatkozóan azonban nincsenek adataink. A következő emlékirat-elhelyezésre 1986-ban került sor. Ekkor a toronygomba a dr. Mózes András által írt falutörténet rövidített (5 gépelt oldal) változatát helyezték el. Az aktusról az egyházi levéltár

211 Az egykori lelkipásztor, Zoltáni Pál levele alapján (idézi: Mózes é. n. III.: 140).

nem őriz leírást,²¹² az említett szöveg másolata azonban megtalálható nemcsak az egyházi levéltárban, hanem az egyes családok tulajdonában is. Az utolsó emlékirat elhelyezésére pedig 2009-ben került sor. Ez utóbbit – a korábbi gyakorlattal ellentétben – a templomtető keleti végén található kisebbik gömbbe helyezték el. Az emlékirat a lelkipásztor, az egyházi előljárók, valamint a felújítást végző mesteremberek névsorát, valamint keltezését tartalmaz.

A templomtorony alatti előtér északi oldalán található fülkében a 20. század elejéig könyvesszekrény állt, itt tárolták a szertartások alkalmával használt szent könyveket, egyebek között a Várad biblia egy példányát. Ezeket a későbbiekben a parókiára költöztették át.

A templom északi oldalán, a parókia udvarán 1994-ben, a falu nevének első írásos említésének 675. évfordulója alkalmával rendezett ünnepség keretei között, a templomépítő Teleki Sámuel kancellár emléke előtt a közösség egy, a kancellárt ábrázoló mellszobor elhelyezésével tisztelgett. A bronzból készült szobor hátoldalára erősített rézlemezen a következő felirat olvasható:

„Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét ámbár Napja múl,
hanem lerádván azt mi benne földi,
egy életető eszmévé finomul,
Mely fennmarad, s nőttön-nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik,
Melyhez tekint le az utód erénye,
Óhajt, remél, hisz és imádkozik”
A Tudományszerető, az egyházakat, iskolákat alapítványaival támogató, az 1794-i utrechti biblia költségeit fedező, marosvásárhelyi könyvtárat a közhasznára bocsátó Sáromberki Egyházának templomot építtető Erdélyi főkancellár széki gróf Teleki Sámuel emlékének.

„mert ahol van a ti kincsetek,
ott van a ti szívetek is.”

/Máté 6. 21./

Állítatott az 1996-os millecentenáriumi év augusztusában, sáromberkiek és Sáromberkéről elszármazottak anyagi hozzájárulásával Vayda Domokos és Fülöp Zoltán kezdeményező akaratával, Nagy Géza lelkipásztorságában.

Alkotta Jorga Ferenc

Magyarrégen

212 A gombíratról Nagy Géza nyugalmazott református lelkipásztor szóbeli közlése nyomán van tudomásom.

Az 1950-es években Sáromberkén több gazdát, közöttük a helyi református lelkeszt is, kulákká nyilvánítottak. Így került a templom melletti parókia falára az ITT KULÁK LAKIK!/ AICI LOCUIEȘTE CHEABUR! piros betűs felirat. Bár a későbbiekben lemeszelték, a felirat sokáig kibetűzhető maradt. A 2003 nyarán végzett felújítás alkalmával a feliratról eltávolították a mérszréteget, az elhalványuló betűket újrafestették.

A templom déli oldalán található az 1824-ben épített egyházi iskola. A homlokzatába épített gerendába a következő felirat van bevésve: In complementum pater-nae Dispositionis C[omes] F[rancisc] T[eleki] A[nno] D[omini] MDCCXXIV.

A paplak kerítését 2005-ben felújították, kapuját székelykapura cserélték. A bejárat fölött egy idézet olvasható: MENJETEK BE KAPUIN HÁLAADÁSSAL, UDVARÁBA DÍCSÉRETTEL. ZSOLTÁR 100. 4. A gyalogkapu felett pedig: ISTEN SEGEDELMÉVEL ÁLLÍTTATTA A SÁROMBERKI REFORMÁTUS GYÜLEKEZET 2005. A készítőik neve az udvar felőli oldalon van bevésve: „Készítette: Nyulas Zoltán és Nyulas István Nyárádremete.”

A református templom köré csoportosuló szövegek funkciói • A templom külső vagy belső terében megjelenő, hosszabb vagy rövidebb ideig jelen levő szövegek, feliratok műfajuk és funkciójuk szerint két nagy csoportba sorolhatók. Legjelentősebb részük megemlékező felirat, emléktábla. De még a gyakorlati céllal készült feliratok egy része is, mint az úrasztalának talpazatára felerősített „névjegy” (az asztalos nevét és lacímét tartalmazó rézlap is rendelkezik kommemoratív funkcióval. A megemlékező feliratok legkorábbi darabjai a templom és berendezéseinek építésére, javítására valamint az építkezések, javítások megrendelőire és kivitelezőire való emlékeztetést szolgálja. Másik részük a település történetének tragikus eseményeire, és azok áldozataira emlékeztet. Jelentős részük pedig az egyéni élet átmeneti ritusának (konfirmáció) időpontjára emlékezik. A megemlékező funkciót az emlékezési alakzat anyagválasztása is érzékelteti: 3 emléktábla márványból, három fából, kettő mészkőből, kettő rézből és egy bronzból készült. Emellett megemlékező funkcióval rendelkezik a paplak kapujának felirata, az úrasztalán és a kisharangon található felirat, valamint a 2009-ben elhelyezett toronygombírat szövege is. Ezek a szövegek a nyilvánosságnak készültek, jól látható helyen²¹³ található, elhelyezésükre nyilvánosan, ünnepélyes ceremónia keretei között került sor. Elhelyezésükről, tartalmukról nem egyszer egyházi döntés és ezeket igazoló iratok készültek, őrződnek.

Az emléktábla azért van, azért hozzák létre és helyezik el legtöbb esetben jól látható helyre, hogy naponta észrevegyük és emlékezzünk általa az elődökre és az emlékállítókra, azok tetteire. Az emléktábla így a múltat, az elődök tetteit nem csupán megőrzi, de az olvasás, sőt az egyszerű szemlélés révén is folyamatosan a jelen

213 Ennek ellenére kettő közülük, a templom építésének kezdetén elhelyezett alapkö, valamint a templomtorony gombjába elhelyezett emlékirat nem látható, szövege csak az egyházi iratokból ismert.

részévé avatja, a jelenben tartja.²¹⁴ Ezzel szemben a toronygombírat időkapzsula, megőrzi ugyan az időt (a múltat), de ez csak sokkal később válik láthatóvá, akkor, mikor az iratban szereplő személyek elhalnak, és az irat elhelyezését kiváltó esemény kivész a közösség emlékezetéből. Helyi értéke éppen abból adódik, hogy felnyitása valami olyasmit tár a közösség elé, amiről hosszú időn keresztül nem volt tudomása. Ezért – bár mindkét esetben történelemképzésről van szó – alapvető különbség közöttük, hogy az előbbi a múltat, a kezdetet folyamatosan felmutatja, míg az utóbbi megteremti éppen a későbbi olvasóval való számolás révén.

A harmadik kategóriába tartozó megemlékező feliratok – pontosabban fogalmazva: firkák²¹⁵ – ezzel ellentétben titokban, a közösség tudta nélkül készültek. Az emlékállítást erőteljesen perszonalizálja. Ennek megfelelően a hely megválasztása és a kivitelezés minősége is esetleges. Egyesek jól látható helyen, az orgona falán vagy a padok imakönyvtartóira kerültek, mások rejtőzködébbek, a toronyba vezető lépcső falán vagy az orgonát működtető fűjtató szerkezetén található. Ezek a megtúrt szövegek közé tartoznak, melyek ugyan nem sértik a helyhez kapcsolódó ideológiákat, nem lázadó szövegek, de mégiscsak agressziót hajtanak végre környezetükön. Míg az előző kettő a hatalomra, valamint a nemzetre, ez utóbbi a kisemberre emlékeztet. Azáltal viszont, hogy ugyanabban a kulturális környezetben jelenik meg, mint az előbbieket, a kisember történetét a nemzeti történelemmel kapcsolja össze.

A szövegek másik része normatív funkcióval készült felirat, mely elsősorban az egyház ideológiáját hivatott megjeleníteni és közvetíteni. A templom bejárata, valamint a paplak kapuja fölött található feliratok, a nagyharang latin nyelvű felirata, valamint a templomi textíliák szövegei a normatív szövegek tiszta változatai. De az emléktáblákon található bibliai idézetek és irodalmi szövegrészletek szintén ilyen funkciót is betöltenek.

Jan Assmann írja, hogy minél messzebb megyünk vissza az időben, annál nehezebb megkülönböztetni a vallási és a politikai intézményeket (Assmann 2008: 17). Ez a paraszti közösségek esetén némi megszorítással még a 20. század elején is igaznak bizonyult. Jobbágyfalú lévén, a sáromberki társadalom életét hosszú időn keresztül a földesúr rendeletei határozták meg, melynek szócsöve nem egy alkalommal az egyház és a szószer volt. A templom nemcsak szent tér kijelölője, a patrónus jelenvalósága a templom által biztosított. Ennek megfelelően a templom környékén tömörülő feliratok is ezt tükrözték vissza. Az emlékiratok nemcsak az építés idejére és az építetőre emlékeztetnek, hanem az építető hatalmára is. Ezek a feliratok több

---

214 Az emlékállítási és emlékezési gyakorlatok, az emlékezet létrehozásának, az emléktábla térbe való kihelyezésének és használatának áttekintéséhez lásd Jakab 2012, 2015, 2017.

215 A firkálás kultúrájáról, a feliratok és firkák közötti funkcionális különbségről lásd Jakab 2004. A szerző meghatározása szerint „A firkáláshoz a felirattal – tágabban értelmezve: az írással – szembe állítva egy pejoratív jelentéstársul. A firkálás egy olyan szövegforma és beszédmód, amely az írás képi megjelenítésével, formai szervezésével és komoly szándékú, tartalmú üzenetével szemben nonkonform tartalmát és írásképét tekintve az esztétikumon kívül eső entitás. [...] A firkálás a nyilvános tereket foglalja le a maga céljaira.” (Jakab 2004: 95–96.)

mint két évszázadon át reprezentatív nyilvánosságot²¹⁶ teremtettek, a reprezentatív beszéd (Assmann 2008: 44) részét képezték. Kommunikációelméleti megközelítésben ezt rituális vagy expresszív kommunikációs modellként írja le, mely „a közösség tagjai által osztott közös szemléleten és érzelmeken nyugszik”. Emelkedettség jellemzi, kommunikációs értéke maga a kommunikációs aktus (Terestyéni 2006: 230–231). A nyilvános térben megjelenő iratok a szakrális térben, illetve a kommemoratív szituációkhoz kapcsolódva találták meg helyüket.

Összefoglalás

A 20. század végére két nagyobb, rendszeresen használt nyilvános tér (terület) látszik kirajzolódni a település textúráján belül, melyek között valamelyes funkciómegoszlás is tapasztalható. A közművelődési ház körül szerveződő tér profán eseményeknek helyet adó terület. Politikai és közéleti viták, események színtere, ahol az írás informatív és normatív funkcióban jelenik meg. A másik, a református templom középpont köré szerveződő tér ezzel szemben a szakrális – vallásos és nemzeti – ünnepek (szín)tere, ahol az írás elsősorban kommemoratív és rituális/ritualizált funkcióval rendelkezik. Az előbbi a kommunikatív, az utóbbi pedig a kulturális emlékezés tere.

A nyilvános terekben írott formában megjelenő tartalmak egyensúlya tematika, disztribúció és intenzitás szempontjából az elmúlt század során többször is megváltozott. A második világháború idején (1940–1944) a közteret a nemzeti eszmék uralták. A bevonuló magyar csapatokat a templom előtt díszkapu fogadta, melyre Horthy Miklós kormányzó arcképe mellé kétoldalt a magyar címer került. Alatta az ISTEN HOZOTT! felirat volt olvasható. Az 1950–1960-as években a hatalomra került kommunista párt propagandaszerkezete teljesen kisajátította a nyilvános teret (Gagy 2009a: 103–104). A nyilvános térben megjelenő iratok többsége a pártideológia és a pártvezérek kultuszának népszerűsítését szolgálta. A nemzetiségi és vallásos tartalmak a magántérbe valamint a templom falai mögé húzódtak vissza. A hangsúly eme látványos elmozdulását az is fokozta, hogy az új hatalom nemcsak megnövelte a nyilvános térben található hirdetőtablák számát, hanem a helyi elitet rákötelezte ezek feliratokkal, faliújságokkal történő rendszeres ellátására is. Az 1970–1990-es évek a nyilvános térben megjelenő iratok számának alakulása szempontjából a visszafejlődés időszak. A hirdetőtablák jelentős része is eltűnt a falu textúrájából. A nyilvánosságban megjelenő iratok szempontjából újabb lendületet a 2000-es évek hoztak. A változást egyrészt a számítógépes grafikakészítő programok és a nyomtatási technológiák forradalma, másrészt a közérdekű hírek közzétételének normatív szabályozásában bekövetkezett módosítások, harmadrészt a helyhatósági és országos választások kampánystratégiáinak fejlődése serkentették. Ennek ellenére a profán nyilvános térben található írásszerepe, az íráshasználat szabályai nem tisztultak le igazán.

216 A reprezentatív nyilvánosság nem társadalmi terület, hanem státuszismertető jel (Habermas 1999: 57).

A múlt megőrzése a helyi társadalmak szívügye, olykor létkérdése, és a kisebbségi léthelyzetben ez fokozottabban igaz. A múlt minden darabjának felkutatása és felmutatása az „itt voltunk”, illetve a „mi voltunk itt előbb” bizonyítása jegyében zajlik. Az önmeghatározás és a műemlékvédelem nemcsak összetartozik, hanem szinte egyet is jelent. A posztkommunista időszakban az emlékállítás és az örökségalkotás folyamatának felerősödésének lehettünk tanúi. Míg a kommunizmus idején csupán egyetlen emléktábla készült, anélkül, hogy elhelyezése alkalomával avató ünnepséget szerveztek volna, addig az 1989-es fordulatot követően több emléktábla vagy emlékező felirat elkészítésére, elhelyezésére is sor került a templom környékén. Legutóbb pedig a művelődési ház falára került Ady Endre-emlékplakett.

A város tereiben már az ókortól rengeteg felirattal találkozhatunk (lásd Petrucci 1993: 1–15). A városban megjelenő sokféle felirat nyitott könyvként való értelmezésének lehetőségére Georges Jean hívja fel a figyelmet (Jean 1991: 132–134). Száraz György budapesti példán mutatta be, hogy a város nyilvános tereiben, az épületek falai, szobrok talapzatain, emléktáblákon, sírköveken, a hirdetőtáblákon milyen olvasmányokat kínál. Szerinte ezek között a történelmi olvasmánytól az erotikán, a pornón és a krimin át a szórakoztató lektűrig minden megtalálható (lásd Száraz 1971). Sáromberke esetében ezek a terek/felületek a fentiek mellett leginkább a kisebbségi sors narratívumaiként olvashatók.

Írásfunkció és íráshasználat a privát terekben²¹⁷

Az egyes fejezetek során több alkalommal is sort kerítettem egy-egy szöveg vagy maga az írás funkcióinak azonosítására, ezeket a megállapításokat ebben a fejezetben foglalom össze egységes keretbe, esetenként újabb adalékokkal egészítve ki azokat.

Az írott szövegek funkcióját a szerzői intenciók mellett a használat határozza meg. Az írás számos vonatkozásban a szenttel, a szentséggel van összefüggésben, s mint ilyen mágikus erőt aktivizál. A szövegek tartalma mellett (szentek neve, szent könyvekből vett idézetek, sugalmazott szövegek, mágikus jelek stb.) létrehozásuk, használatuk (olvasásuk, másolásuk), birtoklásuk, az élettérben történő kiállításuk megszentel, megvéd vagy éppen ellenkezőleg: rontást hoz az egyénre és környezetére (vö. Keszeg 1997: 46–49). A házi áldás,²¹⁸ egyes falvédők feliratait (például: „Isten áldása szálljon e házra”, „Esti harang szól nekünk/Ne légy mesze istenünk mindenkoron légy velünk”) az egyén, az egyéni élettér védeltségét, szakralitását, a szenttel való találkozást hivatott biztosítani (Eliade 1999: 37–41). A katolikus házaknál január 6-án, vízkereszt napján a házak ajtajára krétával felírt

---

217 Közölve: Vajda 2013a: 251–258.

218 Sáromberkén is elterjedt szövegváltozata („*Hol hit ott szeretet/ Hol szeretet ott béke/ Hol béke ott áldás/ Hol áldás ott Isten/ Hol Isten ott szükség nincsen*”) olajlenyomaton, falvédőn, üvegre festve, kerámián vagy fába vésve egyaránt előfordul. A szöveget legtöbb esetben díszítés (virágornamentika, szentek életéből vett jelenetek, Szűz Mária képe stb.) egészíti ki.

„[19+]G+M+B[+68]” – azaz a Háromkirályok neve a házat egész éven át védi a különböző bajok, rontások ellen. Éppen ezért a feliratot letörölni, eltüntetni nem szabad.²¹⁹

A szenttel való találkozás, érintkezés funkcióját töltik be a családi biblia, az imádságos, illetve énekeskönyv, a különböző vallásos tárgyú szövegek, valamint az ezekben található vallásos tárgyú margináliák, bejegyzések is. Berekméri István Andrásé hagyatékából két családi biblia mellett egy énekeskönyvet és egy imádságos könyvet őriznek a leszármazottak. A helyi református egyház tulajdonában szintén található egy énekeskönyv, melyet a címlapon található bejegyzés szerint ő ajándékozott az egyházközségnek. A könyvek lapjain számos bejegyzés található, sok közülük éppen az akkor olvasottakkal kapcsolatos gondolatokat rögzíti,²²⁰ s mint ilyen a tisztaszoba csendjébe visszahúzódó ember Istennel folytatott párbeszédének. Illetve azt mutatja, hogy a szenttel való érintkezés az oralitás mellett (imádkozás, éneklés) az írásbeli csatornát is felhasználja.

A második világháború idején a katonák számára külön kis imádságos könyvet nyomtattak, melyeket a katonák szabad perceikben olvashattak, valamint közösen énekeltek, imádkoztak belőle egy-egy elesett bajtársuk sírja felett celebrált gyászszertartás alkalmával. Egy ilyen imakönyvet kapott Berekméri Domokos a település lelkipásztorától, mikor besorozták a II. világháború idején. A háború alatt ebbe az imakönyvbe jegyezte be versei egy részét.

A vallásos szövegek rendszeres használata sokat veszített intenzitásából, őrzsükre azonban még mindig nagy gondot fordítanak. Megsemmisítésük szentségtörésnek számít. Még az utóbbi évtizedekben elszaporodott különféle neoprotestáns kiadványok is megőrződnek, annak ellenére, hogy használatukat (olvasásukat) mind az egyház, mind maguk a megőrzők is helytelenítik. A szentség őrzése, az őrzés szentsége tehát a használat intenzitásának lankadásával is továbbhagyományozódik, sőt újabb dimenziókkal bővül. Kádár Ibolya a családi eseményekhez, a település történetéhez kapcsoló szövegeket, valamint gyermekei által készített nőnap-i köszöntőket a szüleitől örökölt biblia lapjai között őrzi. Elmondása szerint itt kap helyet *minden, ami szent*, aminek őrzését fontosnak tartja.²²¹

Sáromberke református egyházközségének tulajdonában megtalálható a *Várad-i biblia* néven ismert szentírás egy példánya. Értékére való tekintettel a bibliát az egyházi levéltár széfjében őrzik, azonban minden évben egy alkalommal felmutatásra, használatba kerül. A helyi közösségben minden év május első vasárnapján a hatéves gyermekek ünnepélyes számbavételére kerül sor, melynek keretei között a

219 A vízkereszt ünnepkörének, valamint az idekapcsolódó szokások leírását lásd Bálint 1989: 135–164.

220 „Nézfel a magas égre – / Minden kezdett és végzett – / onnan vár dicsőséget.”, „Isten nevében számlálom/ éveimet 1898.”

221 A biblia lapjai közül a következő szövegek kerültek elő: 7 darab március 8. alkalmából készített rajzos köszöntő, Mózes András *Követendő példa* című géppel írott versének fénymásolata (a szöveg eredetije a református egyház levéltárában található), *Üzenet Erdélyből* című vers kéziratosa másolata 2001. XI. 29. keltezéssel, Egy gyászjelentő, egy Sáromberke történetével kapcsolatos újságkivágás, egy, a sáromberki kórustalálkozóról készült beszámoló, szintén újságkivágás.

lelkész minden hatévesnek kezébe adja a bibliát, súlyával érzékeltetve tartalmának fontosságát.

A szent szövegeknek ilyen, rituális vagy ritualizált keretben történő használata a közösség magánéletében is gyakori. Berekméri István vallásos tárgyú könyvei vásárlásának dátumát a könyv belső borítójára jegyezte fel, s a későbbiekben is több alkalommal is rögzítette vagy rögzítették leszármazottai a könyv „életkorát”. Például: *„A régi feljegyzésekből meglátod hogy ezen énekeskönyvet 1898 január 27 én vettem. Tehát 50 esztendőös most. 1948. Berekméri”*. Ezt a szokást a család a későbbiekben is folytatta: *„Berekméri Mária – B István unokája beírása 1999 évben az énekes könyv most 101 éves.”* Egy évvel később pedig unokája: *„Berekméri Szigeti Lelhel, B István ükunokája jegyezte: 2000. évben Jan. 27. az énekes könyv 102 éves.”*

A könyv hátsó fedőlapjának belső oldalán pedig a következő szöveg áll: *„Figyelmetlenek: Ezen régi énekeskönyvet kiméld és becsüld meg, mert énezt a régi feljegyzések tanúsága szerint ezelőtt 50 esztendővel vettem legénykoromba, 1898 év január 27 én, házasságunk előtti hónapban. Fördics előre, ott van – apád – anyád sajátkeze írása, illetve nagyapádé, nagyanyádé. Én 50 esztendeig szent – ereklje ként őriztem, kérlek, őrizd te is tovább. Berekméri István András 1948. február ho.”*

Az írott szöveg vagy az írás gyakran az életpálya fordulóján tölt be rituális funkciót. Ezek egy része nyomtatásban, másik része kéziratos formában készül el és terjed. A keresztelési, konfirmációi, bérmlási, házasságkötési és elhalálozási emléklap átadására a szertartás végén, a templom előterében kerül sor. Az egyes tanulmányi ciklusok elvégzése szintén emléklapok, kicsengetési kártyák megrendelésére, szétosztására ad alkalmat. A kicsengetési kártyák üresen hagyott felületére az ajánlókönyv rövid idézetet másol. Erre a célra korábban külön füzetbe bemásolt idézetgyűjtemények szolgáltak, az utóbbi években azonban az éves rendszerességgel megjelenő *Maturandusok* köteteiből (az adott évben ballagó összes magyar diák névsorát tartalmazza) másolják ki a megfelelőnek talált idézetet. Az ilyen típusú szövegek termelése, valamint a szövegtípusok expanziója a 20. század végén következett be a közösségben. A középiskolai tanulmányok elvégzésekor készített kicsengetési kártya mintájára az 1990-es évek végétől a nyolcadik és a negyedik osztályok végzősei, sőt néhány esetben az óvodások számára is készült hasonló kártya. Használatuk azonban visszafogottabb az előbbiekéénél,²²² csupán a gyermekek és a szülők kapnak ezekből a szövegekből.

Az 1960-as években a keresztség és a konfirmáció közé ékelődött be a *hatéves gyermekek gyülekezet előtt történő ünnepélyes számbavétele, bemutatása és a vallásórára való beindítása* megnevezést viselő szertartás, melynek keretében több írott szöveg használatára, létrehozására több mozzanatnál is sor kerül. A szertartás a 2000-ben rögzített forgatókönyve alapján a következő elemeket tartalmazza: Előkészítés: 1. Az ünnepséget megelőző héten a lelképásztor kihirdeti a gyülekezetnek, hogy sor kerül az eseményre. Ebben a hirdetésben három dolognak kötelező

²²² Ebben az esetben egy-egy ballagó 150–200 kicsengetési kártyát oszt szét rokonai, ismerősei körében.

módon benne kell lennie, éspedig, hogy itt a hatéveseknek a gyülekezet előtti számbavétele, bemutatása és vallásórára való beíratása fog megtörténni. 2. A kántor összegyűjti a hatévesek keresztelési emléklapját, illetve meghívót ad át a szülőknek, melyben kéri a gyermekeknek az ünnepélyen való megjelenését. Hasonló szövegű meghívót kapnak a presbiterek is.

A szertartás rítuselemei a következők. 3. Istentisztelet. 4. Az Istentisztelet után a gyülekezet a templomban marad, a lelkipásztor a keresztelési emléklapról egyenként olvassa a neveket és egyéb adatokat. 5. Az ekképp szólított gyermeket a körzeti presbiter átveszi az édesanyától, az úrasztalához vezeti és átadja a lelkésznek, aki ráülte az ott e célra elhelyezett székek egyikére. 6. A lelkész felolvassa az ágendáskönyvből a keresztség alkalmával tett fogadalmat. 7. Rövid beszéd és köszönet arról, hogy a szülők a fogadalmat betartották, melynek bizonyítéka, hogy most itt vannak. 8. A Miatyánk közös elmondása (lelkész és gyermekek együtt). 9. A 230. ének eléneklése. 10. Rövid beszéd a gyermekekhez arról, hogy Krisztus jegyét hordozzák magukon. 11. Sorra kézbe veszik a Váradai bibliát, melynek súlya fontosságát hivatott érzékeltetni. 12. Annak kihangsúlyozása, hogy mostantól kezdve a szombati vallásórákra is elvárják őket. 13. A gyermekek megáldása. 14. A gyermekek életéért és hajlékukért való hálaima. 15. Ajándécsomagok átadása. 16. A lelkész a gyermekeket sorba állítja és visszaküldi anyjukhoz. 17. A 244. ének eléneklése. 18. A lelkész aláírja és lepecsételi a keresztelési emléklapokat. Illetve ráírja, hogy *számbavételre megjelent*.²²³

Mint látható, a szertartás során öt olyan alkalom van (2., 4., 6., 11. és 18. pontok), amikor már meglévő szövegek kerülnek használatba (felmutatásra,²²⁴ megérintésre, felolvasásra) vagy újak keletkeznek.

Az emlékverses füzetek elkészítésére, emlékversek írására, ajándékozására szintén az élet fordulóin kerül sor. Elsősorban az iskolai évek alatt, illetve a katonáskodás és a világháború idején készültek ilyen típusú szövegek. Ezek az osztályközösségek, katonabarátok búcsúaktusát ritualizálták, az utóbbi években azonban egyre elszórtabban jelenik meg, s használói is inkább a kisiskolás gyermekek köréből kerülnek ki. Terjedőben van ellenben az újszülöttek számára készített, erre a célra nyomtatott formában megvásárolható *babafüzet*, melyben (típustól függően) a baba első megszólalásának, járnai tanulásának stb. dátumát, körülményeit lehet feljegyezni, illetve az erre a célra fenntartott helyen fényképberagasztással dokumentálni.

A házasságkötés rítusának, az emléklap mellett számos további szövegtárgyát azonosíthatjuk (vö. Balázs 1999). A településen többen is külön füzetbe jegyezve őriznek a házasságkötés folyamán rendszeresen felolvasásra, elmondásra kerülő szövegeket (vőfélyversek), melyeket az aktuális vőfélyek elkernek, lemásolnak. Ilyen vőfélyverses füzetet vezet Berekméri D. István is, melyben az általa írt és előadott szövegváltozatok másolatát őrzi. Az eredeti, letisztázott szöveget ugyanis felolvasás után az új párnak ajándékozta megőrzés végett.

223 Sáromberki Egyházi Levéltár, Historia Domus 2000. 4.

224 Aki nem tudja a keresztség alkalmával kiállított keresztelési emléklapot felmutatni, annak gyermeke nem kerül „kiolvasásra”, kimarad a szertartásból.

Ehhez hasonlóan gazdag írott szöveganyaggal rendelkezik a halotti szertartás is.²²⁵ A halottbúcsúztató készítésének ugyan nincs hagyománya – csupán a település előjárói számára szoktak halottbúcsúztatót készíteni –, de a gyászjelentő, a korszó- a koszorú- és a sírfelirat, a megemlékezés, ritkább esetben a végrendelet a halottkultusz különböző időpontjaiban rendszeresen feltűnő elemeknek számítanak.

Ennél rendszertelenebb a születésnap, névnap vagy a nyugdíjba vonulás alkalmával megszerkesztett szövegek létrehozása, használata. Berekméri D. István ilyen típusú szövegek készítésére többször vállalkozott személyes kényszernek vagy felkérésnek téve eleget, az ilyen szövegek használatára azonban más esetben nem táltunk példát.

Berekméri István Andrásé élete „jeles napjain”, születésnapján, aranylakodalmanak megünneplése alkalmával stb. szintén az íráshoz fordult. Egyrészt megörökítette az eseményeket, másrészt éppen az írás által rituális keretbe emelte az értelem emlékezést.

A fenti szövegek (egyéb szövegek társaságában) egyúttal az identitás szervezésében, megerősítésében vagy igazolásában játszanak fontos szerepet. Az élet fordulónál keletkezett szövegek egymás mellé rendezésével az egyén biográfiájának megszerkesztésére kerül sor. Ugyanakkor ezeknek a szövegeknek a megléte, az élettérben történő kiállítás az egyén számára státust teremt, bizonyos szerepek megélését teszi lehetővé. Az iskolai oklevelek, hivatalos szervek (iskola, egyház, néptanács) által kibocsátott igazolások, önéletrajzok az egyén társadalmi beilleszkedését, munkavállalását teszik lehetővé. Ugyanakkor az egyének sok esetben maguk hoznak létre az élet sorsfordulóin olyan szövegeket, melyek ezt a célt szolgálják. Berekméri István Andrásé élettörténetének különböző formában és terjedelemben történő megírására élete fordulópontjain vállalkozott. Az orosz fogságban verses formában írta meg élettörténetét, idős korában pedig ugyanennek prózában történő rögzítésére vállalkozott. Köblös Domokos szintén időskorában látott hozzá élettörténete megírásához. A rövid, néhány oldalas szöveg valójában önigazolás, védőbeszéd. A helyi szövetkezet boltosaként ért sérelmek, rágalmozások (sikkasztással gyanúsították) kényszerítették írásra. Mózes Ferenc ezzel szemben a Kommunisták Pártja történő beiratkozása alkalmával szerkeszti meg önéletrajzát. Itt tehát, a párt ideológiájához igazodva, paraszti származása, a kommunizmus elveivel való azonosulás kerül előtérbe.

A szövegek egy része genealógiai funkciót tölt be (Keszeg 2002b). A keresztelési, házassági, elhalálozási anyakönyvek kivonatai, valamint a biblia hátsó lapjaira készített bejegyzések a családfa, a családi emlékezet megszerkesztésében, a családi, rokoni kapcsolatok megtanulásában töltenek be fontos szerepet. A Kádár Ibolya tulajdonába került biblia családi vonatkozású feljegyzései közé a közelmúltban bekerült a család egyik közeli barátjának és családtagjainak neve is. A család ugyanis Máté Máriát testvérének fogadta, *Fogadott gyermek* cím alatt szerepel az ő és családtagjai élete kiemelkedő eseményeinek feljegyzése. A kicsengetési kártya, az em-

225 A halotti szertartás írott szövegvilágának elemzéséhez lásd Keszeg 2000.

lékverses füzet, vagy a halottbúcsúztató rokoni kapcsolatokat tesz láthatóvá. A végrendeletek, a különböző örökösödési iratok pedig a vagyonelosztásban jutnak szerephez.

Számos szöveg az élettér kiépítésében vesz részt. A nyilvános térben található feliratok egy része (intézmények feliratai, utca- és helynévtáblák, házszámok) a térben való tájékozódást teszik lehetővé, mások a térhasználatra vonatkozó szabályokat tartalmazzák. A családi térben kiállított szövegek öndefiníciós funkcióval rendelkeznek. Az intim térben (fiókban, levelesládában) találhatóak viszont az intimitás részét képezik, pontosabban annak megteremtését szolgálják (lásd a fentebb említett, SMS-eket tartalmazó füzet).

A gazdasági élet megszervezésében, lebonyolításában szintén fontos szerepe van az írásnak (vö. Mohay 1994). Korábban a népi írásbeliséggel foglalkozó szakirodalom is ezeket a típusú szövegeket azonosította leggyakrabban. Jellemző, hogy ezek a szövegek ritkán élik túl az őket létrehozó egyént, generációt, a feljegyzés szükségességét kiváltó ok megszűnésével (pl. a kölcsön adott pénzösszeg visszafizetésével) annak őrzése is feleslegessé válik. Napjainkban egyre gyakoribb a számlákkal történő „gazdasági napló” vezetése. A számlák őrzése egyrészt a gazdasági élet adatolását biztosítja, másrészt meg igazolja, hogy az egyén eleget tett gazdasági kötelezettségeinek.

A gazdasági élet egy-egy szegmensének írásban történő vezetését több tényező befolyásolja. Az 1990-es évek végétől az egykori szövetkezeti pékség magánosításának következtében a közösség számára a beadott lisztmennyiség ellenében sütnék kenyeret. A kivett kenyerek számát az esetleges visszaélések elkerülése végett az emberek többsége azóta külön füzetbe vezeti. 2005-től pedig az állam a tejtermelőket arra ösztönözte, hogy a tejhozam alakulását egy külön erre a célra szerkesztett és szétosztott nyomtatványon rögzítse.

Az írás feltalálása óta jelentős az emlékeztető feljegyzések száma. Az Emmerkar-eposz egy részlete arról tanúskodik, hogy az első írásos agyagtábla emlékeztető funkcióval készült: a diplomáciai okokból messze földre küldött futár számára készítették, hogy a hosszúra nyúló alkufolyamat apró részleteit észben tudja tartani. A népi (populáris) kultúrában szintén jelentős az emlékeztető funkcióval készült vagy emlékeztető funkcióban is szereplő szövegek száma. A családtagok életének jeles időpontjait sok esetben eredetileg ilyen céllal jegyezték le, de ilyen céllal kerül feljegyzésre a gazdasági élet számos eseményének (az állatok megtermékenyítésének, a vetésnek stb.) időpontja is. A receptek, különböző gyógykúrák öszszegyűjtése szintén ezt a célt szolgálja. A vőfélyverses füzet szövegei szintén emlékeztető funkcióval bírnak, amennyiben elmondása után nem kerül sor a szöveg átadására is.

Berekméri Mária apja és nagyapja feljegyzéseinek egy részét emlékeztető funkcióval használja. A feljegyzések időnkénti átolvasása révén tartja számon a családtagok születésének, elhalálzásának évfordulóit, tehát azokat az időpontokat, amelyek alkalmával ünneplésre/megemlékezésre, és egyben újabb szövegek előállítására kerül sor.

Emlékeztetés, pontosabban az emlékállítás céljával készülnek a nyilvános térben elhelyezett emléktáblák. A sáromberki református templom homlokzatán a templomépítő patrónus által elhelyezett emlékkő mellett a hívek által a patrónus emlékére elhelyezett emléktábla található. A templombelső északi és déli falára elhelyezett két emléktábla a két világháború halottainak állít emléket. A harang felirata öntőjének állít emléket. Az orgona felirata a hívek adományozó kedvére emlékeztet, az úrasztal felirata szerint az egykori nőszővetség adományából készült. A paplak előtt felállított székelykapu pedig készítői és készítettői nevére, valamint a készítés idejére emlékeztet. Ehhez hasonló „emléktáblák” találhatóak a házak oromzatán, valamint számos használati tárgyon is.

Az írás jelentős szerepet tölt be a múlt megörökítésében, kimerevítésében és jelenvalóvá tételében is. Az írás az események dokumentálásának s mint ilyen, múlttá, történelemmé alakításának egyik eszköze. A különböző szövegek a megőrzés, az öröklés révén a családi történelem, a családi mitológia kialakításához járulnak hozzá, megerősítik, igazolják azt. Ilyen értelemben az írott szöveget, valamint az írott szöveg elkészítéséhez fűződő viszonyt furcsa kettősség jellemzi: miközben a jelenben készül, a jelenhez szól, már létre is hozza a múltat, illetve a készítés felől nézve: a szövegek írói esetében gyakran megfigyelhető, hogy már az írás pillanatában úgy viszonyulnak az írott szöveghez, mint a múlt egy darabjához, azaz a szöveget már eleve mint dokumentumot hozzák létre (vö. Váradi 1996).

Az egyéni kapcsolatok meghibásodásával együtt járó kommunikációs gátak s az ebből adódó frusztráltságok feloldását az írás hidalja át.²²⁶ A sáromberki társadalom életében az orális kommunikáció az élet egyes területein – adminisztráció – korán alkalmatlannak bizonyult bizonyos típusú ügyek elintézésére. Jobbágytelepülésről lévén szó, a gazdasági és adminisztratív élet megszervezésében, a javak elosztásában a közösség a helyi patrónust, a Teleki család tagjait gyakran kereste meg panaszleveleivel.

A két világháború Sáromberke férfitársadalmának jelentős részét a frontra szólította. Az egymástól elszakított családtagok, rokonok, barátok kapcsolattartásának egyetlen módja a levelezés maradt. Az írás azonban itt nem szorosan vett kommunikációs forma, hanem funkció (lásd Terbócs 1999: 147), a levél ugyanis már eleve jelzi, hogy feladója életben van, azt, hogy milyen körülmények között, többnyire sejteni lehetett. Elsősorban arra kellett ügyelni, hogy mindenki megtalálja benne a nevét. A levél mint a kommunikáció egyik formája a későbbiekben, a mobilitásláz és az időszakos vagy végleges társadalomból történő kilépések következtében jutott fontos szerephez. Ekkor nőtt meg az ünnepi alkalmakra küldött színes üdvözlőlapok száma is, illetve a társadalmi jólét következtében megszorodó kirándulások révén honosodott meg a képeplaküldés szokása.

---

226 A kommunikációtörténet és a médiatörténet egyaránt az írás válságáról, az írás kommunikációban betöltött szerepének visszaszorulásáról beszél. A közelmúltban az üzenet-közvetítés terén végbement forradalom hatásait elemezve, napjainkat a második szóbeliség koraként definiálja (lásd Flusser 1997, Nyíri 1998: 12).

A szövegek egy másik része szórakoztató funkcióval rendelkezik. Az előző generációktól örökölt narratív szövegeket a közösségben olvasmányként (is) használják a leszármazottak. Az emlékversírás számos ponton a szórakozást, a szórakoztatást szolgálja. A füzet lapjainak sarkába írt titok (alatta: *számár vagy* stb.) vagy a szójátékra épülő bejegyzés, akárcsak az ünnepi (újévi, névnap, születésnap stb.) köszöntések részben vagy egészen a szórakozás, a jókedv megteremtésének céljával készülnek.

Berekméri D. István, a helyi tanári kar *cigánykasszájának* az elnökeként az összegyűjtött pénz átadásakor egy-egy humoros verset is ad a pénz tulajdonosának, ebből idézek:

„*Rudinak
Összegyűlt a cigány kassza,
Máma Antal Rudi kapja.
A sok pénz előtte hever,
Holnapra már seggére ver.
Ennyi pénz nem képez tőkét,
Fújhatja a szél a tőkét.
Elkerülni ha akarja,
Gatyát húz rá és vakarja.*”

A fent említett alkalomhoz kötött versírás mellett magáncélra, azaz saját, illetve a család szórakozására is ír verseket. Emellett a faluban közismert humoros esetekről, helyzetekről közszájon forgó igaz történeteket verselte meg.

A írott szövegek egy része esztétikai funkciót hordoz. A házi áldás, a falvédőkön vagy más dísz tárgyakon található feliratok, a kelengye monogramjai bizonyos fókig dekoratív funkciót töltenek be. Az ajándékba írt, küldött emlékvers esetében a betűk formája, színe vagy az azokat kísérő, azokat kiegészítő rajzok szintén a díszítést szolgálják.

Az írott szövegek a használat során számos esetben funkcióváltáson mennek keresztül. A írott szöveg természeténél fogva olyan önálló entitás, mely túléli az egyént, túléli az őt létrehozó kontextust. A kontextusából kiragadott szöveg pedig fikcióvá válik (Keszeg 2002a: 18). Az újabb nemzedék a szöveg születésekor érvényesülő motivációkat nem érzékelheti. Az írott szó szövegtárgyként belekerül egy tőle idegen környezetbe, ahol helye, szerepe átértékelődik. A megörökített események helyett tárgyi valóságával válik a családi hagyatékként (fontos) részévé. Olvasása során, a benne található kijelentések, „tények” mentén fogalmazza meg vele szemben állásfoglalását a befogadó. Olvasmánná válik, illetve a családi mitológia építésében kap szerepet, másik részük dekoratív funkciót ölt magára.

A megmaradt, megőrzött szövegeken az újabb nemzedék számos esetben erőszakot hajt végre: átírja, átértelmezi és átértékeli, vagy éppen megcsonkítja őket. Köblös Domokos önéletrajzáról unokaöccse, Tar Ferenc décsichegyi református lelképásztor másolatot készített, melyet a következőkkel egészített ki: „*MEGJEGY-*

ZÉS: A kézirat lezárása után még élt 1988. május 24-éig, amikor is szeretettől és hűséges gondoskodástól körülövezetten csendesen megtért őseihez. Temetésén nagy részvét mellett Nagy Géza sáromberki lelkipásztor hirdette a házzal szemben levő templomban a vigasztalás üzenetét, az elhunyt végakarata szerinti ige alapján: a 37. zsoltár 3–5 verseiből, a tisztességtevő gyülekezet a szertartás rendjén a 170 ének 1, majd végezetül a 275 ének 5 versét énekelte.” Berekméri István Andrásé élettörténetéből viszont unokái közel húsz oldalt semmisítettek meg, a falu érzékenysége való tekintettel.

Az épületállomány és a telekbeosztás átalakulása

Az itt következő áttekintés a gazdasági szerkezet átalakulásának az épített környezetre gyakorolt hatását elemzi. A sáromberki ház és háztáj (át)alakulását követi nyomon és elemzi, elsősorban abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a ház és a hozzá tartozó épületállomány alakulása teszi leginkább láthatóvá egy közösség foglalkozás- és gazdasági szerkezetének, aspirációinak és az általa követett életvezetési minták és a kulturális élet változását. Illetve másként fogalmazva: a ház és a hozzá kapcsolódó melléképületek, valamint ezek elrendezésének elemzése Fernand Braudel szavaival élve „alkalmat nyújt arra, hogy szembeállítsa egymással a civilizációkat”, lehetővé teszi, hogy „párhuzamot vonjunk szegények és gazdagok között” (Braudel 1985: 269).

A házak és a háztáj átalakulása nemcsak a gazdasági helyzet megváltozásával van összefüggésben. Az anyagi jólét még nem vonja minden további nélkül maga után az épületállomány megújítását, modernizálását. Hiszen – amint arra Braudel rámutat – „a hagyományos társadalmak híven kitartanak megszokott otthoni környezetük mellett” (Braudel 1985: 288), s ha mégis sor kerül az épített környezet modernizálására/rehabilitálására, ebbe „mindenütt beleszólnak a szokások, a hagyományok: [...] amelytől senki sem tud szabadulni” (Braudel 1985: 270). Egyszerűen: a ház „állandó tanúja annak, hogy milyen lassan fejlődnek a hagyományt makacsul őrző, megtartó és ismétlő civilizációk, kultúrák” (Braudel 1985: 270).

A parasztság esetében – írja Fernand Braudel – méginkább valóságos ez az állandóság (Braudel 1985: 270), ezért mi abból indulunk ki, hogy ha ebben a környezetben jelentős változások következnek be, ott a hagyományok gyökeres ártékelődésével, az életmód és életstílus jelentős átalakulásával kell számolnunk. A ház és ember kapcsolata tehát túlmutat a lakás és a lakó racionalizált (a funkcionális túlságosan is előtérbe helyező) modellre épülő kapcsolatán.

„A falusi ház – írja Trăilă Cernescu – egyrészt a gazdaság központi objektuma, ahonnan életstílusok, értékek, magatartásformák sugároznak ki, de ugyanakkor a ház a természeti-, történeti- és társadalmi keretek együtthatásának eredménye” (idézi Kiss D. 2004: 114). Éppen ezért ahhoz, hogy megértsük a ház és a gazdasági épületek alakulásának történetét és indítékait érdemes egy rövid kitérőt tenni és a számba venni azokat a folyamatokat is, melyek a mai településszerkezet és utcahálózat kialakulásához vezettek.

A településszerkezet alakulása

Ha sorra elemezzük a korabeli katonai felmérések nyomán keletkezett térképeket,²²⁷ azt tapasztalhatjuk, hogy a település a 18. század utolsó harmadától a 20. század első évtizedéig igen lassú fejlődésen ment keresztül, ami a falu utcahálózatát illeti. Az Első Katonai Felmérés (1763–1787) tanúsága szerint²²⁸ a település egyetlen – mindössze néhány telket számláló – mellékutcával rendelkezik, a házak nagyobb részben a településen áthaladó országút két oldalán helyezkednek el. Ugyanakkor az is beszédes, hogy ekkor a Teleki-birtok a település belterületének közel egynegyedét tette ki (lásd I. térkép).

A helyzet sok szempontból a Második Katonai Felmérés (1806–1869) idejére sem változik. A település még mindig egy utcára szervezett falú képét mutatja, bár a korábbi mellékutca beépítettsége jelentősen megnőtt, sőt a ma *Kút utca* néven ismert utca mellett – az időközben kiépített²²⁹ – Sárpatok felé vezető út mentén is megjelent néhány ház. Ezen kívül a település elsősorban az országút mentén, déli irányban terjeszkedett,²³⁰ s az ekkor jellemző térszerkezet fennmaradt egészen a Harmadik Katonai Felmérés (1869–1887) időszakáig.²³¹

A 19. század végén, illetve a 20. század első felében azonban a település utcaszerkezetében jelentős változások mentek végbe. A vasút kiépülése (1886) három dűlőt (Mikó, Fenék, Kertmege) is kettészelt, s ez utóbbiból jelentős területet elvettek a vasútállomás és a hozzá tartozó infrastruktúra felépítése céljából (Mózes é. n. I.: 37).

Az 1900-as évek elején pedig a falu alsó végén, az országút és a vasút által közrezárt *Csegej* nevű határészt Teleki Samu 30000 koronáért megvette a református egyháztól és eladta házhelynek az uradalom szolgálatában álló személyeknek, akik be is építették ezt a területet. A református egyház a *Csegejtől* délre eső, ugyancsak az országút mentén található területeit szintén házhelyeknek adta el, így a falu nagyjából 800–1000 métert terjeszkedett déli irányba, majdnem az nagyernyei határhídig terjeszkedve (Mózes é. n. I.: 21, 37).

Az I. és a II. világháborút követő földosztások következtében a településen áthaladó országúttal párhuzamosan, a település keleti oldalán található *Kertmege* dűlőben, mely korábban a Teleki-uradalom része volt szintén jelentős számú házhelyet osztottak ki a település lakói között, melynek következtében „egész utcasorok nyíltak”, illetve „benépesült közvetlenül a kertek megett, az állomás és a régi- és újtemető alja” (Mózes é. n. I.: 37). Mindezek a telekosztások és telek-kisajátítások következtében a falu alapterülete az 1940-es évek közepére, végére mintegy megkét-

227 A Habsburg birodalom történelmi térképei az Arcanum jóvoltából digitális formában, online is elérhetők: <http://mapire.eu/hu> (letöltve: 2016. márc. 3.).

228 Forrás: <http://mapire.eu/hu/map/firstsurvey/?bbox=2739039.1187213804%2C5882015.239296819%2C2745564.930012273%2C5884886.405171781> (letöltve: 2016. márc. 3.).

229 Ez az út az Első Katonai Térképen még nem szerepel.

230 Forrás: <http://mapire.eu/hu/map/secondsurvey/?bbox=2738991.9211140596%2C5882209.123028604%2C2745517.7324039065%2C5884870.087075783> (letöltve: 2016. márc. 3.).

231 Forrás: http://mapire.eu/hu/map/hkf_75e/?bbox=2736062.8305307045%2C5880533.923488317%2C2749114.4531103983%2C5885855.851582672 (letöltve: 2016. márc. 3.).

szereződött (Mózes é. n. I.: 37), de azt is meg kell említenünk, hogy ezzel párhuzamosan a *Kút utca* belsőségei megszűntek, ugyanis Teleki Károly az egykori udvari cselédek leszármazottjait kitelepítette onnan (Mózes é. n. I.: 37).

A Teleki-birtok államosítását, valamint a kollektivizálást követően, az 1950-es és '60-as években újabb házhelyek kiosztására került sor. Ekkor a Teleki-kastélylyal szemközt található *Almáskertet*, valamint a *Fenék* egy részét parcellázták fel, és mérték ki a kollektív gazdaság tagjai számára. Az eljárás következtében nemcsak a főút mentén épültek, mintegy 700-800 méter hosszúságban házak, hanem, két új, az országgúttal párhuzamosan futó utca megnyitására is sor került.²³²

A település az 1989-es rendszerváltást ezzel a településszerkezettel érte meg, s ez az 1990-es években sem változott, mindössze a *Kertmege* utca jobb oldalán (mely korábban az országút mentén sorakozó telkek vége volt) épült fel néhány újabb ház.

A település újabb bővülésére a 2000-es években került sor, amikor egy helyi vállalkozó megvette a Mikó dűlő egy részét és házhelyeket alakított ki rajta. Ezen a területen ma mintegy 10 újabb építésű ház található.

Mindent összevetve azt lehet megállapítani, hogy a település igen hosszú ideig nagyon kis belterülettel rendelkezett, ami a 20. század elejére a telkek felaprózódásához és meglehetősen zsúfolt, szorosan egymás mellett sorakozó telekrendszer eredményezett. Ezt a településre nehezedő nyomást a 20. század első felének telekeladásai enyhítették ugyan, de csak az 1940-es évek végén, majd az 1950-es és '60-as években kiosztott új telkek szüntették meg hosszabb időre.

Az 1990-es években – az ingatlanok árának megnövekedését követően szintén gyakorlattá vált a 20. század második felében kimért, ezért jóval szélesebb telkek esetében a fiatal generáció számára ugyanazon a telken belül építettek új házat, vagy a *Kertmege* utcára járó főút menti telkek esetében a kertbe) azaz szintén ugyanazon a telken) történő építkezés. A 2000-es évekre azonban ezek a lehetőségek beszűkültek, a mentalitások pedig jelentősen megváltoztak. A fiatalok már egyre ritkábban voltak hajlandók a szülőkkel egy udvaron, telken házat építeni, inkább a település közvetlen szomszédságában lévő külterületeken (Mikó, Kender föld, Fenék) kezdtek el építkezni.

Itt szükséges megemlíteni azt is, hogy az házépítés céljára szolgáló telek kiválasztását hosszú időn keresztül egy sajátos – részben az infrastrukturális adottságokkal összefüggő – szempont is befolyásolta. A település egészen a 20. század derekáig alapvetően a települést átszelő országút mentén épült ki, s a félreeső utcákba elsősorban az alacsonyabb társadalmi presztízzsel rendelkező lakosság építkezett.

Az országút modernizálása (mely során az utat leaszfaltozták, két oldalán pedig előre gyártott betonelemekből készült járdát raktak le) után ehhez még az is társult, hogy az itt lakók megszabadultak a falusi élet egyik legnagyobb kellemetlenségétől, az utcákat az esős időszakban ellepő kátyúktól és sártól. Ez pedig olyan helyzeti előnyként jelent meg a település mentális világában, hogy – aki csak tehetett –

232 A01 (1944) szóbeli közlése alapján.

igyekezett a főút mentén új házat építeni.²³³ Ezzel magyarázható, hogy a mellékutcákban még az 1990-es évek elején is viszonylag nagy számban voltak üres telkek.

Az 1990-es évek végétől kezdődően, a motorizáció ütemének felgyorsulásával viszont egy ezzel ellentétes folyamat vette kezdetét: a forgalom és a zajszint megnövekedése miatt a lakosság szemében felértékelődött a mellékutcák viszonylagos csendje. Ugyanakkor – mivel csak a mellékutcákban voltak már szabad telkek itt épültek fel a legújabb, s mint ilyen a legmodernebb házak. A közösség mentalitásában pedig – részben a médiában látott minták hatása alatt – a központtól/főúttól távolabb eső terület (mellékutca) képéhez a nyugalom és a jólét képe társult. A mellékutcára úgy kezdtek tekinteni, és úgy kezdtek beszélni róla, mint ahogy a médiában a városokat körülvevő kertvárosi környezetről szokás.

Mindez a településen belül és a közvetlen a település körül elhelyezkedő szántóföldekhez való viszonyban is változásokat eredményezett. Míg az 1990-es évek elején ezekre elsősorban, mint gazdasági területekre tekintettek, és nem tulajdonítottak nekik nagyobb jelentőséget,²³⁴ addig az évtized végére ezek – a települést is érintő szuburbanizáció hatására is – felértékelődtek, s a tulajdonosok, az építkezésre alkalmas területeket potenciális pénzforrásként (olyan terület, ami jó áron eladható) kezdték számon tartani.

A „peremterületek modernizációja”

Sáromberke szinte a 20. század második feléig alapvetően egy utcára épült település volt. A település gazdasági és szellemi elitje a főút mentén, az úgynevezett *középszegen* (a református templom közvetlen környezetében) lakott. Az 1930-as évektől kezdődően kezdtek a település peremén lévő telkeket felparcellázni és eladni a település lakosságának. Az 1945-ös hatalomátvételt követően pedig több hullámban került sor a Teleki-uradalom felparcellázására és kiosztására. Így alakult ki a település szerkezete és arculata, mely a mai napig látható.

Az 1990-es évek elején a település peremén található belsőségek értéke még alacsony volt, ezekre ugyanis elsősorban, mint agrárterületekre tekintettek, s mint ilyen minőségben, termőképességben ezek nem vetekedhettek a Maros árterén található szántókkal.

A romániai ingatlanpiac gyors felvirágzása következtében a városok közelében található települések szabad/beépíthető telkei felértékelődtek, ami azt is maga után vonta, hogy a tulajdonosok/örökösök kezdtek nagyobb figyelmet szentelni ezeknek

---

233 A sár ugyanis nemcsak az irodalmi és szociográfiai leírásokban vált a szegénység, az elmaradottság jelképévé (lásd Petelei István, Ilyés Gyula), hanem a helyi mentalitásban és közbeszédben is eként jelent meg, és jelenik meg ma is. Amikor egy felmérés során arra kérdeztünk rá, hogy milyen beruházások kellene a helyi önkormányzat prioritási listáján szerepeljenek, akkor a mellékutak leaszfaltozása még a szennyvízcsatorna és az ivóvízhálózat kiépítését is megelőzte.

234 Ezek a területek ugyanis nagyobb részben gyengébb, alacsonyabb terméshozamot produkáló parcellák voltak.

a területeknek. Számos családban az 1990-es földosztás alkalmával történt meg-egyezőések újratárgyalását, a földek újra elosztását vonta maga után.

A Marosvásárhelyről induló kiköltözési hullám (szuburbanizáció) a 2000-es években érte el a települést. Mivel a telkek ára magas volt a központban található szabad telkek, illetve régi házak értéke annyira megnőtt, hogy azok megvásárlása és lebontása nem volt gazdaságilag kivitelezhető, ezért a peremterületen található területeket parcellázták fel. Így alakult ki az a sajátos helyzet, hogy a település peremvidékén épült házai nagyobbak, komfortosabbak (modernebbek) lettek, mint a település központjában találhatóak. A peremterületek úthálózata viszont messze alulmaradt a település többi részéhez képest: keskenyebb volt, hiányzott az alapozása és két oldalán nem alakítottak ki sáncokat a víz elvezetése érdekében, sem járdafeületet a gyalogos forgalom számára. Így esős időszakban ezek a területek autóval is nehezen váltak megközelíthetővé. Ezért az elmúlt évtizedben az itt lakók petíciók sorát nyújtották be a helyi önkormányzatnál az utak karbantartása és modernizálása érdekében.

A lakóépületek számának alakulása

Ebben a fejezetben az épületek számának, az építéshez használt anyagok terén végbement változásokat, az egy lakásra eső lakófelület nagyságának növekedését és az egy házra jutó személyek számának alakulását követjük nyomon. Mindezt abból az elgondolásból, hogy megítélésünk szerint a mai állapotok kialakulása és az ezt működtető mentalitások csak ennek a folyamatnak a megismerése révén érthetők (és értelmezhetőek) meg felelőképpen. Másként fogalmazva: a településen ma jelen levő épületállományt nemcsak abban az értelemben határozza meg az elmúlt 50–100, vagy akár 150 évnél is hosszabb időszakra visszamenő építkezések, illetve az épületek számszerű alakulása, hogy ezek egy része máig jelen van a település életterében, hanem úgy is, hogy az egyes korszakokban felgyorsuló, majd ismét lankadó építkezési kedv mögött húzódó motivációk is beépültek a közösségi mentalitásba, meghatározzák a sáromberki embernek a házhoz kapcsolódó kortárs használati habitusait.

Mivel itt elsősorban a hosszú folyamatok alakulását kívánjuk bemutatni, az elemzés során a különböző korszakokban mért statisztikai adatok segítségére támaszkodtunk.

Előzmények (1784–1910)

Sáromberke lakáskultúrájáról szólva Szabó Miklós helytörténész a következőket írja: „a település természeti környezetének adottságai a szalma- és zsindefedezés, vályog- és faházak építésének kedveztek. A korábbi, talán XVIII–XIX. századokban épített lakóházak közül kevésnek az emléke maradt fenn a ma élő idős emberek emlékezetének határáig. Az így megőrzött emlékekből az szűrhető ki, hogy az »első

ház» – pitvar – »hátsó ház« beosztású lakások jellemezték a jobb módúak lakásvi-szonyait, míg a pitvar – »ház« beosztás a szegényebbekét.» (Szabó 1994a: 51–52.)

A legkorábbi adataink a sáromberki házállománnyal kapcsolatban az első ma-gyar népszámlálás (1784–1787) időszakából származnak. Ezek elsősorban a házak, illetve a családok számára vonatkozóan szolgáltatnak adatokat (lásd Dányi–Dávid szerk. 1960: 424–425). Ezek szerint Sáromberkén a jelzett időszakban, 59 házban mintegy 73 család lakott, vagyis megközelítőleg minden negyedik ház két család-nak adott otthont. Ehhez, ha hozzávesszük azt a tényt, hogy egy család megköze-lítőleg 6 személyből állt, akkor azt láthatjuk, hogy a házak egy jelentős részében akár 10-12 ember zsúfolódott össze. Ez pedig nemcsak azt jelzi, hogy mennyire mos-tohák lehettek a korabeli lakhatási viszonyok, hanem arra is enged következtetni, hogy ebben az időszakban a lakóház elsősorban menedéknek szolgált, és elsősorban az alvás idején tartózkodott benne az egész család.²³⁵

Ha az egy házra jutó személyek számát vesszük figyelembe, akkor az 7,32-t je-lent, ami egy személlyel több a Torda megyei (6,22) és majdnem kétfővel az erdélyi (5,65) átlagnál. Az egy házra jutó családok tekintetében (1,23 család jutott 1 ház-ra) szintén valamivel a Torda megyei (1,18) és az erdélyi (1,12) átlag fölött marad.²³⁶

Ezek a viszonyok hosszú ideig állandósultak, legalábbis a több mint fél évszázad múlva végzett 1850. évi erdélyi népszámlálás (Dávid összeáll. 1994) adatai szerint az ekkor 620 lakossal rendelkező településen 84 ház és 125 lakás szerepel (lásd Dá-vid összeáll. 1994: 130–131). Vagyis lakásonként ekkor is átlag 5 személlyel számol-hatunk, ez pedig csak valamivel kevesebb, mint fél évszázaddal előbb volt.

A statisztikai adatokból nem derül ki, hogy építésükhöz milyen anyagokat hasz-náltak, de azt viszont tudjuk, hogy a településen már ebben az időben is építkeztek „kőből”, hiszen az 1767-ben épített, zsindellyel fedett paplak négy szobája és „két bolthajtásos pincéje” már ekkor téglából épült, ahogy az 1824-ben felépült iskola-mester háza is (lásd Szabó 1994a: 52). Ezek pedig mindenképpen hatottak a lakos-ság ízlésvilágára, és modellként szolgáltak azok házainak építésénél.

A 19. század második feléből már több statisztikai adattal is rendelkezünk. Ezek közül elsőként az 1850-es erdélyi népszámlálás adatait (Dávid összeáll. 1994) kell megemlítenünk, mely szerint Sáromberkén ekkor 84 ház és 124 lakás található, a lakosok száma pedig 620 fő volt (lásd Dávid összeáll. 1994: 128–129). Vagyis egy házra 1,47 család, illetve 7,38 személy jutott. A következő, amit meg kell említe-nünk, az az 1857-es erdélyi népszámlálás adatai (Dányi öszeáll. 1992). Ekkor a tele-pülésen már 106 házban mintegy 145 lakás található, a népesség száma pedig 723 volt (Dányi öszeáll. 1992: 226). Vagyis alig hét év alatt 22-vel nőtt a településen a la-kóházak száma. Az egy lakásra, illetve házra eső személyek száma (1,36 illetve 6,82)

235 Fél Edit és Hofer Tamás Átányról készült monográfiájukban szintén azt írják, hogy az átányi ember számára lakóház bűvőhelyet jelent, ahova lakói éjszakára, illetve az időjárás viszontagságai elől behúzódnak és nem a mindennapi élettér központi terét (Fél–Hofer 1997: 337).

236 Az 1784-es népszámlálás idején Torda megyében 26118 házban 30834 család élt, az össznépesség pedig 162536 fő volt, míg Erdélyben 242565 házban 272600 család lakott. Erdély összlakossága ekkor 1372090 fő.

pedig a korábban mért adatokkal szemben enyhe javulást mutatott. Ugyanakkor itt kell megemlítenünk viszont azt a tényt, hogy a házak és a lakások száma közötti viszonylag nagy különbség (1850-ben 41, 1857-ben pedig 39) megítélésünk szerint abból adódik, hogy a Teleki-birtok cselédei számára épült házakban több lakrészt is kialakítottak.²³⁷

A következő évtized végén, 1869-ben végzett népszámlálás adatai szerint pedig 130 házban 181 család lakott. A településnek ekkor 955 lakosa volt (Sebők összeáll. 2005: 117). Ez azt jelenti, hogy szinte minden második házban két család és átlag 7,3 személy lakott.

A Marosvásárhelyi Állami Levéltárban őrzött népszámlálási ívek²³⁸ a fentieknél részletesebb képet nyújtanak a település épületállományát illetően. Ezek szerint a településen 130 beépített telek található, amiből 3 telken középület (két egyházi²³⁹ és egy iskolai²⁴⁰) áll. A házak száma 129,²⁴¹ ebből kettő (a paplak és a kántortanító háza) szolgálati lakás melyben összesen 14 családtag és 5 cseléd lakott. A településen lakó 955 személyből 32-en cselédek voltak. Az ívekből származó adatok áttekintéséből az is kiderül, hogy a házak összesen 181 szobával rendelkeznek. Eloszlásuk tekintetében pedig a következő képet mutatják: mindössze 4 ház esetében²⁴² van 3 szoba, 42 házban (azaz a lakások 32,55%-ában) pedig 2 szoba szerepel, a házak 64,34%-a viszont csupán 1 szobával rendelkezik. A házhoz 27 esetben tartozik kamra, ami azt jelenti, hogy a lakásoknak mindössze 20,07%-a rendelkezik kamrával. Ugyanakkor a település házai mellett 41 esetben szerepel istálló (ez a házak 31,78%-át jelenti), 36 esetben akol (vagyis a házak 27,9%-ában), 26 esetben csűr (azaz a házak 20,15 %-ában) vagy pajta és 19 esetben raktár, ami a házaknak csupán 14,72%-át jelenti. Ennél sokkal jobb a konyhák számaránya, hiszen a 126 házban 127 konyha található.²⁴³ Emellett még 5 ház esetében szerepel pince, és 4 esetben pedig szín.

Az 1880-as népszámlálás adatai szerint a lakóházak száma lassú ütemben ugyan, de tovább szaporodott. Ekkor ugyanis már 133 lakóházat találunk, azonban az egy lakásra jutó lakosok száma 7 fő, ami azt jelenti, hogy ez továbbra is magas marad (lásd: n. n. 1881: 182). Egy évtizeddel később (1890) pedig 153 házban összesen 968 személy szerepel (Jékelfalussy 1892b: 1517), ami azt jelenti, hogy az egy fedél alatt lakók száma még mindig átlag hat fő (6,3) felett volt.

237 Egyébként még az 1940-es években is álltak a Teleki-birtok közvetlen szomszédságában, a Kút utcában a cselédházak. Az úgynevezett *Sárga ház*, melyben 8 család lakott, emléke még ma is elevenen él a közösség idősebb generációjának emlékezetében.

238 Községi áttekintés a jelenlevő népességnek nem, vallás, állapot, honosság, jelen- és távollét, műveltségi fok és korosztály szerinti számbavételére.

239 A paplak és a templom

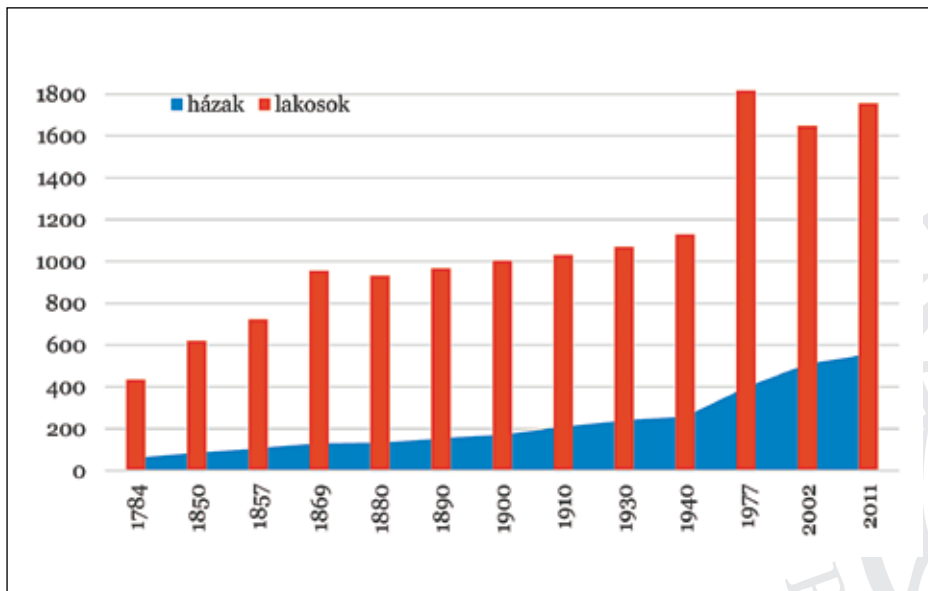
240 Az 1824-ben épült felekezeti iskola

241 A Teleki-kastélyal együtt, amely 14 szobával, 3 konyhával és 2 kamrával, 2 pincével, 1 raktárral, 1 istállóval, 1 csűrrel, 3 családtaggal és 24 cseléddel szerepel.

242 Ebből az egyik a lelkészi lakás.

243 A 7-es házáznál ugyanis két konyha is szerepel.

Ha az első hivatalos számadatok megjelenésétől számított közel 110 év alatt végbement változásokat összehasonlítjuk, akkor – amint azt az alábbi ábra is nagyon jól tükrözi – azt láthatjuk, hogy a házak számát valamint a népességszám alakulását illető folyamatok nagyon hasonló tendenciát követnek.

54. ábra. A házak és a lakosok számának alakulása (1784–1890)

Míg a lakosság száma a vizsgált időszakban 2,2%-os növekedést ért el, addig a házak száma 2,59%-kal növekedett. Nem csoda tehát, hogy a vizsgált periódus teljes ideje alatt 7 körül mozgott az egy fedél alatt lakó személyek száma.

Ha viszont azt vizsgáljuk meg, hogy az elemzett időszakban periódusonként mennyivel gyarapodott településen a házak száma, akkor azt láthatjuk, hogy az 1784–1850 között 25-tel (ez 42,37%-os növekedést jelent), 1850–1857 között 22-vel (ami 26,19%-os növekedésnek felel meg), 1857–1869 között 24-gyel (vagyis 22,64%-kal), 1869–1880 között mindössze 3-mal (ez csupán 2,3%), illetve 1880–1890 között már ismét 20-szal (azaz 15%-kal) nőtt a házak száma. A képet némileg torzítja, hogy az első periódus a többinél jóval nagyobb időintervallumot, mintegy 66 évet ölel fel, míg az ezt követőek csupán 5–10 évet foglalnak magukban. Azonban ha az 1784–1850 közötti időszakot az 1850–1890 közötti időszakhoz viszonyítjuk, akkor azt láthatjuk, hogy a 19. század második felében az előző periódusnál jóval nagyobb ütemben szaporodott a lakások száma. A 42 év alatt ugyanis 69 ház épült, ami 82,14%-os növekedési rátát jelent.

Az 1784–1890 közti periódusban a házak és a népesség számának alakulására vonatkozó adatok a következő táblázatban összegezhetőek:

év	házak száma	lakások száma	családok száma	lakosok	személy/ház
1784	59	nincs adat	73	435	7,37
1850	84	124	nincs adat	620	7,38
1857	106	145	nincs adat	723	6,82
1869	130	nincs adat	181	955	7,35
1880	133	nincs adat	nincs adat	933	7,02
1890	153	nincs adat	nincs adat	968	6,33

5. táblázat. A házak és a népesség számának alakulására Sáromberkén 1784–1890 között

Ha ezeket az országos folyamatokkal vetjük össze, akkor azt láthatjuk, hogy a házak növekedésének üteme sáromberki és országos viszonylatban hasonló tendenciát mutat, a lakhatási körülménye (az egy házra jutó személyek száma) esetében azonban a sáromberki végig az országos átlag alatt marad.

Magyarország			Sáromberke	
év	házak száma	személy/ház	házak száma	személy/ház
1869	2235646	6,07	130	7,34
1880	2299366	5,97	133	7,01
1890	2631889	5,75	153	6,32

6. táblázat. A házak és az egy lakásra jutó személyek számának alakulása 1869 és 1890 között Magyarországon és Sáromberkén

Emellett – az erre vonatkozó adatok hiányossága ellenére is – az is elmondható, hogy a vizsgált időszakban gyakori jelenség, hogy két generáció (család) él egy fedél alatt, ahogy az is, hogy egy házban több lakás is szerepel. Ez utóbbi jelenség elsősorban a Teleki-birtokhoz tartozó cselédházak esetében jellemző.

A házak építéséhez használt anyagokról keveset tudunk. A levéltári adatokból annyi derül ki, hogy a kastély, valamint a hozzá tartozó épületek, a paplak és a „mester háza” téglából készült, ám a falusiak nagyobb részének minden bizonnyal még mindig fából vagy vályogból készült az otthona. A cserépfedél is ritkaságszámba ment, csupán a kastélyon, valamint 1815 után a paplakhoz és a mester házához tartozó gazdasági épületeken volt csupán. A mesteri háznak ekkor még mindig szalmafedele volt (lásd Szabó 1994a: 52).

*

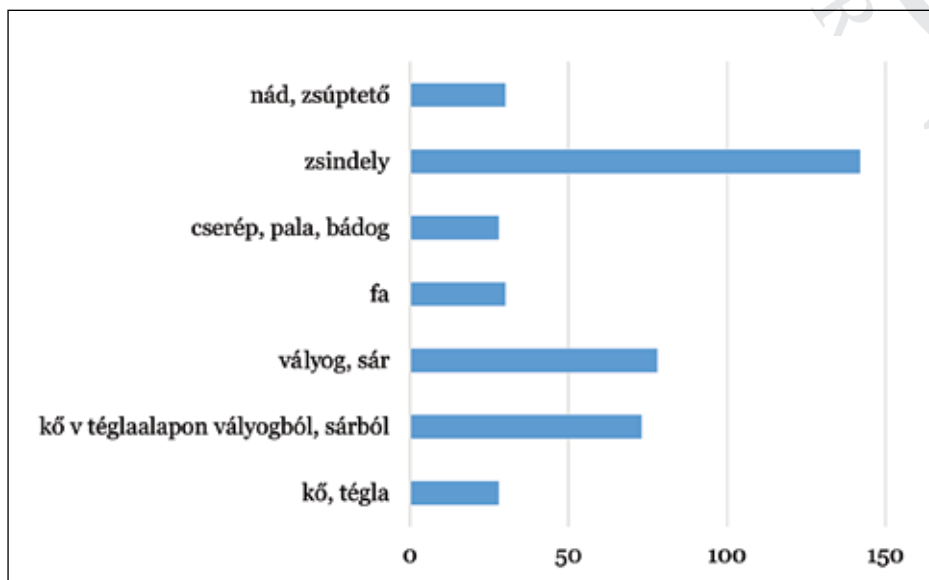

A 20. század elejétől a statisztikai adatok kiterjednek a lakások száma mellett az építésükhöz felhasznált anyagok, valamint a fedél típusát is jelzi. A szobák számára azonban továbbra sem jelenik meg a népszámlálások adatait közzé tevő kötetekben.

A 20. század első évében mért adatok szerint a településen 171 ház volt, ami azt jelenti, hogy 18 házzal volt több, mint a nyolc évvel korábbi adatok szerint (n. n. 1902: 424–425). Ez pedig 11,76%-os növekedést jelent. Az egy házra jutó személyek száma pedig valamivel kevesebb, mint 6 (5,87) volt. Ha ezeket az adatokat összevetjük az előző periódusban mért adatokkal, akkor azt látjuk, hogy a házak és a lakosság arányát tekintve továbbra is egy lassúbb, de egyenletesen felfele ívelő fejlődésnek lehetünk tanúi.

Ha a házak építéséhez használt anyagokat tekintjük át, akkor azt látjuk, hogy a házak legnagyobb része, mintegy 83%-a „fából vagy más anyagból” épült, s mindössze 16 ház (9,35%) készült téglából. A fennmaradt 13 (7,6%) fala pedig agyagból/sárból épült. Ez pedig azt jelzi, hogy a tartós építőanyagok csak igen kevés arányban terjedtek el a településen, s ez még inkább így van, ha figyelembe vesszük, hogy a téglából készült épületek elsősorban a Telekiek által épített/építtetett házakat jelentették.

Az 1910-es felmérés adatai szerint a településen ekkor már 209 ház állott. Ezek között már 28 téglaház található, ami az összes ház 13,39%-át teszi ki. Ugyanakkor 30 ház – vagyis az összes 14,35%-a – fából épült, 73 (azaz 34,92%) kő vagy téglalapra épített vályogfalú ház, 78 pedig (vagyis a házak 37,32%-a) még mindig kizárólag vályogból vagy sárból készült (n. n. 1913: 425). Ezek közül 28 rendelkezett cserép, pala vagy bádogtetővel, 142 – vagyis a házak 67,94%-a – zsindelytetővel, 30 házon (14,35%) pedig nád vagy zsúptető volt (n. n. 1913: 425). Az egy házra jutó személyek száma pedig megközelítőleg 5 (4,93) fő volt.

55. ábra. A lakóházak eloszlása építési anyaguk és fedéltípus szerint

Vagyis a 20. század első évtizedében mintegy 38 ház épült, ami 22,22%-os növekedés jelentett. Az említett időszakban elsősorban a téglaházak számának emelkedése számottevő, hiszen azt látjuk, hogy 12-vel van több, mint tíz évvel korábban, ez pedig 75%-os növekedést jelentett. De hasonló változás tapasztalható a házak tetőzetének terén is, hiszen 19-cel – azaz 211%-kal – nőtt a cseréppel fedett házak száma, és ezzel egyidőben 21-gyel (vagyis 41,17%-kal) csökkent a nád vagy zsúpfedelek száma. A zsindeletetők száma pedig 31-gyel (27,92%-kal) növekedett. Mindez azt jelzi, hogy a 20. század elején elindult a lakóházak modernizálódásának egy erőteljesebb folyamata. A statisztikai adatok arra engednek következtetni, hogy az új építésű házakra már nagyrészt cseréptető került, de a korábban náddal vagy zsúppal fedett házak esetében is többet zsindeyre cseréltek.²⁴⁴

Mózes András ugyanakkor azt írja, hogy a 20. század elején épült falusi házakon is megjelenik a „kerekfarkú cserép finom kivitelezésű kupákkal” (Mózes é. n. II.: 40). A mintát az 1912-ben épült „szép református papilak” adta, melynek „pompás eternitpala fedele” volt. A szerző szerint ezután jelent meg a faluban „a fehér színű hornyolt cserép”, később a „lugosi piros” (Mózes é. n. II.: 41). Szintén beszédes adat, hogy a cserép először az istállókon jelent meg, s csak később a házakon is (Mózes é. n. II.: 41).

A házak anyagával kapcsolatban pedig azt írja, hogy a földházakat a sövényfalu, majd a rakófaból készült házak váltják fel, melyeken – különösen az udvar felől – díszes tornác található. „A házak – írja a szerző – rendszerint hátul géberesek, vagy félgéberesek, s ide helyezik el a padlásfeljárót, melynek eddig helye a pitvar volt, esetleg a tornác. E házak kapuzatán, utcaajtó feleln érvényesült a faragás, díszítés, az építetőnek és az építőnek nevének és az építés idejének a megrögzítésével, s itt-ott hálálkodással.” (Mózes é. n. II.: 40.)

Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy az I világháborút követő időszakban egy fordított folyamattal is számolnunk kell, még akkor is, ha ezek partikuláris esetek. A példát ehhez szintén Mózes András saját emlékei szolgáltatják. Egy helyen ugyanis a következőket írja: „a felszegen lévő szülőházunk eredetileg zsindeyes volt, de a háborúig lerongyolódott, s minthogy apám hadimunkás volt és a harctéren szerzett betegségben Budapesten a Rókus kórházban meghalt (1917. december 27.), szalmával kellett megfedni a házat, egyébre nem volt mód” (Mózes é. n. II.: 40).

Mózes András 1940-es felmérésének tanulságai

Az 1941-es népszámlálás nem tartalmaz a házakra vonatkozó adatokat, viszont 1940-ben Mózes András teológiai tanár egy sáromberki diák segítségével elkészítette a település gazdaságainak felmérését (lásd Mózes é. n. I.: 82–102).²⁴⁵ A felmérés rögzít-

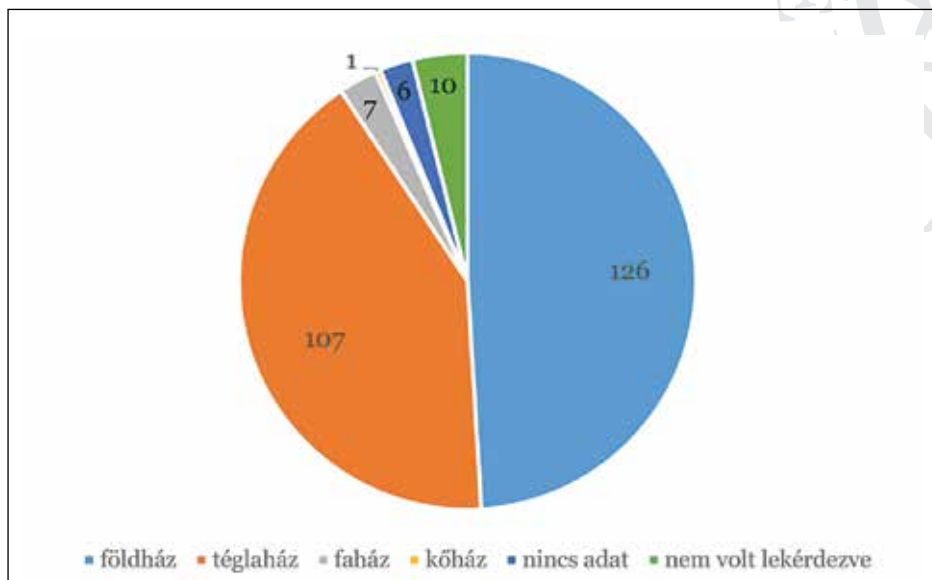
244 Ezt látszik megerősíteni a Mózes András gyermekkori emlékein alapuló leírása is. Ő a következőket írja: „a szalmafedeles földházakat a sövényes, később rakófaból készült, zsindeyes házak váltják fel és lesznek általánossá” (Mózes é. n. II.: 40).

245 A szerző a felmérést 1970-ben szerkesztette be a Sáromberke történetét feldolgozó négy kötetes munka első kötetébe, amely során az adatokat néhol kiegészítette, aktualizálta. Ezért jelenik meg a felmérésben például a művelődési ház, mely a felmérés idején még nem volt felépítve.

tette az egyes porták /gazdaságok lakóinak számát és felekezeti hovatartozást, gazdasági szempontból pedig adatolta a földtulajdon és az állatállomány nagyságát, valamint a lakóházak minőségére és a gazdasági épületek számára, típusaira vonatkozóan is találunk adatokat. Meg kell azonban azt is említenünk, hogy ezek az adatok néhány esetben hiányosak és pontatlanok. Nem szerepel bennük például a település emlékezetében ma is elevenen élő *sárga ház*, melyben a Teleki család cselédei laktak, ahogy két, szintén a Teleki család tulajdonát képező faház sem szerepel rajta.²⁴⁶

A felmérésben 267 telek/család szerepel, melyből 3 középület (a római katolikus templom, a református templom és a művelődési otthon) 1 pedig a Teleki családnak a főút mentén található gazdasági épülete (kocsiszín). 10 esetben semmilyen adat nem szerepel, másik 10 esetben csak a családfő neve és a családtagok számán van feltüntetve, 6 esetben pedig nem találunk a házra vonatkozó semmilyen adatot. Mindent összevetve az 1940-es évek elején 257-re tehető a házak száma, ebből összesen 241 ház esetében rendelkezünk a házra vonatkozó valamilyen adatokkal.

A lakóházak építési anyagára vonatkozó adatok azt mutatják, hogy ekkor a legtöbb lakóház (126) vályogból vagy sárból készült (ezt a felmérés földháznak nevezi), Ez az összes ház 49%-át jelenti. A téglaházak (107) szintén jelentős részarányt képviselnek (41,63%), míg a 7 faház a házállománynak mindössze a 2,72%-át teszi ki. Emellett a felmérés 1 kőházat is említ, 6 esetben hiányzik a ház anyagára vonatkozó adat, 10 esetben pedig semmilyen adat nem volt lekérdezve

56. ábra. A lakóházak eloszlása építési anyaguk szerint

²⁴⁶ A01 (1944) szóbeli közlése.

A fedél típusára azonban csak 36 esetben történik utalás, ebből 34 cseréppel van fedve, míg 2 palával. Ha azonban ehhez hozzávesszük azokat a házakat is, melyek minden bizonnyal már az 1940-es években is cseréppel voltak fedve,²⁴⁷ akkor azt mondhatjuk, hogy legalább 43 házon (16,73%) már mindenképpen cserép-, vagy palatető volt.

A felmérésben a szobák számára mindössze 9 alkalommal történik utalás. Ezek közül mindössze három magánház, a többi négy pedig szolgálati lakás: az állami iskola igazgatói lakása (ez 2 szoba, konyha, kamara, verandából áll), a régi felekezeti iskola (tanterem, szoba, konyha, kamra), az új felekezeti iskola (1 tanterem, 2 szoba, konyha, kamra) és a vasúti őrház (szoba, konyha, hivatali helyiség). A magánházak közül kettő három szoba konyhát tartalmaz, a másik három pedig két szoba konyhát. Ezen kívül a szerző egy alkalommal azt jelzi, hogy emeletes házról van szó, két másik esetben pedig, hogy „vinklis ház”.²⁴⁸

Ha ezeket az adatokat összevetjük az 1910-ben készült népszámlálás adataival, akkor azt látjuk, hogy 48-cal – mintegy 23%-kal – nőtt a házak száma, ami egyben azt is eredményezte, hogy az egy házban lakó személyek száma 4,22-re csökkent. A téglából készült lakóházak száma nőtt meg a legszembetűnőbbben. A korábbi 28 téglaházzal szemben ekkor már 108-cal számolhatunk, ez pedig azt jelentette, hogy mintegy három és félszeresére nőtt a téglaházak száma. Ezzel egyidőben részarányuk is jelentősen emelkedett, 13,39%-ról 41,63%-ra nőtt. Ezzel párhuzamosan viszont legalább ennyire látványos a vályogból/sárból készült házak számának csökkenése is, ez 72,24%-ról 49%-ra csökkent vissza, vagyis az 1940-es évekre 25-tel volt kevesebb vályogház, mint 1910-ben. A fából készült házak száma szintén jelentősen megcsappant, 30-ról 7-re esett vissza.

A házak fedésére használt anyagokról pedig az mondható el, hogy fokozatosan kezd teret hódítani a cserép használata, az 1910-es adatokhoz képes legalább 53,57%-os növekedéssel kell számolnunk.

	évszám		növekedés	
	1910	1940	szám	%
házak száma összesen	209	257	48	22,96
tégla vagy kőház	28	108	100	357,14
agyagból vagy vályogból készült	151	126	-25	-16,55
faház	30	7	-23	-76,66
nincs adat		16		
cserép, pala vagy bádogtető	28	43	15	53,57
zsindely vagy deszkatető	142			
nád vagy zsúptető	30			
nincs adat		214		

7. táblázat. A házak számának alakulása építőanyaguk szerint 1910 és 1940 között

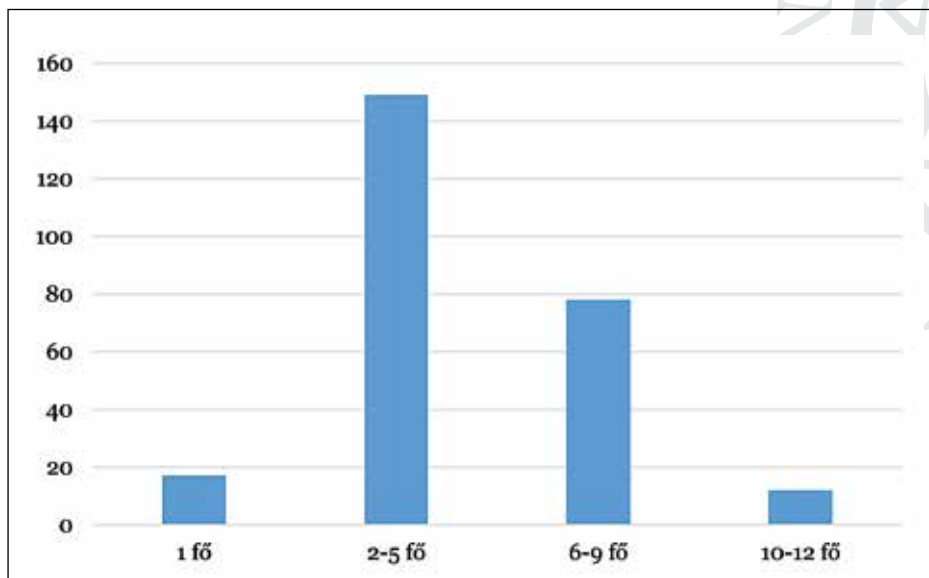
247 Ilyen például a kastély, a vasúti lakás vagy az intéző háza.

248 Két egymás melletti helyége néz az utcára.

Mindez azt jelzi, hogy a településen a 20. század elején egy erőteljes modernizációs folyamat indult el, mely elsősorban a házak építéséhez használt anyagok terén bekövetkezett változást jelent, ami a házak beosztását illeti, még mindig elsősorban az „első ház” – pitvar – „hátsó ház” elrendezés a jellemző (lásd Szabó 1994a: 52).

Ez az épületállomány – elsősorban ami a gazdasági és melléképületeket illeti – mára szinte teljes mértékben elpusztult. Lebontásra vagy átalakításra kerültek.

Mivel a felmérés a gazdaságok szerint írta össze a lakosságot, képet kapunk az átlagos családméretéről is, arról, hogy az egyes portákon hányan éltek együtt. Ezeket az adatokat elemezve azt látjuk, hogy az egy házban együtt lakó személyek száma igen változatos képet mutat: 17 esetben csupán egyetlen személy lakik a házban. 40 esetben 2 személy, 31 esetben 3 személy, 41 esetben 4 személy, 37 esetben 5 személy, 33 esetben 6 személy, 25 esetben 7 személy, 10 esetben 8 személy, 6-6 esetben 9 illetve 10 személy, illetve egy-egy esetben pedig 11 illetve 12 személy lakik egy fedél alatt. A családok közel 58%-a esetében viszont 2–5 személy lakik ugyanabban a házban. Az egy lakásra jutó személyek száma pedig átlag 4,39 fő.

57. ábra. Egy házra jutó személyek száma 1940-ben

A Mózes András féle felmérés alapján ugyanakkor az egyes porták gazdasági épületállományának helyzetéről is képet kaphatunk. A nem kifejezetten gazdasági építmények közül a leggyakoribb (127 esetben kerül megemlítésre) a klozet (a gazdaságok 49,41%-ában van jelen), illetve a nyári konyha/kicsi konyha szerepel. Ez utóbbiból a településen 115 van, ami azt jelenti, hogy a gazdaságok 44,55%-ában

jelen volt. Emellett a kutak száma (139) is számottevő, a porták mintegy 54,08%-ában megtalálhatók. Ezeket azért tartjuk fontosnak itt megemlíteni, mert valójában ezek szintén meghatározzák az adott kor lakhatási körülményeit és gazdasági állapotát. Ugyanakkor nyári konyhák száma arra enged következtetni, hogy a házat még ebben a korszakban is egyfajta alvóhelyként, illetve raktárként, kamaraként (lásd Mózes é. n. II.: 39) használják. Nappal viszont – sok esetben még télen is – a nyári konyhában tartózkodnak, itt végzik a főzést is.²⁴⁹

A kommunizmus időszaka

A kommunizmus időszakában szintén jelentős változások következtek be a település lakásviszonyai tekintetében. A Teleki-kastély államosítását követően annak déli és északi szárnyában szociális lakásokat alakítottak ki és szétosztották a rászorultak között. Ezeknek a lakóknak egy része még az 1950-es évek végén is a kastélyban lakott (lásd Berekméri D. I. 1994: 147), sőt, a mezőgazdasági iskola megalakulását követő években is volt még 1-2 olyan család, aki a kastélyban lakott.²⁵⁰

1955-ben lebontották az utolsó béres házat (a *Sárga házat*), mely a Teleki-uradalomhoz tartozott. A téglát a művelődési ház építésénél használták fel, a telket pedig, melyen a ház állt, felparcellázták és szétosztották a lakosok között házhelyeknek. A kastélyhoz tartozó *Almás kert*et, valamint a *Kertmege* dűlő egy részét szintén 1956-ban osztották ki a település lakói között házhelyeknek, s ezeken a telkeken rövid időn belül megkezdődtek az építkezések.²⁵¹

1961-ben pedig a gázvállalat irodát létesített a településen, melyben 6 szolgálati lakás is helyet kapott. Az épületet ma is a *gázások blokkja* néven emlegetik a közönségben. 1976-ban pedig megépül a *Felszege*n az állami gazdaság (*Gostat*) két szintes blokkja is, melyben 4 szolgálati lakás kerül kialakításra.

Ezeknek a folyamatoknak az eredménye, hogy az 1977-es népszámlálási adatok szerint a településen már összesen 389 épület (középületekkel együtt) és 398 lakások szerepel. Vagyis a II. világháborút követő időszakban mintegy 141 házzal több szerepel, vagyis ebben az időszakban 54,86%-os növekedéssel kell számolnunk a házak számát illetően.

Az 1977-es népszámlálási adatok alapján a lakások számának növekedése mellett az egy lakásokra jutó szobák számáról is képet kaphatunk, ekkor ugyanis a település lakásaiban összesen 750 szobát számláltak, ami azt jelent, hogy egy lakásra átlagosan 1,88 szoba jutott, az egyes szobák nagysága pedig átlagosan 16,51 m² volt.

249 Ez a fajta térhasználat az 1980-as évek végéig megfigyelhető volt és szórványosan a 21. században is előfordul. A 20. század végén ezeket – az időközben már téglából épített – a nyári konyhákat alakítják át és válik az idős generáció lakhelyévé.

250 A09 (1931) szóbeli közlése. De ezt igazolják az iskola egykori igazgatójának, Mihály Bélának a családi fényképalbumban fennmaradt, a kastélyról készült képei is (közli Vajda 2008: 134)

251 Ugyanis rendelet szabályozta, hogy aki 5 éven belül nem épít házat a telekre, az elveszíti a terület feletti tulajdonjogát. A09 (1931) visszaemlékezése alapján.

Az egy házban lakók száma átlagosan 4,16 körül mozgott, az egy személyre jutó lakófelület pedig megközelítőleg 7,51 m² volt.²⁵²

Az 1980-as években viszont a házépítési láz alábbhagyott, 1980–1990 között már csak megközelítőleg 44 ház épült, de ezek egy részét viszont olyan telkekre építették, ahol korábban is ház állott. Az új ház építését tehát az anyagi erőforrások felhalmozódása, valamint az igény szint megváltozása tette indokolttá. Változást jelent emellett a helyi építkezési kultúrában az is, hogy megjelennek az első kétszintes lakóépületek.

A település azonban térben nem terjeszkedett, nem nyitottak új utcákat, nem mértek ki újabb házhelyeket. Ez részben annak tudható be, hogy az 1980-as évek második felében az a hír járta, hogy a Marosvásárhely és Szászrégen között, az országút mentén található településeket felszámolják, lakosságát pedig a közeli Marosvásárhelyre költöztetik.²⁵³ A településnek ezt az elképzelését három tény is erősítette. (1) Az 1980-as évek közepén a településen több alkalommal is földmérők jelentek meg, akik az országút szélesítéséhez és modernizálásához készítettek felméréseket. (2) Az 1980-as évek végén, az *Alszege*n, a vasúti átjáró környékén, néhány ház esetében ki is közzölték a bontási parancsot, mely az út modernizálása, illetve a vasúti felüljáró építése miatt lett volna szükséges. Illetve (3) ebben az időszakban – részben a romló telekvizonyok, részben pedig a kommunista falufejlesztési terv alakulása miatt – már csupán emeletes ház építésére adtak ki építkezési engedélyt.

A rendszerváltást követő időszak

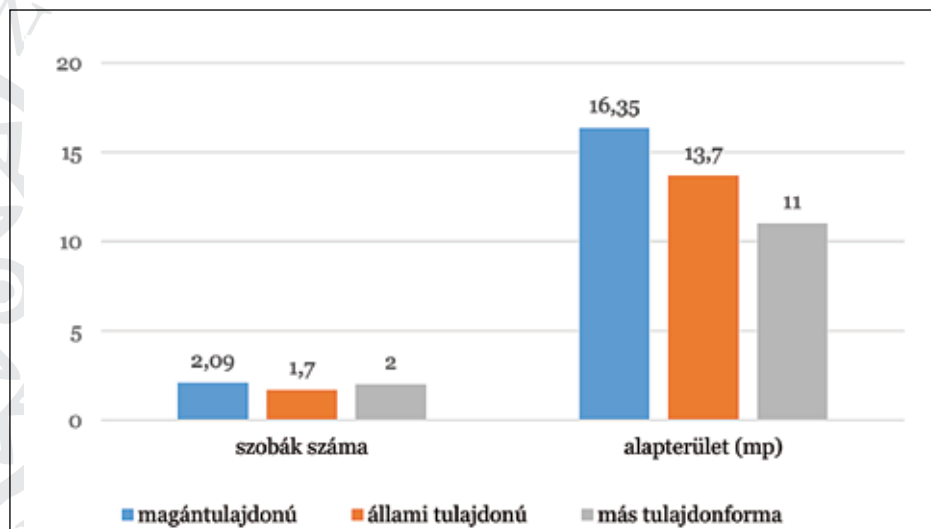
A rendszerváltást nem követte közvetlenül a házak számának növekedése. Az első éveket elsősorban a bizonytalanság jellemezte, a lakosság nagyobb része a kommunizmus utolsó éveiben általánossá váló, a kivárára alapozó túlélési gyakorlatot folytatta tovább, 1991 és 1992 között például mindössze 3 ház épült. A korszak második felében azonban ismét megugrott a házépítések száma.

A rendszerváltás után az első népszámlálást 1992-ben szervezték. Ennek adatai szerint a településen 402 épületben összesen 431 lakást számoltak össze. Ezek közül 420 magántulajdonban, 10 állami tulajdonban volt. 1 lakás esetében más tulajdonforma szerepelt. A lakóépületek közül 390 volt olyan építmény, melyben egyetlen lakás és 30 olyan, amelyben kettő, vagy kettőnél több található. 11 lakás volt olyan épületben található, melynek nem lakóház volt az eredeti rendeltetése. A teljes épületállományból a felmérés idején 383-ban, azaz 401 lakásban laktak.

252 Pontosabb számokkal azért nem szolgálhatunk, mert az 1977-es népszámláláskor a település lakosságába beleszámolták a mezőgazdasági iskola diákjait is, ami elsősorban a korszerkezetben vált leginkább láthatóvá. Mivel a mezőgazdasági iskola bentlakó diákjairól nincs pontos adatunk, csupán becslésekbe bocsátkozhattunk. A fent közölt arányok kiszámítása során mintegy 168 diákkal számoltunk. Ha ezeket mégis beleszámoljuk az összlakosságba, akkor a fent említett számoknál valamivel rosszabb mutatókat kapunk. Az egy házra jutó személyek száma 4,56 főt, az 1 személyre jutó lakófelület nagysága pedig 6,82m².

253 A03 (1953) szóbeli közlése. De ezzel kapcsolatos történetekre több helyi lakos emlékezetében megőrződtek.

A településen ekkor 1511 személy lakott és összesen 440 gazdaság működött, ami azt jelenti, hogy egy lakásra 3,5 személy, 100 lakásra pedig 102,08 gazdaság jutott, egy gazdaságban pedig átlagban 3,43 személy volt. Egy lakásra átlagban 2,03 szoba jutott, egy szoba alapterülete pedig 16,31 m² volt. Az egy személyre jutó lakófelület pedig 6,61 m² volt. Ha a lakások méretét a tulajdonformájuk szerint nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy a magántulajdonban lévő lakások esetében egy lakásra 2,08 szoba, az állami tulajdonban lévők esetében 1,7 szoba, míg a más tulajdonformájú esetében 2 szoba jut. A szobák alapterülete pedig a magántulajdonban lévők esetében 16,35 m², az állami tulajdonban lévők esetében 13,7 m², míg a más tulajdonban lévő esetében 11 m² volt.

58. ábra. A különböző tulajdonú házak szobáinak száma és mérete 1992-ben

A 402 épületből 369 (91,79%) épült téglából, 6 (1,49%) fából és 27 (6,71%) agyagból/sárból készült.

A 2002-es népszámlálás tanúsága szerint a településen ekkor már 509-re emelkedett a lakások száma, melyből 503 volt magán-, 4 állami, 2 pedig egyházi tulajdonban. Vagyis 10 év alatt 78 új lakás épült. Az egy házra jutó személyek száma ezzel párhuzamosan tovább csökkent, ez ekkor 3,24 volt. Ugyanakkor továbbra is előfordul, hogy egy házban két háztartás (gazdaság) működik. A népszámlálás is 557 háztartást említ, vagyis minden 100 házból 9-re két háztartás, egy háztartásra pedig 3,68 fő jut. A szobák száma szintén növekedett, elérve az átlag két szobát lakásonként. Az egy lakásra jutó terület 34 m², míg az egy szobára eső terület 16,33 m² körül mozgott. Az egy személyre jutó lakásfelület pedig 10,66 m² volt.

A 2000-es második felében tovább gyarapodott a lakások száma. Az utolsó, 2011-ben mért adatok szerint a településen összesen 557 épületből 556 lakóépület

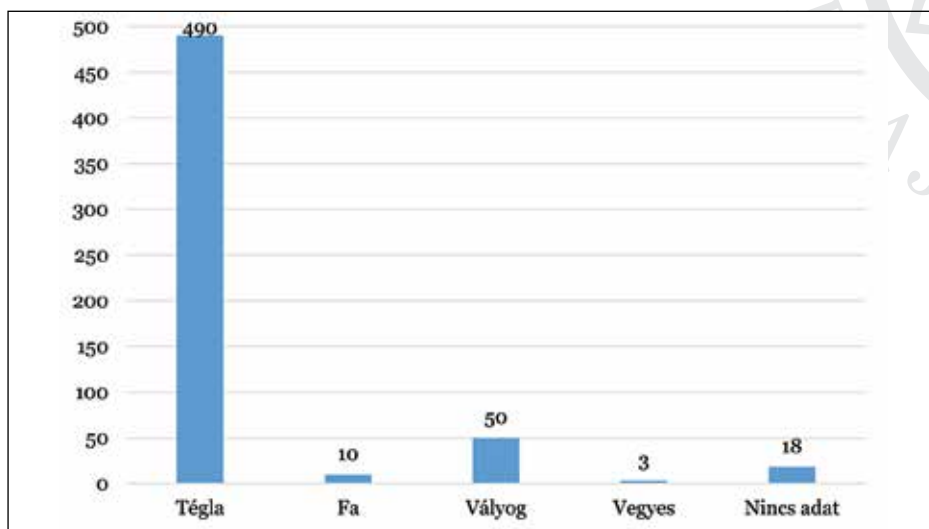
(ebből 4 úgynevezett ikerház), melyben összesen 571 lakás található. Ezek közül a kérdéses időpontjában 523-ban laktak. Vagyis 9 év alatt újabb 48 házzal nőtt az lakóépületek száma.

A gazdaságok száma 597 volt, ami azt jelenti, hogy 100 házra 107, ugyanennyi lakásra pedig 104 gazdaság jutott. Az egy lakásra jutó személyek száma 3,07 volt, az egy gazdaságra jutó személyek száma pedig három (2,93) alá esett.

A szobák száma és a házak alapterülete szintén nőtt, elérve az egy lakásra eső átlag 2,43 szobát,²⁵⁴ az egy lakásra jutó lakófelület pedig a 40,72 m²-t. Egy szobára átlag 16,76 m², egy személyre pedig 13,28 m² terület jutott. Ennél valamivel nagyobb volt a kereskedelmi célokat szolgáló helyiségek mérete, ezek átlag 25,14 m² alapterülettel rendelkeztek.

A házak építéséhez felhasznált anyagok tekintetében elmondható, hogy a 2011-ben a településen található épületek jelentős része már beton alapra és téglából épült, de még mindig jelentős a vályogfalú házak száma is. Igaz ezek kivétel nélkül a cigánysoron találhatóak és a cigány lakosság közül is csak a legszegényebb réteg-nél fordulnak elő. Ugyanakkor az építkezésben megjelentek az új építkezési anyagok is, mint például a különböző technikával préselt falemezek és hőszigetelő anyagok, melyek azonban a statisztikai adatokban ilyen formában nem jelennek meg.

A 2011-es statisztikai adatok szerint az épületek építőanyag-felhasználás tekintetében a következő képet mutatják: 490 ház épült téglából,²⁵⁵ 50 vályogból, 11 fából, 3 vegyes építésű, 18 esetében pedig nem állnak adatok a rendelkezésünkre.

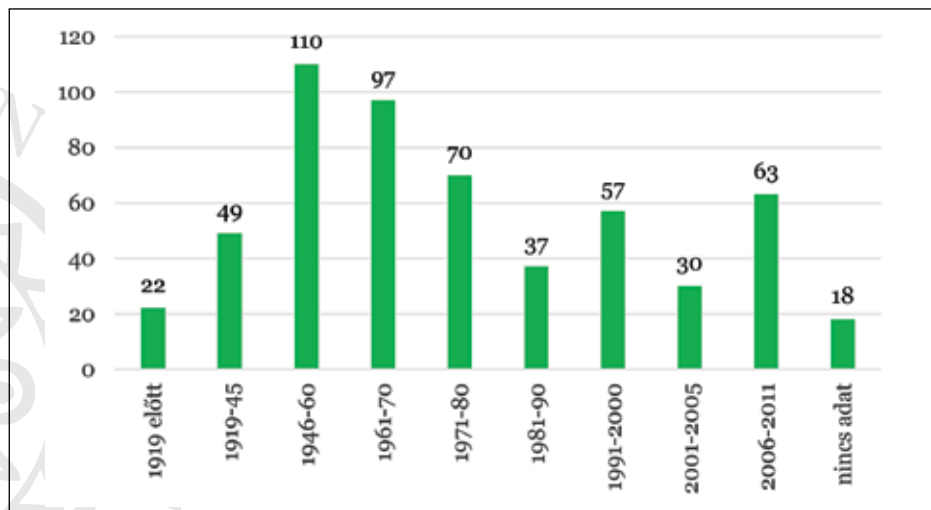
59. ábra. A házak eloszlása építési anyaguk szerint 2002-ben

254 Meg kell viszont említenünk, hogy az 1389 szobából 7 kereskedelmi célokat szolgált.

255 Ide sorolva a kőből, könnyű szerkezetű habtéglából, és a betonból készült épületeket is.

A házak fedésénél használt anyagokat esetében a cserép még a szegényebb lakosság esetében is teljesen kiszorította a korábbi fedéltípusokat (nád, zsúp, zsin-dely), de a 2010-es években a betoncserep mellett megjelent és hódítani kezdett egy másik, a térségre nem jellemző fedéltípus, a cserép formáját utánzó, de acélból gyártott csereplesmez is.

Ha a 2011-ben a településen található házakat építési idejük szerint csoportosítjuk, akkor a következő képet kapjuk:

60. ábra. A házak eloszlása építési idejük szerint 2011-ben

A fenti ábrából is jól látható, hogy 71 ház a II. világháború előtt, 110 az 1945–1960 közötti, azaz az iparosítás előtti időszakban, 97 az erőltetett iparosítás virágkorában (1960–1970), további 107 pedig az 1971–1990 közötti időszakban épült. A rendszerváltás után pedig újabb 150 ház épült. 18 ház esetében pedig nem szerepel az építés idejére vonatkozó adat. Vagyis a házak több mint fele (54,99%) a kommunizmus időszakának öröksége, csak valamivel több, mint egynegyede (26,26%-a) épült a rendszerváltás óta eltelt közel negyed században.

Összefoglalás

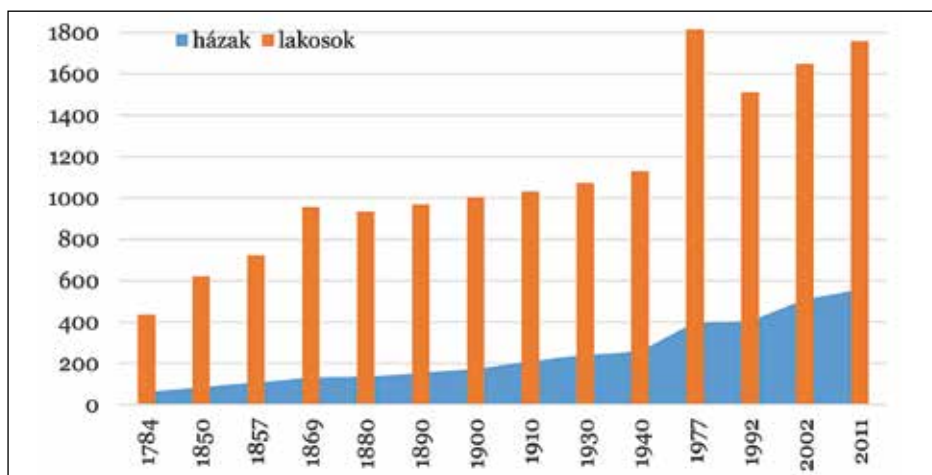
Ha a teljes vizsgált időszak építkezési ütemét vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy a lakóházak száma és a népességszám nem azonos ütemben gyarapodott, magyarul: a népesség növekedése nem feltétlenül vonta maga után a lakóházak számának növekedését is. A népesség növekedésének következtében a 19. században megnőtt az egy házban lakó családok száma. Míg 1784-ben ez csupán 1,23, addig ez a szám 1869-re eléri az 1,39-et. 1900-ban pedig ez a szám már 2,8 körül mozgott. Ez csak részben tudható be annak, hogy a település lakóinak a szűkös anyagi feltételekkel

rendelkeztek, legalább ennyire fontos az is, hogy a település híjával volt a beépíthető belterületeknek, s ezt csak az 1910-es évek után próbálták meg valamilyen szinten orvosolni. Ugyanakkor a 20. század utolsó harmadában bekövetkezett népesség visszaesés a házépítések alakulására is kihatott, az 1977 és 1992 közötti időszak ugyanis egy szinte stagnálónak mondható periódus volt.

A lakóházak építésének fejlődésére a terek és a helyiségek számának növekedése valamint a funkciók fokozatos szétválása jellemző évszázadok óta.

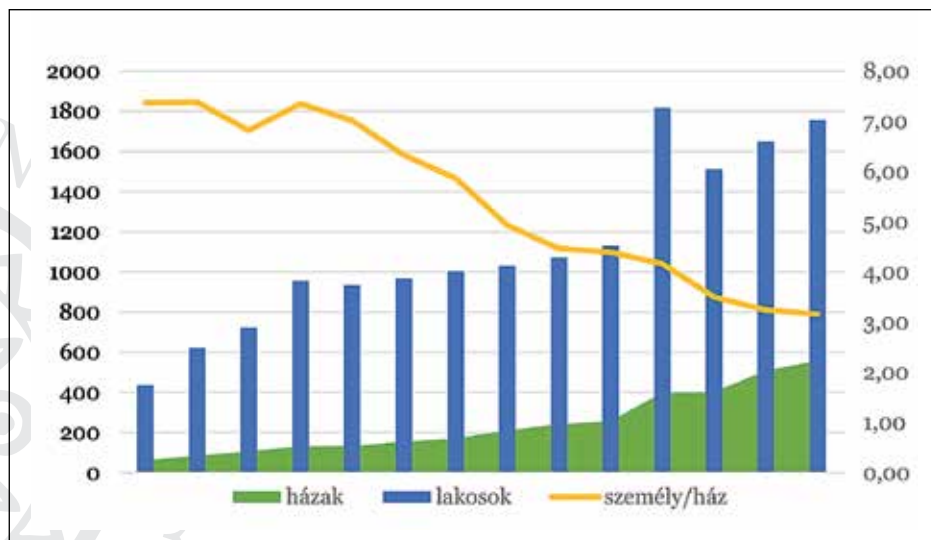
Az épületek számának időbeli alakulása szempontjából négy periódus különíthető el. Az első a jobbágyorsból való kilépéstől nagyjából 1950-ig tart (jellemző rá az agyagból készült, tapaszos falú házak túlsúlya), a második pedig nagyjából az 1950–1977 közötti időszakot öleli fel, a harmadik, az 1977–1992 közötti időszakot, míg az utolsó az 1992–2012 között eltelt 20 évet. A házak számának időbeli alakulását vizsgálva ugyanis az látható, hogy az 1910-es évekig egy lassú, majd az 1940-es évekig egy mérsékelt növekedési tendencia érvényesült, s csak a II világháborút követő időszakban ugrott meg látványosan a lakóépületek száma. Ez minden bizonnyal igen sok szempontból azzal magyarázható, hogy 1945 után a település északi részén található, és korábban a kastélyhoz tartozó területeket felparcellázták és kiosztották a település lakói között. Vagyis a házak számának megnövekedéséhez az anyagi feltételek biztosítása mellett a területi feltételek biztosítására is szükség volt, ez pedig csak az 1950-es évek végére jutott olyan stádiumba, mely egy aránylag hosszú időre biztosította az építkezésekhez szükséges területi feltételeket.

A sikeres '60-as évek (Gagyí 2009a: 196–204) időszakának hangulata kihatott a sáromberki lakásépítés dinamikájára is, hiszen, ahogy a mellékelt ábra is mutatja, ebben az időszakban ismét látványosan megugrik a lakások száma. Ahogy a '80-as évek gazdasági visszafejlődése is visszahat a lakásépítés ütemére, jelentősen lelassítva azt. A rendszerváltás után pedig – rövid stagnáló időszak elteltével – a lakásépítés újabb lendületet vesz.

61. ábra. A házak és a népesség számának növekedése 1784–2011 között

Az egy házra jutó népesség száma a házak számának növekedésével ellentétes, azaz csökkenő tendenciát mutat, de volt egy olyan periódus is (1857–1890), a település fejlődésének történetében, ahol a korábbi időszakhoz képest érezhetően megnőtt az egy házra jutó személyek száma. Az egy házban lakók száma 1890-ben esik 7 alá, de 10 év múlva már 6 alá csökken, újabb 10 év elteltével pedig már 5 alatt van az egy fedél alatt lakók száma. 2002-ben pedig ez a szám 4 alá esik.

62. ábra. A házak, a népesség és az egy házra eső népesség számának alakulása 1784–2011 között

Ha a népesség növekedését és az egy házra eső népesség számának alakulását hasonlítjuk össze, akkor azt láthatjuk, hogy ez leginkább egy nyitott ollóra emlékeztet. Míg a népességszám folyamatosan növekedik, addig az egy fedél alatt lakók száma csökken, s kettő valahol az 1940-es években metszi egymást, ez pedig egybeesik a házak számának ugrásszerű növekedésnek időpontjával. Ez elsősorban a családméret csökkenése (az egy családra jutó gyermekek számának alakulása) hozható kapcsolatba, de – legalábbis részben – annak is a következménye, hogy egyre ritkábbá válik az, hogy egy házban két-három család éljen együtt. Ezzel magyarázható, hogy a továbbiakban – annak ellenére, hogy a népességszám nő – az egy házra eső népesség száma mégis folyamatosan csökken. A fenti ábra tehát megerősíteni látszik azon véleményünket, hogy e három tényező időbeli alakulása szempontjából az 1940-es évek éles cezúrárt képeznek. Emellett az is jól kiemelhető, hogy 2002-re a népesség előregedése, az egykézés, valamint a jóléti szuburbanizáció következtében az egy lakásra/házra eső népesség száma 3 fő körül stabilizálódik.

A házak és a lakásviszonyok minőségének változása

A házakban uralkodó körülményekről (szobák száma, méretük, ellátottságuk stb.) a 19. századból csupán szórványos adataink vannak. Mindössze az 1869-es népszámlálási adatok esetében tudjuk azt, hogy a településen már van néhány olyan ház, mely 2-3 szobával rendelkezik, de valójában a ház–pítvar elrendezés az általános. A lakófelüлт nagyságáról, illetve a szobák elrendezéséről nem kapunk adatokat.

Valamivel árnyaltabb képet ad a 19–20. század fordulójának lakhatási viszonyairól Mózes András teológiai professzor kéziratban maradt településtörténetének második kötetében, ahol a gyermekkorában (azaz a 20. század elején) még meglévő, de a 19. században épült házakról a következőket írja:

„A lakóházépítésben a XIX. század közepéig a magas tetejű, szalmával, ritkábban náddal födött házakat építették. Ezeknek kémény helyett, a tető fölé emelkedő cserénye volt, ahová az első és a hátulsó ház meg a pitvar tűzhelyének füstje toroklott. Ez igen alkalmas volt a disznóhús füstölésére, nyári eltartására. De épültek rendjével olyan házak is, melyeken sem kémény, sem cserény nem volt. A füst a teljes padlást betöltötte. Ezek voltak, ha gazdája ügyes és élelmes a közfűstölők. Ilyen szalmafedelű és cserényes ház a XX. század elején még több volt a Kút utcában. A főút mentén a legutolsó ilyen ház, melyre én emlékszem, a falu közepén az 1913-ban épült. [...] E házak belseje rendszeren hármasan tagolt. Első ház, hátulsó ház, pitvar, mely utóbbi közbül volt, s mintegy előszobáját, konyháját képezte mind az első, mind a hátulsó háznak akkor is, ha történetesen két család, rendszerint szülők és gyermekük lakott együtt.

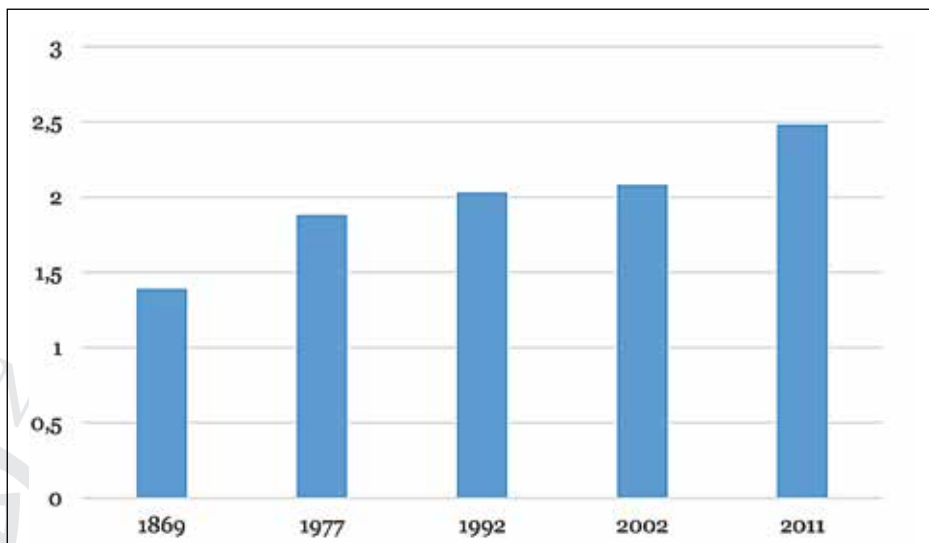
Ha egy család lakta, az első ház a díszes szoba volt, magasra vetett egy-két ágygal, melynek kukujában a ruhanemű állott. Volt még benne egy parafernum, azaz menyasszonyi láda, egy kanapé, egy asztal, s egy-két bolti szék. Ezt a szobát rendszerint nem lakták, nem is fűtötték. Kamara helyett is használták. Falán díszedények.

A hátulsó ház, ha egy család lakta a telket, a család lakásául szolgált, a szükség szerint több egyszerű ágygal, asztallal, egyszerű székekkel, s benne kemence. Falán edények.

Közbül, a pitvarban sütökemence, tűzhely főzésre, katlan szapulásra. A kemence hátán, különösen télen, sütés után, jól lehetett aludni, ott tanyáztak a mezítlábas, pendelyes gyermekek.

Ezeken a házakon én a díszítő művészetnek semmi jelét nem láttam, de volt olyan ügyes kilincse fából, hogy megcsodáltam.” (Mózes é. n. II.: 38–40.) Ezeknek a háznak az esetében az utca felőli részen magas „szabad tornác, azaz töltés” volt. Ide szoktak kiülni a férfiak, „s lábukat lelógatva ott pipáztak, beszélgettek, kártyáztak, az asszonyok meg varrtak, fontak” (Mózes é. n. II.: 39).

Valójában az egy házra jutó szobák száma a 20. század folyamán is lassan emelkedett, hiszen még az 1977-es népszámlálás is mindössze 1,88 ez a szám, s csak az 1992-es népszámlálás idején éri el az átlag 2 szobát.

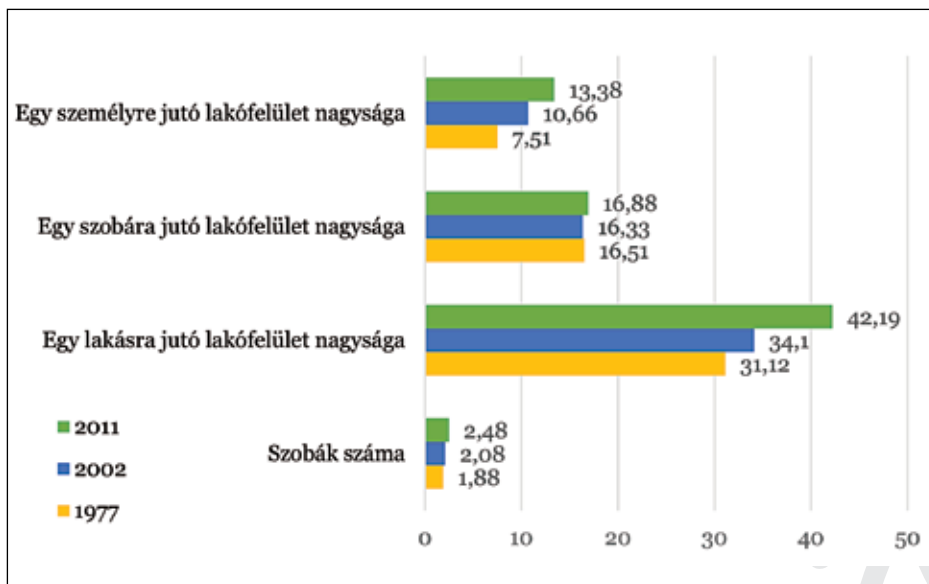

63. ábra. Az egy házra eső szobák számának alakulása 1869–2011 között

Az egy személyre, valamint az egy szobára jutó lakófelület számának alakulásáról viszont csak a 20. század második felétől vannak számszerű adataink. Ezek tükrében megállapítható, hogy a mind az egy házra jutó, mind pedig az egy személyre jutó lakófelület mérete az 1970-es évektől napjainkig folyamatosan növekvő tendenciát mutat, az egyes szobák méretének szempontjából, viszont a 20. század végén enyhe visszaeséssel kell számolnunk. Ez azzal magyarázható, hogy az egy szobával rendelkező házak esetében a szoba mérete nagyobb volt, hogy az egész család elférhessen benne, amikor viszont megjelent a második, harmadik szoba is, ezek mérete arányosan le is csökkent. Saját méréseim alapján az látszik körvonalazódni, hogy az egy szobával rendelkező házak esetében ennek mérete megközelítőleg 4x5,5 m volt, míg a két szobás házak esetében a 4x4 m méter mondható általánosnak, bár gyakori az is, hogy az első, utcára néző szoba 5x4 m (ha szűk a telek, akkor 4x5 m), a második szoba pedig 4x4 m.²⁵⁶ A három szoba esetében a harmadik rendszerint kisebb, 4x3,5 m. Ez rendszerint az első szoba déli oldalához van illesztve (ezek az úgynevezett vinklis házak). Ritkábban a konyha mögött is helyet kaphat, ez viszont már későbbi hozzátoldás eredménye. (64. ábra)

Ugyanakkor a szobák méretét egy másik, külső tényező is befolyásolta, és pedig az, hogy az 1970-es években meghirdetett „szisztematizálási” program keretében elkezdték kidolgozni és életbe léptetni a falukép egységesítését megcélzó ter-

²⁵⁶ Ezek elsősorban a magyar etnikumra jellemző tendenciák, a cigánysoron az egyes házak/szobák mérete ehhez képest jóval alulmarad.

64. ábra. A lakófelület házhoz, szobához és személyekhez viszonyított arányának alakulása 1977–2011 között

veket, melynek egyik fő hozadéka a típusházak megjelenése volt. Ez azt jelentette, hogy egy-egy településen/régióban valójában 3-4 háztípus közül lehetett csak választani. Ez pedig egységességet hozott nemcsak a szobák számát és méretét illetően, hanem az ablaktípusok²⁵⁷ és méretek, illetve a homlokzatok kialakítása terén is.

Ami a lakások modernizálása az 1960-as években indul el. Ekkor épül ki a településen a villanyhálózat és ekkor jelennek meg az első fürdőszobák is. Az elsők között a kollektívvelnök fiának frissen ekkor felépült házában, igaz ennél még egy kézi hajtású „szívó-nyomó pompa”²⁵⁸ biztosította a vízellátást. Néhány házban ennél valamivel egyszerűbb megoldást használtak: a konyha és a fürdőszoba alatt található pincében ásott *pompás kút* biztosította a fürdőszoba/mosókonyha vízellátását. Ezek a rendszerek azonban csak a hideg vizet biztosították. Az elektromos árammal működő pompák csak az 1970-es években jelentek meg, s ekkor került sor a fürdőszobák kicseréjére is. A meleg vizet pedig a fürdőszobába felállított, fával fűtött kazánok biztosították. Ilyen fürdőszobája volt az 1970-es években a helyi kőműves, valamint a kollektív gazdaság elnökének, főkönyvelőjének, de a fürdőszoba a helyi értelmiségi és a marosvásárhelyi gyárakban dolgozók házaiban is ekkortájt jelent

257 Az első szobán található két kétféle nyíló ablak helyét ekkor vették át a hármast, illetve a szélesebb fronttal rendelkező házak esetében a négyes ablakok.

258 A01 (1944) szóbeli közlése alapján.

meg. Mivel a házak nagyobb része az építés idején még nem rendelkezett önálló fürdőszobával ezeket rendszerint a konyhából különítették el, úgy, hogy a konyha falát egy-másfél méterrel kitolták, az így keletkezett nagyobb tér északi vagy nyugati részéből pedig 2–2,5 métert leválasztottak, az így kapott helyiségben került sor a fürdőszoba kialakítására.

A tüzelőberendezések modernizálása szintén az 1970-es években került sor. Ekkor a hagyományos kályhákat csempekályhák váltották fel. A szobákban a hagyományos padlódeszkát a parkett, a konyhákban a cementpadlót pedig a csempe váltotta fel.

Az 1992-es népszámlálás adatai szerint a település lakásaira az hiányos ellátottság jellemezte. A 431 lakásból mindössze 126 (29,23%) rendelkezett vezetékes vízzel, s meleg vízzel még ennél is valamivel kevesebb, 106 (24,59%). A szennyvíz tárolása pedig 121 (28,07%) otthonban volt megoldva. A főzéshez a háztartások túlnyomó részében fűskályhát használtak, hiszen mindössze 6 lakás volt rácsatlakozva gázvezetékre (ezek a gázvállalat szolgálati lakásai voltak) és további 31 házban volt gázpalackkal működő aragáz kályha. A fűtést a lakások 98,14%-ában (423 otthonban) fűskályhák biztosították, 1 házban volt fával működő központi fűtés, 6 lakásban fűtöttek gázzal, 1 lakásban pedig folyékony tüzelőanyagot használtak. Az elektromos áram a lakások 91,64%-ában (395 lakás) volt jelen.

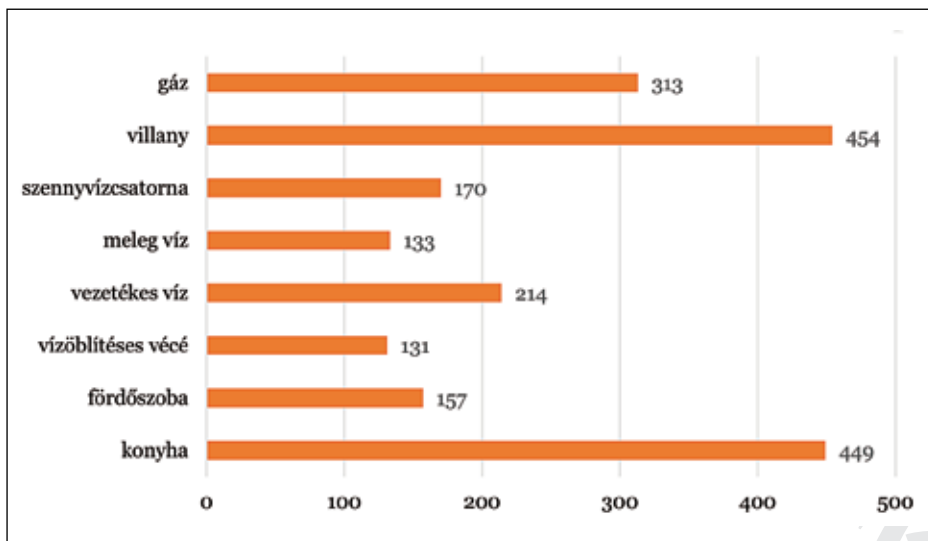
1994-ben a házak többségében áttértek a szolid tüzelőanyagok használatáról a gázzal való tüzelésre. Ekkor jelentek meg a településen a konvektorok, illetve a gázkazánal működő fűtésrendszerek. Ez utóbbiak terjedését az is befolyásolta, hogy a településen három, a helyi gázszolgáltatónál dolgozó víz-gáz szereléssel foglalkozó személy, illetve két további erre szakosodott vállalkozó is tevékenykedett, ők voltak, akik a műszaki ellenőrzések, és hibaelhárítás alkalmával rendszeresen népszerűsítették ezeket az új fűtésrendszereket.

A 2002-es népszámlálás adatai szerint a település házaiban ekkor a következő viszonyok uralkodtak: az 509 lakásból 449, azaz a lakások 88,21%-a rendelkezett önálló konyhával, 157 (30,84%) fürdőszobával, 131 (25,73) vízöblítéses vécével,²⁵⁹ 214 (42,04%) saját rendszerből táplált vezetékes vízzel, 133 (26,12%) meleg vízzel, 170 saját szennyvíztárolóval (33,39%), 454 (89,19%) volt rácsatlakozva a villanyhálózatra és 313 (61,49%) a gázvezetékre.

A főzéshez 313 esetben vezetékes gázt, 34 esetben gázpalackot, 162 esetben pedig fát használtak, a fűtést pedig 28 esetben saját gázkazán, 1 esetben fával működő kazán, 301 esetben a vezetékes gáz, 178 esetben pedig szolid tüzelőanyagot használó tűzhely biztosította. Egy esetben pedig nincs a fűtés módjára vonatkozó adat.

259 Ebből 13 a lakóépületen kívül található.

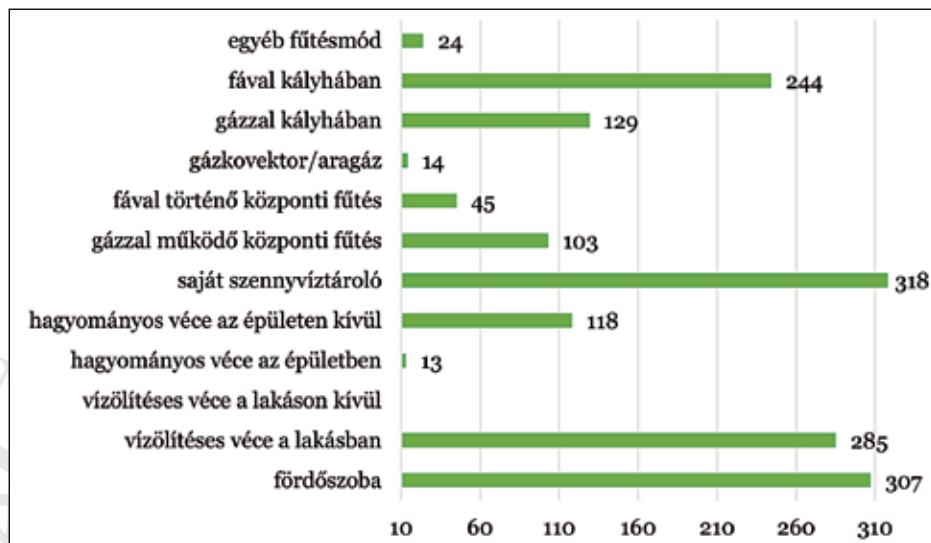
65. ábra. A lakások ellátottsága 2002-ben

A 2000-es évek második felében egy erőteljes modernizációs hullám indult el a településen, mely elsősorban a polgári életre jellemző feltételekhez való felzárkózásra tett törekvésekben objektiválódott. Az új építésű házak jelentős része kétszintes, nyugati mintákat követő épület, s ezek mintájára a korábbi építésű házakat is elkezdték kibővíteni, átépíteni, manzárdosítani, egyszóval az új igény- és elvárszinthez igazítani. Más szóval, ha az új házak száma nem is nőtt meg ugrásszerűen, a régebbi építésű házak átalakítása, modernizálása annál gyorsabb ütemben zajlott. Jelentősen megnőtt például a fürdőszobák, valamint a központi fűtéssel felszerelt, hőszigeteléssel ellátott, illetve újrafedett régi építésű lakások száma.

A 2011-es népszámlálási adatok szerint a településen már 307 lakásban van fürdőszoba, azaz 30,875-ről 53,76%-ra emelkedett. 285 (49,81%) lakás rendelkezik vízöblítéses vécével,²⁶⁰ 13 esetben pedig a vécé az épületen belül található. Saját szennyvíztárolója pedig 318 lakásnak, azaz az otthonok 55,69%-ának van.

A fűtésrendszer szempontjából a település lakásai jelentős változáson mentek át: 30-ról 163-ra nőtt a központi fűtéssel rendelkező otthonok száma. Ebből 118 lakás (18%) gázzal, 45 pedig fával működő központi fűtéssel rendelkezik. Gázkonvektorral fűtenek 14 lakásban, és hagyományos kályhában, de gázzal további 129 (22,59%) otthonban. Ezen kívül 244 lakásban használnak fával fűtött hagyományos kályhát és 4 esetben egyéb tüzelőberendezést. Hat esetben nem rendelkezünk adattal a tüzelés módját illetően.

²⁶⁰ Másik három esetben pedig a lakáson kívül van vízöblítéses vécé.

66. ábra. A lakások ellátottsága 2011-ben

A fenti adatok mindenképpen azt jelzik, hogy a településen egy a társadalom egészét érintő átalakulási folyamat vette kezdetét, mely gyökeresen változtatja meg a korábbi, hagyományos faluképet és falustruktúrát. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, azt sem, hogy a településen található lakások 45%-a (257) nem rendelkezik fürdőszobával, 149-hez nem tartozik semmilyen véce, 253-nak nincs szennyvíztartálya, és 6 lakás nem rendelkezik semmilyen fűtésre alkalmas berendezéssel.

A lakóházak szerkezetének átalakulása

A székelyfrövidi paraszti társadalomban a 20. század közepéig a föld jelenti a státust (Biró–Gagy–Oláh 1994). A kollektivizálást követően ez a helyzet gyökeresen megváltozik, és a figyelem középpontjába a ház és a telek kerül, ezek válnak a státus kifejezőivé. Anyagi erőforrásait ennek és berendezésének fejlesztésére fordították (lásd Gagyi 2010: 130). Nem véletlen, hogy ebben az időszakban épül újjá a legtöbb ház és istálló. A lakóház és az istálló mellett ilyen szimbolikus erőt hordoznak a kerítések (vaskerítés) és a tartós anyagokból épült melléképületek (disznóól, gabonás) később pedig a motorizációt kísérő épületek, a garázsok.

A ma használatban lévő lakóépületek legnagyobb részét (a 20. század '20-as éveit és az 1980-as évek eleje között épültek) a helységben élő kőművescsalád (apa és fia) vitezte ki. Mivel szakértelmük nem terjedt ki a házakról készült tervrajzok „olvasására”, ezek a házak méreteiket, belső térszerkezetük, az ajtók és az ablakok elhelyezése, a homlokzati díszek formája csupán részben felelt meg a terveknek. A hagyományostól eltérő, nehezen kivitelezhető szerkezeti megoldásokat leegyszerű-

sített formában készítették el. A pontatlan mérésekből, vagy a kivitelezés során keletkezett anomáliákat alkalmi megoldásokkal kezelték. Ezért aztán azok a házak is, melyek a tervrajzokon azonos kinézettel rendelkeztek, a valóságban számos apróbb szerkezeti eltérést mutatnak. Típusház helyi megvalósulásai, valamint az élet során eszközölt beavatkozások, teszik a kommunizmus korszakában épült „kockaházakat” is „*népivé*”. Ez a jelenség a környező települések esetében is megfigyelhető. Nagyernye monográfiájában például azt olvashatjuk, hogy a 20. század első évtizedeiben Nemes György ács építette szinte szabvány méretre a nagyernyei házak jelentős részét (Nemes–Nagy 2007: 50–51).

A lakóházak jelentős része az 1950-es évek második felében épült, és nagyjából ugyanazok a lakóháztípusok maradtak használatban egészen az 1980-as évek végéig. Erre a háztípusra pedig az volt jellemző, hogy az egyes helyiségek sorba egymás után következtek, az egyik a másikba nyílt, így a szobák legnagyobb része átjáró szoba volt. A helyiek is úgy ítélik meg őket, hogy „olyan vagonyszerű házak.”²⁶¹ Ez az építkezési szokás ugyanakkor a keskeny telekviszonyoknak tudható be. Évszázadokon keresztül ugyanis a falu alig terjeszkedett, inkább a meglévő belsőség aprózódásával szaporodtak a telkek és lakóházak. Az 1980-as évekre jelentek meg nagyobb számban az úgynevezett *vinklis*, illetve az emeletes lakóházak, ugyanis a korszak végére a településen már alig adtak ki építkezési engedélyeket, és akkor is csak emeletes ház építésére.

Az 1980-as évek előtt épített házak átalakítása, modernizálása viszonylag korán elkezdődött. Ezeket az átalakításokra a fiatalabb generáció nősülését/férjhez menelét követően került sor és négy alaptípusba sorolhatók:

1. a házhoz toldottak egy-két helyiséget, mintegy a régi épület folytatásaként. Ez rendszerint valamivel alacsonyabb volt, ide költözött hátra az idős generáció.
2. a ház deréktáján (az utca felől számolva a második, harmadik helyiség elé, déli oldalról előszobát/konyhát toldottak, ezzel a kiugrással mintegy megtörték a lakóház déli oldalát, a kiugrás előtt és mögött rendszerint tornácot alakítottak ki.
3. A lakóházak konyhájának (általában ez az utolsó helyiség, és alatta pince található) déli falát egy-két méterrel kitolták, és az északi oldalon fürdőszobát, valamint kamrát választottak le belőle.
4. A ház déli oldalán található keskeny teraszt beépítették és gardróbként/előszobaként használták.

Ezek a technikák sokszor kombinálva jelennek meg. Ugyanakkor a kommunizmus eme típusházait ezek, az építést követő időszakban alkalmazott, kisebb-nagyobb beavatkozások eltérő használati habitusokat és mentalitásokat érvényesítettek, az egyes lakásokat egyedi vonásokkal ruházták fel.

Az 1990-es évek első felében még a korábbi házszerkezetek éltek tovább, elsősorban az „L alakú” épületek változatai (a vinklis ház melyeknek két első szobája nézett az utcára, vagy a fordított L, mely esetében a ház a telek végén szélesedett ki, ahol

261 A03 (1953) megfogalmazása.

az előszoba–konyha–fürdőszoba rész kapott helyet) és a kockaház különböző változatai. Ezek nagy része már beépíthető tetőtérrel rendelkezett, de csak egy-két esetben készültek el a tetőtéri szobák.

A 2000-es években jelentek meg a két-három szintes lakások, melyek legfelső szintjét a tetőtér manzárdosításával alakították ki. Ezekben a földszinten csupán konyha, ebédlő, nappali, fürdőszoba és előszoba kapott helyet, a hálósobák és gyermekszobák a felsőbb szinteken kaptak helyet. A ház előtt és mögött gyakran képeznek ki teraszokat, és a felső szinten, a hálósobából is erkély nyílik.

Ettől a képtől némileg elüt a cigánysor lakóépület-állománya. Itt az egy helyiségből álló putrik és a modern, jól felszerelt házak sorakoznak szorosan egymás mellett, mögött. A cigány közösség tagjai az 1990-es évektől egyre nagyobb számban mentek vendégmunkára Magyarországra, elsősorban az építőiparba, ahol többé-kevésbé elsajátították a lakóházak építéséhez szükséges szaktudást. Hazatérve házaikat igyekeztek erejükhez mérten modernizálni, bővíteni. Szinte minden vendégmunkás háza évente (át)alakul egy kicsit, s ezáltal modern házak és valóságos „barkácsolóházak” egyaránt jönnek létre.

Honnan származnak a falusi házak mintái? A 20. század derekáig a pap, a tanító és a földesúr háza és gazdasága szolgáltak mintául a helyi parasztok számára, a sikeres '60-as évektől az orvos, a helyi elit, a kollektívelnök, a főkönyvelő, a tanárok, a gyári munkások számára pedig a mester és a városi kollegák háza. Ma az a média csatornáin keresztül megismert úrgazdag réteg otthonai számítanak modellértékűnek. Ezzel magyarázható az attitűdök változása is: az anyagi gyarapodást elért családok készíttetés éreznek arra, hogy gazdagságukat a terek számának és méreteinek növelésével, valamint a homlokzati díszítmények túlzásfűlésével is kifejezésre juttassák.

A lakóházak ellátottsága

Ha a lakások statisztikai mutatóit nézzük, az látható, hogy még mindig alacsony szobaszám, és lakásméret jellemző, ami meghatározza a lakáskomfort szintjét is. A lakásállomány az 1990-es évek elején még mindig jelentős korszerűsítési munkálatokra szorult. A lakást és a telket a zsúfoltság jellemezte.

A helyben élő lakosság gazdasági lehetőségei és korszerkezete befolyásolja a házak állapotát. Ugyanakkor az is tény, hogy az épületek külseje, homlokzata nincs mindig összhangban az épületbelsővel. Ez utóbbiak rendszerint hamarabb kerültek átalakításra, felújításra.

A házak ellátottsága szempontjából az első jelentős változást az elektromos áram bevezetése jelentette. Ezt követően indult meg az 1970-es években a lakások felszerelése a különböző elektromos készülékekkel, háztartási gépekkel. A rádió megjelenése az információszerezés és a szabadidő eltöltésének módját rendezte át, ez – illetve az újság – tette a gazdálkodó embereket politizáló közösséggé. A korai időszakban csak igen kevés rádió volt a településen (az 1940-es években mindössze a Teleki-kastélyban volt rádió, az 1950-es években pedig csupán egy-két lakásban). A kü-

lönböző labdarugó mérkőzések (főleg az *Aranycsapat* által a világbajnokságon és az Európa bajnokságon játszott mérkőzéseinek) közvetítését így a falu férfilakossága közösen hallgatta.²⁶² A későbbiekben, a rádiókészülékek méretének és árának csökkenésével egyre több háztartásban megjelentek, sőt a legtöbb esetben a szobában található, nagyobb méretű rádiók mellett a konyhában, műhelyben kisebb méretű táskarádiókat is tartottak. Ez a falusi társadalom számára is folyamatos rácsatlakozást biztosított a világ híreire.

A rádió mellett a mosógépek, a hűtőszekrények és a porszívók jelentek meg nagyobb számban, melyek elsősorban a nők háztartás vezetésének megkönnyítésében, illetve az ételek tárolásával kapcsolatos szokások átalakulásában játszottak szerepet. Mosógépet például azokban a háztartásokban is vásároltak, amelyek nem rendelkeztek vezetékes vízzel. Ezekben az esetekben a mosógéppel végzett mosás az udvaron történt. A hűtők ezzel szemben az ételek több napra előre elkészítését tették lehetővé, és ezáltal rendszeressé vált, hogy – főleg a gyárakban, üzemekben dolgozó, ingázó gazdasszonyok 2-3 napra előre megfőzték és a hűtőben tárolták az ebédet. A munkából hazaérve ezt csupán felmelegítették.

A tévékészülékek az 1970-es évek második felétől jelentek meg a lakásokban, de ezek műsorkínálata messze alulmaradt a rádióéval szemben, ezért nem terjedt el annyira, mint azok használata. A korlátozott műsoridő, illetve a pártpropaganda céljait szolgáló műsorok magas száma miatt a lakosságot csupán a szombat délutáni rövid, alig fél órás gyermekműsor az 1965-ben indult *Teleenciclopedia* nevű, egyórás műsoridővel rendelkező ismeretterjesztő sorozat, illetve a heti két-három alkalommal sugárzott játékfilm vonzotta a tévéképernyők elé.

A gyári bútorok már az 1930-as évektől jelen voltak a módosabb gazdák lakásaiban, de az 1970-es évektől a szobák berendezését szinte kivétel nélkül a tömeggyártású, préselt lemezből készült, politúrozott bútorok tették ki. A szobák padlóját fenyőágasan rakott parkettára cserélték, melyet ekkor már egyre inkább perzsa-szőnyegekkel borítottak. A konyhák többségében is a PAL- vagy furnérlemezből készült szekrények kerültek.

A lakások elektronikai cikkekkel való ellátottsága terén az 1990-es évek hoztak jelentős változásokat. A rádiók mellett megjelentek a kazettfonok és az VHS-lejátszók, később pedig a CD/DVD-lejátszók. A fekete-fehér tévéket pedig a színes tévék váltották fel.

A konyhákat valósággal ellepték a különböző háztartásbeli gépek/robotok: mixerek, mikrohullámú sütők, kenyérpirítók, gyümölcslé csavaró gépek, melyek a konyhában mind látható helyre, a konyhabútor munkalapjára kerültek, az tulajdonosok anyagi jólétét is hivatottak voltak kifejezni. A földgáz bevezetését követően elterjednek az aragázkályhák és a meleg víz előállítására is alkalmas gázkazánok, melyek szintén a konyhában kapnak helyet.

---

262 A01 (1944) szóbeli közlése. A nemzetközi labdarugó mérkőzések rádiós közvetítésének közös hallgatásának emléke ma is él a közösség emlékezetében.

A szobabútorok között a faltól falig érő sorszekrények, az alacsony és kisméretű dohányzóasztalok és sarokkanapék jöttek be divatba. A perzsaszőnyegeket pedig a plüss szőnyegfajták váltották fel. Ezenkívül megjelennek a kimondottan csak hálószoba funkcióval rendelkező helyiségek és azok sajátos bútorzata, a francia ágy illetve az éjjeli szekrény. A konyhákat pedig munkalappal ellátott több elemből álló, konyhabútorokkal rendezték be. Emellett gyakorivá váltak a nagyméretű 8–12 személyes étkezőasztalok is.

A 2000-es évek újabb változásokat hoznak a lakások ellátottsága terén. A szobák számának növekedésével a bútorok száma megnőtt, forma és funkció szempontjából nagyobb változatosságot mutatott. Ugyanakkor jelentős változást jelentett, hogy megjelentek a lakásokban az első számítógépek, melyek a szélessávú internet-szolgáltatás megjelenését követően váltak gyakorivá. A számítógépek terjedése a számítógépasztalok (íróasztalok)- elszaporodását is maga után vonta. Az okos tévék, telefonok és a tabletek pedig már gyakorlatilag piacra kerülésük pillanatától jelen vannak a háztartásokban, rendszerint egyszerre több is.

A konyhákban és a fürdőszobákban pedig az automata mosógépek illetve a mosogatógépek, valamint a kamrába, kazánházba elhelyezett fagyasztóládák jelentek meg új bútorelemként.

A lakások belső tereinek használata

A vizsgált periódusban nemcsak a lakások, a szobák, illetve a használati tárgyak száma növekedett, hanem a lakóterhasználat terén is számos változás állt be. Az 1940-es, sőt egészen az 1960-as évekig a házat csupán éjszaka, alvásra használták. De még ekkor is csupán egy szobát használtak és fűtöttek. Az első- vagy tisztaszoba inkább csak reprezentációs funkcióval rendelkezett, illetve raktárként, alma, kompót stb. tárolására használták. A főzés és étkezés mellett a tisztálkodásra is rendszerint a nyári konyhában került sor. A gazdasszony legfontosabb élettere a nyári konyha, a gazdáé pedig az istálló volt.

Az 1960-as évek végétől válik gyakorlattá, hogy a fiatalabb generációk már több időt töltenek a ház belső tereiben, s a nyári konyhában csupán a nagyobb felfordulással járó munkákat (eltevések, csirke/tyúk levágása és feldolgozása, disznó feldolgozása stb.) végzik. Ekkor kerül sor a tisztálkodás terének elkülönülésére, és jelennek meg szórványosan, majd terjednek el az 1980-as évek végére a kevésbé vagy jobban felszerelt fürdőszobák, de a lakások egy részében még mindig a konyhát használják a tisztálkodás céljára.

A házakban, az 1960-as években még ritkán találhatóak előszobák és használatuk sem egységes. A hétköznapi használatos ruhákat tartó fogas például leggyakrabban a konyhában és/vagy a nyári konyhában kap helyet. Az előszobák, vagy azt a funkciót betöltő helyiségeknek a kialakítása, illetve a házhoz való hozzátoldása csak az 1970-es évek végétől kezdődik el.

Ebben az időszakban a házak legintenzívebben használt tere a konyha. Az élet napközben elsősorban itt zajlik, a vendégeket is itt fogadják.

A lakásban a funkciók erőteljes szétválására az 1990-es években kerül sor, s a folyamat a 2000-es évekre jut tetőpontjára. A legfontosabb változást a nappali és az ebédlő megjelenése, illetve a gyermekszoba széleskörű elterjedése jelentette. Nemcsak arról van szó, hogy az új építésű házakban már a tervezés fázisában külön ezeket a funkciókat ellátó szobákat alakítanak ki, hanem arról is, hogy a régebbi építésű házak szerkezetét is igyekeznek úgy átalakítani, hogy ezek a funkciók megjelenjenek – és ami még fontosabb – a vendég számára is láthatóvá váljanak.

Ahol a szűkös belső terek nem engednek meg más megoldást, a nappalit és az ebédlőt úgy alakítják ki, hogy a konyhát egy pulttal kettéválasztják, így különül el az főzés és az étkezés helyszíne. A pult mögött kap helyet a főzőfülke, a fennmaradó területet pedig ebédlőnek és/vagy nappalinak használják. Ahol a szobák száma megengedi, ott az egyik – lehetőleg az előszobából nyíló, azaz külön bejárattal rendelkező – szobát alakítják át nappalivá. Ennek látható jelei a bútorok számának megcsappanása, a szoba közepére helyezett kanapé, valamint a nagyképernyős tévé központi helyen való elhelyezése.

A gyermekek egészen az 1990-es évek közepéig – legalábbis a téli időszakban – a szülőkkel egy szobában laktak. A földgázzal történő fűtésre való átállást követően vált gyakorlattá, hogy – a gyermekek számára külön szobát rendeztek be. Ezekben rendszerint külön tévé, majd később számítógép is kerül.

Az egész ház használatba vételére viszont gyakorlatilag a központi fűtés megjelenését követően kerül sor. Ez vezet el a különböző funkciók végleges különválásához.

A gazdasági és melléképületek számának és funkcióinak (át)alakulása

A gazdasági és egyéb melléképületek számának alakulását illetően az egyes népszámlálások nem szolgáltatnak adatokkal, mindössze az 1869-ben végzett népszámlálás tesz említést arról, hogy a település 130 telkén ekkor összesen 42 istálló, 36 juhakol, 26 csűr/pajta és 64 méhkas volt. Vagyis ezek szerint a telkek fele rendelkezett ló és szarvasmarha tartására alkalmas épülettel. Ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy a településen ekkor a 86 lóféle, a 133 szarvasmarha és a 92 juh/kecske mellett 48 disznót is összeszámoltak, akkor elmondhatjuk, hogy a fent említett épületek mellett disznóólaknak is kellett lennie, viszont ezek már nem kerültek felvételre, talán azért is, mert minden valószínűség szerint nem tartós anyagból készültek.

Ezen kívül az 1940-es évekből rendelkezünk egy részletesebb összeírással, mely kiterjedt az egyes telkeken található teljes épületállomány leírására. A felmérésből az derül ki, hogy a gazdasági funkciót betöltő építmények közül a leggyakrabban a nagyállat tartáshoz szükséges istálló és pajta²⁶³ szerepel. A felmérés 122 pajtát és 44

---

263 A felmérés különbséget tesz a pajta és istálló között, de funkcióbeli különbségükre nem tesz utalást.

A szöveg logikai szerveződéséből azonban azt véljük kiolvasni, hogy az újabb építésű, magasabb, tágasabb, egyszóval korszerűbb beosztású építmények esetén használja az istálló megnevezést.

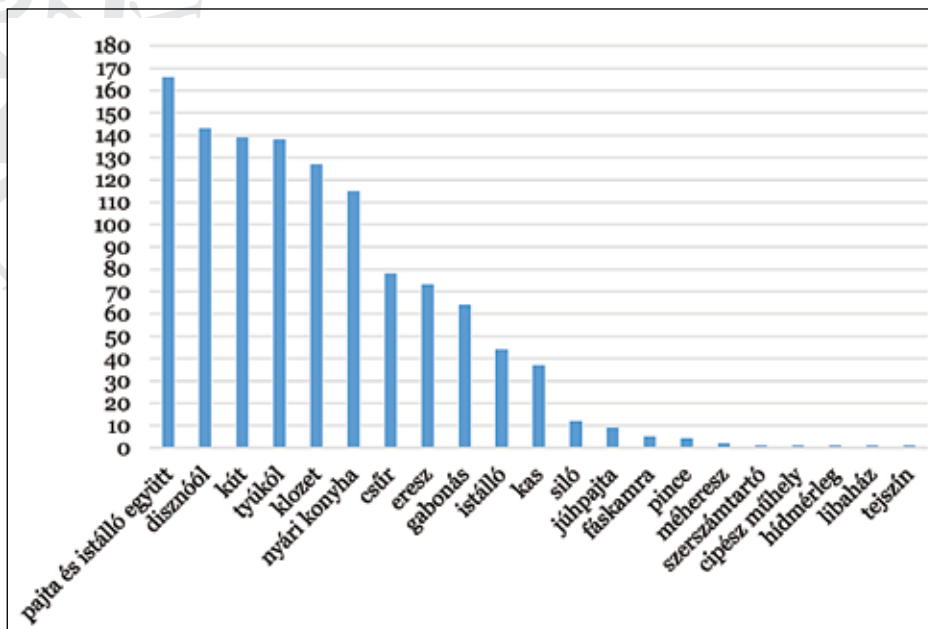
istállót említ, ami azt jelenti, hogy ez a típusú építmény megtalálható volt a porták 64,56%-án. Az istállók és pajták eloszlását építőanyaguk szerint a következő táblázat foglalja össze:

	tégla	deszka	nincs adat	összesen	%
istálló	2	–	42	44	17,12
pajta	1	3	118	122	47,44
összesen				166	64,56

8. táblázat. Az istállók és pajták eloszlását építőanyaguk szerint 1940-ben

Emellett a disznóól (143) és a tyúköl (137) is gyakran szerepel a gazdaságokban. Az előbbi a porták 55,64%-án, az utóbbi pedig 53,69%-án szerepel. A csűrök száma szintén magas, összesen 78²⁶⁴ van belőlük, azaz a gazdaságok 30,35%-ában fordulnak elő.

Az egyes gazdaságokban ezen kívül még a következő épülettípusok fordulnak elő nagyobb számban:²⁶⁵ 64 gabonás (24,9%), 73 eresz (28,4%), 37 kas (14,39%), 12 siló (4,66%), valamint 9 juhajtó (3,5%). Szerepel ugyanakkor 5 faskamra, 4 pince, 2 méheresz, illetve 1-1 libaház, tejszín, szerszámtartó, cipésműhely és hídmérleg is a felmérésben.

67. ábra. Az egyes gazdaságokban előforduló gazdasági épületek és arányuk 1940-ben

²⁶⁴ Ezek között szerepel 1 búzacsűr, 11 szénacsűr és 66 esetben nincs megnevezve a csűr típusa.

²⁶⁵ Előfordulásuk számát és gyakoriságukat zárójelbe téve jelezzük.

Mindebből az látszik, hogy az épületállomány a gazdasági szerkezet hű tükörképét adja, hiszen a település életében a földművelés mellett az állattartás (elsősorban a szarvasmarha) és az állatokkal való kereskedelem kiemelt szerepet töltött be a létfenntartásért folyó küzdelemben. Ez magyarázza tehát, hogy a gazdasági épületek között messze az istállók száma a legmagasabb. Másodsorban az épületállomány elemzéséből az is jól látható, hogy egy önfenntartásra berendezkedett társadalommal állunk itt szemben, hiszen a saját gazdaságban megtermelhető élelem biztosítása céljából tartott állatfélék (disznó és tyúk) szálláshelyét biztosító épületek szintén fontos helyet kapnak a gazdaságokban.

A gazdasági épületek alakulásának folyamatát ezért elsősorban saját megfigyeléseim, valamint az interjúalanyokkal folytatott beszélgetések során nyert adatok alapján rekonstruáljuk. Elsősorban azokat a nagyobb tendenciákat kívánjuk megragadni, melyek során egy-egy épülettípus eltűnt vagy átalakult, megváltoztak az építéséhez használt anyagok, a telken történő elhelyezése, vagy épp ellenkezőleg a modernizáció és az életkörülmények megváltozásának következtében jelent meg a településen.

Részletesebben ezek közül az istállók számának és funkciójuk alakulásának történetét elemzem, ugyanis a ház után – vagy még inkább az előtt – ezek az épületek igényeltek akkora anyagi ráfordítást és fizikai erőfeszítést, hogy a gazdasági szerkezet átalakulását követően, azaz eredeti funkciójuk elvesztése után sem bontották le őket, hanem igyekeztek más funkciókat beleköltöztetni. Ugyanakkor ezek azok az épületek, melyek volumenüket tekintve a házzal egyforma, sok esetben azt meghaladó méretük révén hosszú ideig meghatározták a telek és a település arculatát, szerkezetét, s általuk lehet leginkább megragadni, bemutatni azt a gazdasági és életmódbeli átalakulást, mely a 20. század második felében indult el, s kisebb kitérővel napjainkig tartó folyamatot jelent.

Az istálló

Ha az elmúlt egy évszázadot vesszük figyelembe, akkor elmondható, hogy a gazdasági épületek közül az istállók voltak mindig is a legnagyobb, legszembetűnőbb épületek (lásd Paládi-Kovács 1982: 94), ezért nem csoda, hogy ezek átalakulása, funkcióváltása volt a legsajátosabb.

Amint a Mózes András által készített összeírásból is kiderül, az 1940-es években a telken leggyakrabban előforduló gazdasági épület az istálló/pajta, s ez a helyzet valójában napjainkig nem változott, még akkor is, ha időközben legnagyobb részük kiment a használatból, vagy pedig ma már teljesen más célra használják őket.

Ez elsősorban annak tudható be, hogy a település lakói hosszú ideje szarvasmarha tartásra rendezkedtek be, az tehén és a vásáron értékesíthető növendék állat jelentette a település legnagyobb részének a megélhetés biztosabb alapját. Az istállók szerepét a gazdasági életben az is jól jelzi, hogy az 1950-es években még a módosabb gazdák is először az istállókat modernizálták (fedték át, bővítették ki szénatarató résszel), építették újjá jobb minőségű építőanyagokból, modernebb építéstechni-

kákat alkalmazva. A falu egyik 10 holdas kisgazdájának²⁶⁶ lánya például úgy emlékezik vissza, hogy az istállót már 1955-ben újjáépítették, viszont a telken álló, nem túl tágas és kényelmes lakóház csak 1967-ben került bontásra, s a belső munkálatok 1968-őszére fejeződtek be. Az építkezés alatt pedig a család átmenetileg a bútorok jelentős részével együtt az istállóba költözött be.²⁶⁷ Köblös Domokos élettörténetében szintén arról ír, hogy 1955-ben, amikor saját telkét eladta és hazaköltözött az apai házhoz, az árából nemcsak a házat fedette újra és csatornáztatta, hanem az istállót és a hozzá tarozó csúrt is.²⁶⁸ Mózes András pedig azt írja, hogy a faluban „a fehér színű hornyolt cserép, majd később a lugosi piros” először istállókon jelent meg, s csak ezt követően a házakon is (Mózes é. n. II.: 41).

Hogy ezek az épületek még akkor is megmaradtak az egyes gazdaságokban, amikor már lemondtak a szarvasmarha tartásról és a mezőgazdálkodásról azzal magyarázható, hogy a telken található többi épülettel ellentétben az istállók tartós építőanyagokból és nagy anyagi áldozatok árán készültek, így lebontásukra – még akkor is, ha időközben funkciótlanná váltak – csak igen kivételes helyzetben került sor. Inkább kisebb-nagyobb átalakításokat végeztek rajtuk és megpróbálták úgy hasznosítani őket, hogy más funkciókat költöztettek beléjük.

Ebben az időszakban válik általánossá, hogy – a szűk telekviszonyok miatt, helykímélés céljából – az addig különálló pajtát és csúrt egybeépítik,²⁶⁹ a pajta és a csűr között pedig ajtót hagynak, amelyen keresztül a szénát közvetlenül az istállóba lehet vinni. Hogy a takarmány minél nagyobb részét fedél alatt tarthassák az istállók padlását 70–80 centivel megemelték és az így keletkezett magas *pajtahíj*-ba szintén szénát tároltak. Ezzel az istállók és a házak fedélszerkezete azonos magasságba került. Az istállóban keresztbe, vagy hosszába alakítják ki a fából készült jászlat a faltól nagyjából egy méterre, s az így keletkezett etető folyosót, helyi szóhasználatban *előjárót* használják a napi *kóst* tartására, illetve ide jár be a gazda a szénát az állatok jászlába betenni (ehhez lásd még Kós 2000 I.: 78, illetve II.: 74). Az istállók földje a jászol előtti részen és az állatok első lábánál döngölt agyagból készült, a hátsó lábuk alatt pedig tölgyfából hasított hídlás volt kiképezve, melyre almot szórtak, azzal együtt takarították le a trágyát.

Az általam készített felmérésem adatai szerint a településen az 1950-es évek végén 166 körül volt az istállók száma, ez pedig azt jelenti, hogy az 1940–1962 közötti időszakban az istállók száma nem gyarapodott ugyan, de a korábbi építésű, és szerényebb kivitelezésű, kisebb méretű pajták egy részét lebontották, helyükre újakat, nagyobbakat építettek. Ez tette lehetővé azt, hogy a szarvasmarha-állomány az említett időszakban 440-ről 535-re emelkedett.

266 Ez sáromberki viszonylatban a módosabb gazdát jelentette, hiszen alig 10-15 gazdának volt 10 hold fölötti földterülete.

267 A03 (1953) szóbeli közlése.

268 Köblös Domokos (1900) élettörténete, magántulajdon.

269 Hasonló folyamatokról számol be Kós Károly a mezőségi paraszti állattartásról készített leírásában (Kós 2000 I.: 77, illetve II.: 74).

A kollektivizálás, valamint a fiatal népesség jelentős részének a környező városok gyáraiban/üzemeiben való munkavállalását követően a szarvasmarha tartó gazdák száma jelentősen lecsökkent. Az 1980-as években már mindössze 77 család foglalkozott tehéntartással (az állatállomány pedig 189 körül mozgott), de az istállók száma nem csökkent, sőt, kettő-hárommal tovább szaporodott. A *Libáncs* nevű tanya felszámolása miatt V. F. 1980-ban költözött ki Sáromberkére. Új házat, s a ház mellett nagy istállót és téglából készült disznópaját is épített (Vajda 2005: 769).

A kollektív ideje alatt (1962–1989), az istállók használata szempontjából két uralkodó tendenciát azonosíthatunk.

(1) Azok a gazdák, akik nem adták fel a tehéntartást az 1970–1980-as években az épületek modernizálásába kezdtek. Az istállók földjét lebetonozták, a trágyalé elvezetését megkönnyítendő a pajta teljes hosszában betonból öntött *lefolyót* (csatornát) alakítottak ki, s erre helyezték rá a hírlásdeszkákat. Ez az újítás lényegesen megkönnyítette az istállók takarítását, valamint lecsökkentette az elhasznált alom mennyiségét.

Mivel ebben az időszakban, egy-egy gazdaságban lényegesen kevesebb állat volt, mint a kollektivizálást megelőző időszakban, az így felszabadult helyet disznótar-tásra használták. Az erre a célra kialakított *ketrecek*ben elsősorban a télen vagy kora tavasszal vásárolt malacokat tartották, de a szopós borjúkat is ilyen elkülönített helyre zárták, s csak a szoptatás idejére engedték az anyjuk alá. Néhány istállóba pedig a szarvasmarha helyett, vagy azok mellett juhokat kezdtek tartani, de akadt olyan gazda pedig lemondott ugyan a szarvasmarha tartásról, de a lótar-tásról nem, a fuvarozásból jelentős mellékjövedelmet tudott termelni.

(2) Az állattartást feladó gazdaságokban pedig elindult az istállók rendeltetésé-nek és szerkezetének lassú átalakítása. Az üresen maradt istállókat leggyakrabban a már fent is említett célra, disznók tartására kezdték használni. Földjüket lebetonozták, a jászlat felszámolták, az istállón belül pedig *ketrecek*et alakítottak ki, külön a hízók, a malacok számára. A fennmaradt helyet pedig raktárként, vagy műhelyként kezdték használni. Ide kerültek felállításra a házi készítésű fűrészgépek (*cirkula*), satupadok, hegesztőgépek. V. Gy. (1952) például autóbádogosként már a kommunizmus idején is vállalt otthon autójavítási munkát, ezért – mivel szülei az 1970-es években felhagytak az állattartással – az istálló egy részét leválasztotta és garázst, illetve autójavító műhelyt alakított ki benne.²⁷⁰ M. P. (1946) vasúti munkás pedig a pajtába asztalosműhelyt rendezett be.

A gazdaságok egy másik részén az istállóba különböző, elsősorban nem gazdálkodással kapcsolatos tevékenységek költöztek. Ezek közül itt egy sajátos példát említenénk: K. I. (1952) a húsfeldolgozó iparban helyezkedett el. Nősülés után szülei-vel *egy udvaron*, de külön háztartásban élt. Mészárosként olyan húsipari árucikkek-hez volt közvetlen hozzájárása, melyek lehetővé tették számára, hogy könnyűszer-

270 Hogy az egyes épületek életciklusainak egymást követő rendje jobban nyomon követhető legye itt kell megemlítenünk, hogy miután az 1990-es évek elején a telket eladta, az új tulajdonos az istállót ismét eredeti rendeltetésének megfelelően kezdte használni. Lovat és tehenet tartott benne.

rel biztosítsa a család számára szükséges tejtermékeket anélkül, hogy tehenet tartana.²⁷¹ Ezért a telken üresen/kihasználatlanul álló istálló első felét fallal leválasztotta, és az így nyert helységbe nyári konyhát és cipésműhelyt alakított ki. Az istálló hátsó részét pedig apjával közösen disznótartásra használták.

Ugyanakkor az istállók/pajták egy részét a használatból kikerült szerszámok, bútorok tárolására kezdték használni.

Néhány esetben pedig az istállókat elbontották és a házhoz illesztett, egy-két szobából álló toldást, garázst vagy nyári konyhát építettek a helyére. Az első szimbolikusként is értelmezhető istállóbontásokra a református parókia udvarán, valamint a falu legmódosabb gazdjánál került sor. A parókia udvarán álló nagy istálló és a hozzá tartozó csúrt a kollektív vette meg, s ennek anyagából építették fel a kollektív gazdaság első istállóját.

A dekollektivizációt követően egy sajátos folyamat vette kezdetét, mely leginkább a visszaparaszttosodás (lásd fentebb) fogalmával írható le legjobban. Olyan személyek is nekifogtak gazdálkodni és tehenet tartani, akik már évtizedek óta lemondtak róla, vagy akik korábban soha nem is gazdálkodtak. Ennek következtében nemcsak a szarvasmarha-állomány (360) és a szarvasmarha tartó gazdák száma nőtt meg (elérve a 110-et), hanem az 1990-es években mintegy 29 új istálló is épült, és több régít újravakoltak, vagy átépítettek. Ezek az új építésű istállók azonban méreteiket tekintve nem érik utol a 20. század második felében épült istállók volumenét. Ezek rendszerint keskenyebb, és alacsonyabb építmények voltak, igazodva a korábban más életforma követelményei szerint berendezett telek adottságaihoz. Néhány esetben az istállóhoz tartozó csűr és a pajta fölötti szénatartó is elmaradt belőlük, vagy ha mégis rendelkeztek szénatartó csűrrel, azok mérete jóval kisebb volt a korábbi építésű istállókénál. Ennek az az oka, hogy az állattartásba frissen becsöppent személyek csupán egy-két tehén és ugyanennyi növendék tartására rendezkedtek be, míg a korábbi időszakban épült istállók akkorák voltak, hogy 7-8, de akár 10 állat (tehén és borjú együtt) tartását tették lehetővé.

A 2000-es évek elején különböző állami szabályozások léptek érvénybe a szarvasmarha-állomány növelése, illetve a mezőgazdaság modernizálása érdekében, melyet azonban sem a gazdálkodók, sem a média nem értett meg minden tekintetben. A tömegmédiában ezért számos pontatlan és téves információ jelent meg azzal kapcsolatban, hogy milyen követelményeknek kell megfelelnie egy állattartásra berendezkedett háztáji gazdaságnak, ahhoz, hogy állami támogatásba részesüljön. Ehhez még az is hozzátársult, hogy a fiatalabb generáció tagjai közül néhányan Nyugat-európai (elsősorban svájci hollandiai és németországi), farmokon vállalt vendégmunkát, s hazatérve számos történetet forgalmaztak az ottani állattenyésztésről, a modern állattartással kapcsolatos tapasztalataikról. Hazatértük után pedig ezeket a tapasztalatokat megpróbálták saját gazdaságukban is alkalmazni.

271 Főleg az 1980-as évek Romániájában számított a húsipari áru hiánycikknek, ezért aki ehhez hozzájutott gyakorlatilag bármilyen egyéb termékre vagy szolgáltatásra könnyűszerrel elcserélhette. A kommunizmus időszakában valójában a hiánycikknek számító termékek jelentős részéhez ilyen csererendszerekben lehetett hozzáférni.

Ezeknek a külső hatásoknak/kényszereknek a következtében került sor néhány istállóinak a fejőberendezéssel történő felszerelésére, illetve folyóvízzel való ellátására. Egyik ilyen nyugatot megjárta gazda még az istálló falát is kicsempéztette, hogy az általa elképzelt modern higiéniai feltételeknek eleget tevő szintre hozza saját gazdaságát.

Ezeket a beruházásokat a hagyományos állattartáshoz – sok esetben anyagi erőforrások hiányában – ragaszkodó gazdák vegyes érzelmekkel, kételkedve figyelték, számos ellennarratívát termeltek ki. A leggyakrabban hangoztatott ellenérv az volt, hogy a fejőgépet nagyon nehéz megfelelően tisztítani, s hogy a kézi fejés esetében a tejben található idegen anyagok mennyisége jóval kisebb, mint a gépi fejés esetén. A másik pedig a beruházás gazdaságosságát, illetve racionalitását vitatta: *„Ezt mind az Unió találta ki, hogy valaki meggazdagodhasson, me el kell adni valakinek azt a sok gépet.”*²⁷² Vagy: *„Bezzeg mikor a kollektívbe a cigán fejte a tejet, akkor jó volt, akkor még a tőgyit se kellett megmosni a tehénnek.”*²⁷³

Az állattartáshoz való viszonyulásban a 2000-es évek végén, a 2010-es évek elején ismét változás állt be, mely egyszerre több egymással párhuzamosan beinduló folyamat eredményeként értelmezhető. Egyik közülük az, hogy a település nyugati határában található községi legelőt a helyi önkormányzat kimérte a Teleki család örökösének, s ezáltal az állatok legeltetésének kérdése bizonytalanná vált. A vitát leginkább a legelő után járó állami támogatás összegének felhasználása körül kialakult nézeteltérések gerjesztették. A település gazdái úgy gondolták, hogy ez őket illeti meg, hiszen a törvény szerint a támogatást nem a tulajdonok, hanem a használó kapja azzal a céllal, hogy ebből a legelő karban tartási munkálatait elvégezze. Mások meg – akik valamilyen módon érdekeltek voltak a legelő után járó támogatás elvonásában – azzal érveltek, hogy a gazdák nem fizetnek használati bért, ezért a támogatást kellene a Teleki családnak bér helyett felajánlani.

A másik konfliktusforrást a legelő takarításának megszervezése jelentette. A Teleki család átadta használatra a legelőt a gazdáknak, de szerződésben kérte, hogy azok minden tavasszal és ősszel végezzék el rajta a szükséges takarítási munkálatokat, ezt viszont a gazdák rendszeresen elmulasztották. A helyzet orvoslására bizottság alakult, de ez sem bizonyult hatékony megoldásnak.

A helyzetet az is rontotta, hogy a bizottság tagjai úgy döntöttek, hogy pénzt gyűjtenek és külső erővel végeztetik el a legelő takarítását, ezt az elképzelés azonban csak részben teljesült. Ilyen folyamatosan fel-feléledő vitákkal és konfliktusokkal teli helyzetbe néhányan beleuntak, s úgy döntöttek, hogy nem viszik ki többet teheniket a legelőre, mások pedig lemondtak a tehéntartásról.

Egy másik külső tényező, mely hatott az állattartás alakulására, az országút modernizálása és az autóforgalom megnövekedése volt. Az út modernizálását követően az autók vezetői egyre intoleránsabbakká váltak az állataikat az út szélén hajtó gazdákkal szemben, s a rendőrség is igyekezett megtiltani a tehéncsordának az úttes-

272 A10 (1943) szóbeli közlése

273 A01 (1944) szóbeli közlése.

ten való közlekedését. A gazdák egy része, alternatív útvonalakat próbált kialakítani, s a kertek alatt, illetve a mellékutcákon át oldotta meg az állatok ki- és behajtását, de az idősebbek közül néhányan inkább amellett döntöttek, hogy lemondanak a tehéntartásról: „*uramtól is etött az idő, úgyse bírtuk volna má sokáig erővel*”.²⁷⁴

Harmadik okként meg kell említeni az állatok és a tej értékesítéséből származó haszon drasztikus visszaesése, az értékesítés feltételeinek elnehezedését. A 2000-es évek végére a marosvásárhelyi és környékén működő vágóhidak egyre alacsonyabb áron és egyre ritkábban vitték el a növendék állatokat, a tejbegyűjtő központ működése pedig akadozott. Ilyen feltételek mellett az állattartásból származó haszon esetlegessé, kiszámíthatatlanná vált, s már nem biztosított kiszámítható jövedelemforrásnak.

Végül egy más jellegű okot is meg kell említenünk. Az állattartással foglalkozó népesség elöregedését. A 2000-es évek végére ugyanis a szarvasmarha tartással foglalkozó lakosság nagyobb része a 60. életévét betöltött személy volt, akik fizikai erejük csökkenés okán is rendre arra kényszerültek, hogy feladják korábbi életformájukat, lemondjanak a mezőgazdálkodásról.

Mindez azt eredményezte, hogy az általunk 2013-ban végzett felmérés szerint a településen már csak 35 család foglalkozott tehéntartással.

A 2000-es évek vége tehát jelentős változást hozott az istállók számának és funkcióinak alakulása szempontjából is. Ugyanis ekkor vált gyakorlattá, hogy a használaton kívül rekedt épületeket elkezdték nagyobb számban lebontani, erőteljesen átalakítani. S. A. (1969) például építkezési vállalkozást indított, s az üresen álló istállóból és a hozzá tartozó csűrűből deszkavágásra is alkalmas asztalosműhelyt alakított ki. B. A. (1982) a nagyszülei telkén üresen álló istállóban pedig PVC ajtók és ablakok gyártására szakosodott kisüzemet indított be (lásd fentebb). B. T. (1967) az istállót átépítette és tyúkfarmot létesített benne (lásd fentebb). Cs. Zs. (1937) a rendszerváltás után épített kisebb tehénistállót, de a 2000-es évek végére felhagyott az állattartással, az üresen álló épületet szerszámos raktárrá/műhelyé alakította.

Emellett az istállóba ebben az időszakban a következő funkciók költöztek be: kazánház és fásszín, garázs, nyári konyha, műhely, kovácsműhely valamint árulerakat.

De meg kell említenünk azt is, hogy a 2000-es évek végét egy ezzel ellentétes irányba ható folyamat is jellemezte. Ugyanis azok a gazdák, akik a tehéntartás folytatása mellett döntöttek növelték saját állományukat, s ez pedig azt vonta maga után, hogy telkükön újabb istállókat és szénatartó csűrűket építettek.

Az istállók felhasználása mellett külön szót kell ejtenünk a csűrűk hasznosításáról is. Ugyanis ezek ugyanis azokban a gazdaságokban, ahol a kollektivizálást követően lemondtak az állattartásról már ebben az időszakban elveszítették gazdasági funkciójukat, s leggyakrabban a tűzifa tárolására szolgáltak. De ugyanakkor ide került be minden, a használatból kikerült tárgy is: régi bútorok, elromlott háztar-

274 A11 (1946) szóbeli közlése.

tási eszközök, a használatból kikerült szerszámok, stb.²⁷⁵ A csűröket azonban már a 2000-es évek előtt is nagyobb számban bontották el, mint az istállókat. Néha csupán egy részük (egy *szakasztást*²⁷⁶), máskor pedig a teljes csűr elbontásra került, anyagukat pedig eladták, vagy felhasználták más épületek javításánál, építésénél.

Az istálló átalakításának és a funkcióváltás sajátos eseteként két olyan példát említhetünk, amikor az istállóból lakrészt alakítottak ki. Mindkét esetben olyan családkról van szó, akik a közeli városból költöztek ki Sáromberkére, s melyekben két generáció lakik egymás mellett. Vagyis az istálló lakótérre való átalakítása révén próbálták meg a két generáció számára elegendő, és egymástól jól elkülönülő életteret kialakítani/biztosítani.

Ez utóbbi mellett a leglátványosabb átalakulást az istállók elbontása jelentette. Felmérésünk szerint a 20. század hetvenes éveitől napjainkig 47 istálló került lebontásra, vagyis a település teljes istállóállományának mintegy 25%-a tűnt el a faluképből, ez pedig mind arculati, mind pedig gazdasági szempontból jelentős elmozdulást jelent. Ezek egyik részét a házzal együtt bontották el, hogy az így felszabadult területen új házat építsenek, másik részüket pedig csupán azért, mert a tulajdonos úgy látta, hogy költséghatékonyabb az istállót elbontani, mint az üresen álló épületet folyamatosan karban tartani.

Szociális attitűdök • Ahogy változott a településen álló és funkcióban lévő istállók száma, úgy változott megítélésük is. A gazdálkodó társadalom teljesen másként látta és használta ezeket az épületeket, mint az azokat csupán örökölni kapó, jobbára iparosodott/urbanizálódott falusi lakosság.

A sáromberki gazdát a pajtához/istállóhoz sajátos, affektív viszony fűzte. A gazda számára ugyanis az istálló vagy a pajta a gazdaság díszje, mely még a háznál is előbbre való. Idejének nagy részét is az istállóban töltötte, és nyári időszakban sokszor előfordult, hogy aludni is az istállóba, az előjáróba tért be. A barátokkal, szomszédokkal is gyakran az istállóban találkozott, itt állt le beszélgetni, italozni. A pajtaablak volt a gazda szekrénye, itt tárolta nemcsak az állatok orvosságát, de a beszélgetésekhez elengedhetetlen italt is. Ha a családra, asszonnyal összeszólalkozott, szintén az istállóban fújta ki a mérgét. Azt is mondhatnánk, hogy az 1960–70-es évekig a pajta volt a társadalmi élet színtere, s ezt a funkciót a ház csak az 1970-es évektől vette át egy lassú átalakulási folyamat végeredményeként.

Méretei, a gazdasági élet szervezésében és a létfenntartásban betöltött szerepe miatt a társadalmi státus egyik fontos kivetülése volt. Az istálló a gazda tükörképe, hiszen a mondás is úgy járta, hogy amilyen az istálló, olyan a gazdája. Ez nemcsak méreteire, hanem a benne lévő állatok ápoltságára, az istállóban tartott tisztaság fokára is utalt. A

275 Amikor 2002-ben egy Sáromberke népi kultúráját bemutató kiállításához gyűjtöttem anyagot a padlások mellett a csűrökből került elő a legtöbb kallódó, már a család emlékezetéből is kikopott használati tárgy. A felhalmozásnak és megőrzésnek ez a habitusa egyébként a paraszti kultúra sajátja. Részben ezzel is magyarázható, hogy a falusi környezetben hosszú ideig megmaradtak azok az épületek is, melyek funkciójukat veszítették.

276 Így nevezik meg a helyi szóhasználatba a csűr hosszanti oldalán elhelyezkedő, és a szarufák alatt futó hosszanti gerendát tartó, téglából rakott oszlopok közé eső, nagyjából 4–6 méter hosszú részt.

jó gazda istállójában az alom szépen fel van seperve az állatok lába alá, a trágya pedig nem áll napokig az istállóban, hanem minden reggel és este kihordásra kerül. Az állatok is mindig tiszták, *fényes a szőrük*. Az 1980-as évek idősebb gazdáira úgy emlékeznek vissza, hogy azok minden este és reggel, mielőtt kihajtották a tehenet a csordába egy veder vízben megmosták a tehenek farkát. A tejesek is úgy választottak tehenes gazdát, hogy megnézték, melyik gazda a tehenének tiszta a tőgye a csordába menet.

Ez a fajta érzelmi vonzalom és személyes kötődés bomlott meg az 1990-es évek elején, melynek eredményeként a szarvasmarha és az istálló már nem mint a jó gazda, a rátermettség bizonyítékai, hanem a munka tárgya és helyszíne jelent meg sokak gondolkodásában. Ebben az állattartó struktúrában már nem találni semmi kivétnivalót abban, hogy az állat tőgye vagy lába sáros, az a fontos, hogy jó tejelő legyen. A pajta is lehet szemetes, hiszen *nem patika*, ahogy a trágyát sem kell naponta kihordani, elég akkor, mikor *rээр az ember*. Mindez két – bizonyos fokig egymással összefüggő – jelenséggel magyarázható: (1) az állattartásba frissen bekapcsolódott lakosok már nem nevelődtek bele abba a hagyományba, mely a falusi gazdálkodást és az állatokhoz, épületekhez és azok használatához való viszonyt szabályozta és jellemezte. Illetve (2) a megváltozott társadalmi és politikai konjunktúra következtében egyre gyorsuló világgal már nem, vagy nehezen tudott lépést tartani az, aki az állattartás (és egyáltalán a gazdálkodás) hagyományos kereteiben, annak normái szerint kívánt élni. Az 1989-utáni időszakban ugyanis nem volt könnyű megszervezni a mezőgazdasági munkálatokat. A traktorok és egyéb mezőgazdasági gépek alacsony száma miatt a gazda napokat töltött el azzal, hogy a határon ült és a traktoristát kereste, várta, reménykedett, hogy az ő földje is sorra kerül. Emellett sokan munkahellyel is rendelkeztek, így eleve csak fél nap állt rendelkezésükre a mezőgazdasági munkák elvégzéséhez. Ebből aztán egyenesen következett a döntés, hogy a háztáji gazdaságban csak a legszükségesebb munkálatokat kell/lehet elvégezni, azt és annyit, amitől a gazdaság még működőképes marad.

Ez a használati habitus már nem tulajdonított jelentőséget az istálló méreteinek sem, ezzel is indokolható, hogy az új építésűek kivétel nélkül kisebbek a korábbi időszak épületeinél. Ugyanakkor anyaghasználat terén is gyakran fordulnak az olcsóbb, kevésbé tartós anyagokhoz. Főleg az eladásra szánt bikaborjúk vagy növénydekek számára épített istállók készültek deszkából és néha csak félfedéllel, amelyben valójában a 20. század elején használt pajtaépítési technikákhoz nyúlnak vissza (lásd Kós 2000 I.: 77–78).

Az állattartás megítélése, illetve az ember és épület közti viszonyban a 2000-es évek közepén/végén történt újabb elmozdulás. A munkaerőpiac átalakulása, a nyugat-európai országok felé történő migráció felerősödése következtében egyre kisebb lett azoknak a száma, akik a mezőgazdaságban látták a (biztos) megélhetéshez a garanciát. A gazdálkodás és az állattartás már nem biztosított presztízst a közösségekben, sőt inkább azt lehet mondani, hogy kezdtek úgy tekinteni azokra, akik ebből próbáltak megélni, mint *maradiakra*, akik „*nem tudnak haladni a korral*”, és akik „*nem látják be, hogy a világ megváltozott*”, s ma már nem lehet a háztáji állattartást fenntartani és megélni belőle.

Emellett, az értékrend változásának következtében a település fiatalabb és tehetősebb korosztálya az istállóra, mint az elmaradottság szimbólumára és a kellemetlen szagok forrására kezdtek tekinteni. Néhány esetben ebből kifolyólag rejtett vagy egyenesen nyílt konfliktus alakult ki szomszédok között, ahol az egyik házban kertvárosi modell szerint, a másikban pedig a hagyományos gazdálkodás szabályai szerint élő személyek laktak.

Ez a korszak számol le végérvényesen a gazdálkodó/paraszti kultúra örökségével és ennek egyik központi elemével, az istállóval. Nemcsak abban az értelemben, hogy teljes egészében eltűnik az 1990-es évekre jellemző második műszakban történő gazdálkodás, sőt a nyugdíj-kiegészítésként űzött gazdálkodás is erőteljesen visszaszorult, valamint hogy nagy számban kezdik lebontani ezeket az épületeket, hanem úgy is, hogy a helyi értékrend változása következtében a kollektív tudatban már nem termel sem szimbolikus, sem pedig gazdasági tőkét (legalábbis a túlnyomó többség számára nem).

Másként fogalmazva: a státusukat veszített és funkciótlaná vált épületek, illetve az általuk elfoglalt területnek hasznosítása két stratégia mentén történik: (1) az épületek lebontása és (2) az épületek újrahasznosítása megváltozott funkcióval. Újrahasznosítás alatt részleges bontást és/vagy átépítést értünk.

A disznóól

A sáromberki társadalomban még napjainkban is a saját gazdaságban megtermelt disznóhús képezi a szükséges táplálék alapját, sőt, még azok is vágnak disznót, akik lemondtak tartásáról. Ezek a családok szomszédoktól, ismerősöktől szerzik be a téli disznót. A disznóól tehát napjainkig nemcsak megmaradt, de használatban maradt a gazdaságok jelentős részében, sőt az 1990-es évekig előfordul, hogy a régebbi ólakat átépítik, felújítják, vagy újabbakat építenek.

A Mózes András által végzett felmérés szerint az 1940-es években a településen 143 disznóól volt, azaz a gazdaságok 55,64%-ában volt jelen ez az épület. Saját kutatásunk alapján végzett becsléseink szerint ez a szám az 1980-as évekig folyamatosan nőtt, ekkor mintegy 250 gazdaságban, azaz a beépített telkek 62,81%-án volt disznóól, sőt igen jelentős azoknak a gazdaságoknak a száma (főleg ott, ahol két család élt egy udvaron), ahol egy udvaron két disznóól is állt. Ezek rendszerint úgy oszlottak meg, hogy az egyik az istállóban volt kialakítva, a másik pedig a telek hátsó, eldugottabb részén álló hagyományos disznóól volt.

Az 1990-es évektől az építkezési szokások annyiban változtak – már ami a disznóólak építését illeti –, hogy az újonnan épült házak majdnem fele esetében már nem épült a ház mellé disznóól is. Igaz ezek a házak rendszerint a szülők telkéhez közel, annak végében, vagy a szülői házzal átellenben épültek, s mint ilyen nem is volt sem szükséges, (és hely hiányában lehetséges sem) az így kialakított új telket is gazdasági épületekkel zsúfolni. A 2002 után épült házak esetében pedig egy teljesen új jelenséget tapasztalhatunk: itt ugyanis egy-két esettől eltekintve az új építésű házak egyike mellett sem szerepel gazdasági épület. Vagyis mindent összevetve azt

tapasztalhatjuk, hogy a jelenleg meglévő gazdaságok mintegy 10%-ában eleve nem is épült disznótartásra alkalmas épület, s további 15–20%-ában a disznótartást és a disznóólát az elmúlt negyedszázadban felszámolták.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a településen csökkent volna a disznóhús fogyasztás, csak azt, hogy új fogyasztói szokások vannak kialakulóban. A tehetősebb családok már nem ragaszkodnak ahhoz, hogy saját maguk neveljenek disznót a házi szükségletek számára, hanem – amint fentebb is jeleztük – a szomszédoktól, ismerősöktől, erre specializálódott személyektől veszik meg ezt. Másrészt a fiatalabb generáció nagyon sok esetben csak látszólag mondott le a disznótartásról. Valójában csak annyi történt, hogy annak tartását átköltöztette a szülői házhoz, így szabadulva meg a disznótartással járó kellemetlen szagoktól és a kertvárosi hatást zavaró épületek látványától.

A disznóólak az 1970-es évekig nagyjából a Kós Károly által leírt megoldásokkal és szerkezeti sajátosságokkal rendelkeztek. Ezt a szerző így írja le: „a fából épített vályús ól [...] kb. 2x2 vagy 2x1,5 m alapú és 1,2 m magas falú épület többnyire tölgy- vagy akácfaából hasított, faragott *lapockákból* gerezdesen összerakott falakból áll, alól két vastag tölgyfa *hosszútalppal*, fent pedig két *hosszúkoszorúval*; utóbbiaknak elől 60–80 cm-re kiugró végeibe csapolt két függőleges rúd (oszlop) támasztja alá. Az így alakított kis tornácféle alatt, a kereszttalp helyén, vagy e fölött van a többnyire *deszkalebbentyűs* (labbancs) kétosztatú tölgyfa-*vályú* (*vállú*) [...] Az ól *hídlását* a két hosszútalpra keresztben fektetett faragott padlók – vagy újabban néhol – fenyődeszkák képezik. Így az állat jóval a föld színe fölött fekszik.” (Kós 2000 I.: 113.) A korszak vége felé a fából készült vályúk mellett megjelennek a traktor/teherautó gumibroncsaiból készült vályúk is.

Néhány ilyen alapszerkezetű, fából készült disznóól még ma is található a településen, de az 1970-es évek végétől kezdődően egyre erősödő tendenciává vált a hagyományos ólak beton alapra, téglából épített disznópajtákra való lecserélése, s elmondható, hogy az 1980-as évek végére ez az épülettípus vált uralkodóvá. Ezek rendszerint 5–6 m hosszú és 3–4 m széles alapterülettel rendelkező, 2–2,2 m magas épületek, beton padlózattal, a trágyalé könnyebb kifolyását szolgáló *lefolyóval* és ülepítő gödörrel. Ezek a disznóólak tartósságul mellett két másik szempontból is változást hoznak: (1) a fából készült disznóólak esetében a trágyalé az ól alá folyt ezért az ólak környéke rendszerint a száraz időben is sáros volt, az ólak környékén a kellemetlen szagok nagyon intenzívek voltak, melyet a legkisebb szellő is bevitt a ház helységekbe. A téglából készült ólak esetében a trágyalevet a lefolyó egy fedett emésztő gödörbe gyűjtötte össze, így a disznóól környéke száraz, és viszonylag szagmentessé vált. (2) A téglalastállók helyét (mivel később már nem volt mód ezen változtatni) gondosan választották meg, s ezáltal elindult egy egyre tudatosabb telekrendezés.

Az 1990-es évektől több család intenzív disznótenyésztésre rendezkedett be, ami azt jelentette, hogy egyszerre 15–20 hízót is neveltek, amit a környék vágóhídjai vásároltak fel. Ennek következtében ezekben a gazdaságokban a disznóistállókat megnagyobbították, két-három esetben pedig az ólat önműködő itató-berendezéssel is ellátták.

De az eladás céljára történő nagybani disznótartás népszerűvé válása kiváltott egy demodernizációs folyamatot is kiváltott. Ugyanis többen félfedél alatt, a telek végébe épített deszkafalu istállóba kezdtek hízókat nevelni. Ezek csak nyári tartást tettek lehetővé.

A téglából épült disznóólak sajátos tartozéka a *kifutó*, amit a 20. század elején használatban lévő *nyári ól* szerkezetének (lásd Kós 2000 I.: 112), hagyományának újjáértelmezett, s mint ilyen egyfajta revival szerkezetként kell értelmeznünk. Ugyanakkor a kifutó megjelenése után megszűntette a malacok szabadon engedésének gyakorlatát.

Ezeket a kifutókat – éppen a fentebb tárgyalt okok miatt (az állatok vizelet egyenesen az udvarra folyt ki belőlük, az állatok ürülékének szaga pedig belengte a kifutótól távolabb eső területeket is) – az 1990-es évek közepére nagyobb részben elbontották.

A gabonás

Mivel a település lakosságának legnagyobb része a 20. század elején is csupán 2-3 hold földterülettel rendelkezett, a gazdaságokban a külön gabonátárolásra szolgáló építmények száma nem volt magas. Az 1940-es években mindössze 64 gabonás volt, azaz a gazdaságok csupán negyedében volt ilyen típusú építmény. Sőt, a kukorica tárolására szolgáló kasok száma még ennél is alacsonyabb volt.

Ezek aránya a későbbiekben (1950–1989) sem nőtt számottevően, s ennek első sorban az az oka, hogy a terményt elsősorban a padláson elhelyezett hombárokban (*szuszékokban*) és hordókban tárolták, a kukoricát pedig egyszerűen a padlás földre öntötték. Sőt a korábban gabonásként használt épületek jelentős része is funkcióváltáson ment át, nyári konyhaként kezdték használni őket.

A gabonások száma a dekollektivizációt követően sem nőtt meg számottevően, mindössze néhány gazdaságban építettek ilyen jellegű épületet, a kukoricás kasok száma azonban jelentősen megugrott. Ezeket viszont már nem fából építették, hanem fémcövekből hegesztett vázra erősített sűrű szövésű drótháló felhasználásával, ami a rágcsálók bejutását is meggátolta.

Az 1940-es években a gabonások rendszerint gerenda vázra erősített, vízszintesen egymás fölé helyezett nagyjából három ujjnyi (5 cm) széles tölgyfa deszkából épültek, de már ekkor megjelentek a gerendaváz közé *rakófal*ból és mészből kevert habarccsal (*sárral*) rakott téglafalu építmények is. Ezekkel a gabonásokkal egy fedél alatt rendszerint szerszamos raktár, sütő vagy fásszín is volt. Az 1990-es években viszont a gabonások már kivétel nélkül beton alapra, gyári téglából épültek.

Ereszfélék

Sáromberkén eresznek neveznek minden olyan félfedéllel és mindössze három, többnyire deszkafallal rendelkező építményt, melyet a tűzifa, a szerszámok, a székér vagy a mezőgazdasági gépek tárolására, illetve állatok (pl. juhok) elszállásolására használtak. Ezeket az építményeket rendszerint a ház vagy az istálló falához il-

lesztették, megspórolva ezzel az épület egyik falát, de gyakori eljárás volt az is, hogy önállóan, a teleknek a házzal szemközti oldalán, vagy a telek végén, keresztben álltak. Egy telken rendszerint több (2-3) eresz is állott.

Az ereszek számának alakulása tekintetében nehéz becslésekbe bocsátkozni, ugyanis ezek időszakos jelleggel bírtak. Gyakran lebontották, átköltöztették őket. Anyagukat tekintve rendszerint újra felhasznált deszkából készültek, elkészítésükhöz sem fogadtak szakembert, hanem házi erővel és tudással készültek. A Mózes András adatai szerint az 1940-es években a település gazdaságainak közel 30%-ában volt ilyen építmény.

Az kollektív időszakában (1962–1989) az ereszféléket elsősorban a tűzifa (vagy a dobkályhás fűtésnél használt fűrészpór) tárolására használták. Rendszerint 3-4 m hosszú, 2-2,5 m széles alapterülettel rendelkeztek, magasságik nagyjából 2 m körül mozgott. Az ereszeket rendszerint cseréppel vagy eternitlappal fedték, de több esetben is előfordul, hogy kátránypapírral fedték. Az eresz falai vízszintesen egymás fölé helyezett – rendszerint újra felhasznált – egy ujjnyi (2-2,5 cm) vastag deszkából készült.

Az ereszfélék egy másik csoportja a juhok elszállásolására szolgált. Ez utóbbiak számára készült ereszek jóval alacsonyabbak (nagyjából 1,5 m magasak) és keskenyebbek (1,5-2 m) is voltak a fásereszeknél. Egy részüket csak az állatok téli tartásának idejére, azaz ideiglenesen építették fel, az eresz oldalaihoz szükséges deszkát és a tetőt tartó cölöpöket nyári időszakban az istálló vagy a ház északi falának támasztva, vagy egyéb fedett tároló helyen (gabonás, nyári konyha padlásán, fás eresz) tartották. A juhereszek másik része viszont állandó építmény volt. Ezeket rendszerint az istálló északi, hosszanti falához illesztették. Az időszakosan felállított juhereszek fedele kóréból vagy szalmából készült, az állandó építményeket pedig cseréppel vagy eternitlappal fedték.

A földtulajdon visszaszolgáltatását követően az ereszek száma jelentősen megnövekedett. A gazdálkodói életformához visszatérő, vagy azt megváltozott keretek között tovább folyató lakosság tárgyállománya hirtelen egy sor új eszközzel bővült, melyek tárolásáról, az időjárás viszontagságaitól való megvédéséről gondoskodni kellett. Mindenek előtt a szekerek száma nőtt meg jelentősen. De megjelentek a magángazdaságoknál is a traktorok és a hozzá tartozó felszerelések, melyeknek szintén fedett, helyet kellett biztosítani.

Ezeknek az ereszeknek a nagyobb része szintén fából épült, de néhány esetben ezek fala már a téglából épült. A fedésükhöz rendszerint cserepet vagy acélból készült cseréplemezt használtak.

A tyúktól

A disznó mellett a saját gazdaságban tenyésztett szárnyasfélék szintén fontos részét képezik a sáromberki család táplálékának, ezért nem véletlen, hogy a háztartások jelentős részében megtalálhatók a tartásukhoz szükséges ketrecek, ólak. A Mózes András 1940-ből származó felmérése szerint például a gazdaságok közel 54%-a rendelkezett tyúkketrecel. De ehhez gyorsan hozzá kell tennünk, hogy a 20. század elején

még szokásban volt, hogy a majorság éjszakára a pajtába, a disznóól padlására vagy a fáskamrában *ült el* éjszakára (lásd Kós 2000 I.: 119). Vagyis ennél jóval nagyobb lehetett azoknak a családoknak a száma, akik ténylegesen tartottak szárnyasokat.

A tyúkketrecек szinte kivétel nélkül a földtől mintegy 20–25 cm magasra emelt lábon álló deszkából készült építmények voltak, általában 1x1,5 m alapterülettel és alacsony 60–70 cm magas belvilággal rendelkeztek. Az 1960-as években terjedt el ezek két szintes változata, amely az alsó szinten két, egyenként megközelítőleg 1x08 m alapterületű, 60–70 cm magas rekeszt, felül pedig egyetlen 1x1,5 m alapterületű, 1 m magas részt tartalmazott. Ezeknek a tyúkketrecекnek az alsó rekeszeibe a liba és récefélék, illetve a csirkék ültek, a felső részben pedig a tyúkokat tartották, de sok családnál a libák és a rucák számára (hasonló méretű) külön ólat építettek. A tyúkólakat az 1960-as évektől már rendszerint cseréppel fedték, de előfordult az is, hogy kátránypapírral, újrahasznosított bádoglemezzel vagy a konyha földjére terített vízálló *vinilinnel* fedték be.

A 20. század második felétől gyakorivá váltak a téglából épített tyúkketrecек is. Ezek rendszerint a fentebb leírt méretekkel készültek, egy szintes és két szintes változatban egyaránt. Ugyanakkor az is egyre gyakoribb jelenséggé vált, hogy a tyúkketreceket a disznóólhoz vagy az istálló mögötti csűr falához illesztették.

A csirkék őrzésére, de sok esetben éjszakai elszállásolásukra is borítót is használtak. Ezek 60–70 cm széles 1,5 m alapterületű fa vagy fémből készült vázra erősített dróthálóból készültek. Tetejük félköríves vagy csúcsíves alakú, az eső ellen vas-tag nejlonnal fedték be.

A majorság tartására szolgáló építmények szinte kivétel nélkül házi/saját készítésűek, csak az 1990-es évek második felétől fordul elő, hogy valamelyik asztalosműhelyben készítik el ezeket a ketreceket.

A nyúlketrec

A 20. század utolsó harmadában egyre népszerűbbé vált – elsősorban a fiatalabb fiúgyermekek körében – a nyúl tartás is. Ezeket a tyúkketrecекekhez hasonló, fából készült építményekben tartották, de nagyon gyakori volt a csővázra fémlemezről hegesztett változat is. Ezek rendszerint két szintes, 4–6 rekesztést tartalmazó építmények voltak, ajtajukon kiugró etetőkosár volt kialakítva.

A sütőkemence

A Mózes András által készített felmérés mindössze 7 sütőkemencét említ a településen. Ez azonban elsősorban a különálló építményeket jelenti, hiszen még az 1960–70-es években is az volt Sáromberkén az általános szokás, hogy a család számára szükséges kenyeret saját maguk állították elő. Kutatásaink azt a feltételezést látszanak alátámasztani, hogy azok a gazdaságok, ahol előfordul a nyári konyha mindenképpen rendelkeztek sütőkemencével is, hiszen az említett időszakban, a legtöbb esetben a sütőkemencek a nyári konyha belsejében kaptak helyet, vagy – a régebbi

építésű házak esetén a ház középső részén található pitvarban (lásd Mózes é. n. II.: 39). Innen elsősorban a hely szűke miatt kerültek ki az udvarra, külön fedél alá (Kós 2000 II.: 77). Ezért számításaink szerint a településen az 1940-es években legkevesebb 120 gazdaságban (vagyis a gazdaságok közel felében) rendelkeztek sütőkemencével.

Az 1970-es évekre, a régebbi típusú házakat és a házakhoz illesztett sütőkemencét is tartalmazó konyhák jelentős részét lebontották, s a helyükre épített új házakban már építették vissza a sütőkemencét, hanem két-három szomszéd is összefogott egy-egy sütőkemencével rendelkező gazdasszonnyal és nála, közösen sütötték meg a kenyeret. Miután a településen pékség létesült, ahol a falusiak számára is vállaltak sütést, a sütőkemencék egy másik része is lebontásra került.

Az 1990-es évek első felében egy rövid ideig ismét gyakorlattá vált a házi sütés és mintegy tucat új sütőkemence is épült, de a 2000-es évek végére már mindössze néhány sütőkemencével számolhatunk, és ezek nagyobb része is kikerült a használatból. A közösségben ugyanis egyre kevesebb azoknak a személyeknek a száma, akik rendelkeznek a sütéshez szükséges technikai tudással, illetve eszközkészlettel.

Partikuláris esetekként kell megemlítenünk a kenyérgyár udvarán 2007-ben felállított sütőkemencét, mely elsősorban a gyár egy új termékét a házi kenyeret volt hivatva reklámozni, valamint azt a családot, aki 2014-ben épített sütőkemencét, melyben rendszeresen sütnék eladásra házi kenyeret.

Ugyanakkor itt kell megemlítenünk két másik – az elmúlt évtizedben felerősödött – jelenséget is, mely szintén hatással volt a sütőkemencék számának és megítélésük alakulására. (1) Az utóbbi években a sáromberki háztartási gépek között egyre növekvő számban jelennek meg a kenyérsütő gépek, ezek pedig szükségtelenné teszik a kenyérsütésre alkalmas épületek fenntartását/építését. Sőt, mivel a folyamat jelentős részét mindenféle ellenőrzés/felügyelet nélkül elvégzik, kényelmi szempontból is előnyösebb megítélés alá esnek, mint a sütőkemencék. (2) A kertvárosi környezetek kialakítására való törekvések következtében az udvar egy sajátos bútorzataként megjelentek a kerti sütők különböző változatai, melyek egy része szintén alkalmasak kenyér/kalács sütésére is.

A sütőkemencék eltűnése valamint a saját használatra történő sütés gyakorlatainak megszűnése a gazdasági udvar egy másik elemének eltűnését is maga után vonta. A sütőkemencék hevítéséhez ugyanis egy éven át gyűjtötték és rendszerint az udvar végében összerakva, a szabad ég alatt tárolták a *hevítőt*, ami rendszerint kb. 60–70 cm hosszúra tört, zsuppba kötött vékony ágat, vagy szárított dohánykorét, illetve a tehének vagy juhok által megrágott kukoricaszárat (*kórét*) jelentett.

A nyári konyha

A ház hátuljához illesztett, vagy az udvaron különálló épületben található nyári konyha valójában olyan idénylakás²⁷⁷ (lásd Kós 2000 II.: 76), ami elsősorban főzés-

²⁷⁷ Bár azt is meg kell említenünk, hogy a nyári jelző nem mindig jelöli pontosan ennek a konyhának a használati módját/idejét, hiszen gyakori, hogy az idősebb generáció a tél egy részét is itt töltötte (ehhez lásd Kós 2000 II.: 77).

re szolgált, s amely Kós Károly kutatásai szerint a pitvarból az udvarra kiköltöztetett sütőből fejlődött ki, annak egy továbbfejlesztett, tökéletesített változata. Ez a változás a 20. század első harmadában zajlott le (Kós 2000 II.: 77). „A kemence szája előtti széles tűzhelyen – írja a szerző – ott látható valamiféle épített főzőhely is: gyakran két kőre, téglára fektetett vaslemez, máskor meg kürtővel is ellátott *fűttő*, esetleg hozzáépített *katlan*, jelezve, hogy alkalmilag ez a gazdasszony konyhai sütő-főző tevékenységének színhelye.” (Kós 2000 II.: 77).²⁷⁸ A korai szakaszban bevett gyakorlat, hogy először a sütőkemencét építik fel, s csak később emeltek köréje – a tevékenysége nagy részét itt folytató gazdasszony védelmét szolgáló – sárból vagy téglából falat (Kós 2000 II.: 77). De néha az is előfordult, hogy csupán deszkafalal vették körül.

Sáromberkén a 20. század második felében a nyári konyhák legnagyobb része a ház és az istálló között található 4–8 méter széles beépítetlen részre épült, összekötve a házat a pajtával, és ezáltal egy 35–40 méter hosszú, házból, konyhából és istállóból álló egybe fedett épületsort hozva létre.

A nyári konyha – a mindennapi főzés mellett – az őszi eltevések, a disznóvágás alkalmával pedig a húсок és a hurkafélék feldolgozásának, a zsír kiolvasztásának és a fősajt/gömböc megfőzésének helyszíne volt. De hétköznapokon a házhoz betért szomszédokat, ismerősöket is itt fogadták. A tűzhely, az asztal, illetve a székek mellett az edények tárolására szekrény és vizes pad is volt a berendezési tárgyaik között.

A Mózes András adatai alapján Sáromberkén az 1940-es években 115 nyári konyha található, vagyis a gazdaságok 44,55%-ában előfordult ezt a funkciót betöltő épület.

A nyári konyhák egy része a házépítés alatt épült, és ideiglenesen azt a célt szolgálta, hogy legyen hol a háziaknak meghúznia magát az idő viszontagságai elől. Ezek rendszerint fából, akác vagy cserefa oszlopokból ácsolt vázra vízszintesen ráerősített 20–30 cm széles deszkákból készült, és a deszkák közötti réseket kívülről borítódeszkával/léccel, belül pedig nejlonnal vagy papírral takarták el, így növelve a széllel és esővel (illetve a hideggel) szembeni ellenálló képességét. Ezeknek az épületeket a cserépfedéllel látták el, földjük pedig tapasztott agyagból volt kiképezve, melyet minden évben két alkalommal újra kellett tapasztani. Ezeket az épületeket a későbbiekben mindenféle egyéb funkcióval látták el. Egy részükből fáskamra, másik részükből fűrészpores eresz lett, de gyakori eljárás volt az is, hogy egy idő után ezeket elbontották. Az 1980-as évek végén már alig egy-néhány ilyen típusú nyári konyha volt használatban.

Az 1960-as évek második felétől kezdődően a nyári konyhák egyre időállóbb anyagokból és egyre igényesebb kivitelezésben készültek. Előfordult közöttük a kisméretű, 3x3 m alapterülettel rendelkező, egy helyséből álló épület és olyan is, amelyhez tornácot és/vagy kamrát is építettek. Ezek az épületek már a házak beosztását és szerkezeti megoldásait követték (például kéménnyel, deszkapadlóval rendelkeztek, mennyezetüket bevokalták stb.), csak azoknál alacsonyabb alapra épül-

²⁷⁸ Ilyen típusú főzőhelyek egyébként a moldvai csángóknál, vagy a Mezőségeken még ma is előfordulnak.

tek és a belviláguk is jóval alacsonyabb volt. A telken való elrendezésüket illetően pedig általában a házzal szemközt, a telek déli oldalán kaptak helyet. Ezeknek a berendezési tárgyai már jóval modernebbek voltak, gyakorlatilag a konyhák berendezését követték, legtöbbször még ágyat/heverőt is tettek.

Már az 1980-as években is gyakori megoldás volt, hogy a fiatal generáció házasságát követően az idősek a nyári konyhát felújították, ajtót-ablakot cseréltek rajta, esetleg egy-két helyiséget (szobát és kamrát, illetve fürdőszobát) toldottak hozzá és átköltöztek az így kialakított *kicsi házba*. Ez a gyakorlat az 1990-es években is tovább élt, illetve ennek a mintájára alakult ki az a gyakorlat, hogy a szabad telekkel nem rendelkező, vagy ezt megvásárolni nem tudó fiatalok a szülőkkel egy telken, a régi családi házzal szemben építettek maguknak házat. Vagy ellenkezőleg, a szülők számára épült itt egy kisebb méretűvel rendelkező, általában szoba-konyhát, fürdőszobát és kamrát tartalmazó épület. Egy-két esetben még tetőtéri szobákat is kialakítottak bennük, bár ezek soha nem kerültek használatba.

Napjainkban a nyári konyha funkcióját sok esetben a kazánház tölti be, amely hideg és meleg vízzel, mosogató kagylóval és gáztűzhellyel is fel van szerelve. A zöldségek megtisztítását, a nagyobb főzéseket (őszi eltevés) és a disznóvágást, a hús és a zsír feldolgozását ezekben a helyiségekben végzik. Sőt a mosógépek is ide kerülnek beszerelésre.

Garázs

A motorizáció kihatott az épített környezetre is. A személygépkocsik és a traktorok megjelenése a magángazdaságokban maga után vonta az ezek „elszállásolásához” szükséges infrastruktúra, a garázsok megjelenését is. Az 1960–70-es években csak szórványosan, majd az 1980-as évektől egyre több ilyen jellegű épület jelent meg a telkeken.

A garázsok építőanyagukat tekintve igen változatos képet mutattak/mutatnak: a két beállóval rendelkező, vízzel és fűtéssel ellátott, távkapcsolásos ajtóval felszerelt téglapépületektől az OSB lemezekből épültek át a csupán négy oszlopon nyugvó (falak nélküli) ereszfarmájú épületekig minden szerkezet előfordul. Ugyanakkor sok esetben korábbi épületek funkcióváltása (apróbb vagy erőteljes átalakítása) révén alakítottak ki garázsokat, elsősorban egykori istállókból. A fedélzet ennek megfelelően lehet nyeregtetős és félnyeregtetős, a fedéshez cserepet, hullámpalát és csereplemezt egyaránt használnak.

Kutak

A talajszerkezet miatt a kutak ásása nem könnyű feladat, s ez a múltban méginkább így volt. ezért a 20. század előtt elsősorban a közös kutak voltak használatba, melyeket két szomszéd a telek határában ásott, közvetlenül a lakóház mögött. Ezek emléke még az 1940-es években is élt, a Mózes András felmérésében 17 ilyen közös kút szerepel. A 20. század végére azonban ezek száma jelentősen lecsökkent.

A kutak jelentős része még az 1960-as években is ostoros gémeskút volt, melynek ágasa, gémje és ostora egyaránt fából készült. Az ostor egy részét viszonylag hamar láncra cserélték, majd az ágakok egy részét fémcső váltotta fel. Ezeket később úgy modernizálták, hogy a gémet dróthuzállal működő csigaemelő szerkezetre cserélték. A kerek kutak (fedéllel vagy anélkül) szintén hamar, még az 1940-es években megjelentek. Kezdetben ezek elemei is fából készültek, majd az iparosítás korában ezeket rendre fémszerkezetre cserélték. A gazdaságok egy kisebb részében pedig pompás kutak voltak.

Manapság a fából készült, díszkővel kirakott fedeles kutak vannak divatban, ezek már nem csupán gyakorlati funkciót töltenek be, hanem esztétikai és státustermelő szerepük is fontos.

A telek szerkezetének alakulása

Már a korábbi alfejezetekben is szó volt az egyes épületeknek a telken való elhelyezésének gyakorlatáról, és ezek időbeli változásáról, ezért itt inkább az egyes korszakokra jellemző nagyobb tendenciákat, ezek kiváltó okait és következményeit vesszük számba. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a gazdasági szerkezet valamint az életmód változása miként csapódik le/jelenik meg a telek elrendezésében.

1. A 19. századból, vagy az azt megelőző korszakokból erre vonatkozóan kevés adattal rendelkezünk. Ha az első és második katonai felmérés idején készült térképeket vizsgáljuk, melyek az utcahálózat mellett az egyes telkeken található nagyobb épületek elhelyezkedését is jelölik, azt láthatjuk, hogy a 18. században az útra merőleges és az azzal párhuzamos építkezés egyaránt gyakori jelenség, de a 19. századra már – a telkek felaprózódásának következtében – a házak egymás mellé sorakozva, az útra merőlegesen, a telekhatárra épültek. A település tipikusan a szalagtelkes falu képét mutatta, ahol az egyes gazdasági épületek a ház után sorba épültek, a csűrők esetében pedig az oldal- és a keresztcsűrös elrendezés egyaránt előfordult.

2. A 20. század első felére szintén ezek a viszonyok voltak jellemzőek: a nagyobb gazdasági épületek (konyha, csűr, pajta) a házak mögött sorakoznak, a kisebbek (disznóól, ereszfélék) pedig a házzal párhuzamosan, az azzal szemközti oldalon találhatóak. Az épületek sűrűn egymás mellett sorakoztak, váltakozó magassággal, építési technikával és eltérő fedéltípussal rendelkeztek, közül a szénatartó csűrők voltak a legmagasabbak, ezek határozták meg a település arculatát. Az épületegyüttesek összképe a rendezetlenség/rendszertelenség látszatát keltette.

A kerítéssel körbevett telkeken nem volt külön elkerített gazdasági udvar, ahogy a szárnyasok számára sem kerítettek el külön területet, hanem szabadon bejárták az egész udvart. A kerítés rendszerint deszkából készült, az utca felőli részen 3–4 m széles, kétféle nyíló (két *szárnyal* rendelkező) kapuval és fedeles gyalogkapuval. Ezen keresztül történ minden, a gazdaság működéséhez szükséges terű (széna,

gabona, tűzifa, tehéntrágya stb.) ki- és beszállítása. A telkek végében voltak a veteményes kertek, ahova gyakran egres- és málna- illetve ribizlibokrot, valamint gyümölcsfákat is ültettek. A házak utcára nyíló részét az utcától gyakran előkert választotta el, a ház előtt található füves részen pedig csirkéket, libákat legeltettek, melyeket rendszerint az idősebb férfiak, a ház elé ácsolt padról tartottak szemmel.²⁷⁹

3. A telkek épületeinek elrendezésében az 1960–1970-es évek hoznak változást. A kollektivizálás és a fiatal munkaerő városra történő migrációja következtében a gazdasági épületek egy része funkciótlanná vált és lebontásra került, ami enyhítette az egyes telkek esetében a zsúfoltság érzetét.

A házak frontját védő előkertek eltűntek, az országút modernizálást követően pedig – pártrendelethez – az úttól megadott távolságra virágágyásokat (*gruppok*) kerültek kialakításra,²⁸⁰ melyek jelentősen megváltoztatták az utcaképet, s melyek mind a mai napig működtetett dísznövény-használati és utcakép alakítási gyakorlatokhoz szolgáltattak előképet. Ott, ahol az úttest és a telek közt nagyobb távolság volt (elsősorban a falu központjában) a libák legeltetésének gyakorlata továbbra is fennmaradt. Sőt, néhányan a ház és a járda között található területet felásták és krumplival ültették be. Igaz, ez a gyakorlat csak néhány család esetében volt jellemző.

Az udvar elrendezése szempontjából a legnagyobb változást a gazdasági udvar megjelenése jelentette. Ezalatt azt a gyakorlatot értjük, hogy a telkek egy részét közvetlenül ott, ahol a ház és a nyári konyha véget ért kerítéssel elválasztották, ezáltal pedig fizikailag is elkülönült egymástól a gazdasági és a lakófunkció. Az első és a hátsó udvar ilyen módon történő kettéválása a gazdasági épületek elrendezésére is hatással volt, ugyanis minden olyan épületet, amely a gazdasági funkciót szolgáltatta (pl. tyúkhetrec, kas) a telek hátsó részébe költözteték. De a kerítés nemcsak elválasztó, hanem elrejthető funkcióval is rendelkezett, így próbálták eltakarni a gazdasági udvart jellemző „rendetlenséget” az udvarra belépő idegenek szeme elől.

Az első udvart a rendezettség jellemezte, virágágyásokkal és szőlőlugással. A telkeknek ez a része tehát a nyilvánosságnak szólt, ez vált a társadalmi élet és a közösséggel való érintkezés színterévé, s mint ilyen a polgárosodás jellegzetes termékeként/jeleként kell értelmeznünk. Ez a telekbeosztás ugyanakkor azt is jelezte, hogy az emberek kettős életet élnek. Egyik oldalon még továbbra is gazdálkodó életformát éltek, de már a polgári életminták fele is kacsintgattak, ezeket is megpróbálták követni, saját életterük alakításába beépíteni. Ez azonban még az polgári életmódra történő hosszú átmenet időszaka volt. Az 1970–80-as években tehát egy olyan telekrendszer alakult ki, ahol a telek első felében már megjelentek a polgári élet kültéri bútorzatai/kellékei, az udvar hátsó részben pedig még élt és virágzott az *elsüllyedt parasztkontinens*, annak számos tartozékával.

279 A01 (1944) szövegi közlése, aki számos történetet mesélt, az egykor a libákat hosszú mogyorófa bottal őrző idős emberekről.

280 Ezek egy részét aztán az 1980-as évekre gondozatlanul hagyták, fű nőtte be őket, körvonalai azonban még az 1990-es évek elején is jól kivehetőek voltak.

Az utca felőli kerítések anyaga szempontjából szintén változás történt, a deszkából készült kerítéseket kezdték lecserélni „szebb”, modernebb” és tartósabb anyagból készült vaskerítésekre. Ebben az időszakban ugyanis a vas vált a társadalmi státus kifejezésének eszközévé. A lányoknak is azzal kínálták egyik másik fiút, hogy *szép vaskerítésük van*. A vaskapuk népszerűvé válását mi sem jelzi jobban, mint az a tény, hogy az 1980-as évekre a házak több mint a fele előtt – beleértve a cigánysor módosabb házait is – vaskerítés állt. A vaskerítéssel együtt ekkor jelennek meg a fémből készült (és a kapuk mintakészletéből építkező) tornáckorlátok, a ház előtt végigfutó, vasból hegesztett szőlőlugasok, a fémvázas kukoricakasok, a csőből készült hinták és szőnyegporolók is. Ezeket a presztízstárgyakat, a ház előtt és az udvaron megjelenő „modern” bútorokat 3-4 helyi mesterember készítette, akik saját műhellyel és a vas megmunkálásához szükséges eszközökkel rendelkeztek. A kapukészítést pedig szabadidejükben végezték.²⁸¹

A gazdasági épületek közül az önálló csűr szinte teljesen eltűnt a település textúrájából, a fából készült disznólak nagyobb részét pedig téglából készült ólakra cserélték. A legnagyobb változást mégis az jelentette, hogy a motorizáció előrehaladtával a településen megjelent egy újfajta épülettípus, a garázs. Ezek a korai időszakban kezdetleges, rögtönzött épületek voltak, falak nélkül, csupán négy oszlopon álló félfedéllel, de ezek helyét lassan felváltotta a téglából épült, fémlemez borítású ajtóval ellátott, cseréppel fedett épületek. A garázsok padlóját lebetonozták, a legtöbbjükbe pedig szerelőaknát is kialakítottak.

A házak szintén néhány szerkezeti változást szenvedtek. Több két- vagy háromsztatú ház esetében az utolsó szoba/konyha elé 4x2,5 m alapterületű előszobát építettek, ott, ahol két generáció élt egy fedél alatt a ház végéhez két új helyiséget (szoba-konyhát toldottak. Ezek rendszerint 30–50 cm-rel alacsonyabbak voltak a ház többi részénél. A házak déli oldalán végigfutó tornácok egy részét beüvegezték, ezáltal egy 7–9 m hosszú és 1–1,5 m széles folyosót képezve ki. Több esetben a ház egész déli, hosszanti oldalán végigfutó, betonból öntött járdát alakítottak ki, melyet üveggel fedtek be. Ezek fedélszerkezetét fémből hegesztették, a fedélzetet fémcsőből készült oszlopok tartották, az így kialakított teraszok oldalát pedig szőlővel vagy rózsabokorral futtatták be.

Szintén ennek a korszaknak az újító megoldása volt, hogy a gémes kutak jelentős részét kerek kutak váltották fel, melyek váza szintén vasból készült.

4. Az 1989-es rendszerváltást követő időszak legnagyobb változását az akkor frissen épülő házaknak az eddigiektől (ha úgy tetszik a hagyományostól) eltérő szerkezete és telekbeosztása hozta. Mint azt már korábban is említettük, ezeknek a házaknak két szobája néz az útra, ezt követi a harmadik szoba, mely előtt előszoba található, am az út felőli szobába is külön bejárást biztosít. A konyha és a fürdőszoba pedig a ház hátsó részébe kapott helyet.

²⁸¹ A vaskerítések és a lakatos mestereknek a helyi társadalomban betöltött szerepéről és a falusi életterek modernizációjának folyamatáról lásd Gyagi 2010.

Nyugati minták hatására ezeknek a házaknak a padlasterét úgy alakították ki, hogy akár 2–3 szoba is elférjen benne, de a manzárd rész tényleges kiépítésére és használatba vételére ekkor még nem, csak a 2000-es években került sor. A hosszú és keskeny tornácok/teraszok helyét pedig a déli fekvésű, 3x4–6 m alapterületű fedett teraszok vették át.

A ház szobáinak elrendezése mellett megváltozott az udvar elrendezése is, ugyanis ezeknek a házaknak az esetében már – az esetek többségében – nem került sor a különböző gazdasági épületek (disznóól, tyúkól stb. felépítésére. Az udvart általában a telken keresztbe épített garázs zárja, olyan elrendezésben, hogy a garázsajtó és az udvarra nyíló nagykapu egy vonalba kerüljön, ezáltal biztosítva a személygépkocsi könnyebb be- és kijárását. Ugyanakkor új kerti bútorzatként szórva nyosan megjelentek a fából készült, kisebb-nagyobb pavilonok és grillező építmények. A vaskerítéseket pedig kezdik felváltani 30–50 cm magas, műkövel burkolt betonlappal rendelkező deszkakerítések.

5. A 2000-es évektől a nyugati kertvárosok villáinak formavilága köszön vissza a sároemberki lakáskultúrában is. Az új építésű házak esetében éppúgy, mint az ebben az időszakban felújított, átépített házak esetében. A beépített tetőterekben megjelennek az kovácsoltvas karfával ellátott erkélyek, a házak pedig a telek második negyedébe húzódnak háta, az utca felőli kerítés és a ház között található 10–15 méteres területen pedig fából ácsolt hintával és paddal bebútorozott virágos kerteket alakítanak ki, melynek közepén térkövel kirakott járda vezet a ház bejáratáig.

A ház mögött szintén füves udvarrész található, ahol pavilonok, vagy a gyermekek számára készült játszóházak, ugrálók, illetve nyári időszakban különböző méretű felfújható úszómedencék kapnak helyet. A garázs a korábban leírt elrendezést követik. Ebben a telekelrendezésben az udvar lerövidül és az első udvar–hátsó udvar felosztás is eltűnik. Sőt gyakorivá válik az is, hogy nem kerül sor veteményes kert kialakítására sem. Ebben kényelmi és gazdasági okok egyaránt közrejátszanak. Az átlagon felüli jövedelemmel rendelkező családok sok esetben azzal érvelnek, hogy a saját kertben megtermelt zöldség előállításának ára – a magok és a különböző szerek magas ára miatt annyiba kerül, hogy azzal a közeli piacokról és bevásárló központokból is meg lehet vásárolni a család számára szükséges zöldségmennyiséget, ráadásul ez utóbbi esetben mindig friss árut lehet beszerezni. Azok viszont, akik az elmúlt 15–20 évben költöztek be a településre – részben a magas telekárak miatt – mindössze 300–500 m² területet vásároltak, ez pedig nem is tette lehetővé veteményes kert kialakítását.

Végülis a korszak telekhasználati szokásai szempontjából a fent említettek mellett alapvetően még két nagy változást említhetünk: az első a kerítésekre vonatkozik. Ugyanis megjelennek, és igen gyorsan elterjednek a díszkövel burkolt alapra épített, kovácsoltvas kerítések, melyek szabad betekintést engednek az egyes telkekre, illetve elterjednek a dísznövényekkel, bokrokkal tarkított, vetett fűvel borított (néhány esetben öntözőberendezéssel is ellátott) udvarok. Ez a kettő együtt pedig az életmód radikális átalakulását jelzi.

Füves udvarok • Kezdjük mindjárt a fűvel bevetett udvarral. A gazdálkodó ember számára Sáromberkén talán nem is volt nagyobb szégyen, mint az, ha benőtte az udvarát a fű. A gyepes udvar ugyanis a gazda erejének meggyengülését, vagy – még rosszabb – a gazda elzüllését jelentette. Az átok egyik legsúlyosabb formája is valahogy így hangzott: *Adja az Isten, hogy nője be a fű az udvarodat!* Vagy a generációk közötti konfliktusok esetében „*Akkor lássátok majd meg, ha én már nem leszek, amikor benővi a fű az udvart*”. Ennél nagyobb sértést az 1989-es rendszerváltás előtt sáromberki gazda el sem tudott volna képzelni. Ma viszont ezek a szavak értelmezhetetlenek a sáromberki fiatalabbgeneráció számára, mélyebb, szimbolikus jelentésüket szinte senki nem tudja.

De mit is jelentet egykor a füves udvar?

A gazdálkodó falu egyik ismérve a poros út és a kopár udvar. Ott ahol naponta többször is szekérral megfordulnak az udvaron, ahol több tucat majorság kapirgál naphosszat, ott a fű igen ritkán szokott megfoganni. Ebben a világban a befüvesedett udvar a gazdasági és a fizikai erő hanyatlásának, a pusztulásnak a legszembeötlőbb jele, tehát kerülendő. Még az 1970-es évektől gyakorivá váló első udvaron is csak a virágos kert jelenik meg, de az udvart kavicssal szórják meg, így védekezve a sár ellen. Az első udvar ugyanis csupán el van kerítve, le van választva a gazdasági udvarról, de azon át lehet bejutni oda.

Ezzel szemben a 2000-es évek közepétől, Sáromberke a nagyváros (Marosvásárhely) vonzáskörzetének részeként²⁸² mindinkább a lakófunkcióval rendelkező kertvárosokat kezdik utánozni, és itt a füves udvar egészen mást jelent. A jólét szimbóluma. A családfő reprezentatív/demonstratív háztáji munkája pedig hétvégeként a fűnyírás.

Az udvart belepő fű, mint szimbólum tehát fél évszázad alatt a visszájára fordult.²⁸³

A kovácsoltvas kerítés • Ez szerkezetéből adódóan szabad bepillantást enged a telekre, s mint ilyen szintén elsősorban reprezentációs funkcióval rendelkezik. Ennek a kerítésnek már nem az elzáró/elrejtő, hanem a hivalkodó funkciója a legfontosabb. Ilyen kerítése a 'gazdag' embereknek van, és ezt a gazdagságot meg is kell mutatni. Mit érne a nagy ház, a fűvel bevetett, dísznövényekkel beültetett, rendezett udvar, rajta hintával, pavilonnal, ha azt a szomszédok nem láthatják?

282 A település a Marosvásárhely körül kialakított nagyvárosi övezet részét képezi, mely 2005-ben Marosvásárhely és a körülötte lévő 13 önkormányzat (Nyárádtő várost, valamint Ákosfalva, Dózsa György, Jedd, Kerelószentpál, Koronka, Maroskeresztúr, Marosszentkirály, Marosszentgyörgy, Mezőpanit, Mezőcsávás, Nagyernye és Nyárádkarácson községek) társulása révén jött létre. Bővebben lásd <http://www.tgmures-metropolitan.ro/hu> (letöltve: 2016. jún. 15.).

283 A szimbólumok eme önmaguk ellentétébe fordulása nem partikuláris eset. Marosvásárhelyt közel egy fél évszázadon át a virágok városának nevezték, és ezt a címet magyar és a románlakosság egyaránt büszkén viselte. A 2000 óta a város élén regnáló román polgármester egyik választási kampányában a virágok városa címet felhasználva alakította ki kampányszlogenét (a polgármester családneve ugyanis magyarul virágot jelent), és azóta a virágok városa új értelmet nyert a magyar választópolgárok számára: 'a Virág elvtárs városa.' Az, ami korábban pozitív töltettel bírt, az most negatív jelentéssel telítődött.

A lakókörnyezet átalakulása: szagok és hangok

A falut, mint helyszínt nemcsak a változó társadalmi/kulturális környezet, az átalakuló gazdasági szerkezet és a modernizáció nyomait magán viselő épített környezet határozza meg. A szagok és a hangok legalább ennyire sajátjai egy kultúrának, s a gazdasági szerkezetben, vagy az épített környezetben lezajlott változások hatással vannak rájuk. A szagok vagy a hangok története a gazdasági és kulturális élet alakulásának történetével szoros kapcsolatban van, annak hű lenyomatát adja.

A szagok • A szagok a hagyományos falusi (paraszti) környezetben igen sokfélék és intenzívek. Az állattartással együtt járnak az egyes fajták (juhféle, szarvasmarhák, lófélék stb.) jellegzetes szagának kulturális feldolgozása, elfogadása. Ezekhez a szagokhoz való viszonyt leginkább abban lehet a legjobban megragadni, ahogy azok forrásával bánnak. Már korábban is említettük, hogy a 20. század első felében a gazda ideje legnagyobb részét az istállóban és az istálló körül töltötte, ismerőseit is itt fogadta. Ez pedig jelzi azt is, hogy az istállószagot a közösség elfogadta, természetesnek tartotta. Az, hogy a trágyadomb rendszerint az istállóhoz közel – a lakóház és az istálló között, vagy az istállóval átellenben – volt, vagyis látható helyen. Az istállóból a trágyalé rendszerint az istálló előtt kialakított, lebetonozott tárolóba folyt, melyet rendszeresen (hetente, kéthetente) ki kellett üríteni,²⁸⁴ ami a szagok intenzív jelenlétével járt együtt. Mondhatni a szag alapján is meg lehetett állapítani, hogy melyik gazda mikor takarítja az istállóját. A disznóólak körül szintén jellegzetes szag uralkodott. A csorda útját úgyszintén az erős szag – és a tehének után maradt ürülék – alapján is azonosítani lehetett. Mindez még az 1990-es években is általános és elfogadott volt, de már a rendszerváltást megelőzően elkezdődött a szagok minél hatékonyabb izolálására való törekvés. Ezekhez az első lépést a disznóólak modernizálása (tégltől készült ólak megjelenése), valamint a gazdasági udvar elkerítése jelentette.

Az utóbbi évtizedben azonban ezeknek a szagoknak a kezelése körül mindinkább konfliktusok alakulnak ki az állattartók és a többi lakosok között. A csordát hazafelé hajtó gazdákra gyakran rászólnak, szóvá teszik, ha állatuk túl közel megy egy-egy ház kerítéséhez, vagy ha ürüléket hagy maga után. Az állattartással foglalkozó gazdák szomszédjai gyakran panaszkodnak a szagokra, sőt olyan esetre is sor került, amikor a helyi tanácshoz, illetve a közegészségügyi hivatalhoz fordultak panasszal. Az állattartással járó szagokhoz a közösségben a rendetlen, rest és igénytelen képzelet kezd hozzátapadni.

Az állattartáshoz ugyanakkor más – ha úgy tetszik kellemesebb – szagok is társulnak. Kaszálás és szénacsinálás idején friss szénaillat lengi be a határt és az istállók környékét. Ez pedig – legalábbis a médiában – nosztalgiai kelt, s mint az ipartól érintetlen, természetes táj és egészséges környezet szimbóluma kezd felértékelődni.

²⁸⁴ Ez annyiból állt, hogy egy hosszabb botra erősített vederrel az összegyűlt trágyalevet az aknából kimérték és a trágyadombra öntötték.

A fűtés és a füst története szintén sajátosan alakult az elmúlt század során. A szalmás tehéntrágyával és az állatok által kirágott kukoricaszárral való tüzelés intenzív szagokkal járt, melyet a fára való áttérés szorított ki a házak falai közül. Főleg tél idején, mikor minden lakás kéménye füstölt ez a szag határozta meg a falu levegőjét. Az 1990-es évek derekán – a gázzal való tüzelésre történő áttérés következtében ez a szag eltűnt a település teréből és a házak falai közül. A 2000-es évek végén viszont – a fűszárazanyag megjelenésével – ez a típusú szag visszatért, sőt erőteljesebbé vált a fűszárazanyaggal rendelkező házak környékén. Ez a füst viszont már – bármennyire kellemetlen is – a komfort jele, ezért kisebb mértékben tapadnak negatív jelentések hozzá.

Sáromberkén kora tavasszal és késő ősszel kerül sor a kertek a szántók és a rétek takarítására, ilyenkor a kertben a leszáradt növényzárakat összegyűjtik és elégetik, a réteken a száraz fűcsomókat, vagy a nádas részeket égetik fel, hogy a fű kiújuljon. A szántókon pedig a tarlót égetik le, hogy a szántást megkönnyítsék. Mindez sajátos szagokkal, pernyeillattal jár. A rétek és a szántók felégetését azonban a 2000-es évek óta törvény tiltja, a kertekben pedig kezdenek egyre többen rátérni a gyomnövények komposztálására (ugyanis egy Európai Unió program keretében a településen komposztáló ládákat osztottak szét). Ezek a szagok tehát mondhatni lassan visszaszorulnak, de nem szűnnek meg.

A frissen tapasztott ház illatára már az idősebb generáció is alig emlékszik. Mózes András – gyermekkorának karácsonyaira visszaemlékezve – erről a következőket írja: „*Kinn pilinkált a hó. Benn: nagy szaggal főtt a töltelékes káposzta. Mi hármán – a nálam három évvel nagyobb nővérem, Zsuzsa, meg a kukoricaszedő kosárban szenderegő kisöcsém, István – a kanapén várjuk, hogy legyen vége valahára a karácsony előtti nagytakarításnak. Már az utolsó simításokat végzi anyám, jóféle tehéntrágyával összedagasztott agyagpéppel, s amíg fővénnyel be nem hinti, semmiképp sem szállhatunk le a kanapéről, mert beléragadunk a kenőcsbe.*” (Mózes é. n. II.: 53.)

A néhány évvel későbbi karácsonyról pedig így ír: „*Magam, nem viselt dolgaim, s tanulási végcélom, hanem talán szerény körülményeink, s különösen az **ünnepi szag** miatt pirultam, s tudattam, hogy paptanár szeretnék lenni [...].*”

„*Még el sem mentek, vendégeink, máris megfogadtam, hogyha nagyobb leszek, éppen ilyen szívesen, de mégis egészen más körülmények között fogadjuk a légátust.*” [Kiemelés tőlem – V.A.] (Mózes é. n. II.: 55.)

Az „ünnepi szag” miatt történő pironkodás a lakáskörülmények és a velük kapcsolatos attitűdök változását jelzi. Ezeket a sorokat a szerző ugyanis az 1970-es években vetette papírra, amikor már ritkaság számba ment a házakban a tapasztott padló. Ennek illatát a frissen meszelt falból áradó mész illata váltotta fel. Ma a festékeknek egészen más generációja van használatban, s ehhez egészen más szagok is társulnak. Ugyanakkor a lakásbelsőben uralkodó szagokat légfrissítőkkel, füstölőkkel manipulálják.

A fenti idézetek ugyanakkor egy másik szagforrásra/szagtípusra is felhívják a figyelmet: a töltelékes káposzta illatára. A főzés ugyanis szintén szagokkal jár együtt,

s ez olykor nemcsak a házban, hanem akár a ház környékén is érezhető volt. Tudni lehetett, ha valahol rántott hús, vagy olajban sült bundás kenyér készül. Napjainkban ezeket a szagokat szintén igyekeznek manipulálni. A konyhák nagy részében szagelszívó rendszereket szereltek be, így próbálnak a kellemetlen szagoktól megszabadulni.

A szagoknak is megvan tehát a maguk története. Egyes szagok végleg, mások csak egy időre tűntek el, szorultak vissza az egyes gazdaságok, illetve a falu életéből. A visszatérések funkcióváltást és eltérő attitűdöket aktivizálnak.

A hangok • A gazdálkodáshoz kapcsolódó hangokról, zörejekről Oláh Sándor közölt még 1986-ban a TETT hasábjain egy rövidebb lélegzetvételű írást (Oláh 1986: 26–29),²⁸⁵ melyben kifejti, hogy az egyes létezőkhez sajátos hangok társulnak, s ezek dekódolását a kívülről, ebben a térben idegen ember csak részlegesen tudja elvégezni, mert a hangokhoz nem tapadnak tapasztalatok. Ezért a kívülről (városi) ember számára akár bosszantóak is lehetnek ezek a hangok. Ezzel ellentétben az, aki „otthon van” ebben a környezetben, nemcsak megéri, de reagál is ezekre a zajokra (Oláh 1986: 26–29). A visító malacoknak el kell készíteni a moslékot, ha a majorság „kárál” szemet kell dobni nekik, ha az állatok bögnék enni vagy inni kell adni nekik. A jó gazda, ha éjszaka meghallja, hogy az állatok „döngetnek” felkel és megnézi, hogy nincs-e valami baj. Ha a baromfik megriadnak, vércse vagy róka, esetleg kóbor kutya jelenlététől kell tartani, ezért a gazdasszony a baromfik közé siet. A kutya ugatására úgyszintén kinéznek. A gazdasági udvarból kiszüremelő zajok, hangok tehát egyrészt az időt, a munka rendjét tagolják, másrészt meg valamilyen közelgő veszélyre figyelmeztetnek.

Az idő tagolását korszakokonként más és más hangok végzik. A hagyományos paraszti társadalomban az állatok hangja mellett – például hajnali kakaskukorékolás – a déli és az esti harangszó tagolja az időt. Az iparosodást követően viszont már a gyár kürtje jelezte, hogy 6 óra van. A marosvásárhelyi Simó Géza nevét viselő bútorgyár hangja Sáromberkéig elhallatszott, és egészen az 1990-es évek elejéig ez volt a falusi gazdák *cseregőórája*. Ugyanakkor a menetrend szerint közlekedő vonatok hangja jelezte az időt. Ezeket pedig csak az tudta helyesen „olvasni”, aki belenevelődött ezeknek a hangoknak a világába, tapasztalatai voltak a hangokat és forrásait illetően, egyszóval volt viszonyítási alapjuk.

A kakukkos és a csengő órák már a 20. század elején megjelentek az otthonokban, s az ingázó munkások számára ezek jelezték a reggelt. A rendszerváltás után pedig nagy számban jelentek meg az elektromos csengőórák is. Napjainkban pedig elsősorban az okos telefonok ébresztik a munkába induló embereket.

A munkavégzéssel szintén különböző hangok járnak együtt. Az állatok terelését különböző kiáltások kísérték/segítették. A csorda hazatérésének idejét a pásztor ostorcsattogása jelezte/kísérte. A kaszáláshoz és a kapáláshoz a kaszaverés/kapaverés kelepelő hangja társul. A favágáshoz a fűrész és a fejsze hangja. A motorizáció kö-

285 Újraforduló: Gagyai szerk. 1999: 29–40.

vetkeztében ezeket a kaszagép és a traktor zúgása, illetve a *cirkula* és a láncfűrész hangja váltotta fel.

Az életmód változásával nemcsak más munkakörök jelentek meg a településen, hanem új hangok is megjelentek. Ilyen például az autók zaja, vagy a fűnyíró gépek zúgása. Ezek már nem a hagyományos gazdálkodó falu, hanem az iparosodott és urbanizálódott falu hangjai.

A vidéki/falusi élethez sajátos éjszakai hangok is társulnak. A települést számos vizes élőhely vette körül, ezért az éjszaka csendjét a békák brekegése és szúnyogok cirpélése törte meg. A 20. század végén azonban a településen áthaladó gépkocsiforgalom rohamosan nőni kezdett, ami nemcsak nappal, de éjszaka is komoly zajforrást jelent, elsősorban az országút mentén található házak esetében. Manapság ez a zajszint annyira erős, hogy az összes többi hangot elnyomja.

A 20. század második felében jelentek meg a településen a szabadidő, a szórakozás hangjai. A magnók és kazettofonok elterjedését követően gyakorivá vált, hogy a fiatalság nyitott ablakkal és a maximumra feltekert hangerővel hallgatta az éppen divatos zeneszámokat, slágereket. Ma pedig az vált gyakorivá, hogy a fiatalok kezében található okos telefonokról megy a kihangosított zene.

A közérdekű híreket szintén egyezményes hangok révén, vagy azok kíséretében adnak/adtak hírül a településen. A harangszó nemcsak a delet jelzi, vagy a híveket az istentiszteletre/misére hívja, hanem attól függően, hogy hogyan harangoznak (*szaggatnak*, vagy *félre verik* a harangot jelezhet halálesetet vagy tűzvészt), sőt attól függően, hogy *kicsivel*, vagy *naggyal* kezdik a harangszót utalhat arra, hogy női vagy férfi halott van a településen. A gyűlések, tyúkoltás, az utca takarításának hírért pedig kürtszóval kísérve adják tudtul (*kikürtölik*). A kommunizmus idején a mozifilm vetítésének idejét hangosbemondóval adták hírül, a 2000-es években pedig a politikai pártok népszerűsítették jelöltjeiket és buzdítottak szavazásra ugyanezzel a technikával. Napjainkban a fagyaltos autó sajátos zeneszóval adja hírül, hogy a településre érkezett.

A sort természetesen még lehetne folytatni, de a fent felsorolt példákból is jól érzékelhető, hogy a földműves társadalomban, a falun lakó, de ipari munkásként dolgozók, illetve a kertvárosi lakótelepek életvitelét követők világában eltérő hangok uralkodnak.

Összegzés: a gazdálkodó gyári munkásoktól az urbanizálódó parasztokig

A településen, akár csak a nagyobb városok agglomerációs övezetében, a fontosabb útvonalak mentén található falvak nagyrészében, a 21. század elejére egy igen szokatlan helyzet alakult ki. Egyrészt látványosan visszaszorult az agrárszektorban permanensen vagy szezonálisan, illetve fő- vagy másodállásban dolgozók száma. A lakosság nagyobb része a földjeit bérbe adta egy-egy helyi agráripari vállalkozónak. Ezzel párhuzamosan értelemszerűen nagy, összefüggő parcellák alakultak ki, jószerével eltűnt a dekollektivizációt követő évtizedekre jellemző szalagtelkes, mozaikszerű kultúrtáj.

Ami az egyes gazdaságok épületegyüttesét, a telkek elrendezését illeti, szintén beszélhetünk változásokról. Egyrészt a gazdasági épületek jelentős része használaton kívül rekedt, vagy megváltoztatta funkcióját. A lakosság első lépésben a nagyállat tartásról (szarvasmarha, ló) mondott le, s ennek következtében a telkeken található istállók és csűrők egy része lebontásra került, másik részüket disznóóllá, nyári konyhává, garázzsá, kazánházzá stb. alakították át. A következő lépésben, elsősorban a fiatalabb, vezetői vagy középvezetői állást betöltő családok, az eladásra, majd ezt követően a saját célra történő sertésenyésztés szűnt meg, legalábbis a lakosság egy igen jelentős részénél. Utolsó lépésben a majorságtartás szorult vissza. Illetve ott, ahol megmaradt szintén jelentősen átalakult. A kotlóültetés gyakorlata kiveszett, a napos, hetes csirkét ehelyett a közeli városban, vagy a környéken működő tyúkfarmokon szerzik be, rendszerint a már néhány hetes csirkéket vásárolják. Ezeket a szezon végére le is vágják, csupán néhány (5–10) *tojót* tartanak meg egész éven át, azt is zárt helyen, vagy külön elkerített udvarrészen.

A lakosság egy kisebbségbe szorult része számára azonban a mezőgazdaság és az állattartás továbbra is az egyetlen jövedelemforrás és az életfenntartás alapjául szolgál. Mivel ezek a családok nem a települések határában, a lakóövezettől távol eső tanyákon, hanem a többi telek közé ékelődve élnek, a mezőgazdasággal együtt járó, az állattartásra szakosodott településekre jellemző szagok és falukép valamilyen mértékben (de mindenképpen nagyobb arányban, mint azt az agrárszektorban dolgozók aránya sugallaná) továbbra is meghatározó marad. A településeken – egyrészt a telekárak miatt, másrészt meg azért, mert a kommunizmus korszakában alig 2,5 áras telkeket bocsátottak a családok rendelkezésére – a mezőgazdálkodásból élő családok gépparkja gyakorlatilag a ház előtti közterületen, sok esetben a saját telek hosszánál is szélesebb sávban van felsorakoztatva, és ez a látvány mindenképpen sokban hozzájárul ahhoz, hogy ezek a települések kinézetre nem hasonlítanak a nyugati kertvárosokhoz, kertes lakóövezetekhez. Emellett a mezőgazdaságból élő családok udvarán és közvetlen környékén látványosan jelen vannak a gazdálkodás melléktermékei: állati ürülék, trágyadomb, trágyalé, a takarmányszállí-

tása során képződő szemét, széna és szalmaszakaszok, gabonátárolók, kasok, stb. Emellett a mezőgazdálkodás jellegzetes zajai is folyamatosan „szennyezik” a települések nyugalmát (igaz az újabb házak riasztóberendezéseinek hangja hasonló módon hat a hagyományos értékrend képviselőire). Nyáron, a csorda behajtása során rendszeresen tehéntrágyával telik meg az utca stb. A két mentalitás egymás mellett élése tehát nem konfliktusmentes, de megfér egymás mellett. Éppen ez hozza létre a tarka összképet.

A helyi közintézmények és gazdasági egységek az 1945-ös államosítást követően még hosszú ideig a korábban Telekiek által épített, illetve a közadakozásból, vagy a Teleki család támogatásával a református egyház vagy a különböző szövetkezeti társulások által épített infrastruktúrát használta és használja bizonyos értelemben mind a mai napig, bár az elmúlt évtized során ezek rendre komoly arculat-felújításon és szerkezeti átalakításon estek át. Ennek ellenére a közintézmények szintjén is sajátos ambivalens helyzet tetten érhető. Közösségi és közművelődési színterek és infrastruktúra van a településen, de működő intézmények viszont már alig. A települést intézményi ellátottság szempontjából egy kettősség jellemzi: az épületek esetében egy folyamatosan javuló tendenciával számolhatunk, amihez viszont az épületeknek otthont adó intézmények leépülése társul. A település infrastrukturális ellátottságátáról ugyanez mondható el: míg a gáz- és villamosenergia-ellátás, a telefon, a műholdas vagy kábeles tévé és internet, valamint a hulladékgyűjtés kérdése a településen megoldottnak mondható, addig az ivóvíz- és közcsatorna-hálózat, a szennyvíztisztítás még jelentős fejlesztéseket igényel.

A társadalmi-lakókörnyezeti jellemzőket nagyban meghatározza az itt élő lakosság, és a rá jellemző habitusok. Az előregedő vagy az alacsony mobilitási képességgel rendelkező lakosság esetében ugyanis az épületállomány előregedése és leépülése is jellemző. Anyagi okai vannak ugyanis annak, hogy az 1950-es évek épületei még nem kerültek nagy számban lebontásra, jelentős átalakításra. A magasabb státusú és jelentősebb gazdasági erővel bíró lakosság jelenléte viszont kedvez a település arculatának alakulásának.

A falukép átalakulása • A 20. század elején Zoltáni Pál helyi református lelkipásztor még azt írja, hogy a falu „mint a gyöngyszem – minden oldalról egyformának és egységesnek látszott” (Zoltáni 1918: 319). Ez az egységesség nemcsak azt jelentette, hogy a helyi közösségben még azonos értékrend és általánosan elfogadott erkölcsi szabályok uralkodtak, valamint azt, hogy a közösségben korlátozott számú, kollektíve elfogadott életpálya modellek voltak érvényben. Az egyes családok nemcsak nagyon hasonló anyagi és lakhatási körülmények között éltek, de nagyjából azonos gazdasági és kulturális aspirációkkal is rendelkeztek. A falu a 20. század közepéig alapvetően önellátásra termelő, agrártípusú település maradt, ahol az értelmiségiek, illetve egy-két köztisztviselő kivételével a település lakóinak elsődleges jövedelemforrása a mezőgazdaságból és az állattartásból származott. De még a meghatározott havi juttatásokkal rendelkező lelkész, tanító vagy hivatalnok is gazdálkodott: állatokat tartott és művelte saját földterületét. Az iparban vagy a szolgál-

tató szektorban dolgozók szintén rendelkeztek földterülettel, és tartottak állatokat. Ugyanakkor ez az egységes a faluképben is kifejeződésre jutott.

Nem azt akarjuk ezzel sugallni, hogy a helyi társadalom nem lett volna befelé tagolt, és hogy ezt a belső hierarchiát nem tartották volna számon a helyi közösségekben. A társadalmi hierarchián alapuló templomi ülésrend például egészen az 1950-es évek végéig működött, s nyomaiban még azt követően is fennmaradt, hogy a lelkipásztor – éppen a családok szerinti ülésrend felszámolása végett – a szószék elmozdításával átrendezte a padok elhelyezkedését a templomtérben. Mindössze arra akarom felhívni a figyelmet, hogy ebben az időszakban a sáromberki társadalom esetében a belső tagoltságnak a földtulajdon nagyságát leszámítva inkább csak szimbolikus kifejezői voltak, de ami az életkörülményeket, a lakásviszonyokat és használt tárgykészletet illeti nem voltak igazán számottevő különbségek.

A mai falu képe viszont olyan, mint amilyenek Mandics György és M. Veress Zsuzsanna a Vasvilágok című művében az egyik bolygót leírja, ahol (mivel mindent létre lehet hozni a képzelet erejével) a különböző és egymástól távol eső éghajlati övhöz tartozó növény és állatvilág illetve életmodellek egymás tőzsomszédságában jelenik meg. Vagyis – a településre átfordítva – a hagyományos (a '40-es éveket idéző) parasztporta, a kommunista kockaház, a mediterrán hangulatot vagy a magashegyvidékre jellemző villák hangulatát idéző épülettípusok, a kertvárosok és a gazdálkodó parasztfalvakéra jellemző térstruktúrák egymás mellett, egymással keveredve vannak jelen, anélkül, hogy komolyabb konfliktusba kerülnének egymással. A 21. századi szuburbán övezetben lévő erdélyi falura tehát leginkább a tarkaság és a világok keveredése jellemző.

A lakóházak homlokzatai és a telek elrendezése mellett a középületek, az infrastruktúra és az ipari létesítmények is hatással vannak a faluképre, meghatározzák azt. A középületek és környezetük az 1980-as évek végére fokozatosan leépültek, melyet az 1990-es években nem sikerült hathatósan korrigálni/javítani. Az elmúlt fél évtized alatt azonban ezeket az épületeket rendre felújították, az infrastruktúrájukat modernizálták és bővítették. Az ipari és agráripari létesítmények épületei az elmúlt negyedszázadban szintén leépültek, egy részüket teljesen elbontották, másik részük funkcionális változáson ment át: átalakításra, „újrahasznosításra” került. A kereskedelmi egységek (korcsma, vegyesbolt) egy része – amelyek az 1990-es évek elején indultak – időközben lepusztultak, infrastruktúrájuk elavult, homlokzatuk megkopott, az újabb alapításúak ezzel szemben arculat és infrastruktúra szempontjából is igyekeznek a városi kereskedelmi egységek szintjét hozni. A (köz)egészségügyi egységek (fogorvosi rendelő, gyógyszertár, orvosi rendelő) épületeit szintén modernizálták az elmúlt évtizedben.

Mindent összevetve megállapítható, hogy a település morfológia és struktúra szempontjából még ma is tükrözi az egykori agrár jelleget, az agrártermelésre berendezkedett lakosság hajdani életterét, de fokozatosan kezd felvenni egy városias külsőt, illetve a lakosság túlnyomó része már városias életminták szerint él ezekben a terekben. A mai térstruktúrát vizsgálva a lassú átmenet olyan lenyomata ér-

hető tetten, melyben jól nyomon követhetők az elmúlt évszázad változásainak sajátosságai.

A változások korszakai • Az 1940-es évek közepén, a II. világháborúnak köszönhetően enyhe visszaesés volt érzékelhető, mely elsősorban a településen áthaladó orosz hadsereg rekvirálásainak illetve a településről elmenekült lakosságot ért ilyen irányú veszteségeknek volt betudható. Az évtized végére azonban az állatállomány ismét szaporodott. Újabb visszaesés a térség központjának, Marosvásárhelynek az iparosítása következtében történt meg. Ekkor ugyanis több család felhagyott az állattenyésztéssel, de legalábbis csökkentette szarvasmarha állományának számát és ipari munkát vállalt. Azonban ez a visszaesés is rövid idejűnek mondható, ugyanis a kollektivizálást követően a település állatállománya ismét gyarapodott. A korszak végére mintegy 10000 szarvasmarhát tartottak számon a településen, melyből megközelítőleg 200 az egyéni gazdaságokban volt fellelhető.

Az 1990-es években, a gyárak bezárása miatt megnövekedett munkanélküliségi ráta miatt a mezőgazdaságba való menekülés, mint alternatív megélhetési modell volt jelen a településen. Számos egykori munkáscsalád kezdett állattartással (fejős tehének és bikaborjúk, illetve hízók tartásával) foglalkozni, a tej, illetve a növendék állatok eladásból fedezni a háztartás kiadásait.

Újabb átrendeződésre a 21. század első évtizedének végére került sor. Ekkor nemcsak a szarvasmarha-állomány esett vissza, hanem az épületállomány terén is változások következtek be, az egykori gazdasági épületeknek nagyjából a 25%-a eltűnt, a településképet pedig a nem mezőgazdasági munkára berendezkedett gazdaságok váltak dominánssá.

A változást kiváltó, felgyorsító, lassító és visszavető tényezők egyszerre érték külső és belső hatásként a települést. A legelőhasználat és a földtulajdon/földhasználat alakulását elsősorban közép-kelet-európai folyamatok (jobbágyfelszabadítás–kollektivizáció–dekollektivizáció) hatása mentén alakult. A 20. század derekán bevezetett kvótarendszer, 1989 után a piac liberalizálódása²⁸⁶ és a földalapú, illetve egyéb mezőgazdasági támogatások²⁸⁷ rendszerének kiépülése alakította, gyorsította vagy lassította az átalakulást. Ugyanakkor belső tényezők, a legelő magántulajdonba jutása, agráripari vállalkozó megjelenése, a generációváltás²⁸⁸ is hatással voltak rája.

A közlekedés és a közlekedés infrastruktúrájának fejlődése szintén hatással volt a változások gyorsaságára és az azokat kiváltó tényezőkre. A közlekedés fejlődése ugyanis közelebb hozta a világot a faluhoz.

286 Az állatok piaci árának ingadozása mindig hatással volt az állatállomány növekedésre/csökkenésre, illetve a gazdasági stratégiák alkalmazására is.

287 A támogatások szintén hatottak a termelési eszközök és a terméktípusok megválasztására. A 20. század első felében a cukorrépa termelés annak magas árja miatt vált dominánssá, ezt az 1990-es évek elején a dohánytermesztés váltotta fel. A tej és az állatok után járó támogatások növekedése és csökkenés/vagy feltételeinek szigorítása szintén kihatott a tejtermelésre és az állattenyésztésre.

288 Időközben felnőtt egy olyan generáció, amely már nem a mezőgazdasági munkák végzése mentén szocializálódott.

Fogyasztói magatartások • A sáromberki helyi társadalmat szinte a 20. század végéig az önellátásra való termelés által meghatározott mentalitás jellemezte. Még azokat is, akiknek anyagi helyzete megengedte volna a piacról való élest. A 21. század elején azonban már egyre több család hagy fel saját gazdaság vezetésével, a tehén után a disznó és a baromfitartásról is lemondanak, többen a telekhez tartozó kertekben termesztett zöldség gondolatát is elvetik, legalábbis az erre a célra használt terület egyre jobban összeszűkül. Az ilyen háztartások vagy a faluból vásárolnak disznót, vagy a nagy bevásárló központokat látogatják. Az élelmiszerkiadások a rendszerváltást követően egyre nagyobb arányát képezik a családi költségeknek.

Ennek okát abban láthatjuk, hogy a kommunizmus idején az élelmiszerek jelentős részéhez a falusi lakosság hozzáférése korlátozott volt. A kenyeret jegyre, „városi bulletinre” adták. A hentesáru ellátás akadozott, bizonytalan volt az érkezésének ideje és óriási sorokat kellett kiállni érte. Az 1989-es rendszerváltást követően az üzletek kínálata kibővült ugyan, de a falu táplálkozási szokásai lassan változtak. A háztáji gazdaság termelte meg továbbra is az élelemszükséglet jelentős részét. Ennek a fogyasztói gyakorlatnak a továbbélésének anyagi okai is vannak: a falusi lakosság jelentős része továbbra is azt tartotta, hogy „az ember a legkönnyebben a hasán spórolhat”. Ezt a fogyasztói magatartást számos normatív funkcióval rendelkező íratlan szabály alakította. A disznót csak télen, karácsony tájékán vágták le, a kolbászt csak akkor kezdték meg, amikor „megszólalt a rigó” (azaz csak tavasszal), húst elsősorban vasárnap és ünnepnapokon fogyasztottak. A kemény fizikai munka és a mezei munkák idején többnyire szalonnát fogyasztottak. Ezzel szemben az 1990-es évektől rendszeressé vált az évi két, sőt több alkalommal történő disznóölés is, ugyanakkor gyakorlattá vált, hogy a napszámosoknak is üzletből származó ételeket (felvágottat) és kávéat kellett felszolgálni.

A nyugati életminták elterjedése, a falu–város migráció irányának megváltozása tehát ezen a téren is változásokat eredményezett. Egyre gyakoribb, hogy a falusi háztáji gazdaságot, sőt a veteményeskert fenntartását is feladják. A 2000-es évek második felétől egyre több család hagyott fel a gazdálkodó életformával, a ló- és szarvasmarhatartás után a disznó- és a baromfitartásról is egyre többen lemondanak. Az ilyen háztartásokban a szomszédoktól, ismerősöktől vásárolnak disznót, vagy a nagy bevásárlóközpontokból szerzik be a családi fogyasztásra szükséges húsmennyiséget. Ebből következően az élelmiszerkiadások a rendszerváltást követően egyre nagyobb arányát képezik a családi költségeknek.

A modern lokális értelmezése • Az 1950-es évek végétől a szociográfiában egy jelentős szemléletváltásra kerül sor. A maradi, műveletlen, babonák béklyójában tengődő falu eltűnéséről és a műveltség meghonosodásáról adnak hírt ezek az írások. A művelődés terén lezajlott irányított forradalom természetesen gazdasági forradalommal (modernizáció) társul, sok szó esik az aszfaltozott utakról, a motorbiciklikről, villanyhálózatról, gyári bútorokról, az iparosítás eredményeiről is, de mégis leginkább a művelődés terén végbement változásokat hangsúlyozzák legin-

kább. Ezeket a változásokat a hatalom termeli és irányítja, kulcsszavai: az atomkor-szak, közös, saját maga számára.

Ezzel szemben a 20. század utolsó éveiben elindult modernizációs folyamatok a társadalom szerkezetére másként hatottak. A változások motorjává egyre inkább a magánszemélyek (vállalkozók) kezdeményező törekvései váltak. Egyéni ízlések és vágyak alakították át a falu világát. Ezeket a vágyakat már nyugati minták sugalmazták, de a helyi keretekhez igazodva (a lokális világban adott feltételekhez adaptálva) azaz bizonyos szempontból mégiscsak a lokális társadalom kollektív elképzeléseit testesítették meg. Ennek a változásnak a kulcsszavai: modern, nyugati, demokratikus.

A korszerűség kérdése • A 20. század során korszakonként más-más számított korszerűnek. Az 1940-es években a vaseke, lóka és a cséplőgép, illetve a cseréppel fedett téglaház és istálló számított annak, ezzel volt mérhető a helyi társadalom és gazdaság modernizációja. A kommunizmus időszakában – főleg a sikeres 1960–70-es években – a traktorizáció, a motorizáció a villany bevezetése folytán a gépesített gazdálkodás és az árammal működő háztartási eszközök használata, a fürdőszoba illetve a vaskerítés számított korszerűnek. A 20. század végén viszont a földgázzal történő fűtés, a „rendezett” lakókörnyezet, a gazdasági épületek és a mezőgazdasági tevékenységek hiánya – azaz a kertvárosi környezet tereinek bútorzatai (hinta, pavilon, grillező, vetett füvel és dísznövényekkel borított udvar stb.), illetve a szabadidős tevékenységek megszorodása számított annak.

Ezek mentén történt meg a közösség énképének kialakítása, mitologikus áthangolása (lásd Hankiss 1980), s ezek mentén hasonlította össze magát a közösség a környező településekkel és látta/láttatta magát azokkal szemben „modernnek” és „korszerűnek”.²⁸⁹

Jó gazda • Egy településen mindig voltak rossz gazdák. Honnan tudjuk ezt? Hogy a többi gazda ezt mondja, így határolja el magát azoktól, akik más normák és más erkölcsök szerint élnek, mert ezt választják, vagy, mert másként nem tehetnek. A rossz gazda tehát a szociális érzékenység és empátia hiányának nyelvi kifejeződése. Valamikor a rossz gazda az volt, akinek az udvarát benőtte a fű, akinek nem volt vaskapuja, vagy kas az udvarán. Ma akár az is rossz gazdának számít, aki 5–10 állattal rendelkezik, és 10 hektáron gazdálkodik, csak ez teljesen más értékrend felől számít annak. Rossz gazda, mert udvara rendezetlen, mert nem képes lépést tartani a modern korrallal, egy olyan életmodellhez ragaszkodik, ami – a közösségi elképzelés szerint – már nem számít sem kifizetődőnek, sem élhetőnek.

---

289 A szomszédos települések közül elsősorban Marossárpatakkal és Nagyernyével rivalizál(t) a közösség. Az általánosan elfogadott sztereotípiák szerint a marossárpatakiak „a vízen túl vannak”, „a Maros és száz év választ el minket,” míg a nagyernyeiek „cájk (cájg) nadrágosak”, illetve „cowboyok, akik egész nap a szekéren ülnek”.

Széteső horizontok • A szocialista átalakulás közelebb hozta a világot a faluhoz. Minden kulturális intézmény/szolgáltatás megvan helyben is, minden, az élethez szüksége termék beszerezhető a faluban is, sőt még a munkahelyek is helyben vannak, írja Szabó Gyula a Maros megyei kollektivizálás jótékony hatásáról készült szociográfiai írásaiban.²⁹⁰ A 21. század a világot annyira közel hozta, hogy gyakorlatilag a falut zárta ki az emberek életéből. A falu nem faluközösség, hanem lakóházak, kis globális szigetek összessége. A technika nyújtotta lehetőségek nemcsak azt teszik lehetővé, hogy a falusi környezetben élő egyének a világ távoli tájainak híreiről az eseménnyel egy időben értesüljenek, de azt is, hogy e távoli tájak termékeit megrendeljék/beszerezzék és fogyasszák anélkül, hogy az otthon kényelméből kimozdulnának. Míg korábban a változás motorjai a helyi gazdasági és szellemi elit közül kerültek ki, addig a szocializmus korában ezek a szomszédos nagyvárosból, de még mindig a horizontok által határolt világon belülről érkeztek.

A hosszú 20. század végén, az információs és kommunikációs technológia fejlődésének következtében ezek a minták már – a horizont szétesése/elmozdulása következtében – a térben távol eső világokból származtak. Ám mindezt az informatikai eszközök által kreált „ablakon” keresztül áramlik be a lokális (családi) térbe.

A kultúra szinkronitása és a párhuzamos különidejűség • A jelenség nemcsak abban érhető tetten, hogy egyazon térben különböző korszakokra jellemző gazdasági stratégiák és épülettípusok vannak jelen, hanem abban is, hogy az új építésű, modernül felszerelt és nagy házak tulajdonosai gyakran járnak a különböző piacokra, hogy a lehető legolcsóbban vásárolják meg az alapvető ruházati cikkeket, sőt még az ünnepi ruhadarabokat is itt vásárolják. Vagy az élelmiszercikkek közül is gyakran az olcsó tömegtermékek mellett döntenek, míg a gyenge infrastruktúrájú és alacsony jövedelmű házak gyakran vannak okostévével, táblagépekkel és mobil eszközökkel ellátva. Vagyis akinek nagyobb a jövedelme, az elsősorban az ingatlanban fejezi ki státusát, az autóban és csak azután az okos eszközökkel. Az alacsony jövedelemmel rendelkezők az okos eszközök vásárlásával élik meg a jóléti társadalom kínálta mítoszt.

Állandóság és változás: a hosszú időtartam • A közbeszéd és a zsurnalisztika által használt toposzok a falut sok szempontból ma is a tökéletes társadalomként írja le immár több mint két évszázada (l. Rousseau: a jó vadember mítosza) E szemlélet szerint az egészséges környezet és természetbarát anyaghasználat, a perszonális kapcsolatok, a lassúság és állandóság, illetve a mértékletesség teszi ezt a településtípust tökéletessé.

Zsurnalisztikai toposszal élve a hagyományos falut egyszerre jellemzi az állandóság, az állapotok hosszú ideig tartó fennmaradása és a gyors változás. Jose Saramago Nobel-díjas író az *Alentejo. Egy évszázad regénye* című könyvében (Európa Kiadó, Budapest, 2012) ezt a következő képen írja le: „a nagy változások ilyen

290 Szabó Gyula: *A szülőföld szimfóniája*. Terepjárás. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1961.

kor a kinti világban történnek, egyre több az országút és egyre több az autó rajtuk, egyre több a rádió és egyre több ideig lehet hallgatni, de ahhoz, hogy értse is valaki, külön képesség kell, egyre több a sör és a szénsavas ital, de amikor az ember este lefekszik az ágyba, vagy a földre szórt szalmára, a test ugyanúgy fáj, és szerencsésnek mondhatja magát, ha van munkája.” (2012: 162.)

Fernand Braudel is amellett érvel, hogy a változás a konjunktúrák szintjén zajlik, de a struktúra olyan lassan változik, hogy állandóságként érzékeljük (Braudel 1972). Az imént idézett regényben Jose Saramago pedig azt írja, hogy „a búzaföldek története nagy állandóságot mutat a változatlanságban, mégis előfordulnak apróbb változások” (2012: 402). A felszínen (a fogyasztás, az egyéni gazdasági stratégiák és az életmód szintjén) zajló gyors és radikális változások és a struktúrák állandóságának a kettősség a vizsgált településen is megfigyelhető. Az uradalom helye és funkcióját a kollektív gazdaság, illetve napjainkban a mezőgazdasági farm vette át. A nagybirtok eltűnése egy korábbi elit (földbirtokos, intéző) eltűnését és egy újabb megjelenését (a párttitkár, kollektívnök és a brigádos, majd a vállalkozó) eredményezte.

A társadalmi változások kommunikációs univerzuma • (vö. Gagyi et alii 2009) A homlokzatok alakulása (modernizálása vagy lepusztulása) kommunikáció: nemcsak a gazdasági fejlődés eredménye, hanem annak kommunikálására használt eszköz, annak tárgyi kifejeződése. A középületek felújításával a község azt jelzi, hogy jól gazdálkodik a közpénzekkel, a magángazdaságok pedig azt, hogy anyagi jólétben leledznek.

Ha a *családszerkezet* és a család funkciói felől nézzük az elmúlt több mint egy évszázad átalakulásának ívét, akkor az a folyamat látszik kirajzolódni, amely az együtt élő és közösen, azaz különböző kooperációs formák mentén gazdálkodó családtól a szimbolikus családig (lásd Boreczki 2004) tart.

Adatközlők jegyzéke

- A01 – férfi (1944), állategészségügyi technikus
- A02 – férfi (1946), gazdálkodó
- A03 – nő (1953), a kollektív gazdaság egykori irodai dolgozója
- A04 – férfi (1942), karbantartó
- A05 – férfi (1940), gazdálkodó
- A06 – férfi (1941), traktorista
- A07 – férfi (1977), a Mezőgazdasági Szaklíceum egykori diákja
- A08 – férfi (1982), kisvállalkozó
- A09 – nő (1931), háziasszony
- A10 – férfi (1943), gazdálkodó
- A11 – nő (1946), gazdálkodó

Szakirodalom és források

Szakirodalom

Assmann, Jan

- 1992 Inscriptural Violence and the Art of Cursing. A Study of Performative Writing. *Stanford Literature Review* 9. 43–65.
- 1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- 2008 *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

Balázs Lajos

- 1999 Írott szöveg – mondott szöveg a szentdomokosi lakodalomban In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvar, 129–137.

Balogh Balázs

- 2002 *Gazdák és zsellérek. Gazdálkodási stratégiák Tápon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bálint Sándor

- 1989 *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepnek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. 3. kiadás. Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.

Barabás László

- 2009 *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színjátékok Maros-széken*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Bausinger, Hermann

- 1989 Párhuzamos különidejűség. A néprajztól az empirikus kultúratudományig. *Ethnographia* 100. (1–4) 24–37.
- 1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris–Századvég Kiadó, Budapest.

Bányai János

- 1941 A Székelyföld tájai. In: Dávid József (szerk.): *Székelyföld írásban és képen*. „Kaláka” Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 95–155.

Bárdi Nándor

- 2008 A Romániához került erdélyi, bánági, kelet-magyarországi magyarok (1918–1921). In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 30–35.

Benedek József

2000 *A társadalom térbelisége és térszervezése*. Risoprint, Kolozsvár.

Berekméri D. István

1994 Az én iskolám. In: *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 146–158.

Berekméri Mária

2006 Vidék és vidékfejlesztés az átmenet időszakában Romániában. *Korunk* XVII. (6) 51–59.

Bertalan Ágnes

1963 *Asszonyok, lányok Biharugrán*. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai, 42–43.) Szerkesztette Dankó Imre. Erkel Ferenc Múzeum, Gyula.

Biró A. Zoltán

1990 Intézmény–képviselő–civil társadalom. *Átmenetek*. (A mindennapi élet antropológiája.) I. 5–15.

Biró A. Zoltán – Gagyai József – Oláh Sándor

1994 Gazdálkodási gyakorlat a Székelyföldön. A paraszti mentalitás működése a gazdálkodásban és korlátozó szerepe a piacgazdaság átalakulásában. *Antropológiai Műhely* 4. (1) 7–39.

Bíró Donát

2007 *Szászrégen és vidéke. Településtörténeti adatok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Bodó Julianna

2004 *„Így kollektivizáltak minket...” Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településen*. (Helyzet könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Bodó Julianna – Oláh Sándor (szerk.)

1997 *Így élünk. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön*. (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Bodrogi Tibor

1977 *akkulturáció* címszó. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. I. A–E. Akadémiai Kiadó, Budapest, 55–56.

Boreczky Ágnes

2004 *A szimbolikus család*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Bourdieu, Pierre

2008 [1978] *Társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. *Tanulmányok*. General Press Kiadó, Budapest.

Braudel Fernand

1972 A történelem és a társadalomtudományok: a hosszú időtartam. *Századok* CVI. (4–5) 988–1012.

1985 *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetőség és a lehetetlen.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Chayanov, Alexander V.

1986 (1966) *The Theory of Peasant Economy.* University of Wisconsin Press, Madison.

Csepeli György

2007 Modernitás és szociális atomizáció. In: Török József (szerk.): *Hagyomány és modernitás. IX. Közművelődési Nyári Egyetem Szeged, 2007. július 2–6.* Csongrád Megyei Közművelődési, Pedagógiai és Sportintézmény, Szeged, 59–66.

DeWalt, Kathleen M.–DeWalt, Billie R.

2002 *Participant Observation. A Guide for Fieldworkers.* AltaMira Press, Walnut Creek CA.

Egyed Ákos

1981 *Falu, város, civilizáció.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Eliade, Mircea

1998 *Az örök visszatérés mítosza.* Európa Könyvkiadó, Budapest.

1999 *A szent és a profán.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

Enyedi György

1980 *Falvaink sorsa.* (Gyorsuló idő.) Magvető Kiadó, Budapest.

Fehérvári Marcell

2002 *A modern nagyváros metafizikája. Egy kísérlet a városantropológia hazai kezdeteihez.* MTA Politikai Tudományok Intézete – Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.

Fejős Zoltán

1998 Modernizáció és néprajz. In: Szűcs Alexandra (szerk.): *Hagyomány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban.* Néprajzi Múzeum, Budapest, 7–19.

Fél Edit – Hofer Tamás

1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Balassi Kiadó, Budapest.

Filep Tamás Gáspár

2008 A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 154–161.

Flusser, Vilém

1997 *Az írás. Van-e jövője az írásnak?* Balassi Kiadó, Budapest.

Gagy József

2004a Hatalom, szakértelem, átalakulás A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat.* (18) 135–154.

2004b *A krízis éve a Székelyföldön 1949.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

2005a Kötelesség és igazság – a mai vidéki élet kulturális, erkölcsi dimenzióiról. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle* IX. (3–4) 78–93.

2005b A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában. Hatalom, szakértelem, átalakulás. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 445–476.

2006 Szocialista modernizáció Romániában, az ötvenes-hatvanas években. *Korunk* XVII. (2) 79–85.

2007 *Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2009a *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2009b Ankét a kisebbségkutatás helyzetéről. *Regio* 20. (3) 30–33.

2009c Modernizáció és motorizáció folyamata. Önjáró gép: önjáró életmód. In: Gagyi József – Pletl Rita – Ungvári Zrínyi Ildikó – Ungvári Zrínyi Imre – Varga Attila: *A társadalmi változások kommunikációs univerzuma.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 21–45.

2010 „csináltunk prototipokat...” Fazakas András lakatos és kapukészítő. Avagy: örökségünk a vaskapu? In: Visy Zsolt (szerk.): *Mesterségek a székely közösségekben.* (Molnár István Múzeum Kiadványai, 2.) Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr, 129–138.

Gagy József (szerk.)

1999 *Ismerős terepen. Válogatás csíkszeredai antropológiai írásokból.* KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Gagy József – Pletl Rita – Ungvári Zrínyi Ildikó – Ungvári Zrínyi Imre – Varga Attila

2009 *A társadalmi változások kommunikációs univerzuma.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Geertz, Clifford

2001 Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása. In: Uő: *Az értelmesség hatalma.* Osiris Kiadó, Budapest, 304–323.

Győri Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Emlékezés. Sajtó alá rendezte és az előszót írta Nagy Olga. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Habermas, Jürgen

1999 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári nyilvánosság egy kategóriájával kapcsolatban*. Osiris Kiadó, Budapest.

Hankiss Ágnes

1980 „Én-ontológiák.” Az élettörténet mitológiai áthangolása. In: Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. II. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 30–38.

Harcza István

2003 Paraszttalanítás: egy fogalom születése. *Századvég* 8. (3) 77–85.

Heelas, Paul – Lash, Scott – Morris, Paul (eds.)

1996 *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity*. Centre for the Study of Cultural Values at Lancaster University, Cambridge.

Hoppál Mihály

2007 Hagyomány és modernitás között. In: Török József (szerk.): *Hagyomány és modernitás. IX. Közművelődési Nyári Egyetem Szeged, 2007. július 2–6*. Csongrád Megyei Közművelődési, Pedagógiai és Sportintézmény, Szeged, 3–9.

Hofer Tamás

2009 Modernizáció és a „népi kultúra” modelljei. In: Uó: *Antropológia és/vagy Néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. MTA Néprajzi Kutató Intézet – PTE Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, Budapest, 223–235.

Jakab Albert Zsolt

2004 Falfirkálás interetnikus környezetben. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 3. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 23.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 90–125.

2012 *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat: a kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

2015 Az emlékezet társadalmi funkciói Kolozsváron (1440–2012). In: Barna Gábor – Keszeg Vilmos (szerk.): *Patrimónium és társadalom a 20. században. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–34.

2017 Homo memor. A 19–20. századi (lokális) emlékezéskultúra szerkezete. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 401–418.

Jakab Albert Zsolt – Vajda András

2008 Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás. In: Uők (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés.* (Kriza Könyvek, 43.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–28.

Jean, Georges

1991 *Az írás, az emberiség emlékezete.* Park Kiadó, Budapest.

Jorgensen, Danny L.

1989 *Participant Observation. A Methodology for Human Studies.* Sage Publications, Thousand Oaks, CA.

Kaschuba, Wolfgang

2004 *Bevezetés az európai etnológiába.* Csokonai Kiadó, Debrecen.

Keszeg Vilmos

1993 A tartalom szerveződése a beszédszakásokban. *Korunk* IV. (8) 23–30.

1997 Az írás a populáris kultúrában. *Néprajzi Látóhatár* VI. (1–4) 45–52.

2000 Szövegtípusok, szövegfunkciók és íráshasználat az aranyosszéki temetési szertartásban. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón. A 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai.* Magyar Néprajzi Társaság – Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 131–163.

2002a *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok.* KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.

2002b A genealógiai emlékezet szervezése. In: Fejős Zoltán (szerk.): *Közelítések az időhöz. Tanulmányok.* (Tabula könyvek, 3.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 172–212.

Kiss Dénes

2004 A román faluszociológia a poszt szocialista korszakban. *Szociológiai Szemle.* (1) 94–122.

Kiss Lajos

1943 *A szegény asszony élete.* Athenaeum, Budapest.

Komjáthy Zsuzsa – Szántó Diána

2007 Terek és feliratok. (A Városképek kiállítás táblái.) Egy kiállítás története. In: A. Gergely András – Bali János (szerk.): *Város-képzetek. Az antropológiai megismerés árnyalatai.* MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont – ELTE BTK Néprajz Intézet, Budapest, 200–212.

Kós Károly

2000 *A Mezőség néprajza.* I–II. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Kósa László

1990 *Paraszi polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920).* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.

1994 A parasztság polgárosulása Magyarországon. In: Szilágyi Ágnes – Kövér György – Palójtay Mária – Kovács I. Gábor (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete*. I. 2. ELTE Szociológiai Intézet Történeti Szociológiai Tanszék – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 226–239.

2003 *Nemesek, polgárok, parasztok*. Osiris Könyvkiadó, Budapest.

Kotics József

2011 Újjáéledő paraszti mentalitás? A reprivatizáció hatása a gazdálkodói stratégiákra és habitusokra. In: Vargyas Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománynyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene*. (Studia Ethnologica Hungarica, 13.) L'Harmattan Kiadó – PTE BTK Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs, 167–181.

Kovách Imre

2003a A magyar társadalom „parasztalanítása” – európai összehasonlításban. *Századvég* 8. (2) 41–65.

2003b Parasztalanítás: kérdőjelek és válaszok. Válasz Harcsa Istvánnak, Laki Lászlónak, Gyáni Gábornak és Benda Gyulának. *Századvég* 8. (4) 105–108.

2012 *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változása*. Argumentum Kiadó, Budapest.

Kovács Teréz

2010 *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*, L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Kovács Zoltán

2002 Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a posztszocialista átmenet idején. *Földrajzi Közlemények*. (1–4) 57–78.

Kurkó, Ibolya

2010 *Disparităţi geodemografice şi economice din România în perioada de tranziţie*. Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Lajos Veronika

2013 A modernitás eleganciája. A kritikai szembenézés társadalomtudományi gyakorlatának néhány aspektusa. *Kultúra és Közösség* IV. (4) 43–54.

Lovas Kiss Antal

2006 *A rendszerváltozás utáni gazdálkodói magatartásformák és üzemszervezetek néprajzi vizsgálata*. (Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége, 3.) Bölcsész Konzorcium, Debrecen.

Magyari Tivadar

2005 *Adatfelvételi módszerek a társadalomkutatásban*. Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár.

Majtényi György

2000 Életstílus és szubkultúra. Az autózás története (1920–1960). *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat.* (1) 101–118.

Márkus István

1996 *Polgárosodó parasztság a magyar társadalomfejlődés egy faluszociológus szemével.* (Magyarország felfedezése.) Dinasztia Kiadó, Budapest.

Marsden, Terry

1999 Rural Futures: The Consumption Countryside and its Regulation. *Sociologia Ruralis* 39. (4) 501–526.

Mihăilescu, Vintilă

2007 *Antropologie. Cinci introduceri.* Editura Polirom, Iași.

Mohay Tamás

1994 *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken.* (Dissertationes Ethnographicae, 8.) ELTE Néprajzi Tanszék, Budapest.

Molnár Ágnes

2005 Alkalmazkodó polgárosodás: a paraszti társadalom átalakulásának egy lehetséges útja a 20. század folyamán. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat.* (19–20) 190–217.

Morris, Paul

1996 Community Beyond Tradition. In: Heelas, Paul – Lash, Scott – Morris, Paul (eds.): *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity.* Centre for the Study of Cultural Values at Lancaster Univeristy, Cambridge, 223–249.

Morvay Judit

1956 *Asszonyok a nagycsaládban.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Mumford, Lewis

1934 *Technics and Civilization.* Harcourt, Brace & Co, New York. (Elérhetőség: <http://www.uiowa.edu/~c036001a/mumford.html>; letöltve: 2011. máj. 16.)

1985 *A város a történelemben.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

Nagy Géza

1994 A Sáromberki Református Egyházközség élete (1944–1993). In: *Sáromberke 1319–1994.* Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 70–145.

Nagy Olga

1988 *Asszonyok könyve. Népi elbeszélések.* Magvető, Budapest.

Nemes Gyula – Nagy Lajos

2007 *Nagyernye.* Sepsiszentgyörgy.

Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté (szerk.)
2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban.* L'Harmattan, Budapest.

Nyíri Kristóf

1998 Adalékok a szóbeliség-írásbeliség paradigma történetéhez. In: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig.* Áron Kiadó, Budapest, 7–17.

Oláh Sándor

1986 A munka világa. *TETT. Hangvilág.* (3) 26–29. (Újraközölve: Gagyi József (szerk.): *Ismerős terepen. Válogatás csíkszeredai antropológiai írásokból.* KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 29–40.)

1998 A hatalomgyakorlás intézményei és eszközei az ötvenes évek székely falusi társadalmában. In: Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnappunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról.* KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 81–100.

2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962).* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

2005 Rendeleti tulajdon-kisajátítás a Magyar Autonóm Tartományban, 1952–1960. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 421–445. (Elérhetőség: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=131>; letöltve: 2016. júl. 19.)

2008 *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Orbán János

2004 A sáromberki református templom építéstörténete. In: Kovács Zsolt (szerk.): *Erdély XVII–XVIII. századi építészetének forrásaiból.* Scientia Kiadó, Kolozsvár, 169–210.

2012 Teleki Sámuel és a sáromberki eklézsia hajdani virágzása. In: Pál-Antal Sándor – Sigmirean, Cornel – Simon Zsolt (szerk.): *A történetíró elhivatottsága / Vocația istoricului. Emlékkönyv Szabó Miklós születésének 80. évfordulójára.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 247–265, 451–452.

Örszigethy Erzsébet

1986 *Asszonyok férfisorban.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Paál Zsuzsanna

2003 *Urbanizálódó parasztok? A falusi élet mintái Padova környékén a 20. században.* Budapest. (Elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/06500/06535/06535.htm>; letöltve: 2016. aug. 12.)

Paládi-Kovács Attila

- 1982 *A Barkóság és népe.* (Borsodi Kismonográfiák, 15.) Hermann Ottó Múzeum, Miskolc.
- 1993 *A magyar állattartó kultúra korszakai.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.
- 2001 *Parasztgazdaság, paraszti üzem.* In: Uő (főszerk.): *Magyar néprajz II. Gazdálkodás.* Akadémiai kiadó, Budapest, 195–207.
- 2009 *Földművelő gazdálkodás.* In: Uő (főszerk.): *Magyar néprajz I/1.* Akadémiai kiadó, Budapest, 67–87.
- 2010 *Szarvasmarhatartás Magyarországon.* *Historia.* 45–18.

Peti Lehel – Szabó Á. Töhötöm

- 2006 *Az átmenet válságtünetei: individuális és közösségi társadalmak.* In: Uők (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén.* (Kriza Munkák.) Nis Kiadó, Kolozsvár, 7–16.

Peti Lehel – Szabó Á. Töhötöm (szerk.)

- 2006 *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén.* (Kriza Munkák.) Nis Kiadó, Kolozsvár.

Petrucci Armando

- 1993 *Public Lettering: Script, Power, and Culture.* The University of Chicago Press, Chicago.

Pozsony Ferenc

- 2010 *Orbaiszéki települések társadalmának változása.* *Acta Siculica.* 535–564.
- 2011a *Páva társadalomtörténete (1567–2010).* In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva: Tanulmányok egy orbaiszéki faluról.* Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 9–56.
- 2011b *Társadalmi változások Orbaiszék településein (1850–2010).* In: Kinda István (szerk.): *Beavatás: Tanulmányok a zabolai Fiatal Néprajzkutatók Szemináriumainak anyagából (2008–2011).* Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 11–56.
- 2011c *Család- és háztartásszerkezet Páván (2010).* *Acta Siculica.* 615–622.
- 2012 *Zabola: Egy polgárosult orbaiszéki falu kulturális öröksége.* Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

Ratkó Lujza

- 1998 *Tradíció és modernitás a néprajztudomány fényében.* In: Szűcs Alexandra (szerk.): *Hagyomány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban.* Néprajzi Múzeum, Budapest, 35–40.

Róth Endre

- 2002 *Modernitate și modernizare socială.* Editura Polirom, Iași.

Sárkány Mihály

1980 *kulturális adaptáció* címszó. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. 3. K–Né. Akadémiai Kiadó, Budapest, 347.

Săgeată, Dănuț Radu

2008 *Deciziile politico-administrative și organizarea teritoriului*. Editura Top Form, București.

Schwarcz Gyöngyi (szerk.)

2014 *Átány – a megtalált hagyomány és az önfenntartás*. (Kárpát-haza Szemle, 2.) NSKI, Budapest.

Spradley, James P.

1980 *Participant Observation*. Rinehart and Winston, Holt.

Szabó Á.Töhötöm

2009 *Kooperáló közösségek*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2013 *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

Szabó Miklós

1994a Sáromberke rövid története. In: *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 5–64.

1994b Szövetkezeti és gazdaköri mozgalom Sáromberkén. In: *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 65–69.

Szárász György

1971 Feliratok Budapesten. *Folcloristica* 1. 387–395.

Szijártó Zsolt

2007 A hagyomány és modernitás dichotómiája. In: Török József (szerk.): *Hagyomány és modernitás. IX. Közművelődési Nyári Egyetem Szeged, 2007. július 2–6*. Csongrád Megyei Közművelődési, Pedagógiai és Sportintézmény, Szeged, 26–36.

Tátrai Zsuzsanna

1988 *Leányélet*. Crea Print, Budapest.

Terbócs Attila

1999 Írásbeliség a modernitásban. *Tabula* 2. (2) 145–148.

Terestyéni Tamás

2006 *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. Akti Typotex, Budapest.

Vaddiraju, Anil Kumar

2013 *Peasantry, Capitalism and State: The Political Economy of Agrarian Societies*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle.

Vajda András

- 2005 Egy mesélő ember „valódi élete”. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Specialisták, életpályák és élettörténetek*. I–II. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 665–782.
- 2007 „Világháború”: történet vagy történelem? In: Szemerkényi Ágnes (szerk.): *Folklor és történelem*. (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 3.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 452–480.
- 2008 „Éltanító.” Egy sáromberki néptanító biográfiája. In: Ozsváth Imola (szerk.): *Néptanítók. Életpályák és élettörténetek*. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 95–153.
- 2011a Egy sáromberki néptanító biográfiája. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Iskolák, iskolamesterek, diákok Erdélyben*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 264–276.
- 2011b A szakrális ter(ek) íráshasználata Sáromberkén. *Acta Siculica*. 687–698.
- 2013a Az írás és az írott szó hatalma. Az írás a mindennapokban egy Maros menti településen. (Emberek és kontextusok, 9.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- 2013b Az információátadás szóbeli és írott formái a nyilvános térben Sáromberkén. *Acta Siculica* 2012–2013. 739–754.
- 2013c A Maros megyei tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények jelenkori használata. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 21. Kulturális gyakorlat és reprezentáció*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 249–282.
- 2019a Falusi közösségek, változó életterek, átalakuló lokalitások. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. (Kriza Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–29.
- 2019b Migration and Digital Literacy. The Role of Digital Devices in Guest Workers' Communication with Home In: Bata, Tímea – Jakab, Albert Zsolt (eds.): *Departure and Arrival: Migratory Processes and Local Responses from Ethnographic and Anthropological Perspective*. (Kriza Books, 46.) Kriza János Néprajzi Társaság – LHarmattan – Magyar Néprajzi Társaság – Néprajzi Múzeum, Budapest–Kolozsvár, 193–210.
- 2019c Tehénfogat helyett traktor és személyautó. Motorizáció és mobilizáció a Maros megyei Sáromberkén. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel. (szerk.): *Arany-madár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 723–738.

Váradi Ágnes

- 1996 Megőrzés és felejtés. *Palimpszeszt. Tudományos és kulturális folyóirat*. (1) (Elérhetőség: http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/01_szam/02.htm; letöltve: 2019. nov. 28.)

Verdery, Katherine

- 1994 The Elasticity of Land: Problems of Property Restitution in Transilvania. *Slavic Review* 53. (4) 1071–1109.

- 1996 The Elasticity of Land: Problems of Property Restitution in Transylvania In: Uő: *What Was Socialism, and What Comes Next?* (Princeton Studies in Culture/Power/History.) Princeton University Press, Princeton, 133–167.
- 1998 Property and power in Transylvania's decollectivization. In: Hann, C. M. (ed.): *Property Relations: Renewing the Anthropological Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 160–180.
- 1999 Fuzzy property: rights, power and identity in Transylvania's decollectivization. In: Burawoy, Michael – Verdery, Katherine (eds.): *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham–Boulder–New York–Oxford, 53–81.

Verebélyi Kincső

- 2000 A női önéletrajzok folklorisztikai vizsgálatának néhány tanulsága. In: In: Balázs Géza – Csoma Zsigmond – Jung Károly – Nagy Ilona – Verebélyi Kincső (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. I. ELTE BTK, Budapest, 134–163.

Veres Valér

- 2011 Népeség és népesedés. In: Benedek József (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 127–167.

Viga Gyula

- 2013 *A tájak közötti gazdasági kapcsolatok néprajza. A Felföld népeinek gazdasági kapcsolatai a 18–20. században*. Egyetemi Kiadó, Miskolc.

Vincze Gábor

- 2001 Az erdélyi magyar szövetkezetek fél évszázada. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjáról (XIX–XX. század)*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 221–235.

Voigt Vilmos

- 1978 Szempontok a magyar folklór akkulturációvizsgálatához. *Ethnographia* 89. (4) 604–631.

Zakariás Erzsébet

- 2000 *Asszonyélet*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Források

Berekméri István Andrásé

- 2007 *Minden poklokon keresztül*. Sajtó alá rendezte Vajda András. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Dányi Dezső (összeáll.)

- 1992 *Erdély 1857. évi népszámlálás*. KSH, Budapest.

Dányi Dezső – Dávid Zoltán (szerk.)

1960 *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. KSH, Budapest.

Dávid Zoltán (összeáll.)

1994 *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*. II. javított kiadás. KSH, Budapest.

Gáspár Tibor

1962 Tömegművelődés a kollektivista Sáromberkén. *Előre*. máj. 25., 4531. sz. 3.

Hajas Margit

1958 Sáromberkei tanulságok. *Előre*. dec. 13., 3463. sz. 2.

Jékelfalussy József (szerk.)

1892a *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*. Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, Budapest.

1892b *A Magyar Királyi Korona Országainak Helységnévtára*. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Kampis János

1909 *A községek önkormányzati igazgatásának összes szabályai: a községi törvény (1886: XXII. t.-cz.), valamint az arra vonatkozó törvények, közigazgatási, polgári és büntető bírósági döntvények, bírósági és miniszteri elvi határozatok utasítások és rendeletek alapján*. Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, Budapest, XXXIV, 513.

Kisfaludi Júlia

1995 Postatörténeti kronológia 1867–1900-ig. In: *Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyve 1994*. Budapest, 129–200.

1996 Postatörténeti kronológia 1901–1918-ig. In: *Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyve 1995*. Budapest, 187–284.

Manuilă Sabin (ed.)

1938 *Recensământul general al populației di 1930*. II. *Neam, limbă maternă, religie*. Editura Institutului Central de Statistică, București.

Mózes András

é. n. *Adatok Sáromberke történetéhez I–IV*. Kézirat, Sáromberke Református Egyházközség Levéltára. Jelzet: 466, 467, 468, 469.

Régeni András

1957 Marosmenti krónika. [Sáromberke.] *Utunk*. máj. 18., 20. sz. 1.

Sebők László (összeáll.)

2005 *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Teleki László Intézet – KSH, Budapest.

Szabó Gyula

1961 *A szülőföld szimfóniája*. Terepjárás. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.

Szabó Miklós

1994c Sáromberke lakói 1993-ban. In: *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 179–199

Tismăneanu, Vladimir (coord.)

2006 *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din Romania – Raport final*. București. (Elérhetőség: http://media.hotnews.ro/media_server1/document-2007-12-20-2118604-0-raportul-tismaneanu.pdf; letöltve: 2016. máj. 5.)

Zoltáni Pál

1918 A falu kérdései. *Református Szemle*. 319–320.

n. n.

1881 *A Magyar Korona országaiban 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve*. II kötet. Szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.

1902 *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként*. Szerkeszti és kiadja a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

1913 *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

1970 *Recensământul populației și locuințelor din martie 1966*. I–IV. Direcția Centrală de Statistică, București.

1978 *Recensământul populației și al locuințelor din ianuarie 1977*. Direcția Centrală de Statistică, București.

1994 *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992*. I–III. Centrul Național de Statistică, București.

2004 *Recensământului Populației și locuințelor din 18 martie 2002*. Institutul Național de Statistică, București.

2012 *Recensământului Populației și locuințelor din 2011*. Institutul Național de Statistică, București.

Mellékletek

Térképek

1. Sáromberke az Első Katonai Felmérés (1763–1787) idején

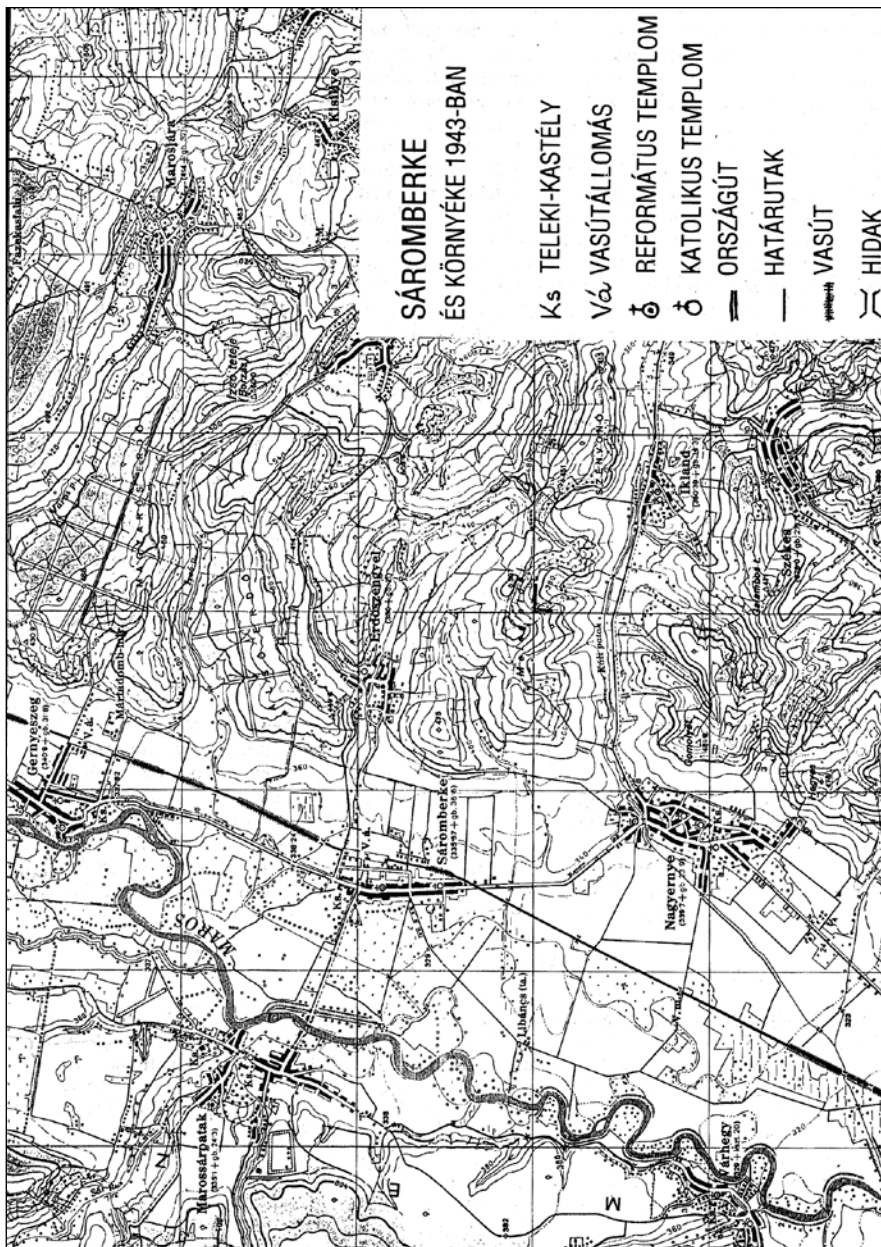

2. Sáromszabó a Második Katonai Felmérés (1806–1869) idején

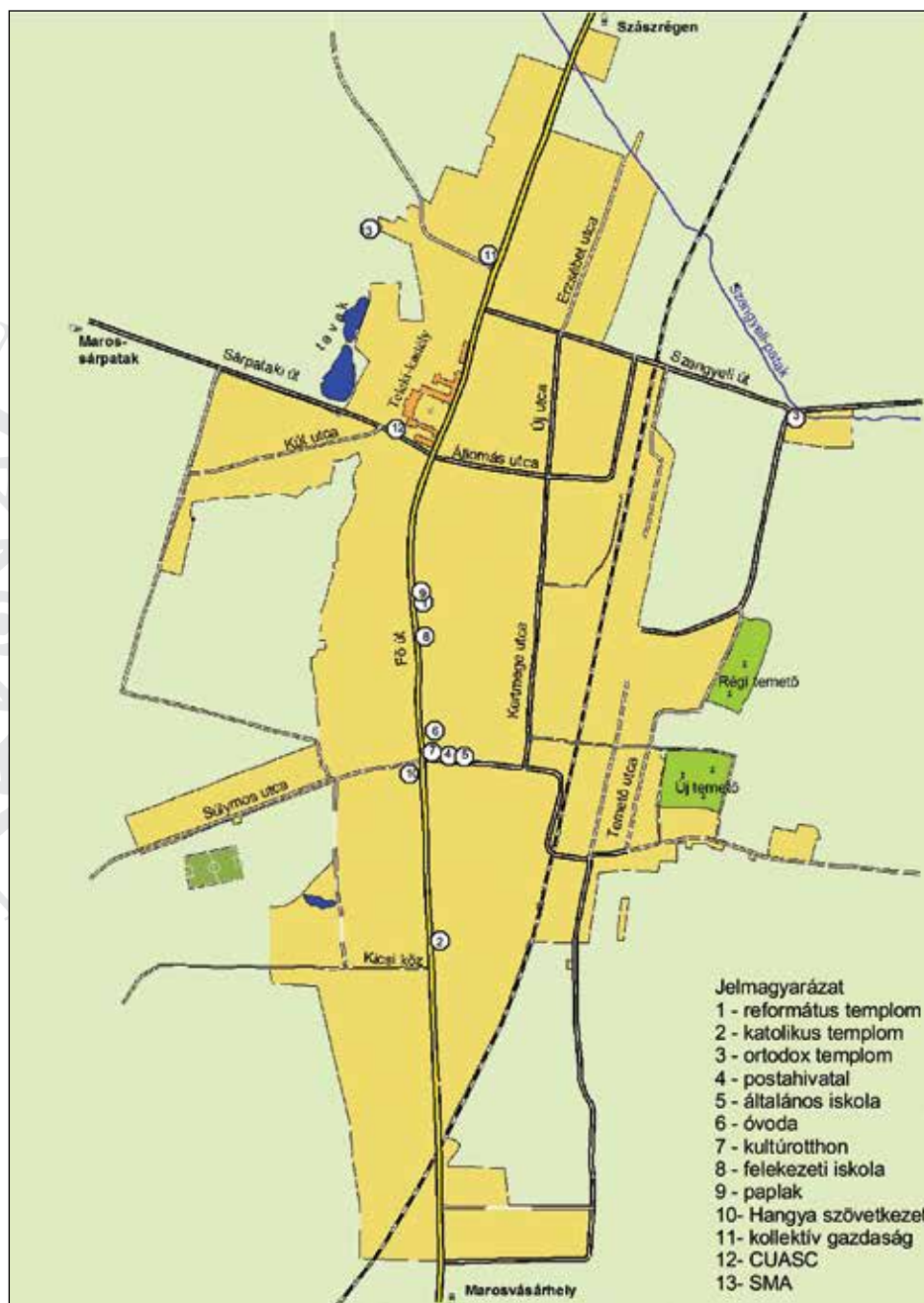

3. Sáromszabó az 1869–1887 között végzett felmérés alapján

5. Sáromszabócsanak 1943-ban (Forrás: Szabó 1994a: 8)

6. Sáromberke az 2000-es évek elején

Képek

1. Módosabb gazdák lakásbelsője (konyha), 1940-es évek

2. Konyha és nappali az 1980-as évek közepén

3–4. Polgárosult család udvara és lakásbelsője, 1940–50-es évek

5. Az első családi autó, 1970-es évek

6. Női viselet, 1930–40-es évek

7. Női téli viselet 1950-es évek

8. Ifjú pár, 1900-as évek eleje

9. Férfi viselet 1940-es évek

10. Cukorrépa vagonírozása 1930-as évek

11. A telekhez tartozó kert szántása, 1940-es évek

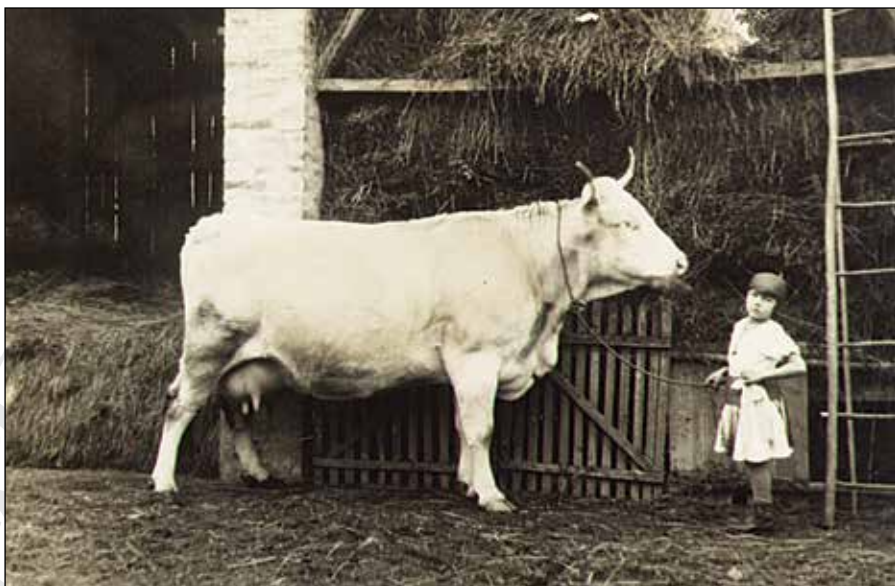
12. Gazdanap 1941-ben

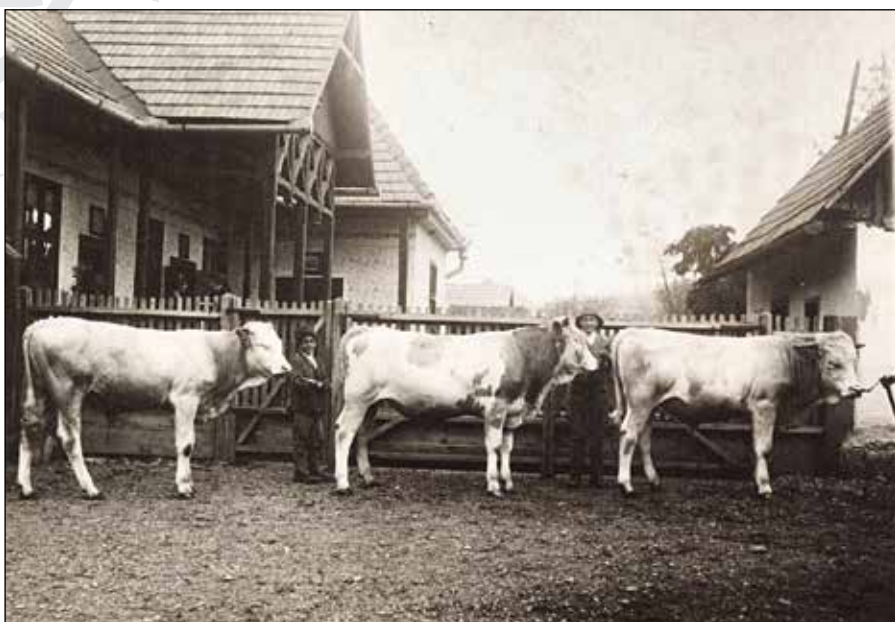
13. Fiatal gazda és csikója, 1940-es évek

14. Az istálló előtt... 1950-es évek

15. Jómódú gazda lánya tehénnel, 1940-es évek

16. Nagygazda udvara és bikaborjúi, 1940-es évek

17. Óvodások, 1930-as évek közepe

18. Elemi iskolások, 1930-as évek

19. Elemi iskolások, 1970-es évek

20. Gyakorlaton a gazdasági szakiskola diákjai, 1960-as évek

21. Gyakorlaton az elemi iskola diákjai, 1970-es évek eleje

22. A Dalárda zászlószentelése, 1941

23–24. A helyi amatőr színjátszók előadása, 1950-es évek

25. Az iskola kórusa, 1960-as évek

26. Amatőr sakkbajnokság a művelődési házban, 1970-es évek

27. Szüreti felvonulás, 1970-es évek közepe

28. Szüreti felvonulás, 1990-es évek eleje

29. Temetés, 1941

30. A Régi temető, 1940-es évek

31. A református templom és paplak, 1916 (képeslap)

32. Református templom, 1940-es évek

33. A Teleki-kastély középső szárnya az 1950-es években

34. A Teleki-kastély déli szárnya és lakói

35. Az épülő új iskola, 1971

36. A Hangya Fogyasztási Szövetkezet székhelye, 1938

37. Falukép a református templom tornyából, 1940
(Szöllősy Kálmán felvétele; forrás: Magyar Néprajzi Múzeum Fotótára,
jelzet: MN F 302354)

38. Utcarészlet, 1960-as évek

39. Utcarészlet, 1970-es évek
(Szabó Tamás felvétele; forrás: KJNT Fotóarchívuma, jelzet: KJNT_09046)

40. Családi ház, 1940-es évek

41. Az Ady Endre Művelődési Ház

42. A felújított művelődési ház

43. Az általános iskola épülete

44. A vasútállomás (Both Gyula felvétele)

45. A vasútállomás (Both Gyula felvétele)

46. A Toroczkai Vigand Ede által tervezett iskola, ma óvoda (Both Gyula felvétele)

47. A református paplak

48. A református paplak déli oldala

49. Az egykori Hangya Fogyasztási Szövetkezet épülete, ma kocsmá (Both Gyula felvétele)

50. A református templom (Both Gyula felvétele)

51. A római katolikus templom (Both Gyula felvétele)

52. Ortodox templom és kolostor (Both Gyula felvétele)

53. Az 1824-ban épült felekezeti iskola

54. Az 1824-ban épült felekezeti iskola felújított épülete

55. A Teleki-kastély (Both Gyula felvétele)

56. A Teleki-kastély északi szárnya (Both Gyula felvétele)

57. A Teleki-kastély melléképületei (Both Gyula felvétele)

58. A Teleki-kastély „Bástyás épülete” (Both Gyula felvétele)

59. A református egyházközség gyülekezeti háza

60. A Teleki-kripta

61. Az „Intéző háza”

62. A „téglagyár”

63. Az egykori óvoda, később néptanács, ma posta és a telefonközpont épülete
(Both Gyula felvétele)

64. A mérlegház (Both Gyula felvétele)

65. A Fishcamp halastó (Both Gyula felvétele)

66. A falu legelője és az itató

67. A Teleki Sámuel-szobor

68. Emlékkapu a gyülekezeti ház udvarán

69. Az óvoda mögött található játszótér (Both Gyula felvétele)

70. Utcarészlet

71. Utcarészlet

72. Utcarészlet

73. Utcarészlet (Both Gyula felvétele)

74. Utcarészlet (Both Gyula felvétele)

75. Improvizált szénahordó utánfutó (Both Gyula felvétele)

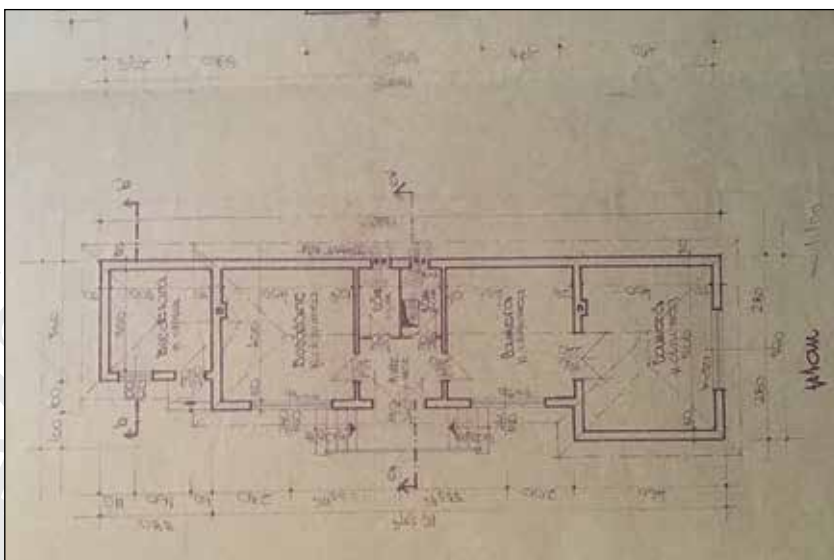

76. Az egykori Mezőgazdasági Gépállomás (SMA) műhelye, ma építkezési anyag-lerakat

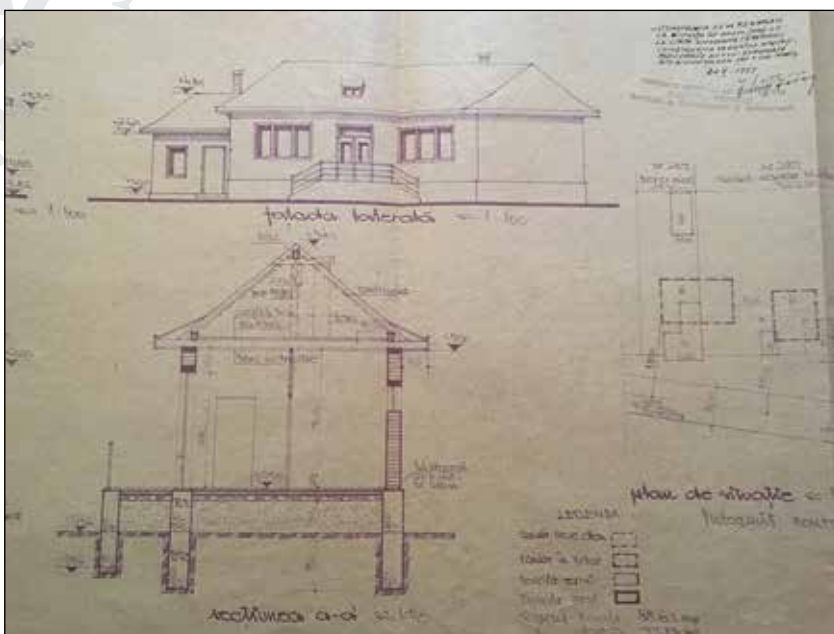

77. A kollektív gazdaság egyik istállója, ma gabonaraktár

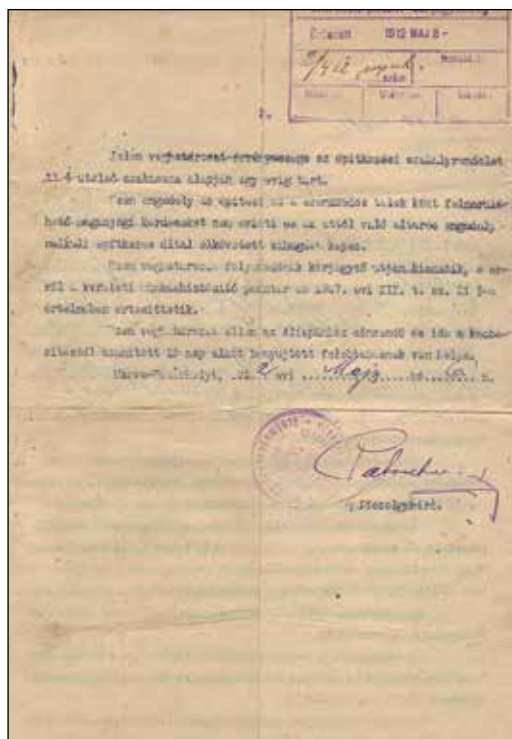
Dokumentumok

1. Ház alaprajza, 1960-as évek közepe

2. Épülő ház látványrajza, 1960-as évek közepe

3–4. Építési szabályzat 1912-ből

5. Az 1945-ös földosztáskor készült „tulajdon lap”

Rezumat

Schimbarea structurii economice-culturale a unui sat din regiunea Mureș

Volumul de față analizează procesul îndelungat de transformare a societății și a structurii economice a Dumbrăvioarei, localitate ce se află la marginea sudică a Ținutului Secuiesc, la hotarul dintre Câmpia Transilvaniei și Scaunul Mureșului, la 14 km de Târgu-Mureș și 18 km de Reghin, și care din multe puncte de vedere prezintă o dezvoltare dinamică și o transformare rapidă, dar totodată ține foarte mult la tradiții și la practicile economice și culturale specifice comunităților rurale. Obiectivul lucrării este de a identifica, documenta și interpreta schimbările survenite în structura economică și culturală a comunității, schimbări ce se manifestă cu asemenea intensitate, încât reprezintă momente de cotitură în viața localității.

Urmărește modul în care se transformă această economie și acest mediu rural aflat în imediata vecinătate a zonei de aglomerație urbană, care sunt factorii externi și motivațiile interne care influențează aceste schimbări, respectiv ce impact au acestea pe structura ocupațională și socială, cea economică și pe opțiunile strategice din cadrul economiei, pe modificarea lotului, a dimensiunilor, formei și materialul clădirilor, respectiv pe dimensiunile și componența șeptelurilor.

Lucrarea se împarte în șapte capitole majore. Primele trei dintre acestea prezintă tematica volumului, sursele și metodologia utilizată. Totodată creionează cadrul teoretic utilizat în cadrul analizei, respectiv contextul geografic, administrativ și cultural al localității în cauză. Următoarele trei capitole prezintă contextele sociale, economice și culturale caracteristice. Dintre factorii care au influențat formarea structurii economice a localității este prezentată evoluția proprietății, adică a pământului, a șeptelului, a dotărilor instituționale, a motorizării și a industrializării; iar capitolul despre schimbările sociale oferă o prezentare a numărului populației, a ratei ocupaționale, a structurii ocupaționale, respectiv a migrației. În ceea ce privește capitolul despre schimbările culturale, acesta abordează subiectul alfabetizării, apariția instituțiilor educaționale și culturale, respectiv impactul acestora pe cultura și viața culturală locală. După acestea urmează capitolul dedicat evoluției clădirilor din localitate, care include condițiile de locuit, casele, clădirile anexe, totodată formarea gospodăriilor și a mediului mai extins.

Ultimul capitol al volumului cuprinde concluziile analizei, formulate sub formă de teze.

Iar anexele includ 6 hărți, 80 de fotografii de epocă sau recente, respectiv copia a 5 documente, toate în strânsă legătură cu conținutul volumului.

Abstract

Transformation of the Economic and Cultural Structure of a Village from Mureş Region

The present volume analyzes the long process of transformation of the society and economic structure of Dumbrăvioara, a settlement situated on the southern margins of Szeklerland, on the border between the Transylvanian Plain and Mureş region, 14 km from Târgu-Mureş and 18 km from Reghin. In many aspects the village is developing dynamically and transforming rapidly, but otherwise is holding on to its traditions, to the economic and cultural practices which are characteristic to rural societies. The book aims to identify, to document and to interpret the changes that have occurred within the economic and cultural structure of the communities, having the impact of turning points in their life.

The research follows the transformation of the rural economy and environment situated in the close vicinity of the urban agglomeration area, the external factors and internal motivations that influence these processes of change, respectively the impact of the latter on the social and occupational structure, on the structure of economy, on the economic strategy options, but also on the evolution of the plot, the dimensions, forms and materials of the buildings, of the size and composition of the livestock.

The volume is divided into seven major chapters. The first three chapters present the subject of the book, the sources and the methodology in use. In the same time they sketch the theoretical framework used in the analysis, respectively the geographic, administrative and cultural contexts of the settlement. The following three chapters present the specific social, economic and cultural contexts. Among the factors influencing the evolution of the settlement's economic structure the author presents the evolution of properties, lands, livestock, institutional structure, motorization and industrialization; the chapter on social changes includes the evolution of population, occupations, occupational structure, but also migration. The chapter on cultural changes deals with alphabetization, the appearance of educational and cultural institutions, respectively their impact on local culture and cultural life. Then follows the chapter concerning the presentation of the evolution of the buildings in the village, including the house and interiors, the outbuildings, the household and the larger environment.

The last chapter of the volume presents the conclusions of the analysis, under the form of theses.

The appendices include 6 maps, 80 contemporary or recent pictures, respectively the copy of 5 documents, all closely related to the content of the book.

L'Harmattan

A kötet a Székelyföld déli peremén, az erdélyi Mezőség és Marosszék határán, Marosvásárhelytől 14, Szászrégentől 18 km-re fekvő, sok szempontból dinamikusan fejlődő és gyorsan átalakuló, másrészt viszont számos tekintetben a tradíciókhoz, és a hagyományos faluközösségekre jellemző gazdasági és kulturális gyakorlatokhoz erősen kötődő település, Sáromberke gazdasági szerkezetének és társadalmának átalakulást hosszú folyamatát vizsgálja. A közösségek életében sorsfordító erővel ható, a gazdasági-kulturális struktúrájában végbement változásának az azonosítását, dokumentálását és értelmezését tűzi ki célul maga elé.

Azt követi nyomon, hogy a nagyvárosi agglomerációs övezet közvetlen szomszédságában lévő falusi gazdaság és környezet hogyan alakul át és erre az átalakulásra milyen külső tényezők és belső motivációk hatnak, illetve ezek hogyan hatnak vissza a foglalkozás- és társadalomszerkezetre, a gazdaság struktúrájának és a gazdaságban alkalmazott stratégiák megválasztására, a telek és a rajta lévő épületek méretének, formájának, anyagának, illetve az állatállomány méretének és összetételének alakulásában.

ISBN 978-963-414-614-8

9 789634 146148